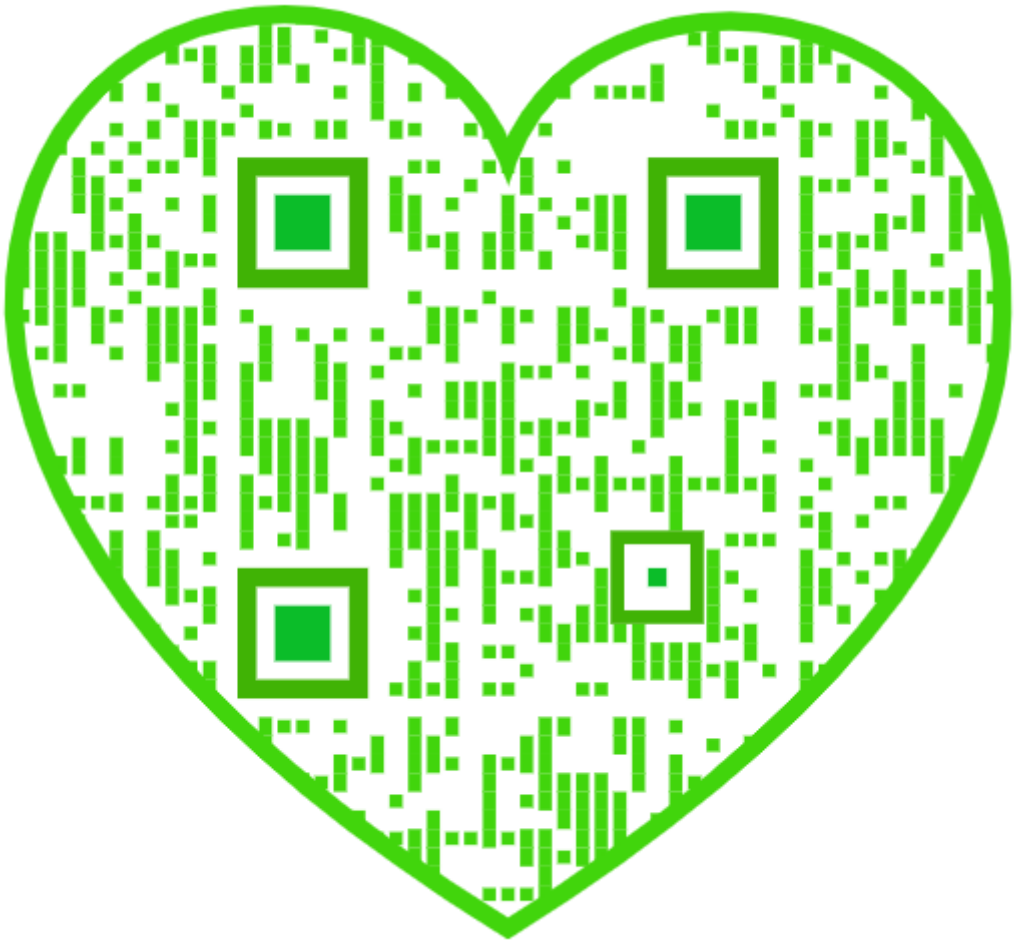

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

VIJF EN VIJFTIGSTE DEEL.

1869.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV. 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benedicte
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

'S HERTOGENBOSCH,
HENRI BOGAERTS, opvolger van P. N. VERHOEVEN.
Drukker en Boekhandelaar van Z. H. Paus Pius IX.

'S GRAVENHAGE,
GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Ethicae seu Philosophiae moralis elementa 1
Luxemburg. Een briet aan een studievriend 9
De Katholieke Kerk in Canada 25
Militair Geestelijk Verbond 30
Antipapisterij van den Nederlandschen Spectator 37
Mr W. S. Boeles. Scheiding van Kerk en Staat 48
Het Oostenrijksche Konkordaat 65
Een woord over de Spaansche revolutie 103
De Kruistogten en hun invloed op de beschaving van Europa. 137
Schoolwet en Schoolleven 178
Luxemburg. (*Vervolg van blz.* 9.) Tweede brief aan een Studievriend 209
Protestantsche Domperij 241
Eene protestantsche stem over het aanstaande Concilie . . . 251
De wording der taal en der menschen. I. 281
Herderlijke brief van den Schismatieken Aartsbisschop van Moldavië 317

Bladz.
De wording der taal en der menschen. II. (*Vervolg van blz.* 281) 349
Neemt het aantal krankzinnigen toe. 396
Apostolische brief van Z. H. Paus Pius IX, uitgevaardigd 11 April 1869. (*Waarbij aan alle Christen-geloovigen ter gelegenheid van het Algemeene Concilie een volle aflaat in den vorm van een Jubilé verleend wordt*) 405

VERSCHEIDENHEDEN.

Rijm en Zang 56
Waarheid en dwaling of woorden en daden der liberalen . . 59
Legende of christelijke sterrenhemel. 61
Dekreet van de H. Congregatie der Riten over de Requiemmissen. 62
Kerkelijk Overzigt. 111
Verklaring van de H. Penitentiarie over de vastenwet . . . 132
Dekreet van H. Congregatie der Aflaten 133
De harmonie tusschen geloof en rede, beschouwd vooral in hare practische gevolgen. 204
Dekreet van de H. Congregatie der Riten 208
Maria Boodschap 267
Godsdienstige toestand van St. Louis 268
De St. Janskerk te 's Hertogenbosch en hare geschiedenis . 273
Aurelia, of de joden van de Porta Capena 276
Komen de menschen uit Apen voort? 278
Antwoord van den evangelischen Oberkirchenrath van Pruissen op den rondgaanden brief des Pausen 335
Twee opgaven over Engeland 338
De Moedergodsmaand. 342
Een versche meikrans 346

SPROKKELINGEN.

Middeleeuwsche priesterspiegel. 63
Onvervulde profetie 135
Het aartsbisdom Praag 136
Rev. Mackonochie over het Ritualismus 280

Bladz.
Waarom zoovele geesten in het Nederl. Herv. Kerkgenootschap eene gewenschte rust genieten 347
Een groetinge tot Maria, de Moder Gods 348
Verdeeldheid in het Kamp 416
Verboden Boeken . . . . . ib.

ERRATA.

Blz.	9	reg.	1, v. o.	staat:	*la moitié*;	lees:	*le mérite.*
„	17	„	2, v. o.	„	*Soleurre*;	„	*Soleuvre.*
„	21	„	10, v. o.	„	*Seria*;	„	*Serca.*
„	21	„	5, v. o.	„	*Rejus*;	„	*Rupes.*

ETHICAE SEU PHILOSOPHIAE MORALIS ELEMENTA. [1]

Onlangs hebben wij met veel voldoening kennis genomen van bovenstaand werk; het is hoofdzakelijk opgesteld om tot handboek te dienen voor zoodanige jongelingen, die zich door de studie der philosophie tot de hoogere theologische wetenschappen trachten voor te bereiden; maar het kan desniettemin met zeer veel vrucht door een ieder ter hand genomen worden, die, uit hoofde zijner tegenwoordige of toekomstige betrekking, verpligt is klare en volledige begrippen te hebben over de groote maatschappelijke vraagstukken van den dag. Wij zullen straks hierop even terugkomeu, doch willen vooreerst eene korte aanwijzing der stoffen opgeven, ten einde den lezer des te beter in staat te stellen, onze beoordeeling zelf te waarderen.

Het geheele werk is verdeeld in twee hoofdafdeelingen, waarvan de eerste het theoretiesch, de laatste het praktiesch gedeelte der zedekunde bevat. Het eerste gedeelte draagt ten opschrift: *De legibus* en is onderdeeld in drie boeken.

Na vooraf op zeer bevattelijke wijze de notiën van wet, van regt, van verpligting enz. uiteengezet te hebben,

[1]) Auctore Franc. Xav. Rutten, olim in sem. Rodensi philosophiae, nunc in sem. Ruraemundensi theologiae moralis professore. Lovanii, C. Peeters, 1868.

tast de schrijver dadelijk tot den diepen grondslag door van het uitgestrekte gebouw der geheele zedewet, en ontvouwt op meesterlijke wijze den aard en het wezen der *lex aeterna*, zooals zij in God leeft en door ons menschelijk verstand kan en moet begrepen worden. Hechter en dieper kan geen grondslag gelegd worden, en wie een goed en helder begrip wil hebben van de orde der dingen, wie weten wil, wat eigenlijk in 't oog der christelijke wijsbegeerte de waarheid en de dwaling, wat 't goed, wat 't kwaad is, die geve zich de moeite de bladzijden te lezen, aan deze stoffe gewijd. Verder wordt de eeuwige wet beschouwd, zooals zij bestaat in de geschapen rede, en dienovereenkomstig de natuur, de hoedanigheden, het bestaan, de afkondiging, de verpligting en het doel der natuurwet of *lex naturalis* geleidelijk behandeld en verklaard. Een laatste artikel van het eerste boek handelt over de positieve wet en sluit met eene allerbelangrijkste verhandeling over de betrekkingen tusschen de kerkelijke en politieke wetten.

Worden in het tweede boek, dat het object der wet, de menschelijke daden, ten voorwerp heeft, iets uitvoeriger, dan het in een philosophiesch handboek te verwachten was, de aard en de gronden van het probabilismus onderzocht, dan heeft de schrijver hier wel bepaaldelijk het oog gehad op de behoeften der leerlingen, voor welke hij hoofdzakelijk zijn handboek geschreven heeft.

Het derde boek wederlegt de voornaamste valsche stelsels, die op philosophiesch gebied betrekkelijk de zedelijke orde verspreid en geleeraard zijn geworden, onder welke valsche theoriën de independente moraal van onzen tijd natuurlijk mede geteld, maar ook mede geducht wordt toegetakeld.

De tweede helft draagt ten opschrift: *De officiis.* De mensch heeft pligten te vervullen, niet bloot regten uit

te oefenen; en die pligten zijn drieërlei: pligten jegens God, pligten jegens zich zelven, pligten jegens den evenmensch. Ziedaar de stof van drie andere boeken, in dit tweede gedeelte bevat.

De mensch vervult zijne pligten jegens God in en door de godsdienst. Van daar dat het eerste boek handelt over al de vraagstukken, die met de natuur, de noodzakelijkheid, het bestaan, de promulgatie enz. der natuurlijke godsdienst *(religio naturalis)* in verband staan. Ook hier schijnt ons de geleerde schrijver eenigzins de grenzen der Ethica overschreden en den voet gezet te hebben op het terrein der Psychologie, dáár namelijk, waar sprake is van de wijze, waarop de promulgatie der natuurlijke godsdienst (wel te onderscheiden, maar niet te scheiden van de bovennatuurlijke) plaats heeft. Desniettemin zal de lezer niet ontevreden wezen hier een helder en beknopt overzigt te ontmoeten van de psychologische vraagstukken, die voor eenige jaren zoozeer de gemoederen der wijsgeerige wereld, in België vooral, gaande hielden. Welligt heeft de schrijver zoowel om de belangstelling, die dientengevolge aan deze quaestiën te beurt viel, als uit zucht om tot het verspreiden en vestigen der gezonde leer hieromtrent zijne hand te leenen, bij dit onderwerp langer willen stilstaan; en dan danken wij hem hiervoor.

Het tweede boek bespreekt 's menschen pligten jegens zich zelven.

Het derde en laatste boek is boven alles belangrijk. Hier worden met forsche hand en helder hoofd de grondbeginsels, waarop de christelijke maatschappij moet steunen, doch waaromtrent de hedendaagsche wereld zoozeer in 't duistere rondtast, opgesteld en toegepast, zonder dat de schrijver terugdeinst voor de oplossing van eventuëele moeijelijkheden. Men leze bij voorbeeld de paragraphen, die

handelen over het huwelijk, de wereldlijke magt, de eerdienst en de hiermeê in verband staande quaestiën van de vrijheid van geweten, de scheiding van Kerk en Staat, enz.

Ziedaar in 't kort den inhoud en de volgorde aangeduid der stoffen, in de *Ethicae elementa* van Professor Rutten ontwikkeld. Ten einde nu eene gegronde oordeelvelling uit te spreken over genoemd boekwerk, moeten we ons het doel herinneren, dat de schrijver zich heeft voorgesteld. ZEw. heeft een handboek willen schrijven voor studenten in de wijsbegeerte, met name voor dezulken, die zich geroepen voelen voor den geestelijken stand. Nu meenen we van een goed handboek te mogen vorderen, wat den inhoud betreft: degelijkheid en volledigheid; wat den vorm betreft: geleidelijke voordragt en helderheid van bewijsvoering; en dit alles bekroond door de zuiverheid van leering, zonder welke ieder boek, hoe geleerd ook, verwoesting verspreidt in plaats van te stichten. En dan voelen we ons gelukkig de overtuiging te mogen uitspreken, dat Prof. Rutten er in geslaagd is dit drievoudig merkteeken op zijn handboek te drukken.

Dat het werk volledig is, blijkt reeds genoegzaam uit de bovenstaande opsomming der behandelde stoffen. Dat het degelijk is, zal een ieder in het oog springen, die er slechts een paar bladzijden van wil lezen. Ontmoet men meermalen geschriften, die rijk zijn aan kunstig gebouwde perioden, al te dikwijls dient deze omhaal van woorden om de armelijkheid van inhoud onder holle klanken te verbergen; en wil men dan, na een hoofdstuk van zulk een werk gelezen te hebben, er de hoofdideën van in zijn geest tezamenvatten, zoo gebeurt het vaak wat met eene opgezwollen spons geschiedt, als men ze in de hand zamendrukt: het water glijdt langs de vingeren weg, en

van al die schijnbare zwaarte blijft slechts een onaanzienlijk weefsel over. Hier integendeel staat geen woord te veel, alles heeft zijne beteekenis, alles is zaakrijk, alles reëel en kernachtig, zoodanig dat de leeraar, die het verkiezen mogt dit handboek aan zijne studenten uit te leggen, wel niet noodig zal hebben dezen tot het maken van analysen op te wekken; zij zouden er weinig bij winnen, daar het geheele handboek niets anders is dan eene krachtige analyse van tal van boekwerken over deze stoffen geschreven.

En toch schaadt die degelijkheid en overvloed van stof niet aan de klaarheid van voorstelling. Alles is methodiesch en geleidelijk uiteengezet. Ja, al hadde ook de schrijver, thans Deken van St Servatius te Maastricht, ons op het titelblad niet meêgedeeld, dat hij vroeger professor geweest is, dan nog zoude hij die hoedanigheid dadelijk verraden hebben. Voorzeker weet ieder helder hoofd, wat het klaar begrijpt ook klaar uit te drukken; maar om diepgaande en uiteenloopende ideën tot hare beginselen te herleiden, de bewijzen er vau naar waarde te rangschikken, de sluittrekkingen te onderscheiden van de eigenlijke uitleggingen, het meer essentiëele te schiften van het meer accidenteele; en dan dat alles met de in de school gevestigde bewoordingen even zorgvuldig en bevattelijk als vloeijend en bevallig in te kleeden: daarvoor dient men zelf professor geweest te zijn; en dat Professor Rutten van zijne rijke ondervinding een uitmuntend gebruik gemaakt heeft, zal ieder lezer met ons volmondig bekennen.

Dat eindelijk de zedige schrijver getracht heeft ook aan het derde vereischte, zuiverheid van leering, te beantwoorden, blijkt uit de bronnen, die ZEw. heeft geraadpleegd. Valt het moeijelijk, in zulk een overvloed van zwaarwig-

tige en vaak teedere vraagstukken immer en altoos die meening te omhelzen, die aller onverdeelde goedkeuring wegdraagt: we mogen dit toch *De Tijd* van den 2de Julij ll. nazeggen, „dat de schrijver den koninklijken weg om „tot de waarheid te komen, heeft ingeslagen. De groote „kerkelijke schrijvers waren zijne gidsen: Thomas, Bellar„minus, Suarez, enz.; en de pauselijke *Syllabus* was de „leiddraad, dien hij nooit uit de hand heeft verloren." Tevens werden de nieuwe schrijvers van naam niet over 't hoofd gezien: De Maîstre, Parisis, Balmes, Ventura, Dulac, Audisio, Laforêt, van Gestel, enz., uit wier geschriften vaak aanhalingen aan den voet der bladzijden te lezen staan, of althans wordt daar op hunne werken gewezen.

Jammer zoude het zijn, bijaldien zulk een allezins aanbevelingswaardig handboek door een gebrekkigen schrijftrant ontsierd werd; doch wij vertrouwen, dat ook het klassiek gevormde oor of oog niet zonder voldoening met deze latijnsche pennevrucht zal kennis maken.

De voortreffelijkheid dezer *Ethicae elementa* werd ook in het buitenland op hare regte waarde geschat. De *Civilta Cattolica* (Serie VII, vol. III, p. 715) deed dit in eene vrij uitvoerige recensie, welker strekking geheel gekenmerkt wordt in de volgende woorden, die we uit het romeinsche tijdschrift overnemen: „Wij hebben niets dan „lof te geven aan den schrijver dezer *Elementa*, zoo voor „de deugdelijkheid der leer, de degelijkheid en klaarheid „der behandeling, als voor de tijdigheid der door hem „aangeraakte punten." Aan het einde dier beoordeeling wordt de verwachting uitgesproken, dat onderrigtingen, gelijk de Zeer Eerw. Heer Rutten hier gegeven heeft, zoo ze onder de studerende jongelingschap verbreid worden, een krachtig tegengift zullen zijn tegen de slechte

leeringen, die aan de rationalistische universiteiten, ten verderf der maatschappij, worden voorgesteld.

Wij eindigen met de woorden der aan de *Ethicae elementa* geschonken kerkelijke goedkeuring tot de onze te maken, dat namelijk dit werk, „wegens de uitmuntende „leer en de zoowel heldere als beknopte wijze van uitleg„ging der vraagstukken zeer verdient aanbevolen te wor„den"; den schrijver van harte geluk wenschend en tevens innig dankend voor de dienst, die ZEw. door deze publicatie aan de studerende jongelingen bewezen heeft.

Ten slotte veroorloven we ons eene vraag en eenen wensch voor te stellen. Onze vraag is: Zoude het niet wenschelijk zijn, dat het besproken handboek, met weglating van een aantal bladzijden, die een meer speciëel doel beoogen, door eene vrije bewerking van den eenigzins didaktischen toon van 't origineel, in een of anderen bloeijenden vorm onzer nederlandsche taal werd overgebragt, ten einde zoo, te midden van het doolhof der hedendaagsche begrips- en woordvervalsching, als gids te kunnen dienen voor die talrijke burgers, welke, het Latijn niet genoeg magtig zijnde, toch door de openbare betrekking, die zij bekleeden, geroepen zijn om meer of minder invloed uit te oefenen op den gang onzer nederlandsche maatschappij?

Onze wensch is: Mogt het voorbeeld van Professor Rutten menigeen zijner ambtgenooten opwekken om met het een of ander goed geschreven handboek onze katholieke scholen te verrijken! Onloochenbaar is het immers, dat er onder de talrijke leeraren, aan onze collegiën en seminariën werkzaam, zich een aantal mannen van talent en wetenschap bevinden, die wel degelijk in staat zijn om den rijken schat van ervaring en kennis, opgedaan in eene lange reeks van jaren, in plaats van hem in

de eenzaamheid van hun studeervertrek op te sluiten, aan het algemeene welzijn van het katholieke onderwijs dienstbaar te maken. En toch is het van den anderen kant ook wel een feit, dat er ons nog menig handboek, in echt katholieken geest opgesteld, ontbreekt, niet zoozeer in het hooger, maar veeleer in het lager, doch wel voornamelijk in het gymnasiaal en eigenlijk middelbaar onderwijs.

LUXEMBURG.

EEN BRIEF AAN EEN STUDIEVRIEND.

Waarde Vriend,

„Wel, wel", hoor ik U bij het openen van dezen lijvigen brief zeggen, „heeft H. zich eindelijk zijner belofte „herinnerd en de pen opgevat? Nu, het werd dan ook meer „dan tijd, wilde er nog iets van komen."

Ik moet bekennen, Vriend! dat Gij volmaakt gelijk hebt; doch indien men eene drukke en woelige stad bewoont en zich ten volle in de beslommeringen des levens geworpen ziet, mag het, geloof ik, tot eenige verschooning dienen, dat men in een vertrouwelijk gesprek gereedelijker eene belofte doet, dan dat men later tijd kan vinden om die te volbrengen.

Daar Gij echter, ondeugend genoeg, mij, even als *Cato* met zijn *Carthago delenda*, telkens met uw: „hoe staat het „met Luxemburg?" komt plagen; raakt er mijn eer mede gemoeid, en kan en wil ik niet langer wachten, maar U mijne rustige winteravondjes wijden, om aan uw verlangen te voldoen.

Vooraf echter eene aanmerking. Daar het nu ruim vier jaar geleden is, dat ik mijn luxemburgsch reisje ondernam, ontbreekt zeker aan mijn geschrijf wat de Franschen noemen, *la moitié de l'à-propos*. Mogen de indrukken, die

mij zijn overgebleven, in kracht hebben gewonnen, wat zij in frischheid hebben verloren! En nu zonder verdere uitweiding ter zake. Ons in de laatste dagen zooveel besproken hertogdom Luxemburg (ik zeg *ons*, daar het, Gode zij dank, nog aan ons geëerbiedigd vorstelijk stamhuis behoort) is allezins waard om meer bekend en bezocht te worden; en voor wie het gezien heeft zal het geen verwondering baren, dat het den naijver van twee magtige naburen heeft opgewekt, en de verleiding groot is om er het moderne regt van annexatie ook op toe te passen.

Ja, Vriend! het is eene schoone en schilderachtige landstreek, afgewisseld als zij is door donkere dennewouden en veelvuldige bosschaadjes, door hoogere en lagere bergen, steenrotsen, vruchtbare akkervelden en weilanden; doorsneden met kleine rivieren en heldere beken, en het zigtbaarst kenmerk dragende van welvaart en voorspoed. Verrassend is het vooral voor ons, die aan dat vlakke uitzigt gewoon zijn, deze bergen en heuvelen, ja, de steenrotsen, zoover de vruchtbare grond maar eenigzins strekt, met eene regelmatigheid beploegd te zien, die niets te wenschen overlaat, en als waren de hoogten met een veelkleurig gestreept tapijt bekleed, die verschillende tinten der veldgewassen daarover te zien uitgespreid.

De weilanden, ofschoon zij met de onze niet kunnen wedijveren, hebben toch, dank zij de veelvuldige beken, die hen besproeijen, eene frischheid, welke het oog aangenaam bekoort; en, is ook het rundvee, dat Gij er op ziet grazen, kleiner van stuk dan het onze, het is van een ander, veel sterker ras, voldoet uitmuntend aan de behoefte en is meer bepaald voor dat bergachtig land geschikt; daar het tot op de hoogste punten der steenrotsen weet

te klauteren, om des noods ook daar nog het voedsel te zoeken. Daarbij springt nog die bijzonderheid in het oog, dat het bijna uitsluitend rood of roodbont gekleurd is, iets, dat denkelijk aan den steenachtigen grond is toe te schrijven.

Bij den landbouw, zooals die bij ons beoefend wordt, moet ik ook nog het kweeken van boomvruchten en de druiventeelt vermelden. De landlieden toch houden er meest allen een kleinen druivengaard op na, om voor hun gezin en bij gunstige jaren tot verkoop een ligten en smakelijken landwijn te bereiden, die eenige overeenkomst heeft met den bekenden moezelwijn, en die benevens het bier de meest gebruikelijke drank is van het land. Nog vervaardigt men er goeden cider en van de kwetsen, die er weelderig groeijen, een soort likeur, bijna niet van de welbekende *kirsch* te onderscheiden en *kwets* genaamd.

Dat behalve den akkerbouw, de jagt en visscherij ook de steen-, lei- en gipsgroeven en op de schralere streken — vooral aan de grenzen van Frankrijk bij de Alzette — het delven, bewerken en smelten van ijzererts aan vele nijvere handen brood verschaffen, zal ik niet behoeven aan te stippen. Bij dit alles is de kunst ook niet uitgesloten, en staat zelfs de weg voor het genie open; daar op de meeste dorpen de steenhouwers er zich niet alleen op toeleggen om uit de grove rotsblokken regelmatige steenen, tot het bouwen der huizen benoodigd, te kappen, maar daarin ook versieringen aan te brengen en vooral kruis- en Madonna-beelden en kleine nissen met loof- en beeldwerk meer of minder smaakvol weten te vervaardigen; deze moeten tot aandenken aan dierbare overledenen dienen en ontbreken dan ook bijna op geen graf. Ook vindt men, volgens het vrome gebruik der katholieke landen, veelvuldig een steenen kruis of Ma-

donna-beeld op de driesprongen der wegen, bij kleine beekbruggen en op de velden geplaatst; en ik kan U niet zeggen, hoe goed het aan het hart doet, die dierbare teekenen, al hebben zij dan ook in het oog der kunst dikwijls weinig waarde, als zoovele uitdrukkingen van een kinderlijk en warm geloof hier en daar te mogen begroeten. Wilt Gij een bewijs van algemeene welvaart? Zekere pater Zobel, een aldaar even beroemde en beminde Redemptorist als hier vroeger onze diep betreurde pater Bernard, deed mij opmerken, dat de landwoningen, die allen van rotssteen gebouwd zijn, in den regel twee verdiepingen hebben, waarvan de tweede tot slaapplaats voor het gezin is ingerigt; hij verhaalde mij tevens, dat men in ieder huis eene zoogenaamde pronkkamer vindt, die tot het ontvangen van bijzondere personen, als den pastoor, den landheer enz. is bestemd. Ook verzekerde mij die gezellige reisgenoot, dat behalve eenige gebrekkige en stokoude lieden er bijna geen armen worden aangetroffen.

De invloed van onze schoone godsdienst — Luxemburg is uitsluitend katholiek — is hier ook ten duidelijkste zigtbaar. Zij toch verspreidt dien eenvoud en vrede, welke men alleen onder onbedorvene lieden en op het land kan aantreffen, zoodat hier de wensch des dichters:

O fortunati nimium, sua si bona norint agricolae!

vervuld wordt.

De dorpen en landelijke woningen hebben, uit de verte beschouwd, een zeer vrolijk aanzien, hoewel men, naderbij tredende, bemerkt, dat gebrek aan zindelijkheid veel van al dat schoone ontsiert. Dan, mogen de Luxemburgers op dit punt met onze hollandsche landlieden niet wed-

ijveren, zij zijn overigens een eenvoudig, opregt en gastvrij volk, waarvan de vreemdeling alle voorkomendheid geniet; dit is zoo waar, dat een der gasten, die ik in mijn hôtel te Mondorf, een klein U nader te beschrijven badplaatsje, heb aangetroffen, mij verhaalde, met het meeste genoegen geheel alleen een voetreis door het grootste gedeelte van Luxemburg gemaakt te hebben, en overal met eene gulheid en gastvrijheid ontvangen te zijn, die hij niet genoeg wist te prijzen.

Jammer, dat de stad Luxemburg van die voorvaderlijke eenvoudigheid geheel is afgeweken. De fransche overheersching der vorige eeuw en de invloed van de vele vreemdelingen en vooral van het destijds nog aanwezige duitsche bondsgarnisoen hebben er den vromen godsdienstzin grootendeels door de zoogenaamde hedendaagsche verlichting verdrongen, zoodat ook die vestingstad door den tuimelgeest onzer eeuw is bevangen; en daar het een soort van mode onder den beschaafden stand der kleinere plaatsen is geworden, om dit slechte voorbeeld der hoofdstad na te volgen, is waarlijk al de ijver van een pater Zobel en anderen meer dan noodig om den maatschappelijken kanker tegen te gaan.

En nu, Vriend, na U nog te hebben medegedeeld, dat men in het hertogdom, even als in alle grenslanden, een geheel eigenaardige taal, een mengelmoes van Fransch en Duitsch spreekt, die voor geen vreemdeling te verstaan is, hoewel men er met het Fransch of Duitsch in den regel goed te regt kan komen — vooral daar de beide talen thans op alle scholen worden geleerd —, stap ik van die algemeene beschouwing af, om U meer in 't bijzonder met het wetenswaardige der plaatsen bezig te houden, die ik op mijn reisje heb bezocht.

Om volgens de hedendaagsche wijze van reizen in Luxem-

burg te komen, bestond toen nog slechts ééne gelegenheid; namelijk met het spoor, dat Brussel aan het groote duitsche spoorwegnet verbindt en over Namen en Arlon naar Luxemburg en verder langs Triër tot Coblenz loopt. Thans is ook de weg over Luik, dwars door het schilderachtigste gedeelte van het hertogdom, geopend, en de reis dus korter en aangenamer.

Van Brussel in den vroegen morgen uitgaande of liever wegstoomende, is men op den middag vóór de wereldberoemde vesting en stapt digt bij de poort af. Vroeger kwam men slechts tot onder aan de rots, en was er nog een moeijelijke beklimming noodig. Thans is dit bezwaar weggenomen door den schoonsten *viaduc* (voor het hollandsch woord zullen wij op het woordenboek van de Vries moeten wachten), dien ik nog ooit had gezien. Die *viaduc* voert van het station tot in de bovenstad en loopt over het dal van de Pétrusse; begint aan de rots en daalt van boog tot boog al dieper in het dal af, zoodat de middelste boog eene hoogte van ruim 120 voet bereikt, en sluit zich, weder opklimmende, aan de rotsen der bovenstad aan. Even buiten de vesting is nog een schoone *viaduc*, maar met minder booghoogte over het Alzettedal geslagen ter verbinding van het vereenigd spoor van Triër en Spa. Het zijn beide reuzenwerken; en onder het opzigt van zulke trotsche ondernemingen mag onze eeuw waarlijk groot genoemd worden. Dat Luxemburg als een der sterkste vestingen van Europa bekend staat, zal U duidelijk worden, indien ik U zeg, dat het geheel tusschen hooge rotsen is ingesloten, die tegelijk de bolwerken vormen, en waarin de schietgaten en kasematten zijn uitgehouwen, zoodat men van binnen langs den geheelen omtrek der stad een veilige gemeenschap heeft. De stad zelve is in eene boven- en benedenstad verdeeld.

De bovenstad, ruim 200 voet boven de Alzette uitstekende en tegen de rots gebouwd, is uit den aard der zaak voor geene uitbreiding meer vatbaar.

De benedenstad, geheel in de diepte gelegen en veel ruimer gebouwd, levert, uit de hoogte gezien, door hare tuinen en grasvelden en de doorsnijding der Alzette, met hare veelvuldige fabrieken, een zeer schilderachtig gezigt op. Verder biedt de stad zelve, behalve eenige schoone gebouwen, als de kathedraal en de nieuwe Jesuïeten-kerk, het stadhuis, en het tribunaal en eenige schoone uitzigtspunten vooral van het militaire Casino, weinig bijzonders aan, zoodat ik, na een en ander in oogenschouw genomen te hebben, mij haastte Luxemburg te verlaten en het mij aangewezene badplaatsje Mondorf, ongeveer drie uur verder, zuidoostwaarts aan de fransche grenzen gelegen, op te zoeken.

Gij zult het mij wel niet ten kwade duiden, indien ik de namen van al de dorpen, die ik langs den straatweg van Luxemburg naar Mondorf heb doorgereden, stilzwijgend voorbijga; ik heb daarvoor twee goede redenen, vooreerst ben ik ze schoon vergeten, en ten andere hebben die dorpen, behalve hunne meer of minder schilderachtige ligging, evenmin als Mondorf zelve iets aantrekkelijks. Ja, dit laatste plaatsje zou zeker onbekend zijn gebleven, ware het niet bij toeval in een badplaats herschapen. Ik zeg, bij toeval, want volgens de geleerden in het vak der geologie moest de grond aldaar onfeilbaar een goede zoutbron opleveren.

Men was begeerig dien schat meester te worden, en begon dus in 1841 met moed een artesische put te boren, doch zag zich hier door de wetenschap bitter bedrogen, daar het bronwater, schoon met eenig zout bezwangerd, in verre na niet aan de verwachting voldeed. Men boorde intusschen nog voort tot op eene diepte van 730 voet, en

nu verkreeg het water een onverwachten graad van warmte en bleek bij scheikundig onderzoek zeer heilzame bestanddeelen tegen rhumathisme, zenuwaandoeningen en meerdere kwalen te bezitten, zoodat men besloot het tot een ander einde ondernomen werk voor eene bad-inrigting te doen dienen; en ziedaar de oorsprong van het in 1846 opgekomen badplaatsje en de meerdere bekendheid van Mondorf.

Bij de bron zelve heeft men een badhuis en een wandelperk, dat jaarlijks door de natuurlijke ontwikkeling schooner en fraaijer wordt, en, daaraan grenzende, het waarlijk prachtig hôtel *du Grand Chef* aangelegd. Ook biedt het dorp meerdere gelegenheid tot goedkoop verblijf aan, maar levert verder, behalve de verhevene en waarlijk aantrekkelijke ligging der parochiekerk, voor den bezoeker niets bijzonders op.

Verbeeld U echter niet, dat Gij U hier, al is het ook op kleinere schaal, eene badplaats met *cur*-zaal, muziek, theater en weet ik het al moet voorstellen; *nothing at all*, mijn Vriend! Hier hebt gij uw bad, een heilzamen dronk water, eene gezonde luchtstreek, de vrije wandeling, werwaarts uw oog zich wendt, en het *dolce far niente*, dat na langdurige inspanning wel het beste geneesmiddel is, en waarbij ik mij althans uitmuntend heb bevonden.

Mondorf nu ligt vlak aan de fransche grenzen, zoo zelfs dat de beek, Altbach genaamd, die de tuin van het hôtel *du Grand Chef* doorsnijdt, de grensscheiding uitmaakt, en wij ons ieder oogenblik op franschen bodem bevonden en dikwijls onze wandelingen uren ver in dat land uitstrekten. Het waren dan ook die wandelingen, in gezelschap ondernomen, die het aangename van het verblijf aldaar uitmaakten. Dan eens bezochten wij een fransch buitenverblijf *Preische* genaamd, den baron de L' Espée de Haijange toebehoorende, dat met zijn tachtig bunders

door een hoogen steenen muur is omsloten en om zijn wandelpark en bosschaadje, maar vooral om zijnen tuin en boomgaard beroemd is. Gij weet, ik ben even als Gij een minnaar van al wat den tuin betreft, maar nooit heb ik zulke schoone boomen en vruchten gezien. Waarlijk, het is om er hier den moed bij te verliezen. En die vruchten waren daar niet alleen voor het oog; neen, men kon er zich tegen geringe betaling behoorlijk van verkwikken, dat wij dan ook niet hebben verzuimd.

Dan weder rigtten wij onze schreden meer noordwaarts en zochten het luxemburgsche dorpje Dalheim op, dat ons opeens in de klassieke wereld en ten tijde der Romeinen verplaatste.

Dalheim ligt, zooals de naam aanduidt, in een dal, en als achter eene breede steenrots verborgen, die volgens de overlevering den Romeinen meer dan een eeuw tot *castra* of kamp heeft verstrekt. De kerk van Dalheim zou op de grondslagen van het vroegere kapitool van het kamp zijn gebouwd, en de op zich zelven staande toren toont ook nog den romeinschen bouwtrant aan. Ook moet er een thans vervallen onderaardsche weg van het dorp naar het kamp hebben geleid, en heeft men daarin een mozaïek en het graf van *Germaniola* ontdekt.

De steenrots beklimmende, vindt men dan ook nog meer allerduidelijkste sporen van dat langdurig verblijf der Romeinen, en ziet men aan de verbrande rotswanden de plaatsen, die tot hunne gaarkeukens hebben gediend, welke met trappen in de rots zijn uitgehouwen. De plaats zelve is, voorwaar, bij uitnemendheid voor een kamp geschikt. Men heeft van daar het vrije uitzigt van eenige uren in de rondte, dat van de eene zijde op de hooge bergen van Arlon en Soleurre stuit en naar den anderen kant, zuidwaarts, over eene groote vlakte, de

kathedraal van Metz, waarvan de toren zich aan den nevelachtigen horizon als de mast van een schip vertoont, tot verste gezigtspunt aanwijst. Daarbij is de rots digt genoeg aan de Moezel gelegen om van daar toevoer te kunnen erlangen; doch er ook zoo verre van verwijderd dat het kamp geene overrompeling behoefde te vreezen. Uit dit kamp liepen verschillende romeinsche wegen door geheel Luxemburg, die nog bestaan en wel tot den jongsten dag zullen bestaan, daar ze van zulke zware rotsblokken zijn zamengesteld, dat er aan geen uitdelgen te denken valt, en de tijd er zijne tanden op stomp heeft gestooten; ja, schoon uitgesleten en gescheurd, worden zij nog door de landlieden tot het vervoer hunner veldvruchten en zware karrenvrachten gebruikt.

Om die plaats dan ook te vereeuwigen heeft men er een gedenkzuil, een steenen naald, met den romeinschen adelaar prijkende, opgerigt; die op zijn voetstuk het niet onverdienstelijk klassiek opschrift draagt:

Surgit laeta Ceres,
Flavos spicata capillos,
Alto quo cubuit Mavors
Truculentus in arvo.

Op de keerzijde stond minder klassiek:

Sinnend erstaun ich
Den Trümmern, die
Das Bundeslager
Zurückliesz.

Inderdaad, indien men de opschriften vergelijkt, komt men tot de slotsom, dat het Latijn toch de ware taal der

monumenten is, die door geen levende taal kan worden vervangen, en dat, zooals de Maîstre met veel waarheid zegt, „le marbre condamné à bavarder, pleure la langue, „dont il tenoit ce beau style, qui avoit un nom entre „tous les autres styles, et qui, de la pierre, où il s'étoit „établi, s'élançoit dans la mémoire de tous les hommes." [1]) Van het langdurig verblijf der Romeinen in die streken getuigen verder de menigvuldige, daar gevonden oude munten en penningen en de vele overblijfselen van antieke vazen. Zoo verhaalt men onder anderen, dat daar een inwoner van Mondorf in 1842, drie potten, gevuld met meer dan 2500 geldstukken, heeft gevonden, allen tot het tijdvak der Keizers tot aan Constantijn den Groote behoorende.

Geen wonder dan ook, dat de vorige pastoor van Dalheim beroemd was om zijne waarlijk zeldzame verzameling van romeinsche munten en penningen en verdere oudheden, uitsluitend op die plaats gevonden, en hem door de landlieden, ter verwisseling in meer gangbare munt, gretig aangebragt.

Om nog een bewijs van dat langdurig verblijf te vinden, moet Gij even met mij het nabijgelegen Remich bezoeken en daar de Moezel oversteken en op pruissiesch grondgebied naar het dorpje Nennig wandelen. Nu op pruissiesch grondgebied, vraagt Ge verwonderd? Ja, Vriend! Luxemburg vormt, zoo Gij de kaart naziet, daar ter plaatse een scherpen hoek en grenst daardoor gedeeltelijk aan Frankrijk en gedeeltelijk aan Duitschland.

Niet verre van dat genoemd dorpje stootte, nu eenige jaren geleden, een boerenknaap met zijn schop op fraai gekleurde steentjes. Hij deelde zijne bevinding onmiddellijk aan den pastoor dier plaats mede, en deze, ziende, dat

---

[1]) *Du Pape.*

het een mozaïek gold, gaf daarvan kennis aan het pruissiesch gouvernement, dat dadelijk het noodige in het werk stelde om dien grond verder te ontblooten; en zie, nu deed zich een bijna geheel ongeschondene, prachtige, mozaïeke bevloering voor, ter grootte ongeveer eener gewone kolfbaan, met fraaije bloemen, arabesken en medaillons versierd, worstelingen uit het renperk en met dieren voorstellende. Op het eene einde bevindt zich eene diepte, duidelijk tot een fontein bestemd, doch waarvan de binnenrand, welligt om het kostbare marmer, was weggenomen; alleen was van onderen de monding nog zigtbaar der pijpen, die tot aanvoer van het water gediend hadden. Het geheel deed mij denken aan een *impluvium* van een dier prachtige villa's, die zeker aan het een of ander legerhoofd van het kamp van Dalheim hebben toebehoord, zooals Ausonius er ons in zijn gedicht over de Moezel bezongen heeft, waar hij, van de beroemdste bouwmeesters der oudheid sprekend, zegt:

> Hos ergo aut horum similis est credere dignum,
> Belgarum in terris scenas posuisse domorum
> Molitos celsas fluvii decoramina villas. [1])

Men heeft het geheel met eene houten loods overdekt; en de gelukkige vinder was toen belast den vreemdeling tegen een vastgesteld drinkgeld dien schat langs een daarom heenloopende gaanderij te toonen, zoodat die zoowel beveiligd is voor den invloed van het weder, als voor onachtzame betreding en vernieling van zekere toeristen, die anders voor den naam van relikwie de schouders ophalen, maar, al is het dan ook ongevraagd, zulk

[1]) *Mosella*, *X Eidyllia.*

soort van relikwiën gaarne mede naar huis nemen. Men was toen voornemens verdere opgravingen te doen, doch, of en met welk gevolg dit geschied is, heb ik later niet vernomen.

Dan, Vriend, er is nog meer, wat van dat langdurig verblijf getuigt. Er zijn zelfs romeinsche, ja, klassieke gebruiken in dit land overgebleven. Wilt Gij U soms op eene wandeling verfrisschen, en vraagt Gij naar een herberg? Te vergeefs zult Gij naar een uithangbord of het prozaïesch opschrift van „hier verkoopt men wijn of „bier", zoeken; maar treed de eerste en beste woning binnen, waar een mastentak, al is die ook verdord, boven de deur uitsteekt, en Gij zult voor weinige stuivers een liter bruikbaren landwijn bekomen. Het is dus nog de *hedera* der Romeinen, in een mastentak herschapen, die hier den dorstigen ten teeken dient. Bij de bereiding der most wordt de groene tak boven de deur gehecht en blijft daar tot het volgende saisoen, en deze tak wordt op vele plaatsen in de dorpen en gehuchten aangetroffen. Ja, het zou mij niet bevreemden, zoo de volksgebruiken nog meerdere dergelijke sporen van romeinschen oorsprong opleverden; doch de tijd heeft mij ontbroken, dit behoorlijk na te gaan.

Ofschoon ik op een mijner uitstapjes ook nog het fraaije fransche stadje Sierck (*Sirium* of *Seria*), aan de Moezel tusschen schoone lusthoven gelegen, heb bezocht, en mij eene aangename herinnering aan de gastvrijheid van den pastoor aldaar is overgebleven, en bovendien de omstreek nog meerdere door de oudheid beroemde plaatsen, als Rodemack *(Rujus Martis)*, Castel en andere oplevert, wordt het tijd, dat wij Mondorf verlaten, om ook nog een oogslag op een ander gedeelte van dit land te werpen.

Op mijne schreden terugkeerende, ben ik van Luxemburg met den toen reeds zooverre gereed zijnden spoorweg tot

Ettelbrück tusschen heerlijke bosschaadjes, bouwlanden en rotsen heengestoomd. Niet verre van Luxemburg ziet men ter linkerzijde het groothertogelijk lustslot, Wolferdange, dat ik echter niet heb kunnen bezigtigen, doch dat, zoo ik vernam, den bezoeker zijne moeite door de wandelparken en heerlijke uitzigten beloont. Te Ettelbrück moest ik het spoor verlaten, dat toen nog niet verder doorliep, maar zoo ik vroeger zeide, nu reeds met Luik is verbonden; en wandelde naar het op een half uur afstands gelegen Diekirch, na Luxemburg het schoonste stadje van het geheele land, en zeer bevallig aan de Sure in eene diepe vallei gelegen. Het heeft schoone pleinen, een seminarie, veel handel in landprodukten en in laken, pleister en steen, en alles toont aan, dat er eene bijzondere welvaart heerscht, waaraan ook de bijenteeld het hare toebrengt.

Van daar bezocht ik Vianden, dat aan de Our ligt en tusschen hooge rotsen is ingesloten. Dit uitstapje is ieder bezoeker van Luxemburg aan te raden, want pitoresker ligging is bijna niet uit te denken. Op een schoonen namiddag, langs een fraaijen weg, daarheen gereden, waren wij reeds op een steenworp afstands het plaatsje genaderd, zonder er nog iets van bespeurd te hebben, en zie, daar vertoonde het zich eensklaps aan den rand van den weg, als geheel in de diepte verzonken, en ijzingwekkend was de gedachte, dat wij daar in eenige minuten zouden zijn afgedaald, hetwelk toch door eene zachte glooijing van den weg zonder het minste gevaar geschiedde.

Naast het stadje ligt op eene hooge rots, als een van die oude roofnesten der middeleeuwen, het slot van de graven van Vianden, dat eertijds aan de nassausche familie en dus aan ons vorstenhuis heeft toebehoord. Thans is het, helaas! niets meer dan eene trotsche ruïne, daar

het alles verterende Syndikaat het kasteel van Vianden aan sloopers had verkocht, die natuurlijk al wat eenige waarde had, te gelde maakten.

Men verhaalt, dat zij bij die gelegenheid een ouden verborgen of bedolven wijnkelder vonden, waarin nog vaten wijn lagen, die geheel verteerd waren; doch daar de wijn, volgens vroeger gebruik in lederen zakken besloten was, vond men dien door den ouderdom als tot een gelei geworden, die echter bij ontbinding nog eenen heerlijken wijn opleverde.

Later heeft Koning Willem I, vernomen hebbende, dat men dit kasteel zijner voorvaderen verwoest had, het weder aangekocht, en is de ruïne het erfdeel van Prins Hendrik geworden. Aanvankelijk meende men het weder te herstellen, maar schijnt nu dat plan geheel te hebben opgegeven; alleen de huiskapel is weder in den romeinschen stijl gerestaureerd, dat een allerzonderlingste gewaarwording oplevert, als men daar, door dien bouwval, binnentreedt.

En nu, Vriend, moet ik U ten slotte het belangrijkste van alles, mijne bedevaart naar Echternach nog verhalen. Wie toch zou in Luxemburg kunnen reizen, zonder die voor ons land zoo dierbare plek te bezoeken, al ware het om even de knie te buigen bij het graf van den grooten Apostel der Nederlanden, den H. Willibrordus? Dan daar dit mijn bezoek mij aanleiding tot eene niet onbelangrijke uitweiding zal geven, wil ik hiertoe liever een nieuwen brief bezigen en dezen, die reeds lang genoeg is, hier eindigen. Vrees echter niet, dat ik weêr aan het uitstellen zal komen. Neen, nu ik eenmaal met U aan het kouten ben geraakt, is het mij waarlijk een genoegen geworden, en verlang ik zelf mijne taak geheel af te weven.

Ik zeg U dus met een belgiesch „tot de naeste keer, „zulle", een hartelijk vaarwel.

t. t.
J. H.

PS. Juist was ik voornemens mijn brief te sluiten, toen mij toevallig *De Gids* van Augustus ll. in handen kwam, en ik daarin *een brief uit Mondorff* zag opgenomen. Ik was te moede als een jager, wien het jagtveld voor zijne voeten wordt afgestroopt. Dan spoedig bleek het, dat ik mij noodeloos had beangstigd. Het opstel, denkelijk door een correspondent van dat tijdschrift als vakantietaak geleverd, bevatte „weinig zaaks", zooals Beets zich in zijne *Camera obscura* uitdrukt. Behalve eenige mededeelingen over spoorweg-compagniën, den aard van het bronwater en beschouwingen over den meer franschen of pruissieschen geest der bevolking — natuurlijk uit het oogpunt van den oppervlakkigen badgast — bestaat het voor het meerendeel uit eenige hatelijke bemerkingen over de godsdienstige gebruiken van dat land. De springende processie van Echternach wordt er, zooals begrijpelijk is, natuurlijk niet in vergeten, en daar worden, ik weet niet welke negers, die voor hun god dansen, bij te pas gebragt. Ja, de eenvoudige kinderlijke groet, „Geloofd „zij Jesus Christus!" kan geen genade in het oog van den schrijver vinden; wat zal ik U zeggen? Het landvolk is opregt katholiek en eenvoudig en dus.... dom en bijgeloovig met al den aankleve van dien. Het zijn de gewone liefelijkheden van zulke schrijvers, en het is dus de moeite niet waard er langer bij stil te staan. En hiermede nogmaals *vale et fave.*

DE
KATHOLIEKE KERK IN CANADA.

In de laatste tijden is op de uitgebreidste en gewigtigste onder de britsche koloniale bezittingen in Noord-Amerika, namelijk op Canada, de aandacht getrokken geworden door de amerikaansche Feneans, die dit land aan de engelsche heerschappij poogden te ontrukken, en door de duizend edelmoedige en godvruchtige jongelingen, die uit ditzelfde land naar Rome zijn vertrokken ter verdediging der wereldlijke magt van den Paus.

Aan de *Notice* [1]) van Mgr Demers, Bisschop van het eiland Van Couver, maar geboren Canadees, ontleenen we eenige merkwaardige bijzonderheden omtrent den toestand der Katholieke Kerk in zijn vaderland en omtrent de missiën, die vandaar zijn uitgegaan. Over het lager onderwijs aldaar worden ons belangrijke inlichtingen gegeven door Mr J. J. W. van den Biesen [2]).

Canada, gelijk het thans geregeld is, heeft twee aartsbisdommen, het eene te Quebec, het andere te Halifax, en twaalf bisdommen; wij rekenen de twee diocesen, die zich bevinden op het eiland Terre-Neuve, en dat van het

---

[1]) *Notice sur l'établissement de la province ecclésiastique de l'Orégon, précédée de quelques renseignements sur le Canada* par Mgr Mod. Demers, Evêque de l'île Van Couver. Bruxelles, H. Goemaere, 1867.

[2]) *Een amerikaansche hefboom* enz. Amsterdam, C. L. van Langenhuyzen, 1868.

eiland Prins Eduard hier niet bij, daar deze provinciën geweigerd hebben toe te treden tot den Canadeschen Statenbond, die uitgeroepen is op den 1 Julij 1867.

Alzoo zijn er tegenwoordig 17 bisdommen in het noord-amerikaansch grondgebied, dat weleer eene fransche kolonie was, totdat dit uitgestrekte land in 1759 bemagtigd werd door de Engelschen.

Op deze wijze is Canada niet geteisterd door de fransche omwenteling van 1789, noch bedorven door de valsche wijsbegeerte der achttiende eeuw, en is het nog in het bezit van zijn geloof, zijne godsdienst en zijne taal. In elke bisschoppelijke stad heeft het collegiën en seminariën en te Quebec eene universiteit, die op goeden voet is ingerigt, en geheel en al onder de leiding der geestelijkheid staat. De leerlingen wonen in het universiteitsgebouw en staan onder opzigt van een priester. De vakken zijn er hetzelfde als aan de europesche universiteiten. Bovendien heeft men vijf collegiën op verschillende punten van het land.

Al de wilden in Canada zijn, sinds bijna twee eeuwen, christen en katholiek.

Het onderwijs is, sedert 1845, in Opper- en Neder-Canada op verschillende wijze geregeld.

De openbare scholen in Opper-Canada, waar de Protestanten de meerderheid uitmaken, zijn anglikaansch; maar reeds in 1843 bepaalde eene schoolwet, „dat in alle gevallen, waarin de meester van eene openbare school katholiek was, de protestantsche inwoners zouden geregtigd zijn, een meester te hebben van hun eigen godsdienstige overtuiging, als tien of meerdere eigenaars van vaste goederen van een schooldisdrikt of binnen de grenzen van eene stads- of dorpsschool dit vroegen; en op dezelfde wijze zullen, als de onderwijzer eener school

protestant is, de katholieke inwoners eene afzonderlijke school hebben, met een meester van hunne godsdienstige overtuiging, op dezelfde aanvrage."

In 1863 werd het oprigten van afzonderlijke gezindte-scholen zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt. Personen, die voor bijzondere scholen betalen, zijn vrij van elke gemeente-belasting voor openbare scholen, en in de landssubsidie, door de regering verstrekt, deelen de gezindte-scholen in evenredigheid tot het getal kinderen, die het laatste jaar de school bezochten.

Nu wat Neder-Canada betreft, waar de Katholieken eene overgroote meerderheid hebben.

Van 1828 tot 1846 was dit katholieke Canada bijna het slagtoffer geworden van wetgevingen op het onderwijs, daar men de verschillende zienswijzen van Protestanten en Katholieken in zake van onderwijs vruchteloos trachtte te vereenigen.

Nu genieten de gezindte-scholen, onder zekere bepalingen, een regtmatig aandeel in de uitkeeringen der regering, welke voor een aanmerkelijk gedeelte voortspruiten uit de vroegere verbeurd verklaarde goederen der geestelijke orden, doch die het engelsch goevernement grootendeels ten behoeve van het openbaar onderwijs teruggaf. Er bestaat echter in Neder-Canada eene algemeene oppositie tegen het betalen van belasting voor scholen en vaak tegen de bepalingen, waaronder de subsidie van regeringswege toegekend wordt. Dit is de oorsprong van 341 onafhankelijke scholen, waar 25,587 kinderen onderwijs genieten. „De geheele bevolking", zegt een inspecteur, is besloten, de onafhankelijkheid harer scholen te handhaven. Ik hoorde personen zeggen: „Wij missen liever de subsidie, al kost het ons meer; wij stellen er prijs op, onze scholen vrijwillig te onderhouden.""

Het is daarenboven aan de gemeenten vrijgelaten, al of niet school-belasting te heffen.

Er is geen twijfel aan, of er wordt, in de zuiver katholieke scholen van Neder-Canada, naauwlettend gezorgd voor het godsdienstig en zedelijk onderrigt: de meesters zijn voor het meerendeel leden van geestelijke orden, en de bekwaamheid en het welslagen, waarmeê de christelijke broeders hun pligt te dezen opzigte vervullen, is algemeen bekend. —

Mogen de Katholieken van Nederland, die Canada zijn voorgegaan in het zenden van Zouaven naar Rome, aan de Canadezen een voorbeeld nemen in het oprigten van bijzondere scholen!

De jeugdige Kerk van Canada, zoo verhaalt Mgr Demers, heeft hare missionarissen uitgezonden naar het verre Westen.

Twee canadesche priesters waren in 1817 de stichters van de missie van St Bonifacius aan de Roode Rivier. Deze missie heeft zich wonderbaar uitgebreid: behalve een Bisschop heeft zij thans twee apostolische vicarissen, die onder elkander de jurisdictie verdeelen over het gansche gebied, dat zich, ten Oosten van het Rotsgebergte, uitstrekt tot aan de Noordelijke IJszee.

Uit St Bonifacius vertrokken in 1838 wederom twee canadesche priesters: de Vicaris-Generaal van den Aartsbisschop van Quebec, F. N. Blanchet en de Eerw. Heer M. Demers, later Bisschop van het eiland Van Couver. Zij gingen het Rotsgebergte over, om het geloof te prediken aan 78 indiaansche stammen, die bijna elk eene verschillende taal spreken en verspreid zijn over de provincie Oregon, die zich, langs den Stillen Oceaan, van Californië tot aan Russiesch Amerika uitstrekt. Twee

jaren later verscheen in diezelfde streken de Eerw. Pater De Smet, S. J. Het uitgestrooide zaad draagt reeds rijke vruchten. Duizend wilden, zoo schrijft Mgr Demers, roepen mij toe: „Ja, met regt noemen wij u onzen eersten vader; vóór uwe aankomst in ons midden was het nacht in onze zielen, onze oogen en onze ooren waren gesloten; maar tegenwoordig is het dag in onze zielen, onze oogen zijn geopend, en door onze ooren is uw woord regtuit gegaan naar onze harten om ze goed te maken."

Zoo stonden de zaken in Oregon, toen de H. Stoel in 1846, om de Kerk aldaar op hechte grondslagen te vestigen, er eene kerkelijke provincie vormde. De Vicaris-Generaal F. N. Blanchet werd benoemd tot Aartsbisschop, de Eerw. Heer A. Blanchet tot Bisschop van Nisqually in het gebied van Washington, en de Eerw. Heer M. Demers tot Bisschop van het eiland Van Couver en van Engelsch Columbia, dat echter in 1864 als apostoliesch Vicariaat gegeven is aan de Eerw. Paters Oblaten van Maria-Onbevlekt-Ontvangen. Bovendien moet vermeld worden, dat de oprigting van een nieuw apostoliesch Vicariaat bij den H. Stoel is aangevraagd door de Bisschoppen, in October 1867 vergaderd op het Concilie te Baltimore.

De kerkelijke hiërarchie is derhalve in volle werking op de twee ontzaggelijk groote landstreken, die van elkander gescheiden zijn door de keten van het Rotsgebergte.

God schenke zijn verderen zegen aan de missiën, die van Canada zijn uitgegaan; en als dat echt katholieke land (zoo mogen we althans Neder-Canada wel noemen) eenmaal vrij moet worden van de engelsche heerschappij, moge het dan geschieden door andere middelen als de revolutionnaire aanslagen der Fenians!

MILITAIR GEESTELIJK VERBOND.

Eene gewapende magt is voor iederen Staat eene onmisbare behoefte tot beteugeling van het kwaad en tot verdediging van het goed. Als er geen kwaad in de wereld was, zou er geen gewapende magt noodig zijn, of als de kracht der gezonde zedeleer het kwaad genoegzaam kon stuiten, dan was de stoffelijke magt der wapenen geheel overbodig. Maar bij den feitelijken toestand zou het staatsgezag zijne onderdanen niet naar behooren tegen den buiten- en binnenlandschen vijand kunnen beschermen, zoo het niet den sterken arm der regtvaardigheid, door zijne gewapende verdedigers en bestraffers, tegen de aanranders van regt en orde kon uitstrekken. „De overheden dragen het zwaard niet te vergeefs. Want zij zijn Gods dienaren, om te wreken en te straffen dengene, die kwaad doet." (Rom. XIII, 4.)

Hieruit volgt, dat de militairen-stand noodzakelijk en edel is; hij toch draagt het zwaard der overheden tot bescherming der goeden, tot beteugeling en tot straf der kwaden.

Deze stand heeft zijne eigenaardige gevaren en ontberingen. De soldaat immers moet altijd bereid zijn om op het eerste teeken zijne gezondheid, zijne ledematen en zijn leven te wagen; geen vrienden of bloedverwanten mogen hem van zijnen krijgsmanspligt afhouden, hij heeft zich, met voorbijzien van zijne eigene begrippen en met

opoffering van zijn eigen wil, aan de bevelen zijner overheden te onderwerpen en alzoo een leven te leiden, dat door eene voortdurende offervaardigheid den eerbied van iederen aandachtigen beschouwer afdwingt. Van daar die ridderlijke geest, die zich in den waren soldaat door stipte trouw, edele rondborstigheid en vasten wil openbaart; van daar dat hun gemeenschappelijk leven zich meestal kenmerkt door een opregte vriendschap en een gezelligen omgang, die dikwijls door opgeruimde geestigheid gekruid wordt.

Het is echter betreurenswaard, dat zich in die dienaren der aardsche geregtigheid, zoovele zonden en ondeugden tegen de wetten der goddelijke regtvaardigheid openbaren; dat een stand, zoo edel door zijn doel en opoffering, den glans van zijn adeldom door de misdrijven zijner leden ziet verduisteren, en dat de aantrekkingskracht van zijn opofferend leven meestal krachteloos blijft tegenover den afschrik voor de veelvuldige zedelijke gevaren, welke uit zulke misdrijven voor den nog onervaren loteling of vrijwilliger voortspruiten, zoodat godsdienstige ouders niet dan met grooten weerzin hunne zonen bij het krijgsleger zien inlijven.

Zouden er geene middelen bestaan, om den gevallen soldaat uit zulk eene verlaging weder op te heffen en den onschuldigen loteling tegen de gevaren der verleiding te behoeden? De militaire reglementen bij ons leger schrijven een behoorlijk kerkbezoek op den Zondag voor, en de bevelhebbers zijn doorgaans nog al te vinden om aan hunne onderhoorigen ook het vervullen van andere godsdienstpligten gemakkelijk te maken; maar desniettegenstaande moet de godsdienst, die ook voor den soldaat haren magtigen invloed kan laten gelden om hem staande te houden en te veredelen, dikwijls haar krachtig pogen

op de veelvuldige verleiding, waarin de soldaat verkeert, zien afstuiten. Kon men die gevaren verwijderen, kon men hem in de gelegenheid stellen om zijne vrije uren nuttig en aangenaam door te brengen, dan ware veel gewonnen.

Met dit doel had zich ten jare 1848 in Frankrijk, onder den naam van *L'Oeuvre pie des soldats*, eene vereeniging van geestelijken en leeken gevormd, welke reeds in 1855 zich in bijna vijftig verschillende garnizoensplaatsen had gevestigd. De soldaten, die er deel aan namen, ontvingen in hunne bijeenkomsten godsdienstig onderrigt; zij werden er onderwezen in het lezen, schrijven, rekenen enz.; zij zongen er behoorlijke gezangen, lazen er goede boeken en vonden er de gelegenheid om zich met aangename spelen te vermaken. De godsdienstige, nuttige en vriendschappelijke zamenkomsten, geleid door geestelijken en leeken, welke met den soldaat wisten om te gaan, bragten de zegenrijkste vruchten voort. Velen zijn er door bekeerd, eenigen hebben het offervaardig leven van den militairen stand verwisseld met het missionarisleven in het verre China; anderen werden geestelijke broeders, die zich aan de opvoeding en het onderwijs der jeugd toewijdden; niet weinigen werden later de steun van hunne hoogbejaarde ouders, of wel de zorgzame hoofden van hunne gelukkige huisgezinnen. Geen wonder, dat deze Vereeniging de vaderlijke aandacht van Z. H. Paus Pius IX trok en op 12 Mei 1851 met rijke geestelijke gunsten werd bevoorregt.

Ook in Nederland, en wel in de R. K. St Jacobs-kerk van de residentie-stad, vond het werk dier Vereeniging, op aanraden van den toenmaligen Vice-Superior Mgr C. Belgrado, eenige navolging in de geestelijke onderrigtingen, welke er gedurende den advent en de vaste voor de militairen werden gehouden; men miste echter een lokaal

voor de vriendschappelijke bijeenkomsten, die de voorname kracht dezer Vereeniging uitmaken, en mogt alzoo niet al de gewenschte vruchten van het uitgestrooide zaad inoogsten.

Maar te Bergen-op-Zoom ontstond uit den boezem van de nederlandsche militairen zelven het *Militair Geestelijk-Verbond*, dat in 1859 door Z. D. H. den Bisschop van Breda als eene godsdienstige vereeniging werd opgerigt. Een gepensionneerd onderofficier, Leggen genaamd, was daar directeur van het Katholiek Gesticht van Liefdadigheid. Des avonds ontving hij geregeld een bezoek van zijnen vriend, die nog in actieve dienst was; deze bragt later weder een anderen vriend mede; het gezellig en stichtend verkeer van den gepensionneerde met zijne beide vrienden wekte langzamerhand ook in anderen het verlangen op, om in dien vriendenkring te worden toegelaten, en nadat het getal aanmerkelijk was aangegroeid, liet de Weleerw. heer J. P. A. van Mens, destijds kapellaan, later Redemptorist, zijne bijzondere belangstelling in deze zamenkomsten blijken; weldra ontwierp hij een reglement [1]), dat nog tot leiddraad dient voor het Militair Geestelijk Verbond onder de bescherming van den H. Augustinus en den H. Antonius, hetwelk zich van Bergen-op-Zoom, in verschillende afdeelingen, heeft uitgebreid naar alle groote garnizoensplaatsen van Nederland, zooals: Breda, Delft, 's Gravenhage, 's Hertogenbosch, Leiden en Maastricht

[1]) Een klein, handig boekje, getiteld: *De Christen soldaat, gebedenboekje voor R. K. Militairen*, tevens bevattende het Reglement, de geestelijke voordeelen, enz. der Militairen-Vereeniging van de HH. Augustinus en Antonius, uitgegeven te 's Hertogenbosch bij Lutkie & Cranenburg, is om zijne korte en schoone gebeden en om zijn klein en gemakkelijk formaat voor de R. K. militairen zeer aan te prijzen.

Het doel van dit Verbond is zijne leden te heiligen en aan de zaligheid en verbetering van andere militairen te arbeiden. Het eerste trachten zij te bereiken door het vlugten der gevaren van zonde, en het vermijden vooral van die ondeugden, welke den soldaat maar al te veel aankleven, door het getrouwe morgen- en avondgebed, het veelvuldig en stichtend bijwonen der H. Mis, de vlijtige opkomst bij de avond-vergaderingen, de maandelijksche Biecht en Communie, door ware liefde voor Vorst en Vaderland, diepen eerbied voor hunne overheid en stipte naleving der militaire reglementen.

Aan de verbetering van anderen zullen zij arbeiden door gebeden, goede voorbeelden en gepaste vermaningen; en om dit met beter gevolg te kunnen, zullen zij door hunne minzame en rondborstige braafheid de achting hunner wapenbroeders trachten te winnen, en alzoo de lotelingen en jongere militairen zoeken te vrijwaren tegen de ondeugd, en de zondaren op eenen goeden levensweg trachten terug te brengen.

Om dit tweevoudig doel met meer zekerheid te bereiken wil dit Verbond een ware vriendenkring zijn, volgzaam jegens den Eerwaardigen Priester-Bestuurder, den Prefekt en den Raad, en ofschoon er van niets, wat in de bijeenkomsten plaats vindt, voor de militaire overheden een geheim moet gemaakt worden, zal men toch voor de onbescheidene nieuwsgierigheid van vreemden of gelijken het in de Vereeniging verhandelde verborgen houden.

De leden mogen zich vóór het begin der gezamenlijke avondoefeningen in het lokaal der bijeenkomst onderling vermaken, waarna zij zich eenigen tijd bij afwisseling met het gebed, stichtende lezing en godsdienstige liederen bezig houden.

Dit nederlandsche Militair Geestelijk Verbond werd

door Z. H. den Paus, bij rescript van 23 April 1865, met nog meer geestelijke gunsten dan het fransche in 1851 bevoorregt.

Met innig genoegen kunnen wij op de schoone vruchten dezer Vereeniging wijzen. Vele jonge lieden, die door het lot onder de wapenen werden geroepen, vonden in de Vereeniging een bolwerk tegen de menigvuldige gevaren van den soldatenstand, een eerzamen vriendenkring, die het gemis van de ouderlijke woning eenigermate vergoedde, stichtende opwekkingen en voorbeelden, die hen van het kwaad afhielden en tot het goed aanspoorden, en brave oudgedienden, die hunne jongere makkers onder hunne welwillende bescherming namen.

Het is voor den loteling van een onberekenbaar nut, als goede lieden, vooral oudgedienden, hem met raad en daad ter zijde staan. Hij wordt toch, althans zoo hij eenig geld medebrengt, en dit is, meestal tot ongeluk van den loteling, nog al dikwijls het geval, zeer spoedig in den kring van eenige ouderen opgenomen, die hem tegen eenige belooning een of ander werk uit de hand nemen, hem medevoeren naar drinkhuizen, om daar op zijne kosten te teren, en zij laten hem eerst los, als zijn geld verzwolgen, en zijn hart door hun kwaad gezelschap bedorven is. Ook tegen dit gevaar tracht de Vereeniging den R. K. loteling te beschermen. Het gebeurde zelfs nu en dan, dat een jongeling, die in de dienst lid werd van deze Vereeniging, beter naar de ouderlijke woning terugkeerde dan hij haar verliet.

De vrijwilligers schijnen echter minder vatbaar te zijn voor de goede indrukken; zij zijn dan ook in zeer gering getal aan de Vereeniging verbonden, maar onder dat geringe getal vindt men de mannen van beproefde deugd, die den jongeren toonen, hoe godsdienst en krijgsdienst hand aan hand kunnen gaan.

Wij wenschen vurig, dat het Militair Geestelijk Verbond in uitbreiding en bloei toeneme, den edelen soldatenstand in aanzien verheffe, tot heldendeugd opwekke, hem in de trouw aan Koning en Vaderland bevestige en hem den onverschrokken moed van het christelijk heldenhart instorte!

Ten slotte kunnen wij niet nalaten, met eenen der Eerwaardige Directeurs van dit Verbond den wensch te uiten, dat de Eerwaardige Pastoors, ouders en voogden de lotelingen, bij hun vertrek naar het leger, ten sterkste aanmanen, om waar de gelegenheid zich aanbiedt, lid van het Militair Geestelijk Verbond te worden.

ANTIPAPISTERIJ

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN SPECTATOR.

Langen tijd heeft de *Nederlandsche Spectator* zich alleen met wetenschappelijken en letterkundigen arbeid onledig gehouden; later ook veel over archaeologie en kunst geleverd; thans is hij afgedaald tot het lage peil van partijblad. In afschuwelijk leelijke platen geeft hij politieke karikaturen, en in ellenlange artikelen discht hij tegen de Katholieke Kerk hatelijkheden op, die aan de *Evangelische Kerkbode*, vromer gedachtenis, herinneren.

Een paar voorbeelden slechts.

Chequeriana door Bern. Koster Jr wordt in N° 21 aangekondigd en tevens gerecenseerd door mijnheer Keerom. Deze is niet gemakkelijk te bevredigen en „langer bezig geweest „met dit boek dan zijne gewoonte van bibliofaag mede„brengt"; maar geen wonder: de man leed verschrikkelijk aan indigestie, want — gelijk hij zelf in sierlijke taal verklaart — „dit komt omdat het ['t boek] ook lang in „mijn maag gezeten heeft". Nu zal iedereen moeten erkennen, dat ook zelfs een geleerde als mijnheer Keerom alles behalve op zijn gemak kan wezen en helder denken of schrijven, als hij een boek in zijn maag heeft zitten. Van daar dan ook zeker, dat de lange recensie eindigt met een woord van lof en aanprijzing van.... ja, raad eens!.... van *De Uithangteekens* door Mr van Lennep en

J. Ter Gouw. Aan dezelfde oorzaak schrijf ik het dan ook toe, dat er zulk een duchtige brompartij tegen Koster, en zulk een lage scheldpartij gehouden wordt tegen de katholieke geestelijken en hunne eerdienst.

Koster is in den dom van Milaan geweest. Daar werd een groot kerkelijk feest gevierd. „De Kardinaal-Aarts-„bisschop knielde neder en nam de gewijde hostie; daar „zonk de veldheer — Radetsky — op de knieën en hem „volgden de officieren van zijn staf en de soldaten, die „de kerk bezetten; de schel klonk; de outerknapen zwaai-„den met de vaten; eene plechtige stilte heerschte in het „onmetelijk gebouw." [De inhoudsmaat is toch bekend, mijnheer Koster!]

Als men leest, wat Keerom over deze onschuldige, ik zou bijna zeggen: nuchtere regels, schrijft — en dat neemt het grootste en welsprekendste gedeelte van zijn artiekel in — dan is men geneigd te gelooven, dat hij op 't punt heeft gestaan van een aanval van apoplexie te krijgen. Dat was geen kerkelijk feest, dat mogt geen godsvereering heeten. „Geweld door priesterlist gedreven had een „ijzeren juk over de bewoners van stad en land gedrukt". In de smederij zijn dus de achterlijke Roomschen hunne meer ontwikkelde protestantsche broeders verre vooruitgesneld; want zij weten zelfs een monsterjuk te smeden, waaronder niet minder dan al de bewoners van Milaan met die van den geheelen omtrek terneêrgedrukt worden. En wat durven zij nu, terwijl alle Milanezen onder dat ééne ijzeren juk gedrukt liggen? „Toch waagt men „het den God der liefde in 't gezicht te spuwen, door „midden onder die angstige en jammerende bevolking, met „groote statie een kerkelijk feest te vieren, om van den „Allerhoogsten de bevestiging en voortduring van dien rouw „af te smeken. Het was wel vae victis." Ge ziet, dat

is een geheel andere voorstelling van de zaak en een dieper doordringen in de feestviering des Aartsbisschops. 't Valt echter nog al meê, dat de bevolking, die daar gedrukt ligt onder dat ijzeren juk, en voor wier voortdurende verplettering die kerkelijke plegtigheid plaats had, niet meer deed dan angstig zijn en jammeren.....

Koster is eerlijk genoeg om te bekennen, dat ook hij den indruk heeft gevoeld van onze schoone en verhevene eerdienst. „Wij zouden" — schrijft hij — „zoo gaarne „u den indruk wedergeven, dien dat oogenblik op ons „maakte. Roerloos stonden wij daar, de oogen op het „altaar en de knielende priesterschaar en krijgslieden ge„vestigd: de ernstige en godsdienstige houding der laatsten „vervulde ons met een onbeschrijfelijk gevoel van welbe„hagen." Wat? buldert Keerom: durft een Protestant, een verlichte Koster zich door zulk een gevoel te laten meêslepen en zulk een indruk aan ons weêr te geven? „Onze voorouders [dat geloof ik!...] zouden zich met af„schuw van die papistische mommerij afgewend hebben. „Wij kunnen begrijpen, dat een schilder in de verscheiden„heid van vormen en kleuren, bij zulk een gelegenheid „te zien, behagen schept. Als een wel vertoond theater„stuk kan ik mij begrijpen, dat men 't bewondert. Ook „zij, die de geschiedenis der middeleeuwen beoefenen, kon„den er veel uit leeren ter verklaring van vele hun won„derbaar toeschijnende feiten." Men mag dus in zoo iets behagen scheppen, het bewonderen en er zelfs wat uit leeren: maar er door getroffen worden, nooit; dat is den beschaafden en ontwikkelden man onwaardig. Immers „wat kan de gewijde [*sic*] hostie voor eenig beschaafd „mensch anders zijn dan een ouwel, die door de kracht „van een absurd bijgeloof, waarvoor de oude Grieken en „Romeinen zich geschaamd zouden hebben, bij een massa

„bedrogene lieden een dwaze beteekenis erlangt?" Met andere woorden: de millioenen Katholieken, die in het allerheiligste Sakrament des Altaars gelooven, zijn een onbeschaafde en bedrogene massa, met een bijgeloof behebt, als zelfs de oude klassieke heidenen, die anders nog al konden meêdoen, niet bezaten. „Wat stichting in het „zwaaien van die wierookvaten, voor hem, die den reuk „van wierook verfoeit?" Ik geloof gaarne, dat iemand, die met een boek in zijn maag zit, den geur van wierook niet velen kan: maar volgt daaruit, dat iemand, die gezond van hart en maag is, en wiens brein door geen schadelijke walmen beneveld wordt, de wierook ook verfoeijen moet en de geurige wolken, die uit de zilveren vaten opstijgen, niet mag beschouwen als de geheimzinnige draagsters zijner aanbidding en smeeking?

Koster had geschreven: „daar was iets aandoenlijk schoons „in, om die mannen van het zwaard in vrome devotie te „aanschouwen, knielende voor het altaar, waar het heilige „Sacrament werd volbracht. Op die stonde was er voor „ons geen Duitschland en Italië, geen vreemd gezag en „morrend volk meer; alle scheiding verviel en alle anti„pathie smolt in die gemeenschappelijke Godsvereering. „Het had opgehouden een feest te zijn; het was een plech„tigheid geworden." Schrikkelijk boos snaauwt Keerom hem hierop de vraag toe: „dus is die ijdele vertooning, waar „allen op commando gehoorzamen, waar men van Gode „de vervloeking van zoo vele verbrijzelde harten, die naar „lucht snakken [verbrijzeld zijn en toch nog naar lucht snakken!....], afsmeekte, waar men een ouwel tot God „verhief, eene Godsvereering?" Mijnheer Keerom zou ons zeer verpligten, zoo hij ons het formulier eens wilde opgeven of uitschrijven, waarmede de katholieke geestelijkheid van Milaan „van God de vervloeking van zoo vele

„verbrijzelde harten, die naar lucht snakken, afsmeekte." Zoolang hij daartoe niet in staat is, zullen wij ons de vrijheid vergunnen van deze heiligschennende en godlasterende taal op rekening van zijn bedorven maag te stellen. „Monniken" — zoo roept hij eindelijk als in vervoering uit — „monniken en militairen hebben aan de mensch„heid reeds zoo veel bloed en tranen gekost, dat men ijskoud „van harte moet zijn, om niet dagelijks te bidden, dat „hun rijk moge voorbijgaan; maar als zij zich vereenigen „om een volk te schenden en te trappen, dan schrikken „wij voor de gruwelen, die zij, als is het ook uit onkunde, „toch zeker in eigenwaan aan de jammerende menigte zullen „berokkenen." Men ziet het, de schrijver van het Boek der Wijsheid had gelijk met te zeggen: „Corpus quod „corrumpitur, aggravat animam." Dat boek van Koster zit Keerom nog altijd in zijn maag, en van daar die benaauwde en angstige droomen. Eerst ziet hij bloed en tranen, — en hij bidt: „Van alle monniken en militairen „verlos ons, Heer!" Dan volgt, met een prachtige en onnavolgbare *climax*, het schenden en trappen van een volk — en hij schrikt!.... 't Is jammer, dat mijnheer Keerom in dien laatsten volzin ook niet de Inquisitie, brandstapels en moordschavotten der middeleeuwen heeft te pas gebragt: dan hadden wij zoo wat alles bijeen gehad, wat tijdens de April-beweging van 1853 zulk een schitterende uitwerking op de verlichte protestantsche broeders gemaakt heeft.

In N° 24 treedt A. Ising als referent op van *Twee bundels uit Vlaanderen*. De eerste bundel is van broeder Julius Vuylsteke en draagt ten titel: *Uit het studentenleven en andere gedichten*, „waarin de Gentsche student de „mooie meisjes en 't schuimende bier bezingt, zijn afkeer „van 't studeeren in 't Romeinsche recht niet verbergt,

„maar ook zijn geestdrift uit voor 't Vlaamsche Vaderland." De tweede bundel wordt zamengesteld uit *de gedichten* van Emanuel Hiel, een zeer prozaïsche naam voor een dichter.

Die mijnheer Ising heeft eene zeer eigenaardige en gemakkelijke wijze van refereren of recenseren, die u in staat stelt, met behulp van een half dozijn kopiërende jongens, dagelijks een half dozijn auteurs af te handelen. Hij schrijft soms een halven, soms een heelen regel, een enkele maal ook een paar regels of zelfs iets meer, en laat dan oogenblikkelijk een groot brokstuk van den auteur volgen. Ziehier een voorbeeld: de bundel van broeder Vuylsteke bevat

„zangerige strophen als deze:", volgen acht verzen.

„Krachtige iamben, Sint Baafs abdij toegesproken:", volgen tweeendertig verzen.

„Opgewonden droomen van een betere toekomst van 't „Vlaamsche Vaderland:", volgen weder zestien.

En tot slot: „ons dunkt, de dichter getuigt te recht „van zichzelf en van zijne vrienden:", weder twee regels.

Hiermede is de grootste helft der recensie van Vuylstekes dichtbundel en eene groote kolom druks voor den *Spectator* afgeleverd. Nu krijgen wij nog wat den heer Ising „in dezen bundel bijzonder treft."

1°. „Vooreerst de zangerigheid der studentenliederen". Volgen weder acht verzen.

2°. „Een forsche haat aan Walen en Papen." Het spreekt van zelf, dat dit zoo schraal niet mag afloopen. Het onderwerp is veel te aantrekkelijk, om er niet een tiental regels voor over te hebben. Daarenboven broeder Vuylsteke is veel te zwak in zijne uitdrukking, en dient derhalve wat aangesterkt te worden. Ising neemt dus zelf de pen in de hand en schrijft: „de kreet „wat Walsch „„is valsch is" huwt zich aan de verachting van Rome's

„priesteren, hun heerschappij en fopperij. Die twee vijanden „van Vlaanderen, de vreemdeling en de — wij voegen er „bij: heerschzuchtige of onontwikkelde — geestelijkheid, „de leliaart en 't bijgeloof, hebben sedert het verbond van „Atrecht in 1579 toen, zoo als Julius spreekt:

„..... de Waalsche meineed ons klinkt aan 't vreemd geboeft,
„en 't priesterlijke mondslot op onze zielen schroeft",

„het Vlaamsche land vernield en 't volk gedood."

3°. „De liefde tot Holland, het „welbeminde Hol-„„land", de scheiding betreurend.

„En achttienhonderddertig, gestookt door Paap en Waal,
„Spreekt grijnzend d' eeuw'gen doodsvloek op ons en onze taal."

Die vier laatste verzen zijn wijselijk niet onder de rubriek „zangerige strophen" opgenomen, maar alleen ter wille van den „forschen haat" van beide heeren aan al wat katholiek is, door den referent wedergegeven.

Eindelijk 4° „de weinige ingenomenheid met de Vlaam-„sche boeren." Mijnheer Ising kent zeker „*De Vlaemsche „boer*" niet, anders zou hij minder getroffen zijn door het feit, dat zijn auteur zoo weinig met de naamgenooten van dien krachtigen en originelen kampvechter voor het katholiek geloof opheeft.

Hiermede is de recensie geëindigd, maar ook lucht gegeven aan het gevoel van haat en afschuw, dat den heer Ising voor de Katholieken en bijzonder voor hunne priesters vervult. Alleen de acht verzen, die als „zangerige strophen" worden medegedeeld, uitgezonderd, behelzen al de overige niet dan scheldwoorden, lasteringen en vervloekingen tegen de Katholieke

Kerk; en men zou bijna zeggen, dat de referent zich beijverd heeft, om het gemeenste, hetwelk hij van dien aard in den bundel opschommelen kon, bij elkander te voegen en den lezers van den *Spectator* onder de oogen te brengen. Als voorbeeld van „krachtige iamben, Sint „Baafs abdij toegesproken" ontziet hij zich niet met zekere lust en innig welbehagen het volgende af te schrijven:

„Abdij! waarom hebt ge ook die oude kwalen,
die nestelden in uwen schoot,
niet met den val der sterkgewelfde zalen
begraven in denzelfden dood?
Waarom moet immer nog 't bebloed vooroordeel
zijn scepter zwaaien over de aard?
Waarom heeft 't ijzeren bijgeloof zijn voordeel
op licht en waarheid nog bewaard?
Mirakel, aflaat, bedevaart en vasten,
en boetekaars en offerblok,
waarom vult gij nog immer 's priesters kasten?
En waarom is de priesterrok
nog steeds gelijk eene oorlogswapenrusting,
waaronder valschheid, list, bedrog,
door alle stormen van elke eeuw gerust ging
als hooger macht? Waarom stelt nog
het zwarte spook zijn grafontdolven wetten,
en knellen zijne ketens hard,
terwijl 't een voet op 's menschen hoofd durft zetten
en d'andren voet op 't menschelijk hart?
Waarom zijn al die lieden nog in leven
wier brein niet tot aan God geraakt,
die God niet, maar den priester wierook geven,
en aan de poppen die hij maakt?
Waarom zijn ze immer nog in eer, die mannen

die voor het glorend liefderijk
van Kristus, 't doek der duisternissen spannen,
gelijk een doodkleed op een lijk?
En dan, hun leven is van nacht omhangen,
— en als 't geheim soms opengaat,
dan wordt heel de omtrek door den reuk bevangen
van een ontzaglijke euveldaad!...."

Broeder Vuylsteke behoort dus tot de italiaansche partij van de daad en kan niet begrijpen, dat ons, Katholieken, nog het leven op aarde gegund wordt. Tot de „zedelijke middelen", die aangewend worden, om ons van kant te helpen of aan de algemeene verachting prijs te geven, behoort ook de insinuatie van de vier laatste regelen. Zulke dingen worden zeker als heilige deugd beschouwd in „het glorend liefderijk van Kristus", niet waar, mijnheer Ising?

Geen Katholiek heeft regt op den naam van Vlaming, want

„Geen franskiljons hier bij
die liberaal zich hieten;
geen kinderen der jezuieten
die roepen: Vlaamsch zijn wij!"

't Is jammer, dat Vuylsteke niet geleefd heeft in de dagen van Marnix van Sint Aldegonde, want — zooals Ising zelf getuigt — zijn zingen „herinnert ons aan de „dagen, toen onze geuzenliederen weêrklonken." Wij dachten, dat die tijd reeds lang voorbij was, en dat geen vlaamsche liedjeszanger in staat was die oude geuzerij, zelfs bij onze geleerde mannen, weder op te wekken.

Hiel is niet minder erotiesch in zijne poëzie dan Vuyl-

steke, maar scheldt en raast niet zoo tegen de Katholieke Kerk. Evenwel mijnheer Ising weet een prachtig stukje op te duiken, dat eene goede figuur naast de vorige verzen kan maken. Volgens zijne gewoonte geeft hij eerst den volgenden regel te lezen: „de mannen verwijt hij, „dat ze in 't verleden blikken en 't heden verwaarloozen", waarna hij als bewijs de volgende regels afschrijft:

„Ge bonwt in plaatst van scholen
kazernen, kloosters, kerkers,
der geilheid woekerholen,
en laat in 't duister dolen

de kinderen uwer werkers, —
het moedig werkmanskind!
Gij laat het dierste rooven:
de vrijheid uwer zielen,
en blijft als kwezels knielen
voor hen, die geesten dooven."

Wij eindigen, want ons walgt die vlaamsche vuilheid, door den heer Ising met zooveel welgevallen opgenomen en behandeld. Vrij moge hij „de Vlaamsche zonen en „Gentsche mannen, die in onze taal van recht en vrijheid „zingen en dus klanken uiten, zoo eigen aan het Neder„landsch", toejuichen; vrij moge hij „die mannen erken„nen en verstaan als onze broeders"; vrij moge hij in hen terugvinden den geest der eerste Hervorming in ons vaderland: Noord-Nederland bezit, God dank! andere en betere dichters, ook na Bilderdijks en Da Costa's dood, die eene veel verhevener theorie over kunst en schoonheid huldigeu dan Ising met zijn beide Belgen. En bij dat oprakelen en aangrijpen van dien geest der oude geuzen-

liederen, zou onze hollandsche groote Bard „met de hem „eigene fierheid en felheid" al spoedig hebben gedonderd:

„Rekel, laat den doode slapen!
Waarom toch zijn vredige asch
Met uw nagels los te schrapen
In dat valsche luitgekras?
Of wat meent gij, zoo zijne ooren
In den donkren kelderkuil
Dat vervloekt geraaskaal hooren
Van uw jankend hondsgehuil,
Dat hij niet van spijt aan 't branden
Om zal keeren in de kist?
Ja, niet knarsen met de tanden
Of zijn grafsteen wierd be....?" [1])

[1]) Zie *Krekelzangen*, Dl II.

Mr W. B. S. BOELES,

SCHEIDING VAN KERK EN STAAT.

Toen wij het werkje van den heer Mr Boeles onder den hier boven vermelden titel in de nieuwsbladen vonden aangekondigd, verheugden wij ons zeer in de hoop, eene naauwgezette toelichting en beantwoording van dit allergewigtigste vraagstuk: de scheiding van Kerk en Staat, te zullen ontmoeten. Bij de ontvangst vonden wij ons in onze verwachting bedrogen.

De eigenlijke inhoud toch loopt niet over de *scheiding van Kerk en Staat*, maar, gelijk de tweede titel vermeldt, over *de voorloopige organisatie der Nederlandsche hervormde Kerk, aangaande het beheer der kerkelijke goederen bij hare Gemeenten, en het toezigt daarop, voorgesteld door het Algemeen Collegie van Toezigt, bij besluit van den* 12 *October* 1868, *met eene inleiding en toelichting van Mr W. B. S. Boeles, Regter in de Arrond. Regtbank te Assen, Lid van het Algemeen Collegie, enz.*

Niet de algemeene quaestie van Scheiding van Kerk en Staat wordt hier besproken, maar eene geheel huishoudelijke quaestie voor de Hervormde Kerk, hoe namelijk, „bij de intrekking der tot dusver geldige reglementen en „besluiten op 1 April 1869", thans het beheer der kerkelijke goederen dient georganiseerd te worden. Deze reglementen en besluiten toch waren niet van het kerkelijk gezag, maar van de koninklijke Regering uitgegaan.

Echter is dit werkje voor ons, Katholieken, niet zonder belang te achten, in zooverre ons hier een duidelijk begrip wordt gegeven van hetgeen Protestanten en welligt ook onze protestantsche Ministers onder de thans zoozeer besproken quaestie van scheiding van Kerk en Staat verstaan.

Zeker is het, dat indien men een zeer bijzonderen toestand van het Hervormde Kerkgenootschap door de benaming van scheiding van Kerk en Staat wil aanduiden, gelijk hier geschiedt: men eene oorzaak stelt van onbegrijpelijke begripsverwarring. Scheiding van Kerk en Staat is een algemeen beginsel, hetwelk in zijne toepassing ten hoogste verderfelijk voor Kerk en Staat, maar vooral voor den Staat moet worden. Het is de scheiding, „waardoor de wederkeerige gemeenschappelijkheid „en overeenstemming van beraadslagingen tusschen de „Priesterschap en het Rijksbewind, welke zoo voor de „godsdienst als den Staat altijd zoo gelukkig en heilrijk „is geweest", wordt opgeheven [1]); waardoor — gelijk Ferdinand Walter opmerkt [2]) — „de godsdienst en Kerk „als eene voor den Staat volkomen onverschillige aange„legenheid en als een bloot bijzonder belang der indivi„duën en familiën behaudeld wordt. Iedere belijdenis, „ieder godsdienstig genootschap moet [dan] in den Staat „vrijheid van bestaan en daarom de gewone regtsbescher„ming der personen en eigendommen hebben; doch meer „niet. Geene belijdenis ontvangt van den Staat onder„steuning, maar zij moet voor de kosten harer eerdienst „en het onderhoud van dezer dienaren zelve zorgen.

---

[1]) Encycliek van Z. H. Paus Pius IX *Quanta cura* van 8 December 1864.

[2]) In zijn zeer aanbevelingswaardig werk *Naturrecht und Politik im Lichte der Gegenwart.* Bonn, 1863. S. 494.

„Geene ontvangt eene bijzondere erkenning of begunsti-
„ging, dus ook geene regten als corporatie. De Staat
„bekommert zich niet over den inhoud der belijdenissen,
„maar slechts over de handelingen der individuën, die
„hij bestraft, als zij tegen de burgerlijke wetten misdoen".

De scheiding van het Hervormde Kerkgenootschap eigenlijk niet van den Staat, maar van de opperheerschappij of oppervoogdij van het koninklijk gezag is eene geheel andere zaak, die, onzes inziens, voor het Hervormde Kerkgenootschap niet dan zeer voordeelig moet geacht worden.

Hoe men echter door de besprokene verkeerde benaming verwarring van begrippen veroorzaakt, kunnen wij toelichten door middel van een voorbeeld uit de beraadslagingen der Tweede Kamer.

Bij de behandeling van het hoofdstuk Hervormde Eerdienst, in de zitting van 3 December ll., sprak de heer Moens over de vrije Kerk in den vrijen Staat met betrekking tot het Hervormd Kerkgenootschap. Hij zeide toen: „Voer die scheiding zoo sterk en zoo spoedig mogelijk „door, en als de Kerk zelve het niet verlangt, doe het „desniettemin om haar zelve en in haar voordeel, waar „zij vrij is, zal zij zich kunnen ontwikkelen."

Wij gelooven, dat men aan de woorden van den heer Moens de strekking niet behoeft toe te schrijven, dat zij de scheiding van Kerk en Staat in den algemeenen zin verlangen. Zoo ze volgens de brochure van Mr Boeles verklaard worden, willen zij slechts, wat ook wij, Katholieken, zouden vragen, indien wij ons in dezelfde afhankelijkheid van de Regering, als het Hervormde Kerkgenootschap, bevonden. De algemeene quaestie van scheiding van Kerk en Staat heeft hiermede niets te maken. En toch, hoe ligt zou men meenen, dat de Heer Moens slechts hierover gesproken heeft!

Wat verlangen de Hervormden van de Regering?

Losmaking der banden, waarmede hun Kerkgenootschap aan de Regering verbonden is, vernietiging der opperheerschappij, welke de koninklijke Regering over de Hervormde Kerk steeds heeft uitgeoefend. Hooren wij van Mr Boeles, hoedanig de toestand is, waarin de Hervormde Kerk zich bevindt.

„Na de herstelling van ons volksbestaan in 1813", zoo verhaalt Mr Boeles, „vond de Souvereine Vorst het „oude Kerkbestuur, na al de schokken, die het bij de „verschillende staatsberoeringen en omwentelingen had „doorgestaan, verlamd en ontzenuwd. Spoedige en door„tastende maatregelen waren dringend noodzakelijk."

Die maatregelen werden genomen door den Souvereinen Vorst, en bij *koninklijk besluit* van 7 Januarij 1816 n° 1 werd het *Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden* ingevoerd.

„Met het oog op den feitelijk bestaanden toestand", zegt Mr Boeles, „verdiende de tusschenkomst der Kroon „als eene wijze staatkunde begroet te worden" (blz. 1).

En het Hervormde Kerkgenootschap heeft dit reglement werkelijk aangenomen, het erkend als *grondslag van zijn bestaan* en er uitvoering aan gegeven door zich naar de gemaakte instellingen te gedragen. (blz. 2.)

De Souvereine Vorst stond dus feitelijk en ook wettelijk krachtens die erkenning aan het hoofd van het Hervormde Kerkgenootschap en gedroeg zich als zoodanig.

Bij verscheidene *koninklijke besluiten* werden vervolgens reglementen vastgesteld *op de Administratie der Kerkelijke fondsen en de kosten van den Eeredienst bij de Hervormde gemeenten.* In welke reglementen bepaald is, dat daarin geene veranderingen kunnen gemaakt worden dan *door*

den Koning. En deze reglementen zijn nog heden vigerende. (Zie Mr Boeles, blz. 3.)

Het is voorzeker niet te verwonderen, dat deze toestand er toe leidde, om ten minste in de gedachte Kerk- en Staatsgezag te verwarren. Hetgeen de Koning gedaan had als *Hervormde* Koning ten bate van het *Hervormde* Kerkgenootschap, werd ten onregte aan den Koning, als hoofd van den Staat, toegeschreven en tot eene staatszaak gemaakt. Immers de Koning kan in eenige bijzondere betrekking staan tot een Kerkgenootschap, zonder dat deze juist eene staatszaak zij: en hierom is ook het bestuur van het Hervormde Kerkgenootschap geregeld niet door eene *staatswet*, maar door *koninklijke besluiten*.

Door deze verwarring echter wordt het begrijpelijk, hoe Mr Boeles kan schrijven (blz. 4):

„De allengs ontluikende meer vrijzinnige ontwikkeling „van ons Staatsregt [let wel: *van ons Staatsregt*], vestigde „meer en meer de overtuiging, dat de Kerk zich *minder* „afhankelijk van het Staatsgezag diende te bewegen. Aan „de zijde der Hooge Regering werd dit uitdrukkelijk erkend". En 1 Julij 1842 gaf een ministeriëel schrijven aan de Synode te kennen: „dat voortaan alle veranderingen in „de bestaande kerkorde alleen van de Kerk kunnen uitgaan, „buiten eenigen invloed der Hooge Regering".

Zoo lezen wij verder, dat men zich van den anderen kant op art. 169 der Grondwet beriep, om een voortdurend staatstoezigt te vorderen. (blz. 23.)

Mr J. A. Jolles, Minister van Hervormde Eerdienst, achtte den tijd gekomen, om de langgewenschte herziening der reglementen, *van Staatswege*, ten uitvoer te brengen, en hij gaf aan eene hiervoor benoemde commissie als zijne meening te kennen, „dat het Staatsgezag niet mag, noch „kan worden uitgesloten." (blz. 13 en 14.)

Ook verklaarde de benoemde commissie in October 1862 als hare zienswijze:

1°. „Dat de tegenwoordige Grondwet wel bepaaldelijk „een *Staatstoezigt* veronderstelt en eischt en ook wel „allerminst toelaat, dat dit voor de meest talrijke gods- „dienstige gezindheid in den lande, de Herv. Kerk, worde „opgeheven of verwaarloosd."

2°. „Dat de *Staat*, *welks Hoofd* de reglementen uit- „vaardigde, tot de wegneming of opheffing dadelijk niet „zou kunnen overgaan, zonder de Kerk aan een staat „van schromelijke verwarring bloot te stellen."

3°. „Eindelijk scheen aan de Commissie de vraag, of „de regeling door den *Staat* geschieden kan en moet, „niet anders dan toestemmend te kunnen worden beant- „woord." (blz. 16, 17, 18.)

Bij zooveel verwarring van begrippen kan het niet dan zeer nuttig geacht worden, dat zoo spoedig mogelijk aan den bestaanden toestand der Hervormde Kerk een einde gemaakt worde.

Het is bekend, dat het Hervormde Kerkgenootschap zich nog niet heeft kunnen regelen. De *Revisie van het algemeen Reglement* duurt sedert 1842 steeds voort; de *koninklijke besluiten* zijn, gelijk Boeles zeide, nog vigerende, en het koninklijk besluit van 9 Februarij 1866, *houdende bepalingen betreffende het toezigt op het Kerkelijk beheer bij de Hervormden*, heeft den 1 April 1869 als den fatalen termijn, waarmede alle bemoeijing der koninklijke regering ophoudt, aangekondigd; terwijl Mr van Bosse verklaard heeft, dat hij geene intentie had om later verlenging voor te dragen [1]).

Zeer begrijpelijk is de angst, waarmede vele Hervormden

[1]) In de zitting van 3 December 1868 schijnt Mr v. Bosse hiervan te zijn teruggekomen, en stelt Z. E. verlenging in uitzigt.

dien termijn te gemoet gaan en de pogingen, die zij aanwenden, om uitstel te verkrijgen.

„Diep betreur ik het", zegt Mr Boeles, „dat de *Staat* „zich op deze wijze van haar [de Kerk] ontslaat...

„Men stelle zich met mij den toestand voor, welke nu „op den 1 April e. k. door die kerkelijke omwenteling „zal geboren worden... Het gemis van administratieve „voorschriften, zoowel als van personen en collegiën om die „uit te voeren, veroorzaakt eene algemeene heerloosheid. „Een wetgevend gezag in de Kerk bestaat nog niet, enz." (blz. 47 en 48.)

Als wij nu in overweging nemen, dat het Hervormde Kerkgenootschap van den eenen kant onder de voogdijschap staat van het koninklijk gezag, en dat van den anderen kant velen zijner leden dergelijke bezwaren tegen de opheffing van deze wijze van bestuur inbrengen, wordt het ons dan niet duidelijk, hoe de heer Moens te regt verlangen kan, dat de scheiding, in den zin van den heer Boeles verstaan, zoo spoedig mogelijk doorgevoerd worde, ook tegen den wil en den zin van het Kerkgenootschap zelve?

Het groote vraagstuk echter omtrent de scheiding van Kerk en Staat, of de vereeniging van beiden, wordt hierdoor niet beslist en heeft hiermede niets te maken.

Uit die vereeniging van Kerk en Staat volgt niet, dat de Koning gezag heeft en uitoefent in de Kerk. Voorzeker, de Kerk kan aan den Koning, als uitstekend lid der Kerk, zekere voorregten toekennen; doch die daarom niet onmiddellijk uit het koninklijk gezag voortvloeijen. Alleen aan de van Rome afgescheidene Kerken is het eigenaardig, dat het hoogste gezag wordt uitgeoefend door den souvereinen Vorst, zooals thans nog hier, in Engeland, in Rusland enz. geschiedt, en dat men zich

gewillig aan dat gezag onderwerpt en, wanneer het zich terugtrekt, niet weet, hoedanig het nog mogelijk zal zijn de wanorde te voorkomen.

Ook dit is weder een duidelijk bewijs van de nietigheid der dwaling. De ware Kerk steunt op eigen d. i. op Christus' kracht en behoeft niemands steun en hulp; zij is gebouwd op den Steenrots en blijft even onwankelbaar, al ontneemt men haar allen uitwendigen steun, door den Staat aangebragt. Maar de dwaling steunt niet op eigen kracht, zij leeft voort van levenssappen, die zij niet in zich bezit, maar van elders ontleent. Hoe meer zij inderdaad wordt, die zij is, des te meer vergaat zij. En van daar dan ook de vrees en angst bij vele Hervormden, dat de Hervormde Kerk haren ondergang te gemoet gaat, indien de Staat of de Hooge Regering, of de Koning zich niet langer meer wil bemoeijen met het oppertoezigt en de opperheerschappij, welke door deze vreemde magten tot heden over haar werd uitgeoefend.

Maar daarentegen blijven anderen verlangen naar spoedige losmaking dier banden van het tijdelijk gezag, dewijl zij deze opperheerschappij, en teregt, als eene beperking der vrijheid, als eene slavernij voor het Hervormde Kerkgenootschap beschouwen.

In die huishoudelijke quaestie hebben wij ons niet te mengen; maar wij dienen toch oplettend te zijn, om de quaestie der scheiding van Staat en Kerk geheel zuiver te houden van alle vreemde inmenging en vooral om haar niet door den eigenaardigen toestand der Hervormde Kerk met iets anders te verwarren.

VERSCHEIDENHEDEN.

RIJM EN ZANG. [1])

De droefgeestigheid is ontegensprekelijk eene der ongelukkigste kwalen van ons zwak menschelijk geslacht; benevelt en verlamt zij het verstand, den wil maakt zij slap en besluiteloos, en al laat zij hem eens toe een besluit te vormen, dan ontneemt zij hem de noodige kracht om het vast te houden en ten uitvoer te leggen; zij levert den armen mensch over aan den indruk van ieder oogenblik; slingert hem van smart tot smart, van vrees tot vrees; hij wordt zwaartillend, lusteloos, traag, werkeloos en tevens vervuld van ongeduld, vol achterdocht, afgunst en gramstorigheid, een last voor zich zelven en voor anderen. Ook is het niet zeldzaam, dat de onrust en ontevredenheid van zijn gemoed hem afleiding en tijdelijke stilte doen zoeken in het kwaad.

— Moet het leven des Christens geen voortdurende oefening van boetvaardigheid zijn, en worden de weenenden niet zalig geprezen? Ongetwijfeld, doch de boetvaardigheid veroorzaakt geene droefgeestigheid, en door de tranen des Christens moet de blijde lach der hoop heenschijnen. Hoeveel gij ook te betreuren en te beweenen hebt, gij moet, als Christen, immer hopen; en die christelijke hoop op vergiffenis en volledige kwijtschelding, geeft haren troost, hare zoetheid en zelfs hare vreugd. Het voornaamste, wat van den Christen, zelfs van den zondaar, gevorderd wordt, is de liefde, en denk u eens liefde zonder vreugd! Wij hebben allen in dit leven onze taak te vervullen, waartoe waarlijk wel de gezondheid en de inspanning van al onze krachten, van geest en wil hoog noodzakelijk zijn, maar laat gij u door de droefgeestigheid beheerschen, zeg dan vaarwel aan den arbeid des levens, zeg vaarwel aan uwe kracht.

---

[1]) *Twee dozijn luimige stukjes*, door B. van Meurs. Utrecht, Wed. J. R. van Rossum, 1868. In weinige maanden was een derde druk noodig.

Hierom begrijpen we zeer goed, dat dezelfde H. Schriftuur, die de weenenden zalig noemt, ook zoo dikwerf tot vreugde opwekt; en dat de H. Kerk, die telkens de boetvaardigheid predikt, ons ook even dikwerf langs allerlei wegen tot blijdschap tracht te stemmen. Hoe schoon staat zij ook hierin tegenover het Protestantisme — we bedoelen vooral het oude, het orthodoxe Protestantisme — hetwelk den mensch terneêrdrukt en hem zoo droefgeestig maakt, dat het praedikaat van Afgescheidene en Orthodoxe bijna synoniem is geworden met dat van melancholiek; en menig stijf Calvinisten-gelaat alle plaats voor een lachje schijnt verloren te hebben.

Geen geschikter, geen doeltreffender, geen algemeener middel tot bijna onverstoorbare blijdschap dan de ware godvruchtigheid; wie hare lessen wel opvolgt, hij leeft het blijdste leven, hij smaakt eene vreugd, waarvan hem zelfs het aardsche lijden slechts zelden berooft. De Heiligen zijn over het algemeen de blijdste menschen; die een hemelsch leven zoekt te leiden, vindt in waarheid een hemel reeds op aarde. De ondervinding leert het aan ieder, die er ernstig de proef van nemen wil, dat er voor den strijd tegen het verdriet geene wijzer regels te geven zijn dan die ons de H. Franciscus van Sales in zijne *Introduction à la vie dévote* (Partie V, chap. XII) voorstelt, en toch zij raden bijna uitsluitend oefeningen van godsvrucht aan.

Als iemand onzer lezers bekend is met het boekje, hetwelk we hier willen aankondigen, dan is het niet onmogelijk, dat hij na deze voorafspraak eene afkeurende kritiek over dien schoonen bundel verwacht.

Want de *Twee dozijn luimige stukjes* van den heer B. van Meurs hebben klaarblijkelijk de opwekking tot vreugde ten doel en kunnen onmogelijk onder eene der categoriën van godsdienstige middelen gebragt worden, welke de H. Bisschop van Genève of andere *ascetici* opnoemen. Van geestelijke liederen of liedekens hebben zij niets. Zij bezingen zeer gewone voorvallen, handelingen en toestanden van het dagelijksche leven, zij teekenen den mensch of de natuur, zooals wij ze waarnemen, en hebben volstrekt geene godsdienstige tint.

Keuren wij ze hierom af? Integendeel, wij juichen de gelukkige keuze van den dichter toe, die juist *deze* stof en *deze* wijze van behandeling nam.

Al zijn de bovennatuurlijke middelen de krachtigste en zekerste, de natuurlijke missen daarom hunnen invloed niet; al kunnen menschen van zeer levendig geloof zich alleen door de godsdienst tot blijde opvatting van het leven en weinig onderbroken vreugde stemmen; verreweg de meesten onzer hebben nog andere, meer natuurlijke *antidota* tegen de droefgeestigheid noodig, wier gebruik zelfs de Heiligen niet altoos beneden zich geacht hebben.

Zulk eene niet slechts onschadelijke, maar hoogst aangename en nuttige opwekking tot vreugde heeft de heer van Meurs ons willen aanbieden, en wie zijn net uitgevoerd boekje ter hand neemt, de aantrekkelijke versjes leest, en veel meer wie ze voordraagt of zingt, zal bijna noodwendig eene verhooging van opgeruimdheid en vrolijkheid bij zich zelven ontwaren.

Oorspronkelijkheid van gedachte, waarheid, eenvoud, levendigheid van voorstelling, geestige zetten en slagen, diepe opvattingen, in piquante uitdrukkingen weêrgegeven, echte luim en boert, goedaardige satyre vindt ge in de welgekozen woorden der gemakkelijk loopende verzen, welker maat zich gaarne voegt naar de nu eens vlugge en luchtige, dan weêr lang uitgerekte en slepende zangwijzen, die den aard der liederen getrouw weêrgeven.

Het strekt den dichter tot geen geringen lof, dat hij doorgaans de klippen van dit *genre* vermeden heeft; enkele plaatsen uitgezonderd, die gemakkelijk te verbeteren zijn, vermeed hij al wat op platheid geleek; zijn toon is nergens te hekelig, zijn spot nooit bitter, en, wat aan alles de kroon opzet, de strengste zedigheid zou in deze verzameling zelfs geen woordje weten te vinden, dat haar kon doen blozen: deze luimige dichtstukjes mogen gerust aan iedereen in handen gegeven worden.

Dat er alle godsdienstige tint aan onthouden is, hoewel zij dikwerf zeer heilzame waarheden in 't licht stellen, is eene verdienste te meer. Het pleit voor des dichters kieschheid, die zeer teregt begreep, dat zoodanige kleur niet wel overeenkomt met het luimige, dat in dezen bundel heerschen moest, en het werkt uit, dat deze liedjes ook in die gezelschappen voorgedragen of gezongen zullen worden, welke vreezen zouden hunne vreugd te verliezen, zoo zij een meer godsdienstig of ernstig lied opzetten. En dit is een onberekenbaar voordeel; hierdoor kan dit bundeltje dienen om het gebruik van de tallooze smakelooze, al te vrije en zedelooze liederen, die meermalen bij vrolijke bijeenkomsten gehoord worden,

te voorkomen; het is vooral ook om deze reden, dat wij er eene zeer ruime verspreiding aan toewenschen, maar ook onze beoordeeling met eene klagt eindigen: want we vinden het zeer jammer, dat de schrijver niet meer dan twee dozijn luimige stukjes heeft uitgegeven; wij wenschen hem tijd en lust toe om door meerdere dergelijke verzamelingen vreugd op te wekken en het gebruik van menig ander lied te keeren.

Mogt hij er toe kunnen besluiten, zijn talent aan eene soort van gezangen te wijden, die, thans, helaas, bijna uitsluitend in handen is van lompe en zedelooze knoeijers, namelijk aan de eigenlijk gezegde volksliederen; hoeveel kwaad zou hij kunnen weren, hoeveel goeds stichten, welke rijke verdiensten zou hij zich bij God door dezen wel nederigen, maar zoo gewigtigen en moeijelijken arbeid verzekeren!

WAARHEID EN DWALING,
OF
WOORDEN EN DADEN DER LIBERALEN. [1])

„Wij behoeven niet op te merken, dat de schoolquaestie een der „voornaamste vraagstukken is van den dag. Wie de school, het „onderwijs der kinderen in handen heeft, beschikt bijna over de „toekomst, over den vooruitgang der Kerk, over het welzijn van „den Staat, over het geluk van het huisgezin. Dit ziet het moderne „Liberalisme even goed in als de Katholieke Kerk. Maar daaruit „volgt ook de dure pligt, die op iederen Katholiek rust, om met „alle hem ten dienste staande middelen voor de zegepraal der ware „beginselen te strijden." [2]) Mr Travailleur heeft getoond, dit goed in te zien door in zijn bovengenoemd werkje die ware beginselen op duidelijke wijze bloot te leggen. In de *meeting*, door Jhr Salvador te Amsterdam bijeengeroepen bij gelegenheid der tweede ontbinding van de Tweede Kamer, had Prof. Asser er op aangedrongen, dat men liberale mannen naar de Kamer moest zenden, omdat zij de handhavers der schoolwet wezen zouden; want, zoo durfde de Professor stoutweg beweren, die wet verzekerde de *vrijheid*, bevorderde de *volksbeschaving* en eerbiedigde het *regt voor allen*.

---

[1]) Door Mr Travailleur, Amsterdam J. Beerendonk, 1868.

[2]) *De Katholiek*, Dl LIV, blz. 190,

Dit gaf Mr Travailleur aanleiding tot een onderzoek, of hetgeen Prof. Asser en met hem de Liberalen *zeggen*, wel zoo overeenkomt met hetgeen zij *doen;* eerst vergelijkt hij hunne *woorden* en *daden* in het algemeen, daarna in betrekking tot het onderwijs, en inderdaad de schrijver wijst de tegenstrijdigheid tusschen de woorden en daden der Liberalen zoo juist en duidelijk aan, dat hij aan het einde zijner wél geschreven brochure met volle regt besluiten mogt: „Hun *vrijheid* is slavernij; hun *volksbeschaving* bevordert de „terugkomst van barbaarschheid, ruw geweld en ongeloof; hun *regt* „*voor allen* bedekt de schroomlijkste onregtvaardigheden." (blz. 34.)

Wij willen niet ontkennen, dat de schrijver bij zijne allezins prijzenswaardige zucht voor de ware vrijheid, naar onze meening, somtijds verder schijnt gegaan te zijn dan noodig was; hij achtte het ook nuttig om in zijn PS. (blz. 35) eene beperkende verklaring te geven van hetgeen hij op blz. 9 en 10 had geschreven; het is bijna alsof hij op blz. 26—29 *alle* toezigt van den Staat op het het onderwijs afkeurt; wij twijfelen er echter niet aan, of Mr Travailleur zal met den geleerden Bisschop van Mainz, Mgr von Ketteler, toegeven, dat men in ons land, waar regtens meerdere geloofsbelijdenissen bestaan, aan de staatsmagt het regt van een algemeen oppertoezigt over de zedelijkheid en de bekwaamheid des onderwijzers niet mag ontzeggen [1]); dat regt ook kan, met wijsheid en regtvaardigheid in praktijk gebragt, zijn nut hebben. Verder zijn wij het met den schrijver volkomen eens, dat de wijze, waarop dat toezigt hier te lande dikwerf wordt uitgeoefend (zie blz. 26—28), alles behalve het *regt van allen* eerbiedigt.

Werkjes, als dat van Mr Travailleur, moeten veel, zeer veel gelezen worden. Om de oogen der blinden (ook die van vele leden der Tweede Kamer), die de bezwaren van de helft des volks tegen de onderwijswet niet zien kunnen, te openen, bestaat er geen beter middel dan, gelijk de schrijver van *Waarheid en Dwaling*, feiten en cijfers aan te halen, waardoor de dwang, dien onze schoolwet oplegt, het onregt, duizenden aangedaan, de verontzedelijking, uit hare werking zoo ligt voortspruitend, in het helderst daglicht geplaatst wordt. Daarom wenschen wij dit geschrift gaarne een grooten bijval toe, en uiten we den wensch, dat de schrijver nog meermalen op dergelijke wijze de rigting en regeling van ons staatson-

[1]) *Vrijheid, Gezag en Kerk.* Rijsenburg, Petit & Comp. 1862.

derwijs bestrijde. Zoo werke hij nog eens met zoovele andere ijverige en bekwame mannen mede, om den volgenden wensch van Mgr von Ketteler in ons vaderland steeds ruimer te vervullen: „De Katholieke pers", zegt de Bisschop, „moet aan de kwestie van „het onderwijs alle aandacht schenken; zij moet de valsche rigtingen „van het absolutistische liberalismus bestrijden; zij moet de ware „grondstellingen, de regten van huis en Kerk laten gelden; zij moet „het geweten der katholieke ouders opwekken, opdat ook dezen „hunne belangen in deze aangelegenheid begrijpen en die regten „op de scholen, zonder welke zij hunne heiligste pligten jegens „hunne kinderen niet vervullen kunnen, met aandrang terugvor„deren." [1])

LEGENDE OF CHRISTELIJKE STERRENHEMEL. [2])

Met eene schoone letter, op goed papier en in een aangenamen vorm verschijnt onder dezen zoo even gemelden titel een werk, dat den gevierden naam van zijnen schrijver Alban Stolz als waarborg voor zijne groote waarde en den vermaarden J. H. Wensing als zijnen vertaler mag aanwijzen. Stolz heeft, zooals zijn *Kalender voor tijd en eeuwigheid* meer dan genoegzaam bewijst, van God eene bijzondere gave ontvangen om voor het volk te schrijven. Hij weet zoo juist de behoeften van het algemeen te ontdekken, de diepte der zedeleer te doorgronden, alle snaren van het leven aan te slaan, en zoo ernstig en zoo treffend tot de ziel te spreken. Hij heeft alle schuilhoeken en afwijkingen van het menschelijke hart gadegeslagen, hij kent de eerste oorzaken van alle zonden en ondeugden, en als een goed geneesheer kent hij ook de middelen om te heelen en te herstellen.

Deze Legende geeft op nieuw getuigenis van schrijvers genoemde eigenschappen. Zij draagt teregt ook den schoonen naam van *Christelijke sterrenhemel*, omdat zij omvat de levensbeschrijving van talrijke Heiligen, die als sterren aan het firmament der Kerk schitteren. Vele dier sterren, door Stolz aangewezen, zullen voor

---

[1]) T. a. p., blz. 220.

[2]) Van Alban Stolz. Naar de derde vermeerderde uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door J. M. Wensing, oud-Professor, Utrecht. Dekker en van de Vegt

menig beschouwer nieuw en daarom verrassend zijn, want de schrijver stelt ons meestal Heiligen voor, wier levensgeschiedenis onder de geloovigen minder bekend is. Hij laat in ieder leven eene of andere deugd bijzonder uitkomen, om haar in eene daar opvolgende onderrigting ten voorbeeld te stellen; en dat alles in eene taal, die door kernachtigheid en overtuiging regtstreeks haren weg naar 's menschen hart weet te vinden. Het is de taal, die door ieder verstaan en door geleerden en ongeleerden met graagte vernomen wordt.

Wij mogen den hooggeschatten vertaler dank zeggen, dat hij deze Legende toegankelijk maakt voor onze landgenooten in het algemeen; hij levert al wederom het bewijs, dat hij zijn rustig en arbeidzaam leven aan de eer van God en zijne Heiligen en aan het zielenheil van de nederlandsche Katholieken weet te wijden. En wij van onze zijde durven dit voortreffelijk werk aan geestelijken en leeken dringend aanbevelen.

DEKREET VAN DE H. CONGREGATIE DER RITEN OVER DE REQUIEM-MISSEN.

De *Revue des sciences ecclésiastiques* van Bouix deelt in de aflevering N° 105 de belangrijke beslissing van de H. Congregatie der Riten op de volgende vraag mede:

„An sacerdos possit aperire Ciborium ad communicandos fideles „in paramentis nigris?" —

„Affirmative, seu posse in Missis defunctorum cum paramentis „nigris Sacram Communionem fidelibus ministrari, etiam ex particulis „praeconsecratis, extrahendo Pyxidem a tabernaculo. Posse item in „paramentis nigris ministrari Communionem immediate post Missam „defunctorum; data autem rationabili causa, immediate quoque ante „eamdem Missam; in utroque tamen casu omittendam esse omnino „benedictionem. Missas vero defunctorum celebrandas esse omnino „in paramentis nigris; adeo ut violacea adhiberi nequeant, nisi in „casu quo die 2 Novembris Sanctissimae Eucharistiae Sacramentum „publicae fidelium adorationi sit expositum pro solemni Oratione „Quadraginta Horarum, prout cautum est in Decreto Sacrae hujus „Congregationis [Rituum] diei 16 Septembris anni 1801."

De H. Congregatie beval, op den 27e Junij 1868, dat dit De-

kreet overal zou onderhouden worden, zoo het door Zijne Heiligheid den Paus werd goedgekeurd. Het ontving de pauselijke goedkeuring en bevestiging op 23 Julij van hetzelfde jaar.

SPROKKELING.

MIDDELEEUWSCHE PRIESTERSPIEGEL.

Cum pastores ovium sitis constituti,
Non estote desides, neque canes muti,
Sonum vestrum nuntient latratus arguti,
Lupus rapax invidet ovium saluti.

Grex fidelis triplici cibo sustentetur,
Corpore Dominico, quo fides augetur,
Sermonis compendio, ut discrete detur,
Mundano cibario, ne periclitetur.

Omnibus tenemini, viri, praedicare,
Sed quibus, quid, qualiter, ubi, quando, quare?
Debetis solicite praeconsiderare,
Ne quis in officio dicat vos errare.

Spectat ad officium vestrae dignitatis,
Gratiae petentibus dare dona gratis,
Qnae si contra fidei regulas vendatis,
Vos lepram miseriae ferre sentiatis.

Gratis Eucharistiam plebi ministrate,
Et gratis conficite, gratis consecrate;
Secundum Apostolum omnia probate,
Solum hoc, quod fuerit bonum, approbate.

Vestra conversatio sit religiosa,
Munda conscientia, vita virtuosa,
Regularis habitus, fama speciosa,
Nulla vos coinquinet labes criminosa.

Estote pacifici, sobrii, prudentes,
Justi, casti, simplices, veri, patientes,
Hospitales, humiles, subditos docentes,
Consolantes miseros, pravos corrigentes.

Estote benevoli, cauti ad reatum,
Verbum, quod proponitis, sit abbreviatum,
Per vos inter simplices bene adaptatum,
Nam in multiloquio non deest peccatum.

Nullos fastus exprimat signum vestrae vestis,
Gravitatis vestium habitus sit testis,
Nihil vos illaqueet curis inhonestis,
Quibus claves traditae regni sunt coelestis.

Utinam sic gerere curam pastoralem
Possitis in saeculo per vitam actualem,
Ut, cum exueritis chlamydem mortalem,
Induat vos Dominus stolam immortalem.

Deze eenvoudige verzen of rijmen dragen het kenmerk der kinderlijk geloovige eeuw, waarin zij geschreven werden. Zij zijn van Walter Mapes, den kapellaan van Koning Hendrik II van Engeland; hij was verder eerst kanunnik van Salisbury en eindelijk aartsdiaken van Oxford; en bloeide omtrent 1210. Sylvester Giraldus, benoemd bisschop van Menevia, zijn tijdgenoot, noemt hem: „Virum curialium verborum facetiis praeclarum." De hier overgenomen opwekking tot de priesters komt voor in zijn *Sermo Goliae ad Christi sacerdotes.*

HET OOSTENRIJKSCHE KONKORDAAT.

Geheel in overeenstemming met de ongeloovige pers van het buitenland, handelen de schrijvers onzer liberale bladen en tijdschriften over het oostenrijksche konkordaat. Moet men huu gelooven, dan is deze overeenkomst, tusschen deu Heiligen Stoel en den Keizer gesloten, eene diepe vernedering voor Oostenrijk, eene miskenning van de regten des volks, eene overlevering der Protestanten aan roomsche willekeur. In een onzer bladen wordt zij kortweg een schandstuk genoemd.

Wij weten niet, in hoeverre zulken schrijvers er aan gelegen is, zich bekend te maken met den waren inhoud van het konkordaat. Misschien stellen zij zich tevreden met hetgeen daarover, in de jegens onze Kerk vijandige bladen, gevonden wordt. Maar onder hunne lezers zijn er welligt velen, aan wie de gelegenheid, om dat belangrijke stuk te leeren kennen, welkom wezen moet. Voor dezulken, die zich niet geroepen achten, om te veroordeelen, wat hun minder bekend is, wenschen wij mede te deelen, wat dan eigenlijk dat zoo verguisde konkordaat is, wat daarin wordt gevonden.

Men zou, in het algemeen, den naam van konkordaat kunnen geven aan ieder verdrag, dat door verschillende

regeringen wordt gesloten; gelijk wij thans nog hooren spreken van munt- en tolkonkordaten tusschen kantonsbesturen in Zwitserland. Veeltijds komen onder dezen naam zulke overeenkomsten voor, als eertijds meermalen een bisschop met klooster-oversten trof, tot het vergeven van zekere kerkelijke waardigheden. In den nieuweren eigenlijken zin heet konkordaat, een vormelijk verdrag, eene wederzijds bindende overeenkomst tusschen den Paus, als Opperhoofd der Katholieke Kerk, en een tijdelijken vorst, waarbij verschillende kerkelijke aangelegenheden geregeld, regten en onderlinge verpligtingen van Kerk en Staat worden omschreven, en die van kracht blijft, zoolang en in zoover zij niet, door wederkeerig goedvinden, ontbonden of gewijzigd wordt.

Dusdanige konkordaten komen niet voor in de eerste eeuwen des Christendoms. Zoolang de Kerk als vijandin van den Staat gerekend, en haar zelfs het regt van bestaan ontzegd werd, kon er geen denken zijn aan eenig verdrag, tusschen haar en den Staat.

Toen vervolgens, na eeuwen van strijd en lijden, het Christendom met de Keizers den troon besteeg, maakte de nieuwe wetgeving alle konkordaat overbodig; en evenzoo was het in de latere christelijke germaansche rijken. Er bestond zamenwerking van Kerk en Staat tot hetzelfde doel; zoowel aan de voorschriften des Christendoms als aan die van den Staat was men ingevolge verschillende wetten gehoorzaamheid schuldig.

Als echter in later tijd sommige vorsten, op het geestelijk gebied der Kerk tredend, zich het regt aanmatigden om over kerkelijke goederen te beschikken, en bisschoppen te kiezen, en zij dezen in hunne geestelijke bediening wilden bevestigen, zagen de Opperherders der Kerk zich verpligt hunne stem daartegen te verheffen, en begon de strijd,

die in de geschiedenis onder den naam van investituur-strijd bekend is, en die ten laatste op den rijksdag te Worms in het jaar 1122 werd geëindigd, door eene overeenkomst van Paus Calixtus met Hendrik V.

Dit eerste eigenlijke konkordaat zien wij, in den loop der eeuwen, door meer andere gevolgd. Vooral echter in de negentiende eeuw liet zich de behoefte aan verschillende konkordaten gevoelen.

De ongeloovige rigting eener dusgenaamde philosophie, de fransche revolutie, wier onzinnig pogen was, alle godsdienst uit de maatschappij te verbannen, daarna de oorlogen van het alles overheerschende Keizerrijk hadden overal moeijelijkheid verwekt van allerlei aard. Zoodra dus Europa den vrede had teruggevonden, begrepen zoowel protestantsche als katholieke regeringen, dat men, om tot eene regeling der teederste belangen van millioenen Katholieken te kunnen geraken, zijne toevlugt nemeu moest tot het hoogste kerkelijke gezag, en vandaar dat de Paus van alle kanten, tot het sluiten van een konkordaat, werd aangezocht.

Beijeren, Frankrijk, Polen, Pruissen, Hannover en de bovenrijnsche provinciën, Zwitserland en meer andere landen verstonden zich vroeger of later met den Heiligen Stoel. Het katholieke Oostenrijk deed het evenwel niet. En toch vooral dáár werd de behoefte aan regeling der kerkelijke aangelegenheden diep gevoeld.

Wat immers reeds in de dagen van Maria Theresia, die te veel op hare raadslieden vertrouwde, met de verdrijving der Jesuiëten een aanvang genomen had, was door haren opvolger met kracht voortgezet. Jozef II, in de beginselen der fransche philosophie opgevoed, de wijsgeerige Keizer, van wien Voltaire schreef: „Men verzekert „mij, dat hij tot de onzen behoort", trad, uit beginsel, op als vervolger der Kerk. Hij hield haar, voor zoover zij eene

uitwendige, zigtbare maatschappij is, voor blootmenschenwerk, hare hiërarchie voor willekeur. Den tijdelijken vorst, meende hij, kwam het toe, in zijn land de Kerk te besturen, naar diens beginselen moest bepaald worden, wat tot het gebied van den Paus en de bisschoppen behoort.

En deze leer werd door hem niet slechts verkondigd, hij bragt ze ook in beoefening. Aan de dierbaarste regten der Kerk sloeg hij de hand, onderdrukte haar door eene reeks van hatelijke en kleingeestige hofdekreten, isoleerde haar zooveel mogelijk van haar wettig Opperhoofd; het moest in Oostenrijk eene zuiver nationale Kerk worden, van den Paus onafhankelijk.

Nu kon Jozef op zijn sterfbed wel is waar verklaren, dat hij in alles met goede bedoelingen was voortgegaan, zich beklagen, dat men zijnen geest niet begrepen, zijne beginselen in de toepassing overdreven had. Maar den eenmaal geboren toestand veranderen kon hij niet meer; ook na zijn afsterven duurde deze voort. Want al werden, door de betere gezindheid van Frans I en Ferdinand I, verschillende bepalingen der jozefistische wetgeving feitelijk buiten werking gelaten, het stelsel zelf, om de Kerk werktuig te doen zijn van den Staat, werd daarom niet opgeheven. Wat der Kerk als regt toebehoorde, mogt haar nu en dan als gunst worden toegestaan, maar kon haar evenzeer worden ontzegd; zij bleef in haar levensbeginsel aangetast.

Ziedaar den kerkelijken toestand in Oostenrijk tot aan het einde der regering van Ferdinand. Meermalen waren er wel, in lateren tijd, onderhandelingen met Rome aangeknoopt, om daaraan een einde te maken, doch deze waren zonder afdoend gevolg gebleven, totdat, toen de gebeurtenissen van 1848 het Rijk aan den rand des afgronds hadden gebragt, de kroon, voor Ferdinand en

diens broeder te zwaar geworden, op Frans Jozef overging.

Deze Vorst en allen, die den gang der gebeurtenissen hadden gadegeslagen, ook zij zelfs die der Kerk tot dus verre minder goedgezind waren, zij begrepen, dat de Staat nog een anderen steun dan dien van wapenen alleen, dat hij een hoogeren, den steun der zedelijke magt behoefde in het oogenblik des gevaars. En, zoodra nu de regering had aangenomen, dat voortaan ieder wettig erkend kerkgenootschap zijne kerkelijke zaken vrij en zelfstandig regelen en beheeren zou, werden op last des Keizers de katholieke bisschoppen, door den minister van eeredienst, uitgenoodigd om, in daartoe belegde vergadering, de belangen der Kerk te bespreken en „na gehouden beraad „hunne wenschen en verklaringen te doen".

De bisschoppen vergaderden onverwijld en spraken, na onderling beraad, eerbiedig, maar vrij hunne gedachte uit. Het woord der kerkvoogden vond weerklank in het hart des Keizers, en niet lang daarna verschenen reeds de beroemde verordeningen, waardoor de vrijmaking der Kerk met ernst begonnen, en den Katholieken het zekere vooruitzigt werd geopend, dat nu ook gevolgelijk alle der Kerk vijandige bepalingen zouden opgeheven worden.

Aangezien echter, zooveel jaren lang, de Staat zich in de godsdienstige vraagstukken der Katholieken gemengd, en heerschappij gevoerd had over en in de Kerk, waren er zekere verhoudingen ontstaan, die men, bij hare vrijmaking, meende niet buiten rekening te moeten laten, vooral niet omdat de keizerlijke regering, ofschoon goed gezind, er aan hechtte, om in het bezit te blijven van eenige voorregten, die zij als haar gewoonte-regt beschouwde; en dien ten gevolge werd, door de oostenrijksche staatslieden en vele anderen, eene overeenkomst met den

Paus, als oppersten wetgever in de Kerk, wenschelijk geacht.

Rome daarentegen verlangde, vooral in de tegenwoordige omstandigheden, zulke overeenkomst niet. Wie toch kon voorzien, hoever de eischen der regering zouden gaan, en van welke oude misbruiken men welligt de sanctionnering verlangen zou? In ieder geval was er geen twijfel, dat de Heilige Stoel, ofschoon altijd vasthoudend aan het bepaald noodzakelijke, gedrongen zou worden tot het doen van vele en buitengewone concessiën.

Toen echter bleek, dat de oostenrijksche regering en ook de Keizer er op stond, een konkordaat aan te gaan, gaf de Paus toe, en, rekenend op de goede gezindheid des Keizers, waarvan reeds was gebleken, magtigde Zijne Heiligheid, bij Breve van 2 December 1852, den Apostolischen Nuntius te Weenen, den Kardinaal Viale-Prela, Aartsbisschop van Carthago, om de onderhandelingen over een konkordaat aan te vangen.

De oostenrijksche regering liet zich niet wachten, maar overhandigde weldra, door tusschenkomst van den Aartsbisschop van Weenen Mgr Rauscher, een ontwerp van konkordaat aan den Kardinaal Viale-Prela, waarin zij, zooals het heette, de hàrerzijds mogelijke concessiën tot het *maximum* had uitgebreid.

De vraagstukken waren nogtans te gewigtig om, zonder nadere tusschenkomst van Rome, te worden opgelost en werden derhalve, voor nader onderzoek, aan de Congregatie voor Buitengewone Kerkelijke Zaken opgezonden. Nieuwe instructiën ontving vervolgens de Kardinaal Viale-Prela, en nu begon die lange reeks van onderhandelingen en verklaringen, die hier onmogelijk in bijzonderheden kunnen besproken worden. Het zal voldoende zijn aan te stippen, dat, na lang en ernstig beraad, eindelijk op 18 Augustus 1855, 's Keizers geboortedag, het be-

roemde konkordaat gesloten en kort daarna op plegtige wijze bekrachtigd werd: „Wij keuren het goed, en wet-„tigen en nemen het aan, Wij bekrachtigen het", verklaarde onze Heilige Vader de Paus. „Wij betuigen", sprak de Keizer, „dat Wij, al de artikelen dezer overeenkomst gezien „en overwogen hebbende, allen en ieder in het bijzonder „wettigen en bevestigen, op ons keizerlijk en koninklijk „woord, voor Ons en onze opvolgers, belovende, dat „Wij alles, wat in dezelve vervat is, getrouw ten uitvoer „leggen en op geene wijs zullen toelaten, dat daartegen „gehandeld wordt."

Zoo werd derhalve de vrede tusschen Kerk en Staat hersteld. De plegtig gesloten overeenkomst gaf wel is waar aan de Kerk slechts ten deele terug, wat haar toekwam, en buitengewoon waren de voorregten, aan den Keizer geschonken, maar de Heilige Stoel had de verzekering ontvangen, dat, hetgeen Hij met vertrouwen toestond, voor de goede verstandhouding niet anders dan bevorderlijk zou wezen.

Laten wij dus nagaan, wat de inhoud dier overeenkomst is, op welke wijze de kerkelijke aangelegenheden daarbij werden geregeld. In den oorspronkelijken latijnschen tekst[1]) bestaat het konkordaat uit zevenendertig artikelen, die evenwel, met eenige verschikking, zeer gemakkelijk tot tien hoofdstukken kunnen worden teruggebragt, waarvan

het eerste handelt over het bewaard blijven der katholieke godsdienst,

het tweede over den Paus als Opperhoofd der Kerk,

het derde over de bisschoppen,

het vierde over de opvoeding en het onderwijs der katholieke jeugd,

---

[1]) Wij deelen dien in eene volgende aflevering mede.

het vijfde over de geestelijke regtsmagt der Kerk,
het zesde over de indeeling der kerkelijke provinciën,
het zevende over de aanvulling van bisdommen, kanunnikaten en pastoriën,
het achtste over den eigendom der Kerk,
het negende over de geestelijke corporatiën,
het tiende eindelijk over de bescherming der Kerk.

I.

Wanneer eene regering, in het belang van hare katholieke onderdanen, eene overeenkomst aangaat met de opperste kerkelijke magt, geschiedt zulks natuurlijk, omdat de Katholieken hunne godsdienst wenschen bewaard te zien, en zou derhalve iedere bepaling dienaangaande overbodig kunnen schijnen. Dewijl echter, in lateren tijd, sommige staten niet alleen de regten der Kerk miskend, maar ook haar regt van bestaan bestreden hadden, moest dat regt bepaald en gewaarborgd worden, en daarom vinden wij het gewoonlijk aan het hoofd der jongste konkordaten uitgesproken. Het daartoe strekkend eerste artikel des oostenrijkschen konkordaats luidt aldus:

„De Katholieke, Apostolische, Roomsche Godsdienst „zal, in geheel het Oostenrijksche Rijk en alle landen, „waaruit het bestaat, altijd ongeschonden bewaard worden, „met die regten en voorregten, welke zij, naar Gods „verordening en de kanonieke voorschriften, moet bezitten."

Zoodra men dit artikel oplettend leest, zal men opmerken, dat, bij de zamenstelling er van zorgvuldig alles werd vermeden, wat tot aanstoot zou kunnen zijn voor andersgezinde bewoners des Rijks. De vijanden der godsdienst verkondigden wel is waar overal, dat de Katholieke Kerk nu, tegenover andere kerkgenootschappen, de heerschende

was geworden; zij gingen echter in hunnen ijver veel te ver. Van Staats- of heerschende Kerk toch, is er in bedoeld artikel volstrekt geen spraak. Niet eens wordt de katholieke godsdienst, wat zij evenwel in Oostenrijk waarlijk is, die van de groote meerderheid der staatsburgers genoemd; het heet daar alleen, dat zij, met hare regten en voorregten, ongeschonden zal bewaard worden. Wat in geenen deele verhindert, dat evenzeer de andere kerkgenootschappen hunne regten en voorregten erkend en geëerbiedigd zien, en ook van staatswege, voor de kosten hunner eeredienst, worden bezoldigd, naar verhouding zelfs ruimer dan de Katholieken.

Doch wat zijn die regten en voorregten, welke de katholieke godsdienst bezitten moet? De aanwijzing en verklaring daarvan vinden wij in de volgende artikelen duidelijk gedaan. Die regten en voorregten reiken daar niet verder dan noodzakelijk is, om aan de Katholieke Kerk dat zelfstandig vrije bestaan te verzekeren, hetwelk inderdaad op onbekrompen wijze ook aan de Protestanten van Oostenrijk is gewaarborgd geworden.

II.

Een der grootste onregtvaardigheden, door de jozefistische wetgeving tegen de Katholieken gepleegd, bestaat zeker daarin, dat zij de Kerk in Oostenrijk, zooveel mogelijk, isoleerde van haar wettig Opperhoofd.

Geen feit vinden wij in de kerkelijke geschiedenis krachtiger bewezen, dan de hoogste geestelijke regtsmagt van den Paus. De Kerk van Rome is de moederkerk, die alle andere kerken bestuurt, de voornaamste zetel, de bron der eenheid, waardoor alleen allen de eenheid bewaren. Als bisschop der bisschoppen, vader der vaderen

verschijnt de Paus in alle eeuwen der Kerk. Hij is de hoogepriester, die, in de plaats van Christus, oordeelt; waar de oogen van Hem worden afgewend, daar ontstaat scheuring en ketterij. Ziedaar de katholieke leer, door de Vaders uitgesproken van den beginne af. „Wij verklaren", zegt dan ook de Algemeene Kerkvergadering van Florence, „dat de Heilige Apostolische Stoel en de Roomsche Paus het „primaat bezit over de gansche wereld, en dat dezelfde „Roomsche Paus, de opvolger van den H. Petrus, het Opper-„hoofd der geheele Kerk, de vader en leeraar aller christenge-„loovigen is, en dat Hem, in den persoon van den H. Petrus, „de volle magt van bestuur over de Katholieke Kerk, „door onzen Heer Jesus Christus, werd gegeven."

Maar deze leer der Kerk zagen de Katholieken van Oostenrijk stelselmatig bestreden. Het primaatschap van den Heiligen Stoel werd door de keizerlijke regering, als eene bloot menschelijke instelling gerekend, en, volgens de beginselen van het Jozefisme, die in eene onafzienbare reeks van hofdekreten en verordeningen hunne toepassing vonden, moest alles, wat van den Heiligen Stoel uitging, betrof het ook enkel zuivere geloofsleer, door het ministerie worden gecontroleerd; en werden de bisschoppen van het Rijk gedwongen om, niet slechts bisschoppelijke, maar ook pauselijke regten uit te oefenen, op eigen gezag; zoodat de Kerk in Oostenrijk, van haren steun beroofd, verwijderd van het middenpunt der eenheid, vroeger of later, noodzakelijk, in eene schismatieke Kerk moest worden opgelost.

Wilde dan de regering eindelijk, door een konkordaat, ook aan hare katholieke onderdanen regt laten wedervaren, dan moest er zonder achterhoudendheid worden verklaard en vastgesteld, dat de grondslagen, waarop de Kerk gebouwd is, niet langer stelselmatig ondermijnd, en de

bisschoppen niet langer willekeurig zouden verwijderd worden van den Opperherder, door wien alles in de Kerk moet vereenigd zijn. En vandaar, dat het tweede hoofdstuk des konkordaats, noodzakelijk handelt over den Paus, als Opperhoofd der Katholieke Kerk.

„Dewijl de Roomsche Paus het primaat van eer en „regtsmagt volgens goddelijk regt bezit over de gansche „Kerk, zoover zij reikt, zal de onderlinge gemeenschap „der bisschoppen en geestelijkheid en des volks met den „Heiligen Stoel, in geestelijke zaken en kerkelijke aan- „gelegenheden, geene koninklijke bewilliging [*placet*] „behoeven, maar geheel vrij zijn."

Van hoeveel belang dit artikel is voor de Katholieken, behoeft niet te worden gezegd; en als de liberale bladen het den hoeksteen noemen van het konkordaat, loochenen wij zulks niet. Met dit artikel staat en valt de vrijheid der Kerk. Het was dan ook te voorzien, dat alles, wat in dienst is der liberalen, zich onder de bestrijders daarvan scharen zou. Alleen verwondert het ons, dat zulks moest geschieden onder den schijn van bezorgdheid voor de Protestanten en van belangstelling voor Oostenrijk. Of zijn alleen de liberalen zoo onbekend met de geschiedenis, om van het vrije verkeer der Katholieken met hun geestelijk opperhoofd, *in geestelijke en kerkelijke zaken*, gevaar of vernedering te vreezen voor eenigen staat? Of hebben Pruissen en andere regeringen er bij geleden, toen zij verklaarden: „het verkeer der kerkgenootschappen met „hunne overheden zal onbelemmerd zijn"? Of houden de protestantsche kerkgenootschappen in Oostenrijk niet, evenals de Katholieken met den Paus, geheel onbelemmerde gemeenschap met hunne hooger of lager geplaatste geloofsgenooten van elders, en beroepen zij niet, naar believen, hunne hoogleeraren uit het buitenland?

Doch geheel andere bedoelingen liggen ten grondslag aan den hevigen strijd tegen dit artikel des konkordaats. „Losmaking van het Pausdom willen wij", roept Toldy uit, „de Kerk mag geene andere organisatie bezitten „dan die zij van den Staat ontvangt." Dat wil zeggen: niet slechts moet haar alle vrijheid ontzegd worden, zij moet ook ophouden de Katholieke Kerk te zijn; dat is de nieuwere beschaving, die men aan Oostenrijk schenken wil.

III.

Doch de jozefistische wetgeving verbood niet alleen het vrije verkeer met den Opperherder der Kerk, zij ging verder. De magt der bisschoppen werd uitgebreid, tegenover die van den Paus, maar met het kennelijk doel, om vervolgens hunne magt over te brengen in handen van de regering, en hen tot eenvoudige ambtenaren van den Staat, tot uitvoerders te maken van allerlei hofdekreten. Het zoo noodzakelijke vrije verkeer der bisschoppen met hun diocees werd op allerlei wijze bemoeijelijkt en aan beperkende bepalingen onderworpen. In het katholieke Oostenrijk mogt door geen bisschop een herderlijk schrijven in druk gegeven en aan de geloovigen gerigt worden, voordat het van staatswege was onderzocht, gewijzigd en goedgekeurd.

Het kon dus niet anders, of, bij eene opregte onderhandeling, tusschen Rome en den thans regerenden Keizer, moesten waarborgen verlangd en toegestaan worden, tegen den terugkeer van zulke onderdrukking en willekeur. Wat immers zou het den Katholieken baten, hunne bisschoppen in vrije gemeenschap te zien met den Heiligen Stoel, indien de vrije gemeenschap tusschen hen en hunnen bisschop niet evenzeer was verzekerd? Het derde

hoofdstuk van het konkordaat herstelt daarom ook de bevoegdheid der bisschoppen om, naar de wetten der Kerk, de hun toevertrouwde geloovigen te besturen, en drukt zich aldus uit:

„Aartsbisschoppen, bisschoppen en alle ordinarissen „zullen, volgens den pligt hunner herderlijke bediening, „met de geestelijkheid en het volk van hun diocees, in „vrije gemeenschap zijn, en vrij zullen zij onderrigtingen „en verordeningen openbaar maken, over kerkelijke zaken; „zij zullen de vrijheid bezitten, ook dat alles, wat voor „het bestuur der diocesen, naar de verklaring en beschik- „king der kerkregels, hun toekomst, volgens de tegen- „woordige en door de Kerk goedgekeurde tucht, vrij uit „te oefenen."

Wat intusschen hier, in algemeene bewoordingen werd vastgesteld, moest om den geheel bijzonderen toestand, waarin men vroeger verkeerde, nader toegelicht en bepaald worden, weshalve aan dit hoofdstuk enkele alinea's werden toegevoegd.

Geen bisschop kan, geheel alleen staande, het bestuur en de bediening uitoefenen, in een geheel diocees. Aan bekwame en vertrouwde medehelpers heeft hij behoefte, wien, onder zijn gezag en toezigt, een deel van den last der bediening kan opgedragen worden. Maar wie zullen hem als zoodanig worden toegevoegd? Het oordeel dienaangaande, de keuze dier personen behoort aan hem. Wordt hem dat regt ontzegd of is hij, in de uitoefening daarvan willekeurig belemmerd, dan houdt zijn bestuur op een zelfstandig bestuur te zijn, en wat hij in het belang zijner kudde noodig rekent, wordt in den regel onuitvoerbaar. De bisschoppen zullen, dus zegt het konkordaat, (a) tot vikarissen, raden en helpers van hun beheer geestelijken kunnen aanstellen, die zij geschikt achten

tot voornoemde bediening. (b) Volgens de kerkregels, zullen zij tot den geestelijken stand en de Heilige Orden dezulken bevorderen, die zij noodig of nuttig achten voor het diocees, en daarentegen kunnen weren, die zij voor onwaardig houden. (c) Zij zullen vervolgens kleine beneficiën kunnen instellen; en, in overleg met Zijne Keizerlijke Majesteit, vooral tot behoorlijke aanwijzing van inkomsten, parochiën kunnen oprigten, splitsen of vereenigen.

Tot dit hoofdstuk behoort wat verder (art. XVII) ten aanzien van de seminariën wordt vastgesteld. Heeft de bisschop het regt, rust de verpligting op hem, om te zorgen dat er goede en bekwame priesters optreden, ten einde hem bij het heilig dienstwerk behulpzaam te zijn, dan moeten hem ook de middelen, tot opleiding van geestelijken, ten dienste staan, en is hem alles er aan gelegen, dat die opleiding en vorming niet aan vreemde handen worde toevertrouwd. Een gouvernement, dat in waarheid aan de Kerk het regt toekent van zelfbestuur, laat dan ook aan den bisschop het bestuur der seminariën vrij. Nu had Oostenrijk wel is waar sedert lang, in plaats van Jozefs dusgenaamde generaal-seminariën, de oprigting van bisschoppelijke seminariën toegestaan, doch het oogenblik was thans daar om hetgeen reeds begonnen was plegtig te bekrachtigen; er werd derhalve overeengekomen, dat de seminariën zouden behouden en, zoo noodig, (gelijk die der onkatholieken) ondersteund worden. „De bisschoppen „zullen ze besturen naar de kanonieke voorschriften, zij „zullen derhalve de rectoren, hoogleeraars en leermeesters „benoemen, of, als het noodig is, verwijderen; jongelingen „en kinderen zullen zij opnemen, zooals zij voor hun „diocees in den Heer dienstig oordeelen. Zij die in het „seminarie zijn onderrigt, zullen, na afgelegd examen,

„en met inachtneming der bestaande verordeningen, ook „naar leerstoelen buiten het seminarie kunnen mededingen."

Ziet nu eenmaal, gelijk we reeds aanstipten, een bisschop zich genoodzaakt om een gedeelte der geestelijke bediening aan zijne priesters toe te vertrouwen, toch behoudt hij altijd het regt, de pligt rust altijd op hem, om aan te wijzen en te verordenen, wat tot den werkkring dezer priesters behoort.

Er was een tijd, dat de burgerlijke ambtenaar in Oostenrijk heerschte tot binnen het heiligdom. Geloofswaarheden van den kansel verkondigen, stond den priester niet geheel vrij; maar prediken over hetgeen, naar den wil des bestuurs, aan de orde was, vooral over het ongeoorloofde van den smokkelhandel, jaarmarkten aankondigen enz., dat werd hem gelast. Processiën werden door den Keizer geregeld, hij schreef voor, welke devotiën al dan niet mogten onderhouden worden in de kerk; getal van kaarsen, gehalte van altaarkandelaars, lengte van lijnwaad, alles hing af van zijne bepalingen, ja zelfs veroorloofde hij zich te beslissen, wie in gewijden grond mogt worden begraven, en de katholieke priesters zagen zich gedwongen om bij de begrafenissen van andersgezinden tegenwoordig te zijn.

Dat zulke aanmatiging van eenen keizer-„koster", zooals de spottende Frederik hem noemde, thans feitelijk buiten werking gesteld bleef, was bij eene regeling van den toestand niet voldoende. Men begreep teregt, dat er na de sluiting van een konkordaat, geen onzekerheid, aangaande de wettelijke opheffing van het belagchelijke en hatelijke bespieding-systeem, mogt blijven bestaan, en diensvolgens werd verder in dit hoofdstuk bepaald, (d) „dat „het den bisschoppen vrijstond, openbare gebeden en „andere godvruchtige oefeningen, wanneer het welzijn van

„Kerk of Staat dit vorderde, uit te schrijven, bidgangen „en bedevaarten aan te kondigen, begrafenissen en alle „andere kerkelijke bedieningen te regelen, met inachtne„ming der kerkelijke wetten." Terwijl (e) „hun tevens „bleef toegestaan om, volgens de kerkregels, provinciale „conciliën en diocesaan-synoden te beleggen en de han„delingen daarvan bekend te maken."

Dat nu deze bepalingen ten aanzien van het bisschoppelijk bestuur niet anders dan kerkelijke zaken, bedieningen en aangelegenheden betreffen; dat de bisschoppen ook bij dit alles volgens de bestaande kerkregels, met inachtneming der kerkelijke wetten, volgens de tegenwoordige en door de Kerk goedgekeurde tucht handelen moeten, blijkt zonneklaar uit den aangehaalden tekst van het konkordaat.

Toch blijft men ons openlijk verhalen, dat hierdoor *iedere* handeling der bisschoppen aan het toezigt van den Staat werd onttrokken. „Paus en bisschoppen", roept men der menigte toe, „zullen voortaan straffeloos de landswetten „verbreken, handelen naar eigen willekeur, misbruiken, „die enkel geldafpersing zijn, invoeren; in plaats van „ware zedelijkheid, wild fanatisme en bijgeloof enten „op de ziel des volks, en vooral eene onbeperkte heer„schappij voeren over de priesters hunner Kerk en over „het burgerlijk huisgezin." Welk denkbeeld de uitvinders dezer regels, zich van ware zedelijkheid vormen, als zij ter bereiking van hun doel, tot zulke onware, lasterlijke beweringen hunne toevlugt nemen, laat zich gereedelijk begrijpen; maar dat zij den moed hebben, om zoo te rekenen op onze onbekendheid met den tekst van het konkordaat, dat begrijpen wij niet.

IV.

Het vierde hoofdstuk herhaalt en bekrachtigt op nieuw de bepalingen op het onderwijs en de opvoeding der *katholieke* jeugd, reeds vijf jaren vóór de sluiting van het konkordaat gemaakt. Wij hebben het woord katholiek onderstreept, omdat men, bij de beschouwing van dit hoofdstuk, wel in het oog houden moet, dat hier uitsluitend over de katholieke jeugd wordt gehandeld. Geen bisschop mengt zich in zaken, de Protestanten betreffende; het onderrigt, in de scholen van dezen, is onder toezigt van hunne eigene kerkelijke bestuurders gesteld, en wordt uitsluitend door protestantsche leeraars en meesters gegeven.

Het is bekend, dat reeds vroeger de bisschoppen van Oostenrijk zich verklaard hebben over de vraagstukken van het onderwijs en daarbij wél deden uitkomen het belang en de noodzakelijkheid van de vorming der jeugd door godsdienstig onderrigt, en tevens hunne roeping en regt, van dit onderrigt der katholieke jeugd in de scholen te bewaken en te leiden, naar den geest der Katholieke Kerk.

De regering beaamde deze verklaring. Ook zij erkende, dat het godsdienstig onderwijs, als de grondslag aller zedelijke overtuiging en ontwikkeling, met het onderrigt der jeugd in natuurlijke dingen, innig moet worden vereenigd; omdat het vooral van de zedelijke overtuiging afhangt, welk gebruik ten goede of ten kwade de jeugd, in verderen leeftijd, van de verkregen kennis maken zal.

En inderdaad, alleen volgens deze beginselen, was eene overeenkomst mogelijk met den Heiligen Stoel. De Kerk rigtte van den beginne af de scholen op, als bestemd tot ontwikkeling van het verstand en tot vorming van het hart. Zij onderwees de jeugd in aardsche wetenschappen

doch vormde haar tegelijk tot godsdienst en deugd; en nooit hechtte zij hare goedkeuring aan eene opleiding der jeugd, die afgescheiden is van het katholiek geloof, en waarbij men de kennis van bloot natuurlijke dingen en de doeleinden van het aardsche maatschappelijk leven uitsluitend beoogt.

Het konkordaat vangt alzoo dit hoofdstuk aan met de algemeene bepaling:

„Alle onderrigt van de katholieke jeugd zal in alle „scholen, zoowel openbare als bijzondere, in overeenstem„ming zijn met de leer der Katholieke Kerk; en krachtens „hunne eigen herderlijke bediening, zullen de bisschoppen „de godsdienstige opvoeding der jeugd, op alle, zoowel „openbare als bijzondere inrigtingen van onderwijs, „zorgvuldig bewaken, opdat, bij de behandeling van geen „vak, iets worde geleerd, wat met de katholieke gods„dienst en de goede zeden in strijd is."

Wij hebben, naar aanleiding van dit artikel, hooren spreken van despotisme der Kerk en hare overheersching van de volksschool. Wie echter met de schoolwetten van Oostenrijk, welke, ook na het konkordaat, van kracht en in werking bleven, niet geheel onbekend is, zal daarop antwoorden, dat de Staat, in plaats van zich te laten beheerschen, alles wat, het onderwijs betreffend, ook maar eenigzins tot zijn gebied kan behooren, in handen gehouden heeft. De Kerk oordeelt over het godsdienstig onderrigt en de grondslagen van zedelijkheid, al het andere blijft aan den Staat. Vakken van onderwijs, geheel de leermethode, hulp- en leerboeken, getal en regeling van schooluren, voorschriften tot vorming der onderwijzers, dat alles bepaalt en regelt hij en oefent over alle scholen het oppertoezigt uit.

Wanneer nu de Staat, bij dat alles, aan de Katholieken

ten minste den waarborg laat, dat bij het onderwijs, het geloof en de zedelijkheid hunner kinderen geen schade zal lijden, dan geeft hij waarlijk niet te veel, dan verrigt hij slechts eene daad van geregtigheid; vooral wanneer hij, gelijk zulks in Oostenrijk het geval is, het schoolgaan der kinderen verpligtend maakt. Eene regering toch, die de zaak van het onderwijs, zoo geheel tot de hare maakt, neemt daardoor, tegenover het huisgezin, eene dure verpligting op zich; zij stelt zich voor hare scholen geheel verantwoordelijk, dat deze haar godsdienstig karakter niet verliezen zullen, en dat er de godsdienstige overtuiging der huisgezinnen zal worden geëerbiedigd. Weigert zulke Staat dien waarborg aan het huisgezin, dat is despotisme, dwingelandij, en wel de meest pijnigende, want „grooter lijden is er voor den mensch niet dan wanneer „men zijn geweten beheerscht door *deportatie* zijner kin„deren naar scholen, die hij voor plaatsen van verderf „aanziet, door die *conscriptie*, waarbij zijne kinderen, als in „een der Kerk en godsdienst vijandig leger, met geweld „worden ingelijfd".

Het nu volgend artikel van dit hoofdstuk handelt bepaaldelijk over het leeraarsambt in de katholieke godgeleerdheid, den katechismus en de godsdienstleer, waarop uit den aard der zaak de Kerk een beslissenden invloed moet bezitten. Voor den Katholiek immers kan, op dat uitsluitend kerkelijk gebied, alleen hij vertrouwen en gezag bezitten, die daartoe zending en magtiging ontving van het kerkelijk gezag. Er wordt derhalve bepaald:

„Niemand zal de godgeleerdheid, den katechismus en de „godsdienstleer, aan eenige openbare of bijzondere inrigting, „onderwijzen, zonder daartoe zending en gezag te hebben „verkregen van den diocesaan-bisschop, die deze ook zal „kunnen intrekken, wanneer hij zulks doelmatig acht."

Ter voorkoming van misverstand, ten aanzien van de aanstelling dezer leeraars, zij opgemerkt, dat er in Oostenrijk tweeërlei inrigtingen bestaan, waaraan de godgeleerdheid en de daarmede verbonden katechismus wordt onderwezen: bisschoppelijke namelijk, die met de seminariën verbonden zijn, alsmede openbare.

Daar nu, volgens de kerkelijke wet, het vrije bestuur der seminariën aan den bisschop behoort, erkent de regering, dat de bisschop, ten behoeve van deze, leeraars benoemt en ontslaat, wanneer hem dit nuttig of noodig voorkomt; zoo nogtans, dat zij zich voorbehoudt hare bedenkingen te maken, in geval haar redenen bekend zijn, waarom de kandidaat, afgezien van zijne wetenschappelijke geschiktheid, haar onwaardig voorkomt.

Wat daarentegen betreft de benoeming van professoren, aan de openbare inrigtingen, daartoe behoudt nog altijd de Staat het regt, zelfs ten opzigte van professoren der theologie, met inachtneming evenwel van het kerkelijk regt, dat voor den kandidaat de kerkelijke magtiging voor zulk ambt verlangt, waaromtrent de regering zich te voren met den bisschop verstaat. Het reeds aangehaalde artikel gaat derhalve voort: „..... openbare theologische „professoren en leermeesters der katechetiek zullen, nadat „de bisschop over het geloof, de wetenschap en gods„vrucht der kandidaten zijn gevoelen heeft uitgesproken, „uit diegenen benoemd worden, aan wie hij zich bereid „verklaart, zending en gezag tot het leeraren te verleenen. „Waar echter de bisschoppen gewoon zijn, eenige profes„soren der theologische faculteit te bezigen, om de kwee„kelingen van hun seminarie in de theologie te onderwijzen, „zullen tot zoodanige professoren altijd zulke mannen „gekozen worden als de bisschop tot voornoemd ambt, „vóór anderen bekwaam rekent. Voor het examen [verder]

„van hen die den graad van doctor in de [katholieke]
„theologie of het kerkelijk regt wenschen te verkrijgen,
„zal de diocesaan-bisschop de helft der examinators uit
„doctoren in de theologie of het kerkelijk regt aanstellen."

Na deze, met zorgvuldige inachtneming van wederzijdsche belangen, gemaakte bepalingen, blijven de bovenvastgestelde beginselen nog toe te passen op de gymnasiën en scholen van middelbaar onderwijs Die toepassing kan overigens niet twijfelachtig zijn. Wij schrijven evenwel het daartoe strekkend artikel af, zooals het in den tekst des konkordaats wordt gevonden.

„Aan de, voor de katholieke jeugd, bestemde gymna-
„siën en middelbare scholen zullen niet anders dan
„katholieke mannen, tot leeraars en meesters benoemd
„worden, en geheel het onderrigt zal, naar den aard van
„het onderwerp, dat behandeld wordt, daartoe strekken,
„dat de wet van het christelijk leven in de harten worde
„ingeprent. Welke boeken in diezelfde scholen, voor het
„geven van godsdienstig onderrigt, moeten worden ge-
„bruikt, zullen de bisschoppen, na onderling beraad,
„bepalen. Aangaande de benoeming van godsdienstleeraars,
„aan de openbare gymnasiën en middelbare scholen, zal
„van kracht blijven wat te dezer zake reeds heilzaam is
„vastgesteld."

Wij blijven niet stilstaan, om de grieven te wederleggen, die door de bestrijders van het konkordaat tegen dit artikel werden uitgesproken. Het kan hun geen ernst wezen, de leerstoelen van zulke katholieke inrigtingen ook voor protestantsche professoren toegankelijk te willen zien. Er is hier immers geene quaestie van neutraal onderwijs, maar wel van onderwijs in bepaald katholieken zin. Een Protestant, wiens zienswijze geheel onvereenigbaar is met den aard en de strekking van zulke inrigting, zou daar niet minder misplaatst zijn, dan

een Katholiek het moet wezen aan eene instelling, uitsluitend voor de protestantsche jeugd bestemd. Wij begrijpen dan ook, dat de bestrijders van dit artikel, alleen daarom, de deuren voor hunne kanditaten verlangen te zien opengaan, omdat hun wensch, kort en juist geformuleerd, geen andere dan deze is: die inrigtingen moesten ophouden katholiek te zijn.

Het hoofdstuk bevat verder een artikel over de volksschool, dat aldus luidt:

„Alle leermeesters van volksscholen, die voor de Katho-
„lieken bestemd zijn, zullen onderworpen wezen aan kerkelijk
„toezigt. Zijne Keizerlijke Majesteit zal de diocesaan-inspec-
„teurs der scholen benoemen, uit mannen daartoe voorge-
„dragen door den bisschop van het diocees. In geval, dat
„op dezelfde scholen niet voldoende mogt voorzien zijn in
„het godsdienstig onderrigt, dan zal het den bisschop
„vrijstaan eenen geestelijke aan te stellen, om aan de
„leerlingen den katechismus te onderwijzen. Wie tot leer-
„meester wordt aangenomen, moet vlekkeloos van geloof
„en zeden zijn. Die van den regten weg afwijkt, zal van
„zijne plaats ontzet worden."

Zoo werd derhalve het schoolwezen voor de Katholieken geregeld, zonder dat daarbij iemands regten zijn gekrenkt. Wij voegen er vooreerst niets bij. Al wie belang stelt in de toekomst der kinderen, al wie de regten van het huisgezin kent en eerbiedigt, heeft zich daarover verheugd. Alleen zij, die, onder den schijn van ijver voor de Protestanten, eigenlijk de ondermijning beoogen van alle positief Christendom en daaraan de school willen dienstbaar maken, alleen zij hebben, van den eersten oogenblik strijd gevoerd tegen deze bepalingen van het konkordaat.

Het slotartikel brengt in herinnering, wat reeds de Apostel den bisschoppen voorschreef: „Geeft acht op de geheele

„kudde en waakt tegen hen, die verderfelijke leerin-„gen verspreiden." En inderdaad nooit was misschien die waakzaamheid noodiger dan thans, nu men, van alle kanten, tegen de waarheid zamenspant, en daartoe de wapenen zoo ruim geleverd worden door de kwade pers. Een stroom van slechte boeken dreigt alles met ondergang; ieder stand wordt door hem vervolgd, hij zoekt zijne slagtoffers tot in het eenvoudigste huisgezin. Hoe zullen de geloovigen behouden worden, als de stem niet mag worden gehoord van hen, die geroepen zijn om het erfdeel des Heeren te bewaken? Dit belangrijke punt mogt derhalve in het konkordaat niet worden voorbijgegaan. Kerk en Staat begrepen het volgende te moeten bepalen:

„Aartsbisschoppen, bisschoppen en alle ordinarissen zul-„len hun eigen gezag met algeheele vrijheid uitoefenen, „om boeken, die voor godsdienst en zedelijkheid verderfelijk „zijn, te censureren, en de geloovigen van het lezen der-„zelve af te houden. En ook zal de Regering de ver-„spreiding van zulke boeken in het Rijk met alle geschikte „middelen tegengaan."

De stemmen, die zich van sommige kanten tegen dit artikel verhieven, hebben, helaas! maar al te zeer de noodzakelijkheid van zulken maatregel in het licht gesteld.

V.

Het vijfde hoofdstuk des konkordaats handelt over de geestelijke regtsmagt der Kerk, die zij zoowel buiten als in strafzaken te oefenen heeft, en waarbij vooral belangrijk is het eerstvolgend artikel, door hetwelk de regten der Kerk, het huwelijk betreffende, plegtig worden verzekerd.

Dewijl het huwelijk der Christenen een waar en eigenlijk Sakrament is, een der zeven Sakramenten der Nieuwe

Wet, door onzen goddelijken Verlosser ingesteld, behooren *alle geestelijke* huwelijkszaken uitsluitend tot de competentie van den kerkelijken regter. Alleen de Kerk heeft het regt om *voor het geweten* te oordeelen over de wettigheid of onwettigheid, over het geoorloofde of niet geoorloofde van een huwelijk, alleen zij kan huwelijksbeletselen stellen of opheffen, alleen zij heeft het regt om te bepalen, onder welken vorm het huwelijk moet gesloten worden, alleen zij oordeelt over het bestaan van huwelijksbeloften en dezer uitwerking als huwelijksbeletsel. Wat echter de *burgerlijke* gevolgen des huwelijks betreft, deze beoordeelt en regelt de Staat.

Ziedaar waarheden, die geen Katholiek loochenen kan. Toch miskende Jozef II deze regten der Kerk. Zijn berucht huwelijkspatent kende, ofschoon bedektelijk, aan den Staat het regt toe, om over de wettigheid des huwelijks *voor het geweten* te oordeelen, en later werd naar zijne beginselen het burgerlijk bestuur bevoegd verklaard om *voor het geweten* geldende huwelijksdispensatiën te verleenen; het burgerlijk kontrakt werd als het wezen des huwelijks geacht, en het huwelijk zelf aan de staatsmagt onderworpen, die dan ook het regt zich aanmatigde, om huwelijkswetten en beletselen te stellen, of op te heffen en, door geldboeten, de geestelijkheid dwingen wilde om, met voorbijzien van kerkelijke beletselen, ieder huwelijk in te zegenen, waartegen van staatswege geene bedenking werd gemaakt. De kerkelijke huwelijksbeletselen moesten eigenlijk geheel buiten rekening gesteld worden, daartoe werd zelfs een nieuw artikel in het burgerlijk wetboek ingelascht.

Tot eer der Katholieken van Oostenrijk, neme de lezer nota van hetgeen Dolliner, een ijverig voorstander der antikerkelijke verordeningen, verklaren moest, dat

welligt geen enkel geval zich heeft voorgedaan, waarin een Katholiek, in weerwil van een kerkelijk huwelijksbeletsel, zonder kerkelijke dispensatie, ten huwelijk ging. Welligt gaf ook daarom Jozef II, enkele dagen voor zijnen dood, een nieuw hofdekreet, waarbij de ondertrouwden, ten minste voor *eenige* kerkelijke huwelijksbeletselen, ook naar den kerkelijken regter werden verwezen, en waardoor alzoo, in beginsel, met de leer van het Jozefisme gebroken werd. Van nu af aan derhalve begon men genoemd dekreet ook voor andere beletselen toe te passen, en weldra bepaalde de regering zich er toe, het *placet* te verleenen aan de kerkelijke dispensatiën, zonder van *keizerlijke* dispensatie verder te gewagen. De toestand bleef ondertusschen altijd dubbelzinnig en hield de deur geopend, voor allerlei verwikkelingen, die niet weinig vergroot werden door jozefistische regtsgeleerden, totdat eindelijk de regering, na verschillende onderhandelingen, de verordening, waarbij een jozefistiesch handboek voor kerkelijk regt was voorgeschreven, introk en alzoo ondubbelzinnig bewees, dat zij eene andere stelling, in betrekking tot de Kerk, had ingenomen. En toen nu ten laatste, bij de wet, was bepaald, dat ieder wettig erkend kerkgenootschap zijne aangelegenheden zelfstandig regelen en besturen kon, moest geheel deze zaak als afgedaan worden gerekend, en voortaan de Kerk over de geldigheid des huwelijks, *voor God en het geweten*, oordeelen, terwijl aan den Staat het regt overbleef om, ten aanzien van de *burgerlijke* gevolgen, te bepalen, wat met zijne belangen overeenkwam; daarom zegt het konkordaat uitdrukkelijk:

„Daar alle kerkelijke zaken en, in het bijzonder, die „welke het geloof, de sakramenten en de heilige dienstver„rigtingen, alsmede de pligten en regten betreffen, welke „met de heilige bediening verbonden zijn, alleen tot het

„regtsgebied van de Kerk behooren, zal de kerkelijke „regter er kennis van nemen, en alzoo, volgens de heilige „kerkregels en inzonderheid de besluiten der Kerkver- „gadering van Trente, over de huwelijkszaken oordeel „vellen; blijvende alleen de burgerlijke gevolgen des „huwelijks naar den burgerlijken regter verwezen. Wat „de trouwbelofte betreft, zal het kerkelijk gezag oordeelen „over dezer bestaan en hare gevolgen als huwelijksbeletsel; „met inachtneming van hetgeen de Kerkvergadering van „Trente en het apostoliesch schrijven „*Auctorem fidei*" „heeft vastgesteld."

Zoo werd derhalve uit den weg geruimd wat zoo langen tijd voor Kerk en Staat tot beider nadeel eene bron was van altijd wederkeerende moeijelijkheden. Voortaan oordeelt de Kerk volgens haar regt over de geldigheid des katholieken huwelijks *voor God en het geweten*. Aan den Staat zal het huwelijk zijne stelling ontleenen in het *burgerlijk* leven. De Staat bepaalt, onder welke voorwaarden alleen het huwelijk de *burgerlijke* regten verkrijgen zal, en al kan hij een geldig huwelijk, tegen zijne verordeningen aangegaan, niet *voor God* ongeldig maken, de overtreding zijner wet gestrengelijk te straffen blijft in zijn regt; hij kan de *burgerlijke* regten des huwelijks weigeren aan zulke vereeniging. Waar echter ware harmonie tusschen Kerk en regering bestaat, daar blijven zulke overtredingen uiterst zeldzaam, en de ondervinding van elf jaren, sedert de sluiting des konkordaats, heeft wel bewezen, dat ieder huwelijksverbod van den Staat, met naauwgezetheid door de Katholieken werd geëerbiedigd. Klagten of moeijelijkheden kwamen er niet voor, totdat de mannen der moderne rigting, die alle heil voor het volk verwachten van de opheffing der godsdienst, den band, die tusschen Kerk en Staat was gelegd, op nieuw en wederregtelijk verbroken,

het vertrouwen der dertig millioen oostenrijksche Katholieken in hunnen Keizer vernietigd, en daardoor eigenlijk den doodsteek aan den Oostenrijkschen Staat hebben toegebragt.

Wat in de eerstvolgende artikelen voorkomt, ten aanzien van de kerkelijke regtsmagt, zal niet woordelijk aangehaald behoeven te worden. Het betreft zuiver *geestelijke* vonnissen op het gebied der Kerk, alsmede maatregelen van tucht, met strafbepaling tegen *geestelijken*, die de kerkregels overtreden. En opdat het blijken zoude, dat de Kerk, in geenen deele, op het gebied van den Staat denkt te treden, wordt daarbij uitdrukkelijk vermeld, dat alle andere, niet kerkelijke zaken, of wetsovertredingen van eenen geestelijke, evenals die der leeken, voor de gewone regtbank gebragt worden, die er den bisschop kennis van geven zal. Ingeval tegen een geestelijke bepaalde vonnissen gewezen zijn, worden de processtukken aan den bisschop medegedeeld, en hij in staat gesteld den veroordeelde te hooren, ten einde ook voor de kerkelijke straf diens vonnis te vellen. Dat overigens, in dergelijke omstandigheden, uit aanmerking van den stand des beschuldigden, zekere convenances in acht genomen worden, zal de volle goedkeuring verwerven van ieder, die belang stelt in zedelijkheid.

VI.

Het zesde hoofdstuk handelt enkel over de indeeling der kerkelijke provinciën.

„De Heilige Stoel zal, gebruik makend van haar eigen „regt, nieuwe diocesen oprigten en nieuwe omschrijvingen „van dezelve maken, als het geestelijk welzijn der geloo„vigen zulks vordert. Wanneer dit echter plaats heeft, „zal Hij raad nemen met de Keizerlijke Regering."

Wij herinneren ons niet meer in het bijzonder, welke jammerklagten de *Times* en volgelingen in der tijd over dit artikel aanhieven. Een land door den Paus te laten verdeelen in bisdommen en pastoriën, neen, zij hadden niet vermoed, dat de kroon van Oostenrijk tot zulke vernederingen zinken kon! Laat ons echter hopen, dat zij later met hetgeen ook in andere, zelfs protestantsche, landen plaats vindt, geen kennis gemaakt hebben, dat ware immers al te verschrikkelijk! — Ondertusschen weet ieder onbevooroordeeld man, dat zulke kerkelijke verdeeling het staatsbestuur niet in het minst kan hinderen en vooral niet in Oostenrijk, waar zij, eerst na raadneming met de Keizerlijke Regering, gemaakt wordt. Wij gaan dus, zonder verdere toelichting te geven, over tot hoofdstuk zeven, hetwelk met het voorgaande in het naauwste verband staat.

VII.

De oprigting der bisschopszetels en pastoriën, moet natuurlijk, door keuze en aanstelling van bisschoppen en geestelijken worden gevolgd. Het volgende wordt dienaangaande door het konkordaat vastgesteld:

„Bij de keuze der bisschoppen, die Zijne Keizerlijke „Majesteit krachtens een apostoliesch voorregt, van hare „doorluchtigste voorgangers op Haar overgegaan, ter „kanonische bevestiging van den Heiligen Stoel, voorstelt „of benoemt, zal Zij in het vervolg ook den raad van de „bisschoppen, vooral derzelfde provincie, inwinnen."

Alvorens verder te gaan, veroorloven wij ons enkele aanmerkingen voor hen, die misschien minder bekend zijn met kerkelijk regt. Ofschoon de magt van bisschoppen te verkiezen en te zenden, volgens goddelijk regt, aan

het oppergezag der Kerk, behoort en het onveranderlijk vaststaat, dat niemand wettig bedienaar is van het woord en de sakramenten, zonder door de kerkelijke en kanonieke magt gewijd en gezonden te zijn; de wijze, waarop de Kerk hare verkiezingen zou doen plaats hebben, werd haar vrijgelaten door den Verlosser. En zoo komt het derhalve, dat wij daarbij niet altijd dezelfde voorschriften gevolgd zien.

In de eerste eeuwen geschiedde die keus gewoonlijk door de geestelijkheid en gemeente, met de naburige bisschoppen vergaderd. De Kerk schonk aan het geloovig volk het voorregt van stemming; voor de waardigheid van den gekozene getuigde de geestelijkheid, de bisschoppen onderzochten en bevestigden de gedane keus. Niet zelden deden de bisschoppen de verkiezing in tegenwoordigheid en met toestemming van geestelijkheid en volk. Als echter in later tijd, de voorregten des volks meermalen aanleiding gaven tot groote ongeregeldheid, en in de hand van partijen een wapen werden tegen het oppergezag der Kerk, zag deze zich genoodzaakt die voorregten in te trekken en, zoowel door Conciliën als door den mond der Pausen, te verklaren, dat het verkiezingsregt niet langer aan de menigte kon worden toegestaan.

In de volgende eeuwen zien wij aan de katholieke vorsten, in het belang der christelijke maatschappij, dezelfde voorregten verleend. Zij kiezen de bisschoppen voor hun land en stellen dezen aan den Paus ter bevestiging voor. Ook hieruit sproten evenwel groote misbruiken voort. Daar verschillende vorsten, en vooral de Keizers, meer op de trouw van een bisschop dan van andere leenheeren rekenend, in hun belang achtten, buiten de kerkelijke goederen, ook de grootste leenen des rijks aan de bisschoppen te geven, verloren dezen veel van hunne onafhankelijkheid; en daar die beleening al spoedig met

staf en ring, de symbolen van het geestelijk herdersambt en des bisschops geestelijk huwelijk met zijne Kerk, geschiedde, ontstond bij vorsten en volk langzamerhand de meening, dat daarbij niet slechts een tijdelijk leen, maar ook het eigenlijk bisschopsambt door den vorst geschonken werd. De Kerk mogt dan wederom niet achterblijven, om aan de gansche wereld te toonen, dat zij, zoodra het de groote beginselen aangaat, voor niemand terugtreedt. Zij deed hare regten gelden tegenover den tijdelijken vorst. Zoodra evenwel haar regt, de instelling van den Verlosser, was gehandhaafd, en zij een einde had gemaakt aan de keizerlijke willekeur, vond men haar bereid, om nogmaals bij konkordaat de oude voorregten toe te staan. En zoo verwierven de meeste katholieke vorsten het regt om voor hun land de bisschoppen, behoudens de Pauselijke bevestiging, te verkiezen.

Deze voorregten nu blijven door het konkordaat aan den Keizer verzekerd. Hij benoemt alle bisschoppen in het rijk, alleen worden reeds bestaande regten geëerbiedigd, zooals bijv. die der kapittels van Salzburg en Olmutz, welke hun eigen aartsbisschop kiezen. Ten einde evenwel in deze hoogstgewigtige zaak de ware belangen der godsdienst altijd wel te begrijpen, gaf de Keizer uit eigen beweging toe om, bij de verkiezing, zich te doen dienen van den raad der bisschoppen.

Geen metropolitaan noch bisschop zal ook het bestuur zijner Kerk aanvaarden, zegt het konkordaat, voordat hij den eed van getrouwheid aan den Keizer heeft afgelegd in de volgende bewoordingen:

„Ik zweer en beloof op de Heilige Evangeliën Gods,
„zooals een bisschop betaamt, aan zijne Keizerlijke, Konink-
„lijke, Apostolische Majesteit en hare opvolgers gehoor-
„zaamheid en trouw. Ik zweer ook en beloof geen deel

„te zullen nemen aan, noch tegenwoordig te zullen zijn „bij eenige beraadslaging, die schadelijk is voor de openbare „rust; en dat ik noch binnen noch buiten de grenzen „des Rijks eenige verdachte vereeniging zal onderhouden, „en dat ik, in geval ik verneem, dat eenig gevaar den „Staat bedreigt, niets verzuimen zal om dit af te weren."

Nog moest een artikel gewijd worden aan het in Oostenrijk zeer uitgebreide patronaats-regt, de collatuur namelijk of het regt om zekere kerkelijke plaatsen, als pastoriën enz. te begeven. Is dit regt aan eene kerkelijke inrigting, of bediening verbonden, dan heet het geestelijk; rust het daarentegen op eenigen privaat-titel, dan wordt het leeken-patronaat genoemd. Al deze regten, eenmaal bestaande, blijven in volle kracht. Heerscht er onzekerheid, dan komt de uitspraak aan den kerkelijken regter toe. Om echter iederen schijn van kerkelijke aanmatiging te verwijderen, stelt het konkordaat vast, dat al hetgeen een leeken-patronaat betreft, voor de gewone regtbank zal gebragt worden.

„Regtens oordeelt de kerkelijke regter over het patro-„naats-regt, doch de Heilige Stoel bewilligt, dat, ingeval „het een leeken-patronaat geldt, de wereldlijke regtbanken „oordeelen kunnen over de opvolging, ten aanzien van „zulk patronaat, hetzij het geschil gevoerd wordt tusschen „de ware en veronderstelde patronen, of tusschen geeste-„lijke personen, die door bedoelde patronen aangewezen „zijn."

Overigens komen de bepalingen wegens de collatuur ten slotte eigenlijk hierop neder, dat den Keizer daarbij de uitgestrektste regten worden toegestaan. Met uitzondering toch van de eerste plaats in de kapittels, die de Paus begeeft, of zulke, waarover reeds een geestelijk of wereldlijk patronaats-regt bestaat, benoemt de Keizer uit

bekwame en verdienstelijke priesters de meeste domheeren, ja zelfs, als het kanunniks-plaatsen en pastoriën betreft, waarvoor het patroonaats-regt uit het Godsdienst- of Studiënfonds voortspruit, en dus eigenlijk der Kerk toebehoort, ook dan nog blijft aan den Keizer de vrije keus, uit een drietal daartoe, na openbaar gehouden concours, door den bisschop voorgesteld; zoodat, gelijk de bisschoppen in hun adres aan den Keizer het ronduit zeggen kuunen, aan eenigen persoon, die den Keizer mishaagt, niet eens eene pastorie kan vergeven worden.

Waar zulke concessiën gedaan zijn aan den Staat, zal iedereen moeten erkennen, dat de Heilige Stoel geen stap verder gaan kon, zonder de zelfstandigheid van het kerkelijk bestuur volkomen prijs te geven. Had ook de Paus niet een geheel bijzonder vertrouwen gesteld in de keizerlijke regering, nooit zoude Hij haar zulk eenen invloed op de kerkelijke aangelegenheden gelaten hebben.

VIII.

Wat in het achtste hoofdstuk bij verschillende artikelen werd bepaald, is niets anders dan een pligt van geregtigheid, tot de vervulling waarvan eene regering gehouden is jegens iedereen, wien dan ook. Toch wareu deze artikelen niet overbodig. Wat men zich tegen niemand, tegen geen ander zedelijk ligchaam veroorlooft, dat scheen geoorloofd tegen de Kerk. Zij had de willekeurige opheffing van hare instellingen, de ontvreemding harer goederen meermalen zien plaats hebben. De Staat had zich geregtigd geacht om de beheerder van kerkelijke goederen te zijn; en gaf er eene bestemming aan, met de bedoelingen der stichters en schenkers in strijd; uit de opbrengst van hare eigene goederen zag de Kerk de wapenen smeden,

die tegen haar werden gerigt. Wie leest niet met verontwaardiging, wat verongelijking in der tijd op titel van verlichting gepleegd werd tegen eene weerlooze geestelijkheid, toen hare kerken en kloosters beroofd en geplunderd werden van alle sieraden en kostbaarheden, en men daarna den geplunderden diezelfde kostbaarheden wederom voor zekere som gelds overdroeg. Zulke ongeregtigheid moest niet slechts ophouden, maar ook voor de toekomst onmogelijk worden gemaakt; dat was de regering, bij het sluiten van het konkordaat, aan de Kerk niet alleen, maar ook aan zich zelve verschuldigd, en tot dat einde zien wij dan ook het volgende vastgesteld:

„De Kerk zal geregtigd zijn om, door iederen wettigen „titel, bezittingen te verwerven, en van al hetgeen zij „thans bezit of in het vervolg zal verkrijgen, zal haar „eigendom wettelijk onschendbaar zijn. Weshalve, ten „aanzien der oude en nieuwe kerkelijke stichtingen, geen „opheffing of vereeniging zal knnnen plaats hebben, zonder „tusschenkomst van het gezag des Apostolischen Stoels, „behoudens de volmagt, door de H. Kerkvergadering van „Trente aan de bisschoppen verleend."

Is nu eenmaal dat regt der Kerk erkend, dan moet wel natuurlijk volgen, „dat het beheer der kerkelijke „goederen bij hen zal behooren, wien het volgens de kerk„regels toekomt." De regering vond dan ook tegen deze bepaling geen bezwaar. Daar echter de Katholieke Kerk, zoowel als de andere kerkgenootschappen, waar het noodig is, van staatswege kan worden ondersteund, verlangde en verkreeg de regering allen waarborg, dat hetgeen zij daarvoor aanwees, niet willekeurig zou kunnen vervreemd of bezwaard worden. En wat de kerkelijke goederen betreft, die onder den naam van Godsdienst- en Studiënfonds bekend zijn, „deze zullen wel *in naam*

der Kerk, maar niet *door* de Kerk zelve bestuurd worden. Het beheer *in naam* der Kerk wordt bij het konkordaat onder toezigt der bisschoppen, in zulken vorm als de H. Stoel met den Keizer zal overeenkomen, aan den Staat toevertrouwd, die de inkomsten van het Studiën-fonds zal aanwenden voor het katholieke onderwijs alleen, en naar de vrome bedoeling der stichters; terwijl die van het Godsdienst-fonds zullen dienen voor de eeredienst, kerkgebouwen, seminariën en al wat tot de kerkelijke bediening behoort; totdat, na overleg van den H. Stoel met de keizerlijke regering, het fonds zelf in vaste en kerkelijke dotatiën zal worden verdeeld.

Vervolgens wordt vastgesteld, dat de vruchten van openstaande kerkelijke beneficiën, aan het Godsdienst-fonds komen zullen, voor zooverre zulks gebruikelijk is; en staat de Keizer uit eigen beweging toe, dat deze bepaling ook van kracht zal zijn voor Hongarije en vroeger daartoe behoorende landen, waar Zijner Majesteits doorluchtige voorgangers, in het rustig genot dier vruchten waren. Weshalve in die gedeelten des Rijks, waar geen Godsdienst fonds bestaat, gemengde commissiën zullen gevormd worden, om die zaken te behandelen, volgens nader te maken overeenkomst tusschen den Paus en den Keizer.

Nog vinden wij een bijzonder artikel (XXI) gewijd aan het regt der geestelijken om te beschikken over hunne nalatenschap, vooral in Hongarije. Daar toch was geen bisschop tot dergelijke beschikking geregtigd, en moest de magtiging er toe, tegen betaling eener belangrijke som, verkregen worden. Voortaan zal het, gelijk billijk en regt is, „in alle deelen des Rijks aan aartsbisschoppen, bis„schoppen en alle geestelijken vrijstaan, over hetgeen zij, „bij hun sterven nalaten zullen, te beschikken volgens de „kerkregels, welker voorschriften naauwkeurig na te leven

„zijn ook door hunne wettige erfgenamen, die hen *ab* „*intestato* zullen opvolgen. Uitgezonderd blijven hiervan „in beide gevallen de ornamenten en pontifikale kleederen „der diocesaan-bisschoppen, welke allen gerekend moeten „worden tot de bisschoppelijke tafel te behooren en alzoo op „hunne opvolgers zullen overgaan; wat ook ten aanzien „van de boeken gelden zal, waar zulks gebruikelijk is."

De kerkelijke wet laat aan de geestelijken vrije beschikking over hetgeen dezen als patrimoniaal-goed bezitten. Wat echter de geestelijken verwierven uit kerkelijke inkomsten, dat wenscht zij, bij hun overlijden, tot godsdienstige einden bestemd te zien; het zal als het erfdeel der hulpbehoevenden zijn, en niet dienen om partikulieren rijk te maken. Ziedaar, waarom hier in herinnering gebragt wordt, dat de geestelijken niet willekeurig, maar „naar „de kerkelijke wetten" hunne beschikkingen maken zullen. Eene bepaling, waarvoor ongetwijfeld ieder regtschapen erfgenaam eerbied koesteren zal.

Wat eindelijk het oude tiendregt der Kerk aangaat, dit zal alleen daar in stand blijven, waar het tot dusverre erkend werd. Is het opgeheven, dan zal het opgeheven blijven, zóó nogtans dat er, gelijk noodzakelijk, is een billijk aequivalent zal worden aangewezen.

IX.

Het negende hoofdstuk handelt over de geestelijke orden en luidt aldus:

„De regulieren, die, volgens de constitutiën hunner „orde, onder generaal-oversten staan, die bij den Apostoli„schen Stoel resideren, zullen door hen bestuurd worden, „naar voorschrift der genoemde constitutiën, behoudens „evenwel het gezag, dat, volgens de kerkregels en inzon-

„derheid de verordeningen der Kerkvergadering van Trente,
„aan de bisschoppen toekomt. Voornoemde generaal-oversten
„zullen dus, in alles wat tot hunne bediening behoort,
„vrij verkeeren met hunne onderhoorigen en het visitatie-regt
„over dezen vrij uitoefenen. De regulieren zullen verder
„de regels van hunne respektieve orde, instelling of con-
„gregatie zonder belemmering onderhouden, en zij zullen,
„met inachtneming der voorschriften van den H. Stoel,
„kandidaten tot het noviciaat en de geestelijke professie
„toelaten. En zal dat alles ook, voor zoover haar aangaat,
„voor de vrouwen-orden gelden.

„Het zal aan aartsbisschoppen en bisschoppen vrijstaan,
„in hun eigen diocees geestelijke orden en congregatiën,
„voor beiderlei geslacht, in te voeren volgens de heilige
„kerkregels. Doch voor zulke zaak zullen zij zich te voren
„met de keizerlijke regering verstaan".

Ziedaar inderdaad wijze verordeningen van een, in den goeden zin, liberaal gouvernement: vrijheid niet slechts om in vereeniging met anderen voor God te leven, maar vrijheid tevens om de middelen aan te wenden, waardoor de goede geest bewaard en bij voortduring moet worden opgewekt. En het is derhalve zeer te verwonderen, dat zij die de kloosters zoo gaarne veroordeelen als plaatsen, waar volgens hen menig misbruik heerscht, het niet willen dulden, dat, bij het konkordaat, maatregelen werden vastgesteld, om den weg, die tot misbruiken leiden kon, af te sluiten.

X.

Wij geven de artikelen zestien en zeventien als laatste hoofdstuk aan, dewijl die bijzonder geschikt zijn tot bereiking van het doel des geheelen konkordaats: vrede

en onderling vertrouwen tusschen Kerk en Staat, en zedelijke verheffing des volks, door eerbied voor de godsdienst, en wat tot haar behoort. Wanneer een staat onverschillig godsdienst en geestelijkheid laat bespotten en lasteren, dan verliest hij het vertrouwen van alle welgezinden en ondermijnt zijn eigen gezag. De Oostenrijksche Staat vooral kan door geen anderen band vereenigd blijven, dan door eerbied voor de godsdienst bij Vorst en volk. De goede gezindheid der regering moest dan ook openlijk uitgesproken worden bij dit konkordaat, en daarom luiden genoemde artikelen aldus:

„Opdat het huis Gods, die de Koning der koningen, „de Heer der heerscharen is, in eere worde gehouden, zal „de immuniteit der gewijde tempels bewaard blijven, in „zooverre de openbare veiligheid en de eischen der gereg„tigheid zulks veroorloven".

„De doorluchtigste Keizer zal niet toelaten, dat de „Katholieke Kerk en haar geloof, hare eeredienst en instel„lingen, met woord of daad, of in geschriften der verachting „prijs gegeven, of de kerkvoogden en bedienaars gehinderd „worden in de uitoefening van hun ambt tot bewaring „van het geloof, de zedeleer en de tucht der Kerk. Ook „zal Hij, als het noodig is, krachtdadige hulp verleenen, „dat de vonnissen der bisschoppen over pligtvergeten „geestelijken in uitvoering komen. En daar Hij bovendien „verlangt, dat den gewijden bedienaars, volgens goddelijk „bevel, behoorlijke eer wordt bewezen, zal Hij niet toelaten, „dat er iets geschiedt, wat hun tot oneer zijn of hen verach„telijk kan maken; veeleer zal Hij bevelen, dat alle magis„traten zijns Rijks aan de aartsbisschoppen, bisschoppen „en geestelijkheid, bij iedere gelegenheid, gepaste achting „en eer bewijzen, zooals hunne waardigheid verdient."

Al wat verder kerkelijke personen of zaken betreft,

waarvan in deze artikelen geen melding gemaakt werd, zal geregeld en bestuurd worden volgens de leer der Kerk en hare vigerende en door den Heiligen Stoel goedgekeurde tucht.

Ten slotte wordt uitdrukkelijk bepaald, dat, door dit plegtig konkordaat, alle wetten, verordeningen en dekreten, op welke wijs en in welken vorm, in het Oostenrijksche Rijk en alle landen, waaruit het bestaat, uitgevaardigd, voor zoover zij hiermede in strijd zijn, als opgeheven zullen gerekend worden, en dat het konkordaat zelf in genoemde landen voortaan als staatswet gelden zal. En daarom beloven beide Contraherenden, dat Zij en hunne Opvolgers alles en ieder punt, waaromtrent is overeengekomen, heilig zullen bewaren. Mogt er evenwel naderhand eenige moeijelijkheid gerezen zijn, dan „zullen Zijne „Heiligheid en Zijne Keizerlijke Majesteit met elkander in „overleg treden om de zaak in der minne te schikken."

Ziedaar dus het veelbesproken oostenrijksche konkordaat, gelijk het door den Heiligen Stoel en den Keizer plegtig gesloten werd. Geheime konkordaten bestaan er niet. Wat ons door sommigen als zoodanig werd voorgesteld, behelst niet anders dan de bijlagen, zooals er aan iedere veelomvattende overeenkomst voor de uitvoering worden toegevoegd, die echter aan het wezen of den geest der overeenkomst zelve niet raken.

Wanneer nu de lezer den inhoud, van dit belangrijke en waardige stuk, vergelijkt met hetgeen de liberale schrijvers daarover allerwege verspreid hebben, dan moge hij zelf besluiten, welk oordeel hij over hunne waarheidsliefde te vellen heeft. Misschien vinden wij gelegenheid hem dat besluit te vergemakkelijken, door eene nadere beschouwing van den strijd, die nog altijd tegen het konkordaat gevoerd wordt.

EEN WOORD

OVER DE

SPAANSCHE REVOLUTIE.

Het is geenzins onze bedoeling in het breede over de met zeldzamen spoed voltrokkene staatsomwenteling op het iberische schiereiland uit te weiden. Met een enkel woord te gewagen van de vruchten, door die revolutie voortgebragt, dit is alles, wat wij beoogen.

Van dat schandelijk drama is de laatste acte nog niet afgespeeld; zij dreigt bloedig te zullen zijn. De personen, die er de hoofdrollen in vervullen, zijn genoegzaam bekend. Hun verleden is evenmin rein als hunne tegenwoordige daden te regtvaardigen zijn. Zij geven overvloedige bewijzen, dat zij de omwentelings-theoriën begrepen en zich gansch eigen hebben gemaakt. Voor ridderlijke eer en krijgsmansdeugd zijn zij gedurende de meeste jaren van hunne openbare loopbaan ongevoelig geweest; het publiek geweten was hun zoo weinig heilig dat zij er jaren lang mede gespot hebben; pligt en plegtig gezworen eeden waren voor hen ijdele klanken; trouw aan de Vorstin en aan den troon kenden zij niet; hunne eigene verheffing was hun doel; eigene grootheid al hun streven; zelf te heerschen en niet beheerscht te worden hun vurigste verlangen, en voor dat alles waren geen middelen te schandelijk.

Men zou zich zelven geweld moeten aandoen om van dergelijke oproermakers nog eerbied voor eens anders regten, hoe heilig deze ook mogen zijn, te kunnen verwachten. Maar toch, voordat men de spaansche revolutionnairen tot die uitersten, als waartoe zij vervallen zijn, in staat kon achten, was het noodzakelijk hen aan het werk te zien. Van de Italianen zijn wij soortgelijke uitspattingen gewoon; maar om ze van Spanjaarden te verwachten of liever zelfs te gissen, daartegen verzette zich de hooge dunk, dien wij van het castiliaansche eergevoel hadden opgevat, en voordat hunne daden ons die zoete overtuiging kwamen ontrooven, was het ons onmogelijk van hen eene herhaling van het italiaansche revolutiespel te verwachten. Wij hebben gedwaald, en de Spanjaarden hebben bewezen, dat de revolutionnaire beginselen alles besmetten, alles verpesten. Spoedig dan ook hebben Prim en consorten zich op de hoogte geplaatst van hunne broeders in andere landen. Zij verbannen zonder vorm van proces; zij verklaren wettig verkregen goederen van individuën of vereenigingen verbeurd, zonder eenige misdaad of eenig misdrijf als reden van hun vonnis te kunnen aangeven. En wat zelfs bij hen, die hunne gevoelens deelen, verontwaardiging moet opwekken: dat onregt, dat geweld wordt gepleegd in naam der VRIJHEID, waarvoor zij zeggen alles veil te hebben, en aan welker voordeelen zij allen willen deelachtig maken.

Zij proclameren *vrijheid van eeredienst*! En de Jesuïeten worden als bandieten binnen drie dagen over de grenzen gezet, en andere kloostergeestelijken uit hunne kloosters verjaagd; de kloosters van Xeres worden verwoest, die van Madrid in brand gestoken, die van Valladolid in kazernen veranderd, die van Sevilla herschapen in magazijnen; de geestelijkheid, wier goederen reeds vroeger verbeurd waren

verklaard, ontvangt de haar toegezegde bezoldiging niet meer; de *Junta* van Barcelona verbiedt — „in overweging „nemende, dat uiterlijke manifestatiën van verschillende „eerediensten aanleiding tot botsing konden geven" — alle openbare godsdienstige handelingen; *maar* protestantsche bijbels en traktaatjes mogen straffeloos verspreid, het schandelijk libel van Renan *La vie de Jésus* gedrukt worden; men laat een stortvloed van onzedelijke, materialistische en goddelooze boeken over de grenzen komen, en aan de werklieden van Barcelona zal kosteloos een socialistiesch dagblad worden uitgedeeld.

Zij proclameren *vrijheid van vereeniging!* En al de kloosters, sinds 1835 gesticht, worden opgeheven, en de andere mogen slechts een bepaald getal leden tellen; de Vereeniging van den H. Vincentius a Paulo wordt ontbonden; alle andere geestelijke vereenigingen worden verboden en de stichtingen van weldadigheid opgeheven; de *Junta* van Reuss verbiedt alle geestelijke conferentiën en duldt zelfs niet, dat er in het openbaar gebeden voor den Paus gestort worden; *maar* de kerk van den H. Franciscus te Madrid zal in een Nationaal Pantheon worden herschapen; te Malaga mogen in het seminarie van den H. Philippus Neri volksvereenigingen plaats vinden onder voorzitterschap van Don Romualdo, een bekend democraat, en in den schouwburg houdt de democraat Niebla eene dreigende vergadering.

Zij proclameren *vrijheid van personen!* En de kloosterlingen worden vervolgd en redden met moeite hun leven; de pastoor van Benalmadena wordt uit de kerk, waarin hij gevlugt was, gehaald, langs de straten gesleurd en eindelijk na vele mishandelingen uit zijne gemeente weggejaagd; de kapellaan van Velez-Malaga moet zich door de vlugt redden; verschillende pastoors van Catalonië,

van Valencia en van Malaga zijn vermoord; den 14de October zijn er reeds 14 personen te Madrid gedood; te Vich zijn twee missionarissen van het H. Hart omgebragt; de bisschop van Calatayud is in de gevangenis geworpen; de groot-poenitencier van Calahorra is vermoord, en de kanunniken ontkomen naauwelijks aan het hen dreigende gevaar; de secretaris van Gonzalez Bravo bezwijkt onder de slagen der revolutionnairen.

Zij proclameren *vrijheid van onderwijs!* En de seminariën worden gesloten; de verschillende schoolraden ontbonden, en alle collegiën en scholen, waarin de Jesuïeten onderwijs gaven, moeten ledig staan.

Zij proclameren *vrijheid van eigendom!* En al de bezittingen der Jesuïeten worden verbeurd verklaard ten voordeele van den Staat; al de goederen van de geestelijke orden worden in bezit genomen en verkocht; de schatten der kerken worden gemeentegoederen en de klokken versmolten; gebouwen, andere onroerende goederen, renten en inkomsten van kloosters en gestichten worden aan de schatkist toegewezen; aan den Aartsbisschop van Valencia worden zijne inkomsten onthouden, omdat hij de revolutionnaire *Junta* niet wil erkennen.

Zij proclameren *vrijheid in de regtsbedeeling!* En „de „Minister van Gratie en Justitie" dekreteert de hatelijkste bepalingen en de *onregtvaardigste* maatregelen.

Dat zijn dan de *vrijheden*, aan het volk beloofd! Daarvoor is eene wettige Vorstin moeten verdreven worden; daarvoor moest er broederbloed vloeijen; daarvoor moest er meineed, ontrouw aan gezworen eeden, verraad, grove ondankbaarheid te hulp geroepen, daarvoor moest aan het geweten van duizenden, aan het zedelijk gevoel van alle weldenkenden geweld worden aangedaan; daarvoor moest regt en wet onder den voet

getreden worden. De revolutie heeft gezegepraald, maar andermaal zich in hare ware gedaante vertoond. Geen loftuitingen van de revolutionnaire bladen van Parijs, geen gelukwenschingen der democratische clubs van Italië kunnen de schande der spaansche zuster bedekken. Het regt heeft zijne eischen, die nooit straffeloos miskend worden; en het geweten laat zijne regten gelden zelfs bij het woelen der vurigste hartstogten. Wij betreuren het volk, dat onder het despotiek geweld van weinige heethoofden gebogen gaat en welligt nog binnen kort de gruwelen van een algemeenen broederoorlog — want reeds doen zich daarvan niet onduidelijke kenteekenen voor — zal moeten ondervinden; maar vooral beklagen wij de Prim's, de Topete's, de Serrano's, die het vuur hebben aangestookt, maar zich straks magteloos zullen gevoelen om het — wanneer het hen zelven bedreigen zal — te blusschen; en al maken wij geen weddingschappen, zooals nu reeds de Engelschen, wie van beiden den andere zal laten fusilleren, of Prim Serrano, of Serrano Prim, toch vreezen we, dat de revolutie ook hare aanhangers niet zal sparen.

Maar — zoo vraagt dikwijls de eenvoudige onschuld — welke misdaad hebben zij bedreven, die van hunne goederen beroofd, uit hun stil en nederig verblijf verstooten, thans of op publieke wegen in armoede moeten ronddwalen of in den vreemde eene herbergzaamheid zoeken, welke hun op den vaderlandschen grond ontzegd wordt?

De Revolutie is nooit verlegen met hare antwoorden, al zijn ze nog zoo ongerijmd of in lijnregten strijd met hare beginselen.

Kloosterlingen zijn onbestaanbaar met de vrijheid!!! schreeuwt de Revolutie. — Maar dat er zeer velen gevonden worden ook in landen, waar de grootste vrijheid heerscht,

zonder dat zij haar vernietigen of in het minst kwetsen, dit schijnt den revolutiemannen onbekend. Of is er geen vrijheid in Engeland? of is Noord-Amerika dan zoo ongevoelig voor het geluk der vrijheid?

De onderwerping aan kloostergeloften hernieuwt de slavernij onder een anderen vorm!!! — Maar zijn *vrijwillige* geloften tegenstrijdig met 's menschen *vrijen wil*? kan men dan in de kloosters aan ketenen gelegd worden, zoodat men er tegen zijnen wil in verblijven moet? — Moeten de kloosterlingen in de wereld, aan welke zij vrijwillig vaarwel zeiden, met geweld worden teruggedreven? Hebben de revolutionnairen nooit hooren spreken van innige zielsbehoeften, van zucht, van roeping tot afzondering, van vrijwillige zelfversterving; zou er niemand kunnen gevonden worden, die vrijwilig kuisch, arm en vergeten wil leven?

Een grof despotisme bevolkt de kloosters!!! Het individu behoort niet aan zich, maar allereerst aan den Staat!!! — Altemaal onzin. Zoo de eerste opwerping waarheid bevatte, gewis, de Kerk zou het eerste de kloosters sluiten; zij had reeds vóór eeuwen hare krachtige protesten doen hooren tegen het geweld, der menschelijke vrijheid aangedaan, en zou de revolutionnairen dezer verlichte negentiende eeuw niet afgewacht hebben, opdat dezen haar zouden voorlichten of voorkomen. — En wat het tweede aanbelangt: het individu behoort immers allereerst aan God. Wil het voor zoover zulks mogelijk is, alleen voor zijne hemelsche bestemming leven, wil het zich geheel aan God geven, daartoe is het vrij volgens eene goddelijke wet, die onmogelijk kan te niet gedaan worden door het besluit van een mensch, al is hij ook minister van justitie van het Spaansche Rijk. Daarenboven, zal eene arme kloosterzuster, die den dag met werken en bidden doorbrengt,

ten minste niet zooveel voordeel aan de maatschappij aanbrengen als een oproermaker, die zich in het goud kleedt, dat hij aan anderen ontstal, en die ten koste van het volk dagen en dagen brast en slempt?

Er behoort zeker een hooge graad van onbeschaamdheid toe om te schrijven, zooals de *Opinion nationale* deed: „Qu'on cite un seul acte injuste au delà des Pyrenées"; om stoutweg te verkondigen: „Le droit de reprendre les „biens du clergé est un droit social, que jamais aucun „gouvernement n'a abdiqué"; om de volgende lastering uit te brengen: „La compagnie de Jésus et la société de „Vincent de Paul n'on aucun but que de détruire la liberté; „donc nous ne leur devons pas la liberté, nous ne devons „pas être libéraux jusqu'au suicide inclusivement. Ce serait „trop naïf"; om het volgende regtsbeginsel met de *Siècle* te durven opzetten: „Les jóurnaux cléricaux crient au „scandale, à l'abus, à la violence. Nous persistons à dire „que la révolution Espagnole est *pacifique* et *douce* et qu'en „se débarrassant de la domination du clergé catholique, „elle fait une oeuvre essentiellement humaine et civilisatrice. „Les biens dont l'État s'empare étaient simplement détenus, „non possédés par ceux qui en jouissaient, de sorte que la ré- „volution fait rentrer dans les caisses publiques des biens, dont „les corporations étaient dépositaires peu fidèles". Alleen Gueroult's of huns gelijken zijn in staat om zulke monsterachtige dwaasheden in koelen bloede neêr te schrijven.

Maar, de nationale rijkdom moet door de proscriptie der goederen in de doode hand, verhoogd worden!!! Ook dit is een argument, hetwelk door de revolutionnairen wordt gebezigd. Om hierop te antwoorden zullen wij de quaestie niet stellen, of zij wel *„fidèles dépositaires des „biens simplement détenus, non possédés"* zijn, maar alleen eene berekening aangeven, die zonneklaar bewijst, dat

men van hunne krachtige bevordering der nationale welvaart niet veel kan verwachten.

Volgens de volkstelling, in 1860 in Spanje gehouden, bestonden er toen 866 vrouwenkloosters met 12,990 religieusen. Het gezamentlijk inkomen dier zusters bedroeg de som van 8,990,620 realen, zoodat elk niet meer dan 692 realen, dat is, volgens de gewone berekening van den reaal op $12^1/_2$ cent, slechts *f* 86,50 voor voeding, kleeding en huisvesting noodig had. En toch meent het voorloopige bewind die 12,998 kloosterlingen van alle inkomen te moeten berooven, om de nationale welvaart te verhoogen! Voorwaar, men zal der spaansche revolutie den lof van een aardigen greep in de moderne oeconomie gedaan te hebben, niet mogen ontzeggen, als zij in staat is om 12,990 spaansche vrouwen ieder voor *f* 86,50 per jaar te onderhouden. Of zou zij die 12,990 van have en huis verstokenen aan de ellende prijs geven?

Waarlijk, Garibaldi kende de revolutionnairen van Spanje en wist, dat hij niet te veel van hunnen moed eischte, toen hij aan zijnen „waarden Barili" schreef: „Vrijheid „van godsdienst en vrijheid voor allen, dat zijn phrasen, „die algemeen verkondigd worden, zelfs door onze geloofs„genooten; ik zou niet willen, dat men in den omvang „dier vrijheden ook de vrijheid besloot der muizen, der „adders, die erger zijn dan al de anderen.

„Wij moeten ons verheugen, dat de republikeinsche „idee door de voornaamste organen van het iberische „schiereiland verdedigd wordt, eene idee, die, zooals ik „hoop, Spanje van het vuil der priesters zal wasschen."

Dat Prim en consorten de vingerwijzing van hunnen vriend getrouw opvolgen, bewijst het bovenstaande.

VERSCHEIDENHEDEN.

KERKELIJK OVERZIGT.

Wij schrijven alweder een jaar meer in het getal van die jaren, welke in den diepen en onpeilbaren afgrond van het verledene zijn verdwenen. Gewis zullen de gevoelens van onze lezers in den loop van 1868 niet altijd even blijde geweest zijn. Donkere en zwarte wolken zijn gedurende '68 verschenen niet slechts, maar op verschillende plaatsen hebben zij zich in storm en onweder ontlast. *De Katholiek* heeft die gebeurtenissen niet verbloemd en meer dan eens op de verwoesting, hier en daar aangerigt, zonder schroom gewezen. En waarom ook de aanslagen onzer vijanden niet besproken? Wij, Katholieken, kunnen en mogen niets anders verwachten. Of heeft de Zaligmaker misschien aan zijne Kerk eene bestendige rust, een onafgebroken vrede, een ongestoord geluk toegezegd? Voor hem, die de geschiedenis zijner Kerk kent, voor allen, die eenigzins met de bestemming en de roeping van het Katholicisme vertrouwd zijn, is het duidelijk, dat geen rust maar kwelling, geen vrede maar strijd, geen onafgebroken geluk maar voortdurende beproevingen aan de Katholieke Kerk door een onfeilbaren mond zijn voorspeld. Onder de gelukzaligheden, door het Evangelie gepredikt, vinden wij geen gewag gemaakt van vreugde, maar wel van tranen, van geen breeden weg, met bloemen bestrooid, maar wel van een eng pad, met distelen en doornen bezaaid. „Gij zult gehaat zijn om mijnen naam"; — zoo voorspelde onze Zaligmaker aan de Christenen — „gij zult in de gevan„genis geworpen worden; indien zij Mij vervolgd hebben, zullen „zij ook u vervolgen." — Zoo nu deze voorspellingen in de geschiedenis der Katholieke Kerk vervuld worden, dan ontleenen wij daaruit een krachtig bewijs, dat zij de eenig ware Kerk is, omdat zij zich in haar leven vertoont, zooals het Evangelie die heeft beschreven, zooals de Zaligmaker die heeft voorspeld.

In stede alzoo, dat om de bestrijding der Kerk door hare vijanden ons vertrouwen geschokt of onze overtuiging verzwakt zou worden, vinden wij juist daarin eene bemoediging en eene verlevendiging van ons katholiek geloof.

En ook tegenover het verlies van eenigen — zoo de verwijdering van verdwaalde geesten en van bedorven harten een verlies, en niet veeleer eene zuivering van de kudde moet genoemd worden — staat de aanwinst van velen. Ook dit woord des Zaligmakers: „Daarom zeg Ik u, dat het rijk Gods, aan u ontnomen, gegeven „zal worden aan een volk, dat er vrucht mede doet", is in vervulling gegaan; ook deze uitspraak van Hem, die vrij over zijne genade beschikt, is waar gemaakt zoowel ten opzigte van volkeren als van enkele individuën.

Daarenboven aanval lokt verdediging uit; bestrijding maakt tegenweer noodzakelijk; verduistering der waarheid van den eenen kant dwingt de vrienden van die gave des hemels, om het licht van Gods geopenbaarde leer door uiteenzetting en verklaring van de ware beginselen, door aanvoering van theoretische en praktische bewijzen, door toepassing der beginselen op maatschappelijke toestanden helderder te doen schitteren. En hoevelen zijn er niet, die, zoowel door het afschuwelijke der goddelooze theoriën van onzen modernen tijd afgeschrikt als door het overtuigend schoon der waarheid aangegrepen, terugkeerden tot den schaapstal, dien zij verlaten hadden? Ook dit heeft *De Katholiek* niet onopgemerkt gelaten en meermalen op de gebeurtenissen en verschijnselen gewezen, die bewijzen, dat de eindoverwinning nadert, en dat zoo niet de *naaste*, zeker de *laatste* toekomst aan de Kerk toebehoort.

Maar welke is de algemeene toestand bij het begin van 1869? Moeten wij vreezen of mogen wij hopen? Is de gezigteinder helder of beladen met onheilspellende wolken, voorspelt hij storm of rust? Wij geven het woord aan de *Armonia* van Turijn en, na lezing der volgende woorden, zullen onze lezers het ons niet ten kwade duiden, dat we zulk een bekwamen tolk ter uitdrukking onzer gevoelens gekozen hebben.

„In het midden van den rouw, die ons omringt, genieten wij „eene kracht en eenen troost, waarin ook onze afstammelingen zul„len deelen, wanneer zij de gebeurtenissen van onzen tijd, die nu „eens schrikwekkend dan eens schoon zijn, zullen lezen of zullen „hooren verhalen.

„Welk een onderwerp voor een gedicht over het Paradijs biedt „het moedig martelaarschap der Kerk, de opoffering en zelfver- „loochening van de priesterschap, de toewijding der geloovigen, „de vereeniging van alle Katholieken tegen den algemeenen vijand „en vooral de heldhaftige houding des Pausen, die op de kruin „des bergs gezeten en met de handen uitgestrekt, afwacht, dat het „volk van God in den oorlog tegen Satan de overwinning behaalt! „En welk eene zamenwerking van akkoorden in de lofzangen der „Engelen, die op het woeste getier der demonen volgen; welke „eene schittering in het hemelsch licht, dat over de duisternis „der hel zegeviert!

„Zoo er een dichter leeft, die door het geloof bezield is, hij „trede voort; als een andere Milton of een tweede Klopstock grijpe „hij zijn penseel en schildere ons die strijden, die overwinningen. „Twee legers staan tegenover: elkander de zonen van God en de „zonen der menschen, voortdurend dualisme begonnen na den „Zondvloed, voortgezet tusschen de opbouwers van Babels toren en „de kinderen van Abraham, tusschen de Joden en de Heidenen, „tusschen de gedoopten en de besnedenen, tusschen de Katholieken „en de revolutionnaire ketters. Maar dit dualisme is, na de zonde, „noodig, opdat het goede over het kwade zegeviere, en de „uitverkorenen elkander erkennen in de beproevingen.

„De Revolutie vergadert in hare schandelijke zamenkomsten de „bewoners der eeuwige duisternis, hen die tegen de woorden „„vrede" en „vrijheid", welke zij in den mond hebben, liegen, die „tegen God en zijn Gezalfde zich wapenen, en Pius IX schrijft „een algemeen Concilie uit en roept al de Engelen der Kerken „tot zich om den laatsten strijd te strijden.

„Die Engelen zijn opgeroepen naar Rome, de stad van God en „der Heiligen, en welke tegenovergesteld is aan Babylon. Wat „zijn zij verschillend die twee steden! Hier, de banier der Ver- „lossing, het kruis, aan welks voet de vervolgde geslachten een „toevlugtsoord vinden; daar, de vaan van den vermetelen opstand, wier plooijen zich boven de hoofden der goddeloozen, der roovers, „der vijanden van God ontrollen. Hier, het Vatikaan, waar het „geloof, de beschaving, de kunsten, de waardige dienst des Al- „lerhoogsten, de regtvaardigheid en de vrede leven; daar, de „toren van Babel, bezoedeld door het materialisme, het epicurisme, „de tweedragt, de barbaarschheid en den broederoorlog. In de

„heilige stad zullen wij de rede en de deugd van de katholieke „wereld vergaderd zien, om een monument voor de godsdienst en den „vooruitgang op te rigten, terwijl de demons in de stad der god- „deloozen alle krachten zullen inspannen, om over dezelfde wereld „dwaling, godslastering, vervloeking te verspreiden.

„Maar als de strijd zijne laatste phase zal ingetreden zijn, dan „zal de wereld, afgemat en van hare begoocheling bekomen, als „één man tegen de onzinnigen zich verheffen, en misschien zullen „dan ook de menschelijke natuur en waardigheid zelve, thans door „ingebeelde wijsgeeren, geleerden en sluipmoordenaars verlaagd en „bespot, de overwinning der nieuwe kruisridders verkondigen.

„Het zal zonder twijfel de taak onzer nakomelingen zijn om dit „uitgebreid gedicht te schrijven; wat ons aangaat, die er de han- „delende personen van zijn, ons past het, dat wij op zulk een „geluk trotsch zijn en onze rol met moed vervullen. Wij hebben „voor aanvoerder Pius IX, den grooten Paus, en de zaak van „God staat op 't spel. Wat doet het er toe, al verlaten eenigen „het heiligdom; wij zullen te beter zonder die lafaards strijden; „wat raakt ons de minderheid van stoffelijke middelen, daar wij „de meerdere voortreffelijkheid van geestelijke hulpmiddelen heb- „ben; wat deert ons de menigte van vijanden: God heeft in vroe- „geren tijd wel anderen verstrooid. Herinneren we ons David „tegen de Philistijnen, Judith tegen Holofernes, de Machabaeën „tegen de Syriërs, de martelaren van het Evangelie tegen de ro- „meinsche vervolgers, en treden we moedig vooruit in den naam „des Heeren."

Het zou moeijelijk zijn om in scherpere lijnen en in juistere trekken den toestand te schetsen, waarin wij het jaar 1869 zijn ingetreden. Overal dwaalbegrippen, verwarring, strijd; maar overal ook verzet tegen het kwade, verspreiding van heldere en juiste denkbeelden, overal een begin van overwinning. Moet het eene ons bedroeven, het andere troost ons; doet het booze, dat op schrikbarende wijze zich tracht uit te breiden, ons hart van smart in een krimpen, het goede, dat allerwege zich meer en meer vertoont, geeft ons regt om ook een blijden blik in de toekomst te werpen. Het is waar: moed en geloof worden daartoe gevorderd; maar zou het geen smaad zijn, het katholieke gemoed aangedaan, zoo iemand die eigenschappen aan Katholieken van den echten stempel durfde ontzeggen? Moesten wij niet van laffe zwakheid

beschuldigd worden, als wij, den edelen Pius IX met zijnen christelijken heldenmoed en in de zekere verwachting van de eindoverwinning der Kerk de toekomst te gemoet zien treden, en niet even als Hij in de volgende tijden eene blijde zege verhoopten? Zouden wij den naam van „kleingeloovigen" niet verdienen, als wij van het Algemeene Concilie, dat in dit jaar zal gehouden worden, geen opwekking tot een meer verhoogd katholiek leven, de bevestiging van het goede, de bekeering van vele afgedwaalden of van tot dusverre van de ware Kerk gescheidenen verwachtten?

Maar genoeg hierover. Een ieder deelt met ons in dezelfde gevoelens, of hij sluit zijne oogen voor het licht der zon; en met dezulken is elke verdere bespreking een nuttelooze, een verloren arbeid.

De verdere uitbreiding over dit thema ligt ook voor het oogenblik niet op onzen weg. Liever nemen wij den gedachtengang van ons vorig *Overzigt* wederom op en geleiden onze lezers naar *Engeland*, om uit de verschillende feiten, die we daar waarnemen, tot de gevolgtrekking te komen, dat de Katholieke Kerk, als geene physieke kracht hare werking onmogelijk maakt, zich altijd uitbreidt, en dat hare ledematen, waar slechts een weinig vrijheid van spreken en handelen vergund wordt, zich bij honderd-, zelfs bij duizendtallen vermeerderen.

Geen land is er, waar het Protestantisme — ons vaderland zou misschien met Engeland de vergelijking kunnen doorstaan — zich onverdraagzamer, wij mogen zeggen: wreeder heeft getoond dan in Engeland. Wij zullen evenwel noch de geschiedenis van Hendrik VIII, noch die van Elisabeth, noch die van Cromwell of van de volgende Koningen herhalen; wij gaan regt op ons doel af, om zoo beknopt mogelijk den strijd in Engeland, tusschen de waarheid en dwaling gestreden, en de overheerlijke uitkomsten daarvan te bespreken. Om kort te zijn, verplaatsen wij ons naar den aanvang van omstreeks de helft der negentiende eeuw en beginnen met een korte statistieke opgave, ten einde eenig licht over den toestand van dien tijd, welke onmiddellijk voorafging aan het door ons besproken tijdperk, te verspreiden. Cijfers zullen — meenen wij — ons hier het beste tot het beoogde doel geleiden.

In 1760	waren	in	Engeland	en	Schotland	60,000 Katholieken.
In 1821	„	„	„	„	„	500,000 „
In 1842	„	„	„	„	„	2,200,000 „

Dat deze verblijdende vermeerdering van Katholieken niet kan

toegeschreven worden aan een daaraan geëvenredigd toenemen der bevolking, blijkt uit de volgende statistieke opgave van de bevolking der twee rijken volgens de officiële, om de 10 jaren opgemaakte telling.

In 1831 waren er 13,896,797 inwoners.
In 1841 „ „ 15,914,148 „
In 1851 „ „ 17,927,609 „

Met het vermeerderde en steeds toenemende getal van Katholieken hield ook het voortdurend aangroeijende getal van priesters, kerken of kapellen, kloosters en collegiën gelijken tred.

Engeland.

	1830	1839	1843
Priesters	434	544	648
Kerken of kapellen	410	437	499
Mannenkloosters	0	4	te zamen
Vrouwenkloosters	16	19	27 [1]
Collegiën	0	8	9

Schotland [2].

Priesters	. . .	. . .	73
Kerken of kapellen	. . .	. . .	65
Vrouwenkloosters	. . .	. . .	0
Collegiën	. . .	. . .	1

Het zal wel onnoodig zijn nog meer bijzondere opgaven bij deze kleine statistiek te voegen. Het belangrijke er van valt aanstonds in het oog en behoeft geene verdere toelichting. Wij hebben deze cijfers daarom alleen aangegeven, ten einde later gemakkelijker de vergelijking tusschen de verschillende toestanden van het Katholicisme, waarin het zich tusschen 1850 en 1868 bevond, te kunnen maken. Dat het zich in die achttien jaren op buitengewone wijze heeft uitgebreid, weten onze lezers voorlang. Het heeft echter zijn nut om ook op de verschillende omstandigheden, welke die uitbreiding hebben bevorderd, op deze en gene oorzaak, welke haar in de hand heeft gewerkt, onze aandacht te vestigen.

---

[1]) Het *Catholic Directory for* 1843 maakt geen onderscheid tusschen vrouwen- en mannenkloosters.

[2]) Omtrent Schotland hebben wij voor de jaren 1830 en 1839 geene opgaven kunnen vinden.

Wie de nieuwere geschiedenis der Katholieke Kerk in Engeland wil nagaan, moet ten minste met den 23ste April 1829 beginnen. Dat was de gedenkwaardige dag, waarop, dank aan de heldhaftige en onvermoeide pogingen van O'Connell, door het engelsch Parlement de emancipatie der Katholieken werd beslist. Doch een Parlements-besluit kan de afgekeerdheid des volks misschien voor eene wijle binnen de wettige grenzen beperken, maar smoren voor altijd of vernietigen nooit. Wel waren de Katholieken vrij verklaard en onder meer dan één opzigt op ééne lijn met de Protestanten geplaatst, maar wrevel, dikwijls zelfs haat grijnsden hun voortdurend onheilspellend toe en beletten hen om de wettig verkregene regten uit te oefenen. Eén voorbeeld uit duizenden: een *mayor* van eene kleine plaats meende den pastoor te moeten waarschuwen, dat hij voor het behoud van het armzalige katholieke kerkje, in een achterhoek van het stadje gebouwd, niet instond, als het in den gevel geschilderde kruis niet weggenomen werd. Een eenvoudig kruis had de vernietiging van het kerkje ten gevolge kunnen hebben!!! De Katholieken verloren intusschen den moed niet, zij wonnen zelfs dagelijks meer veld op hunne tegenstanders en mogten zich verheugen, dat de publieke opinie zich, zoo niet volstrekt gunstig, ten minste minder vijandig tegenover hen toonde.

Tien jaren later, in 1840, verdubbelde Gregorius XVI het getal der bestaande Apostolische Vikariaten, door Innocentius XI in 1688 tot vier beperkt, en bragt ze tot acht. Deze nieuwe inrigting gaf frissche kracht en een verjongd leven aan de Kerk van Engeland. De Katholieken werden zich meer van hunne sterkte bewust, de magt der *Vicarii Apostolici* kon krachtiger optreden, haren invloed beter doen gelden en met naauwlettender zorg de belangen der aan hare zorg toevertrouwden behartigen. De allerheilzaamste vruchten van dien gewigtigen maatregel bleven dan ook niet lang uit.

De beweging van terugkeer tot de Katholieke Kerk ging uit van de universiteiten Oxford en Cambridge — die juist voor de vereenigingspunten en de steunpilaren van het Anglikanisme gehouden werden —, en het Katholicisme telde weldra eenigen der aanzienlijksten harer godgeleerden onder zijne leden: mannen als Newman, Oakeley, Rebb, Sibthorp, Wackerbath, Renouf, Douglas enz. zwoeren hunne dwaling af, terwijl nog meerdere anderen — en hun getal was niet gering — een eervolle toekomst en aanzienlijke inkomsten aan hunne overtuiging ten offer bragten. Ook

bewerkte de thans overledene Kardinaal Wiseman, door zijne even diep gedachte als schoon geschrevene artikelen in de *Dublin Review*, menige bekeering onder de voornaamste anglikaansche geestelijken, ja, het getal der bekeerlingen, die hunne katholieke overtuiging aan den vorigen Directeur van het Engelsch Collegie te Rome of aan den Coadjutor van het district Birmingham, den Bisschop van Mellipotamos, te danken hebben, bedraagt zelfs duizenden. Intusschen vestigden zich al meer en meer geestelijke orden in Engeland, en Jesuïeten en Dominikanen arbeidden met onvermoeiden ijver en opofferende werkzaamheid te zamen met Benediktijnen, Passionisten, Oratorianen en Trappisten, elk op zijne wijze en in hunnen kring, aan Engelands bekeering, terwijl geestelijke zusters van verschillenden regel, zich aan het lager onderwijs en aan de dienst van zieken wijdende, zelfs aan hare bitterste tegenstanders den lof van heldinnen der christelijke liefde te zijn, afdwongen.

De ontwikkeling en uitbreiding van godsdienstige oefeningen of van een verhoogd katholiek leven werden tegelijkertijd onder de geloovigen algemeen: missiën werden aan het volk gegeven, en retraites onder de geestelijken gehouden; de godsvrucht jegens de H. Maagd en de aanbidding van het Allerheiligste Sakrament en het getal der HH. Communiën nam dagelijks toe.

Ook het onderwijs werd als een hoofdzaak beschouwd en behandeld, en lagere scholen, en collegiën voor middelbaar en hooger onderwijs in aanmerkelijk getal gesticht.

Gelijken tred hield ook de katholieke literatuur: de *Tablet* onder redactie van den talentvollen Lucas verdedigde de regten der Katholieken met volharding; de *Catholic Intelligencer* bestreed de dwaling met veel *succès* en stelde zich vooral tot taak om de andersdenkenden omtrent de leer der Kerk, hare wetten en instellingen in te lichten; reeds vóór 1837 bestond de *Metropolitan catholic tract society*, die het verspreiden van doelmatige brochuren en traktaatjes ten doel had genomen; de *Dublin Review* was reeds in 1836 opgerigt; mannen als O'Connell, Wiseman, en anderen wijdden daaraan hunne schitterende talenten en verhieven dit maandschrift tot zulk eene hoogte, dat het de aandacht der Protestanten opwekte en de vergelijking met het best geschrevene engelsche tijdschrift glansrijk kon doorstaan; staatkunde bleef steeds vreemd aan de strekking van dit tijdschrift, maar godgeleerdheid, godsdienstige polemiek, geschiedenis, biographie, letterkundige kritiek werden er *au fond* in behandeld en met

eene superioriteit, die menigmaal den tegenstanders elke redelijke opwerping onmogelijk maakte.

Waar op zoo velerlei gebied het Katholicisme veld won, moest ook weldra de kunst een offer aan de waarheid brengen. Dit gebeurde, toen de beroemde *Welby Pugin* zich bekeerde; en wat Engeland aan zijn genie te danken heeft, getuigen de trotsche kerken en kloosters, die hij meestal in den sierlijken gothischen stijl gebouwd heeft.

Engeland was onderwijl waardig geworden om eene eervolle plaats in de katholieke hiërarchie in te nemen. Voor Pius IX was de groote taak weggelegd om een schitterend episkopaat van 12 bisschoppen en een aartsbisschop aan de engelsche Katholieken te geven, en de sinds 1584 met den dood van Dr Thomas Watson onderbrokene bisschoppelijke indeeling te herstellen. Dat deze voor de Katholieken zoo heugelijke gebeurtenis onder de Anglikanen den naauwelijks onderdrukten wrevel wederom gaande maakte, is genoegzaam uit de geschiedenis van de „*no popery*", van de stroopoppen en brandstapels bekend. Niets kon echter de beweging tegenhouden. De hiërarchie bestond en gaf der engelsche Kerk een ongekenden bloei.

De nieuw benoemde Aartsbisschop van Westminster, Mgr Wiseman, trad op met al de kracht van zijne wegslepende welsprekendheid en van zijn veelomvattend genie. Hij ontweek den strijd nooit, maar riep dien dikwijls zelf in het leven. Geen vak van wetenschap was hem vreemd: even gemakkelijk bewoog hij zich op het gebied van literatuur en geschiedenis als op dat van leerstellige theologie of polemiek, en overal, waar hij zijne geleerdheid en wetenschap liet schitteren, trad hij als overwinnaar uit het strijdperk. De invloed, dien hij tot aan zijn dood toe heeft uitgeoefend, wordt dan ook niet alleen door zijne geloofsgenooten, maar zelfs door zijne hevigste tegenstanders volmondig erkend.

Verschillende en zeer gelukkige omstandigheden daarenboven droegen er veel toe bij, om het Katholicisme eene nieuwe baan te openen en den toegang tot hoofd en hart van andersdenkenden te verschaffen.

Het Puseyisme was eene voorname aanleiding tot bekeering van duizenden. Waarom de geleerde Pusey, professor in het Hebreeuwsch, aan de universiteit van Oxford, de eer heeft genoten, dat bij uitsluiting zijn naam aan de partij, die hij verdedigde, werd gegeven, is niet duidelijk. Misschien hadden zijne vijf geestverwanten geen zoo gemakkelijk uit te spreken naam of welligt klonk Puseyisme

aangenamer dan Lookisme of Newmanisme. Die eer was evenwel niet geheel onverdiend. Hij bezat reeds bij zijn eerste openlijk optreden eene uitgebreide geleerdheid en besteedde zijne talenten, met onvermoeiden ijver, aan de belangen der partij, die hij voorstond. Zijne godsvrucht was groot, zijne zedigheid en vriendelijkheid namen iedereen in; zijn hoog geweld voorhoofd en diep liggende en scherpe oogen teekenden in hem den man van genie, terwijl hij door studie en het dikwerf nachtelijk doorwerken reeds op veertigjarigen leeftijd (hij werd geboren in 1800) uitgeput scheen. Maar daarbij was hij van al de voorname mannen zijner partij de meest bevooroordeelde, de hevigste bestrijder van de meeste leerstukken der Kerk en van al wat katholiek heette, terwijl hij voortdurend zijne meeningen in den scherpsten en bittersten vorm verkondigde. Het offer der H. Mis was hem een gruwel en een godslastering; de leer over de transsubstantiatie goddeloos; de Paus de Antichrist en de tegenwoordige Katholieke Kerk een onding.

Weldra echter had er eene aanmerkelijke verandering in zijne godsdienstige denkwijze plaats gegrepen, en na 1842 kon men in zijne geschriften den onstuimigen controversist van vorige jaren onmogelijk herkennen. Nu moest „het dagelijksch offer, door den „geest van den Antichrist afgeschaft, wederom op elk christelijk „altaar hersteld worden" [1]); nu was de H. Eucharistie voor hem „een „sakrament, dat het leven in ons onderhoudt en vermeerdert, dat den „rijkdom en den overvloed van den waren wijnstok in ons uitstort, „dat gegeven wordt aan hen die leven, dat in ons het leven „vermeerdert, dat de onsterfelijkheid aan de ziel schenkt, en waarin „Jesus Christus ons levend maakt met zijn eigen leven." [2]) En wat den Paus en de Kerk betreft, de Puseyisten „moesten" — zoo redeneerde de geheel protestantsche *Edinburgh-Review* van 1 April 1853 — „uit de door hen vooropgestelde beginselen of naar de zuivere „leeringen van het Protestantisme terugkeeren of hun systeem nog „verder doorzetten, en alles deed veronderstellen, dat zij het laatste „zouden kiezen." En werkelijk, in zijn laatste werk, *Irenicon*, verkondigt Pusey eene opinie omtrent den Paus, die, zoo zij al niet duidelijk en ten volle de goddelijke instelling van het Pausschap

---

[1]) *British Critic.* April 1843.

[2]) *The holy Eucharist, a comfort to the penitent.* A sermon preached before the University, in the Cathedral Church of Christ in Oxford. 1843.

erkent, de onderwerping aan het pauselijk gezag althans als zeer heilzaam voor de Christenheid voorstelt.

Om den invloed van het Puseyisme, ten voordeele van het Katholicisme, nog beter te doen uitkomen wijzen wij op den geleerden Newman. Wij halen alleen het artikel in de *Tracts for the times* aan, waarin hij, nog Anglikaan, zijne meening over sommigen van de 39 Artikels der Anglikaansche Kerk vrijelijk uitspreekt en tot het besluit komt, dat al die Artikelen met de leer der oorspronkelijke en algemeene Kerk, en dus met die der Katholieke Kerk in overeenstemming kunnen worden gebragt. Wij laten weinige woorden van den beroemden schrijver volgen.

„De 39 Artikels bevatten geen wetenschappelijk systeem; zij „bevatten slechts een protest tegen toenmaals bestaande misbruiken."

„Waar er spraak is van „leerstukken van Rome", wordt geen „toespeling op de dekreten van het Concilie van Trente over „diezelfde onderwerpen gemaakt, want deze zijn later dan gene."

„Het 22e Artikel veroordeelt de leer over het vagevuur, maar „in den zin, alsof de mensch daar geheel zou veranderen en de „uitspraak van God herroepen werd; het laat daarentegen de leer „der eerste Kerk en van het Concilie van Trente ongeschonden."

„Hetzelfde Artikel veroordeelt ook de aflaten en de aanbidders „van beelden; maar hier worden alleen die aflaten bedoeld, welke „onvoorzigtig en al te uitgebreid zijn en verkregen worden voor „eene som gelds ter voldoening voor de straffen der zonde; en wat „de vereering der beelden betreft, hier wordt de praktijk van „sommige Katholieken, die ook door het Concilie van Trente „werd veroordeeld, gebrandmerkt. Niet elke vereering is verboden, „maar alleen die, welke op aanbidding gelijkt."

„Het 25e Artikel verwerpt niet de zeven Sakramenten, maar zegt „alleen, dat het Sacrament des Doopsels en dat der Eucharistie „met de overige vijf niet op ééne lijn moeten geplaatst worden; „deze laatsten toch hebben geen uitwendig teeken, door Christus in„gesteld. Zoo men nu kan aannemen, dat een uitwendig teeken, „door de Kerk ingesteld een Sakrament kan zijn, dan kan men „zeven Sakramenten aannemen, zonder het 25e Artikel tegen te „spreken." (Traktaat 90.)

Wij zouden deze aanhalingen, waarin nog het ware met het valsche dooreengemengd is, kunnen vermenigvuldigen; zij doen zien, hoe Newman zich beijvert om zijne lezers te overtuigen, dat de

Artikelen over de transsubstantiatie, over het offer der H. Mis, over het huwelijk der priesters, over het gezag van den Bisschop van Rome, niet zoo anti-katholiek zijn als men tot dusverre geloofd had. Hij verklaarde daarenboven, dat men aan de opstellers dier Artikels niet alleen geene gehoorzaamheid verschuldigd was, maar zelfs tegenover de Katholieke Kerk de verpligting had, om aan hunne uitdrukkingen zooveel mogelijk eene katholieke beteekenis te geven.

Dat dit opstel, van de hand van Newman, veel opzien baarde en van verschillende zijden met de grootste heftigheid werd aangevallen, zal wel niemand verwonderen. Opmerkenswaardig is het evenwel, dat die bestrijding voor Newman eene aanleiding werd, om nog verder te gaan en openlijk gevoelens uit te spreken, die van eene nog grootere overhelling naar het Katholicisme getuigden. Wel veroorloofde hij zich, in zijn brief aan Dr Jelph, uitdrukkingen, die valsche stellingen bevatten en lasterlijk voor de Katholieken waren, maar ieder Katholiek moest eene groote vreugde gevoelen, toen hij Newman de volgende bekentenis rondborstig hoorde afleggen:

„Er is op dit oogenblik in onze Kerk eene buitengewone bewe„ging, die de godsdienstige gemoederen heendrijft naar iets diepers, „naar iets, wat meer waar is dan hetgeen voor de verloopene eeuw „genoegzaam was. Dichters en wijsgeeren hebben reeds vóór „eenige jaren van dit verschijnsel getuigenis afgelegd..... Walter „Scott, Wordsworth, Coleridge hebben het erkend; Knox in Ier„land en Irving in Schotland zijn er bewijzen voor. De eeuw streeft „naar iets onbekends, en de eenige godsdienstige gemeenschap, „die, in den loop dezer jaren, onder ons daarvan in het bezit „toonde te zijn, is *de Kerk van Rome.* Zij alleen heeft, in weer„wil van hare dwalingen en van de nadeelen harer praktijk, eene „vrije en geregelde ontwikkeling gegeven aan de innerlijke gevoe„lens van aanbidding, van mysticisme, van vereering, van gods„vrucht en aan zoovele andere, die op bijzondere wijze katholieke „gevoelens kunnen genoemd worden."

Wij zouden bijna vreezen te wijdloopig te worden, en toch — onze lezers zullen het niet afkeuren — wij mogen het volgende niet achterwege laten. Het geeft ons een zoo juisten blik in de verandering van geloofsovertuiging, die al gaande weg zich in Newmans geest voltrok. Tot in het jaar 1838 beschouwde hij in zijne

Lyra Apostolica de Katholieke Kerk als *eene verlorene Kerk*, sprak hij van *pauselijke apostasie*, van een *kettersch Rome*, beweerde hij, dat *Rome ten tijde van het Concilie van Trente was afgevallen*, dat de *Roomsche Kerk ten eeuwigen dage met de partij van den Antichrist was verbonden*, dat zij *de leugen in plaats van de waarheid had gesteld*, dat men *haar als eene pest moest vlugten*. En wat gebeurt er vier of vijf jaren later? Hij verfoeit al die uitdrukkingen als *onzinnige woordenpraal*. En vraagt gij hem de reden, hoe hij tot dergelijke uitdrukkingen kon vervallen, hij verklaart u ridderlijk, „dat het niet zijne eigene woorden waren, maar dat hij niets anders „deed dan het gevoelen der theologen zijner Kerk volgen." En om aan zijne bovengemelde herroeping, die hij in de publieke bladen liet plaatsen, nog meer kracht bij te zetten, geeft hij als zijn gevoelen te kennen, dat „de Bijbel en *de katholieke overlevering* „te zamen een regel van het geloof uitmaken" [1]); dat „de Bijbel „niets anders is dan een dokument, waarop men zich beroepen „kan", en dat „de leermeester, die gezag heeft om de Christenen „te onderrigten, *de katholieke traditie* is." [2])

Wij moeten hier nog een ander stuk uit denzelfden tijd, om wille van de volledigheid, aanhalen.

In de *Univers* verscheen in 1841 een brief van „een jong lid der „universiteit van Oxford", welke als eene geloofsbelijdenis der puseyistische school mag aangemerkt worden en als zoodanig door andersdenkenden op de hevigste wijze werd aangevallen. Daar de brief in het fransch was geschreven, nemen wij de aanhalingen in dezelfde taal over, om zelfs eene onvrijwillige afwijking van het origineel te vermijden.

„Un de nos théologiens, M. Newman, a publié il y a peu de „jours le numero 90 des *Traits pour les temps présents*, dans lequel „il prétend démontrer que l' Église de Rome n'est tombée en aucune „erreur formelle au Concile de Trente, que les invocations des „Saints (par exemple l'*ora pro nobis*), le purgatoire et la primauté „du Saint-Siège de Rome ne sont nullement contraires aux tradi- „tions catholiques, ni même à nos formulaires autorisés; enfin, „que le dogme de la transsubstantiation ne doit pas être un obstacle „à la réunion des Églises, parce que sur cet article il n'y a qu'une

---

[1]) *Newman's lectures*, p. 327.
[2]) Ald. p. 343.

„différence verbale..... Vous sentirez, Monsieur, toute „l'importance de ces opinions, d'autant plus que ce ne sont pas „les opinions d'un théologien isolé. Je puis vous assurer, que „tandis qu'une opposition s'élevait des membres les plus âgés de „l'université.... cette même opposition me donna lieu d'observer „que même les plus modérés du parti catholique, à Oxford, étaient „prêts à soutenir l'auteur du traité..... Nous éprouvons un désir „brûlant de nous réunir à nos frères; nous aimons d'un amour sans „feinte le Siège Apostolique, que nous reconnaissons être le chef „de la Chrétienté et d'autant plus que l'Église de Rome est notre „mère, qui envoya de son sein le bienheureux Saint Augustin pour „nous apporter sa foi inébranlable. Nous reconnaissons encore, que „ce ne sont pas nos formulaires, ni même le Concile de Trente, „qui nous empêchent de nous y réunir."

Dat in dezen brief ook beschuldigingen en uitvallen tegen de Kerk van Rome voorkomen, begrijpt een ieder gemakkelijk. De schrijver zou anders katholiek hebben moeten zijn. Doch we laten die onbesproken even als de redenen, welke hij aanvoert, om te verklaren, waarom hij en zijne partijgenooten het Katholicisme nog niet omhelsd hebben. Dit is voor ons doel overbodig. Wij halen zijne woorden aan alleen om te doen zien, welke de gang van de ideën, de meer en meer zich vestigende katholieke geloofsovertuiging der Puseyisten was, hoe zij der ware Kerk steeds nader kwamen, en hoe het verbazingwekkend getal der bekeerlingen ook hieruit te verklaren is.

Het zal niemand verwonderen, dat Dr Newman en met hem eene groote menigte zijner partijgenooten (bekend onder den naam van *Newman's school*) zich bij de Katholieke Kerk aansloot, en na het afzweren der anglikaansche dwaling bij haar rust en zekerheid zocht. Reeds lang was hij den weg der waarheid opgegaan, nog ééne schrede, en hij zou haar volkomen bezitten. God schonk hem het licht zijner heilige genade, en in 1845 werd Newman katholiek en is thans nog een sieraad van de orde der Oratorianen.

Wij hebben hiermede de drie voornaamste verschijnselen besproken, die onder de Anglikanen zich openbaarden, zelfs nog voordat de katholieke hiërarchie in Engeland was hersteld. Wel mogten de nieuwbenoemde bisschoppen zich verheugen, dat het terrein, waarop zij moesten arbeiden, door hunne tegenstanders zelven was voorbereid. Met reden konden zij hopen, dat het verlangen, om zich met de Katholieke Kerk te vereenigen, geen halve

wil zonder gevolg of uitwerking zou blijven, vooral daar de uitstekendste leden der anglikaansche kerkgemeenschap zich op boven besproken wijze hadden verklaard, en velen zelfs, met opoffering van gemak, aanzien en rijkdom, het geloof, dat zij vroeger aankleefden, hadden afgezworen. Dat de bisschoppen zich in die wél gegronde verwachting niet bedrogen hebben, bewijst de statistieke opgave, die wij beneden zullen geven, en het is daarenboven aan onze lezers genoegzaam bekend uit de tijdingen, die zij bijna dagelijks over Engeland lazen.

De puseyistische beweging werkte alzoo ten gunste van de Katholieke Kerk en voerde duizenden en nog eens duizenden in den schoot der waarheid terug. Wel trachtte Pusey dit tegen te houden en den stroom in zijne vaart te stremmen, wel was de strekking van zijn laatste werk, *Irenicon*, om de genoegzaamheid van het Anglikanisme voor elk naar waarheid dorstend hart te betoogen en een dam op te werpen tegen hetgeen hij afval van het voorvaderlijk geloof noemde. Doch alles te vergeefsch. Niet slechts hield hij velen niet terug; zijn *Irenicon* was ook voor velen een brug naar het Katholicisme. Hij werd als de geleerdste en beste schrijver van de Anglikaansche Kerk beschouwd, en toch kon hij zijne zienswijze tegen een Newman, Manning, Faber en andere Katholieken niet verdedigen. Zoo dachten, zoo redeneerden velen en kozen de partij, aan wier zijde de waarheid en het regt stonden, en werden katholiek.

Toen Sibthorp nog Anglikaan was, voegde hij den Puseyisten het volgende toe: „Als Rome geen gelijk heeft, gaat gij te ver; „als Rome wel gelijk heeft, gaat gij niet ver genoeg." De zoogenaamde Ritualisten schijnen de waarheid van dit dilemma te begrijpen en daaraan overeenkomstig te willen handelen. Terwijl de Puseyisten, zoo zij het katholieke geloof niet omhelzen, ter halverwege staan blijven, gaan de Ritualisten nog eene schrede verder en nemen met katholieke leerstukken ook katholieke gebruiken en plegtigheden over.

Reeds in 1840 ontwaren wij eenige verschijnselen van die nieuwe godsdienstige rigting. Vele puseyistische priesters (wij moeten hun dien titel ontzeggen, voor het oogenblik echter volgen we het gewone puseyistische spraakgebruik) hadden toen alreeds in hunne kerken het gebruik van altaren en kaarsen ingevoerd en gaven aan het volk, voordat het tot hunne Eucharistie naderde, de Absolutie. Sinds die dagen nam het invoeren van katholieke riten hand over

hand toe, en noch de hevige oppositie van sommige kerkvoogden, noch het dagen voor geestelijke regtbanken wegens overtreding van de 39 Artikelen, noch de veroordeeling van eenige Ritualisten konden de beweging onderdrukken. Zij bestond, werkte en breidde zich al verder uit. En geen altaar alleen, niets slechts kaarsen, maar kerkgewaden, wierook, benedictie, Mis met gregoriaanschen zang, Communie onder beide gedaanten, lof ter eere van het Allerheiligste, vespers, vereering en aanroeping der Heiligen, alles bijna, wat gij in de katholieke kerken bemint en vereert, vindt gij thans in de meeste puseyistische kerkgebouwen nagebootst. Een Ritualist zal dan ook, wanneer hij zich op eene plaats bevindt, waar slechts gewoon-anglikaansche en katholieke kerken zijn, aan de laatstgenoemde verreweg de voorkeur geven en de katholieke Mis bijwonen met verachting van de godsdienst-oefeningen der Anglikanen.

De *Revue Brittannique* deelde ons, in een harer laatste nummers (*Correspondance de Londres*), mede, hoe de Ritualisten in het graafschap Lancaster eene uiterlijk geheel roomsche processie hadden gehouden, en voegt er in een volgend nummer bij:

„Het schandaal der processiën in het graafschap Lancaster „heeft zich herhaald te Brighton, waar de eerw. heer Purchas, bedie„naar der kapel St James, van alle feesten gretig gebruik maakt, „om de heilige dienst te vieren met zulk eene pracht van misge„waden, muziek en versieringen, dat de Paus het hem zou benij„den. Zijne *Te Deum's*, *Gloria's*, zijne psalmen, in verzen overgebragt, „worden gezongen, nu volgens den ernstigen gregoriaanschen „zang der latijnsche kapel, dan weder met begeleiding van de „vrolijkere nieuwe muziek. Zoo heeft hij, op 29 September van „dit jaar, het feest gevierd van den H. Michaël, en wat misschien „eene reden zou kunnen zijn om hem het interdikt op te leggen, hij heeft „toen zijne preek verkort, om de gezangen te kunnen verlengen.

„Maar wie voor zich alleen nog meer gerucht maakt dan de „eerw. Purchas en de Rector van Haystock te zamen, is de an„glikaansche Benediktijn, de bekende broeder Ignatius. In de laatste „maand heeft hij zelfs hier ter stede eenen oploop veroorzaakt „door zijne preek tegen de koophandelaars van Lombardstreet, „welke hij niet zeer vleijend vergeleek bij de verkoopers, die „Jesus uit den tempel dreef.

„Deze opschudding werd waarschijnlijk verwekt door eenige kan-

„toorbedienden, met wie zich spoedig het gemeen van dit kwartier „der stad vereenigde. Het scheelde weinig, of broeder Ignatius „werd gesteenigd; gelukkig echter kwam hij er af met het verlies „van zijn hoed, die aanstonds in stukken werd gescheurd. Het „veroorzaken van eene opschudding aan de deur eener kapel geeft be„kendheid. De preek van broeder Ignatius wordt sedert dien tijd „dan ook zeer druk bezocht, eene rede waarom de eerw. Purchas „zich heeft gehaast hem uit te noodigen, om ook te Brighton te „komen preken. Klaarblijkelijk wil de Anglikaansche Kerk niet „vergaan door de godsdienstige onverschilligheid, welke eenigen „tijd op het einde der vorige eeuw haar bestaan bedreigde, toen „Wesley opstond, om het ingeslapene geloof op nieuw te doen ont„waken.

„Ik zou u nog eene andere geestelijke beroemdheid van Londen „kunnen beschrijven, den eerwaarden heer Lee, Rector der kerk „van Alle-Heiligen in het kwartier van Lambeth. Hij heeft „de vermetelheid gehad het laatste feest van de Geboorte der „H. Maagd te vieren door eene oefening van geheel bijzonderen aard, „namelijk: door het zingen van de Litanie, het *Magnificat*, en eene „processie met kruis, banieren, wierookvaten en waskaarsen. De „hymne van Maria is opgenomen door de *Times*; een Katholiek „zou die zelfs te Rome kunnen zingen:

„„Ave! Lady, full of grace,
„„Mother of salvation," enz."

Wij behoeven niet op te merken, dat al die plegtigheden slechts eene *nabootsing* en niets meer zijn van de riten der Katholieke Kerk. De Anglikanen hebben geene priesters, geene bisschoppen. Dezen mogen dien naam dragen, maar de wijding, de magt en zending ontbreekt hun ten eenemale, zoodat er bij hen dan ook geen spraak van offer, van Eucharistie wezen kan.

Doch moeten wij, Katholieken, de geldigheid van hun Misoffer en van wat daarmede in verband staat, ontkennen, de hooge beteekenis hunner gebruiken zal aan niemand ontgaan. Wat toch beoogt die ritualistische beweging? Welke idee ligt daaraan ten gronde? Wat zal daarvan het gevolg zijn? Wij kunnen hun streven ons niet anders voorstellen dan als eene krachtige uiting van den innerlijken drang des gemoeds, dat iets positiefs wil hebben, dat bevrediging zoekt bij al het dobberen en woelen der ver-

schillende godsdienstige rigtingen, die al meer en meer terrein verliezen en naar een volslagen ongeloof afdwalen. De Ritualisten zijn in hun hart katholiek en alleen nog buiten de eenheid der Kerk. Als hunne hoop, dat de Katholieke Kerk concessiën doen zal, van eenige harer regten en dogmata afzien, zelve van haren troon zal afdalen om hun te gemoet te treden zonder hunne volledige onderwerping af te wachten, als die hoop verdwenen is — en dat zij spoedig in rook moet opgaan, zal niemand betwijfelen — dan, gewis, zullen zij, het strijden en het wachten moede, nader komen en ten laatste, om zich gelukkig te voelen, het voorbeeld van zoovelen volgen, die zich wederom tot kinderen van de eenig ware Moeder lieten opnemen.

Niemand kan zeggen, wat de toekomst brengen zal. Maar toch alles getuigt daarvoor, dat de tijd van hun terugkeer niet ver kan af zijn. Zij scheiden zich van dag tot dag meer van het Anglikanisme af en naderen steeds meer het Katholicisme. En om te veronderstellen, dat zij midden op den weg zullen staan blijven of terug zullen treden, is ongerijmd. Wat vóór 40 jaren bijv. den Engelschen nog een gruwel was, dat lokt nu hunne bewondering uit en dwingt hunnen eerbied af. Kaarsen en misgewaden, het branden van wierook en het buigen der knieën, het bidden voor overledenen, de kloostergeloften, het vasten, het aanroepen der Heiligen en het vereeren van reliquiën, alles wat vroeger door hen verguisd en bespot werd, is nu door hen nagevolgd en wordt in hooge eer gehouden. Dat bewijst voor een geheelen omkeer in hunne overtuiging, en als mannen van deugd en wetenschap zulk een stap zetten, zoude het eene verachting en versmading van hun karakter wezen, als wij nog twijfelden, of zij wel tot den laatsten, beslissenden stap zullen overgaan. En ook het groot aantal bekeerlingen, maakt het niet elken twijfel aan den toekomstigen overgang van velen, die nog terug gebleven zijn, onredelijk?

Er heerscht daarenboven eene hevige onrust onder de Anglikakanen. Hunne officiële Staatskerk vervalt van dag tot dag meer in het ongeloof, waarvan Dr Colenso het hoofd en de *Essays and Reviews* de woordvoerders zijn, of verliest tal van hare beste leden door de overgangen tot de Katholieke Kerk, die onophoudelijk in getal van geloovigen toeneemt. Menigvuldig zijn dan ook de jammerklagten, die door geloovige Anglikanen worden geuit. „Wat ons betreft," — roept een hunner uit, wiens gemoed door

angst verscheurd wordt, — „wij weten niet, of wij nog priesters, „of wij nog bisschoppen, zelfs of wij nog Christenen zijn. De bis„schoppelijke opvolging is onderbroken, en alles in onze hiërar„chie is duister. De bisschoppen, die mij de handen hebben op„gelegd, waren zij wel bisschoppen; konden zij mij het priester„schap toedienen? Heeft men over mijn hoofd, toen ik nog „kind was, de sakramentele woorden van het Doopsel uitgespro„ken? Wat te doen, o mijn God!"

Wat te doen! Dit is een kreet, die eens uit veler borst is opgegaan; die voor velen een begin was van volgzaamheid aan Gods genade. Wat te doen? Er blijft den Anglikanen niets meer over dan zich in de armen der Katholieke Kerk te werpen, in de herinnering, dat hun eiland eens, in vorige tijden, het *eiland der Heiligen* was, en dat Christus' Plaatsbekleeder niet ophoudt voor hen te bidden, hen af te wachten en als zijne kinderen te beminnen.

Nieuwe gebeurtenissen, nieuwe beschouwingen, nieuwe gezigtspunten, door mannen van uitgebreide geleerdheid aangegeven, schokken intusschen voortdurend het reeds zoo hevig aangedane gemoed en de wankelende overtuiging der Anglikanen. Het uitgeschreven en vastgestelde Oecumenisch Concilie herinnert hen aan de vorige grootheid van Engeland's episkopaat en doet hen de afzondering, waarin zij zich thans bevinden, bitter gevoelen. Newman ontneemt hun daarenboven nog het laatste steunpunt, waaraan zij zich vastklemden en bewijst hun, dat zij noch bisschoppen noch priesters hebben, en dat derhalve hun geheele eeredienst een ijdel en bedriegelijk spel is. Hij heeft onlangs eenen brief aan den redacteur van het katholieke Maandschrift *The Month* gerigt, waardoor hij onder de Anglikanen eene hevige beweging heeft doen ontstaan. Dat de beroemde godgeleerde, nu bijna vijfentwintig jaar katholiek priester, onder zijne vorige geloofsgenooten nog in hoog aanzien staat, is van algemeene bekendheid. Zijn schrijven zal dan ook waarschijnlijk gewigtige gevolgen hebben. Hij bewijst er namelijk in, op heldere en overtuigende wijze, dat de wijdingen in de Anglikaansche Kerk *ongeldig* zijn. „Dit punt", zegt het *Weekly Register* — „is in onze dagen van het grootste „gewigt, daar vele goedgezinde Ritualisten en duizenden Engelschen „nog van de Kerk verwijderd blijven, omdat zij in de dwaling „verkeeren, dat de wijdingen in de Anglikaansche Kerk geldig

„zijn, en dat hunne geestelijken de magt hebben om het H. Offer „van het Nieuwe Verbond op te dragen en de zonden te vergeven. „Deze dwaling heeft Dr Newman op slaande wijze wederlegd en „vernietigd, en het juiste woord op den juisten tijd gesproken „over een onderwerp, hetwelk de Anglikanen in hun strijd met „de Katholieken nog vasthielden als eene laatste reddingsplank. „Zijn zij ook op dat veld geslagen en tot eene goede overtuiging „gekomen, dan staat aan hun terugkeer tot de Katholieke Kerk „geen hinderpaal meer in den weg. Men begrijpt daaruit het „groote opzien, dat Dr Newman door zijn brief onder de Angli- „kanen gemaakt heeft, en dat hij velen tot nadenken, en, zooals „wij hopen, tot terugkeer in den schoot der Katholieke Kerk „brengen zal."

Hoe gaarne zouden we nog een verslag geven van het onlangs verschenen werk van den Aartsbisschop Manning, dat ten titel voert *England and Christendom*. Maar het geduld onzer lezers, en vooral de beperkte ruimte, die ons ter beschikking is gelaten, hebben hunne eischen, die wij niet mogeu voorbijzien. Ten slotte laten wij — en daardoor geven wij het krachtigste bewijs voor hetgeen we in de voorgaande bladzijden beweerden — eene statistiek over den toestand van het Katholicisme in Engeland volgen. Wij hebben bij herhaling van bekeeringen, van het meer en meer toenemend getal der Katholieken gesproken; wij zullen met getallen bewijzen, dat ons beweren geen grootspraak was, maar op feiten steunde.

	Engeland.		Schotland.	
	1863	1868	1863	1868
Bisschoppen . . .	13	13	3 [1]	3 [2]
Priesters	1242	1489	171	197
Kerken en Kapellen	872	1122	193	207
Mannenkloosters .	55	67	0	0
Vrouwenkloosters .	162	214	9	18
Collegiën	10	18	2	2

Zoo wij deze sommaire statistiek in hare onderdeelen vervolgen, verkrijgen we, volgens het *Catholic Directory* van 1863 en 1868,

[1] Deze zijn geene Diocesaan-Bisschoppen, maar Apostolische Vikarissen.

[2] » » » » » » » »

voor Engeland en Schotland, deze verdeeling over de verschillende Bisdommen in Engeland en de Vikariaten in Schotland.

Engeland.

	In 1863.					In 1868.				
	13 Bisschoppen.									
	Priesters.	Kerken en Kapellen.	Mannenkloosters.	Vrouwenkloosters.	Collegiën.	Priesters.	Kerken en Kapellen.	Mannenkloosters.	Vrouwenkloosters.	Collegiën.
Westminster	194	102	15	25	1	241	124	19	38	3
Beverley	99	82	6	19	1	121	105	4	18	2
Birgmingham. . . .	137	96	3	24	1	149	111	3	28	3
Clifton	60	41	3	10	1	66	53	3	16	2
Hexham en Newcastle	90	74	1	11	1	111	96	1	13	1
Liverpool	176	103	4	25	1	216	130	7	29	1
Menevia en Newport.	43	37	2	4	0	60	47	5	7	0
Northampton. . . .	26	34	0	4	0	31	49	0	6	0
Nottingham	66	48	5	6	2	62	63	5	6	2
Plymouth	35	36	1	5	0	41	41	0	10	0
Salford.	95	63	5	11	1	129	91	5	15	1
Shrewsbury	70	58	3	5	1	81	68	4	7	1
Southwark.	135	98	7	13	0	166	144	11	21	2
Totaal. . .	1242	872	55	162	10	1489	1122	67	214	18

Schotland.

3 Bisschoppen, die Apostolische Vikarissen zijn.

	In 1863.					In 1868.				
Oostelijk District . .	54	68	0	3	1	61	77	0	7	1
Westelijk District . .	88	89	0	4	1	106	94	0	0	1
Noordelijk District . .	29	36	0	2	0	30	36	0	4	0
Totaal. . .	171	193	0	9	2	197	207	0	18	2
Engeland	1242	872	55	162	10	1489	1122	67	214	18
Algemeen totaal. .	1413	1065	55	171	12	1686	1329	67	232	20

Het getal der gezamentlijke Katholieken, dat in 1842 volgens de statistiek, door ons op blz. 116 gegeven, 2,200,000 bedroeg, was reeds in 1861 tot 4,000,000 geklommen. Het cijfer der katholieke bevolking voor 1868 kunnen we niet opgeven; dit is daaraan te

wijten, dat de volkstelling slechts om de tien jaren plaats heeft. Overigens zal het bovenstaande meer dan genoegzaam zijn om voor het jaar 1868 het getal van 5,000,000 als zeer waarschijnlijk aan te nemen. En in 1760 waren er slechts 60,000 Katholieken in Engeland en Schotland; hun getal is dus na het verloop van ééne eeuw bijna *verhonderdvoudigd.*

Waarlijk, de edele en godvruchtige Spencer, de beroemde Pater Ignatius, had gelijk, toen hij de bekeering van Engeland als nabijzijnde voorspelde.

VERKLARING VAN DE H. PENITENTIARIE OVER DE VASTENWET.

De *Correspondance de Rome* van 17 October 1863 en de *Acta ex iis decerpta* enz. (fasc. VII, vol. I, p. 427) deelen het volgende antwoord der H. Penitentiarie mede, hetwelk begint met de vermelding der aan den Kardinaal Groot-Penitencier voorgestelde vraag.

Eminentissime Princeps. Quidam sacerdotes regnorum Belgii et Hollandiae, ad tranquillitatem conscientiae suae et ad certam fidelium directionem, instanter petunt ab Eminentia Vestra solutionem sequentium dubiorum:

Gury, Scavini et alii referunt tanquam responsa S. Poenitentiariae data die 16 Januarii 1834:

„Posse personis, quae sunt in potestate patris familias, cui facta „est legitima facultas edendi carnes, permitti uti cibis patri fami- „lias indultis, adjecta conditione de non permiscendis licitis atque „interdictis epulis et de unica comestione in die, iis qui jejunare „tenentur."

Igitur *quaeritur*: 1. An haec resolutio valeat ubique terrarum? 2. Dum dicitur *permitti posse*, petitur a quo ista permissio danda sit; et an sufficiat permissio data a simplici confessario?

Altera resolutio: „Fideles, qui ratione aetatis vel laboris jejunare „non tenentur, licite posse in quadragesima, dum indultum con- „cessum est, omnibus diebus indulto comprehensis, vesci carnibus „aut lacticiniis per idem indultum permissis, quoties per diem edunt."

Dubitatur igitur, an haec resolutio valeat in dioecesi cujus Episcopus auctoritate apostolica concedit fidelibus ut feria 2a, 3a, 5a temporis quadragesimae possint semel in die vesci carnibus et ovis, iis vero qui ratione aetatis vel laboris jejunare non tenentur, permittit ut ovis saepius in die utantur.

Quaeritur itaque: 1. An non obstantibus memorata phrasi *ovis saepius in die utantur*, et tenore concessionis, possint ii, qui ratione aetatis vel laboris jejunare non tenentur, vi dictae resolutionis vesci carnibus quoties per diem edunt?

2. An iis, qui jejunare non tenentur ratione aetatis vel laboris, aequiparandi sint qui ratione infirmae valetudinis a jejunio excusentur, adeo ut istis quoque pluries in die vesci carnibus liceat?

S. Poenitentiaria, mature consideratis propositis dubiis, dilecto in Christo oratori in primis respondet transmittendo declarationem, ab ipsa S. Poenitentiaria alias datam, scilicet: „Ratio permissio-„nis, de qua in resolutione data a S. Poenitentiaria die 16 Januarii „1834, non est indultum patri familias concessum, sed impotentia „in qua versantur filii familias, observandi praeceptum."

Deinde ad duo dubia priora respondet: „Quoad primum, affirmative; „Quoad secundum, sufficere permissionem factam a simplici „confessario."

Ad duo vero posteriora dubia respondet; „Quoad primum, negative; „Quoad secundum, non aequiparari."

Datum Romae in S. Poenitentiaria, die 27 Maji 1863.

A. M. Card. Cagiano, M. P.

DEKREET VAN DE H. CONGREGATIE DER AFLATEN.

Dubium. Nonnunquam accidit, praesertim Sac. Missionum tempore, ut cum sacerdos ad id legitime deputatus scapulare B. M. V. de Monte Carmelo aliudve fidelibus imponit, deficiant scapularia priusquam omnium fidelium votis satisfieri potuerit; hinc Superior domus religiosae Missionariorum Societatis Mariae in civitate vulgo Turcoing nuncupata Archidioecesis Cameracencis humiliter sup-

plicavit S. Congregationi Indulgentiis sacrisque Reliquiis praepositae pro sequentium dubiorum solutione:

I. „Utrum unum idemque scapulare semel benedictum valide „possit pluribus per vicem imponi repetita solummodo super singulis „receptionis sive impositionis formula?"

II. „Utrum hujusmodi formula usurpari solita in actu imposi- „tionis scapularium essentialis sit ut quis scapulare rite accepisse „censeatur jusque habeat ad Indulgentias illud ferentibus concessas; „an vero absque indulgentiarum dispendio possit omitti, praesertim „in morbo aliove urgenti casu?"

III. „Ex Indulto s. m. Gregorii XVI sub die 30 Aprilis 1838 „necessarium amplius non est ad Indulgentias acquirendas, ut „inscribantur in Confraternitatis libro nomina fidelium, qui B. M. V. „de Monte Carmelo scapulare recipiunt: Quaeritur utrum idem „dicendum de aliis scapularibus a S. Sede approbatis?"

Respondit S. Congregatio Indulgentiis Sacrisque Reliquiis praeposita:

Ad I. Affirmative; ita tamen ut primum scapulare, quod deinceps adscriptus induere debet, sit benedictum.

Ad II. Tam ad primam quam ad secundam partem proferenda esse verba quae sunt substantialia ad formam Decreti hujus S. Congregationis diei 24 Augusti 1844, quod sic se habet: — Urbis — „An rata sit fidelium adscriptio Confraternitati B. V. „de Monte Carmelo, quae fit a sacerdotibus quidem facultatem „habentibus, non servata tamen forma in Rituali et Breviario „Ord. Carmelitarum descripta? Sac. Congregatio respondit — „Affirmative, dummodo sacerdotes facultatum habentes non deficiant „in substantialibus, nempe in benedictione et impositione habitus „ac in receptione ad Confraternitatem. Ita declaravit S. C. die „24 Augusti 1844."

Ad III. Negative.

Dit Dekreet is door Z. H. Paus Pius IX, 18 Augustus 1868, bekrachtigd.

SPROKKELINGEN.

ONVERVULDE PROFETIE. De haarlemsche predikant Samuel Ampzing, van wien zijn collega Henricus Geesteranus zeide:

„Die op den Preek-stoel is zeer levendig, en aerdig,
Met yver en vrijmoed . . . . . .
. . . . . .
Die ook noch in 't gemeyn 't Volk Godes tracht te stichten
Met geen gering getal van Geestelijke Dichten,
Die hy so nu als dan laet komen in het licht,
Waer door hy in dees eeuw geen Duytsch Poëet en swicht",

nu, deze Samuel Ampzing was in allen geval minder goed profeet dan dichter. Ware het hem gegeven, in onzen tijd de stad Haarlem met hare talrijke en ijverige Katholieken, hare roomsche geestelijkheid, hare kerken en stichtingen, hare kathedraal en bisschoppelijken zetel te zien, hij zou het welligt betreuren, dat hij zijne hatelijke *Beschrijvinge en de lof der stad Haerlem in Holland* (in 1628, „bij „Adriaen Romaan, Ordinaris Stads-Boekdrukker" van Haarlem, verschenen) nog niet hatelijker maakte; maar zeker zou hij wenschen zijne profetie over de toekomst der „Papisterije" binnen Haarlem niet te hebben geschreven. In de volle vreugd over de trouwelooze en wreede onderdrukking van het katholieke geloof in Haarlem, die hij in hare kleuren schetst en verdedigt roept hij uit — over de „tegenwoordige Papisterije", namelijk in 1628 —:

Dit is dan Godes hand! Noch wilmen niet genesen,
Noch wil hier menig Paep, met noch een [1]) Bischop wesen,
Die sich als nasaet hier noch dringt in dit gelid.
O Bischop met den naem, geen Bischop van besit!
Dat Rijk heeft hier een eynd. Wat maken hier de Papen?
De Pauselijke kraem met al haer tuych, en wapen,
En al dat guychelspel is hier te niet gedaen:
Gy hebt uw sack dan t'saem, gy moogt wel henen gaan.

---

[1]) »Sedis vacantis Harlemensis Vicarius Generalis" zoo verklaart Ampzing zijn versregel, maar bedoelt duidelijk Philippus Rovenius, die Aartsbisschop van Philippi *i. p. i.* was, en, als *Apostoliesch* Vikaris in de Vereenigde Nederlanden, het bisdom van Haarlem bestuurde.

De tijden zijn veranderd: „een Bischop van besit" — een „nasaet" van de verdreven Opperherders is gekomen, het katholieke geloof bloeit met een krachtig leven; en van „de suyvere „predikatie van Gods Woord", zooals onze zeer levendige en aardige prediker zijne stijf orthodoxe opiniën beliefde te noemen, kan thans met veel meer regt dan van de haarlemsche Katholieken in 1628 gezegd worden:

„Dat Rijk heeft hier een eynd."

Het aartsbisdom Praag. Het telt 1,694,196 zielen, waarvan 1,618,723 Katholieken zijn. Er zijn 509 pastoors en 390 kappellaans of coöperatoren. De Prins-Aartsbisschop Kardinaal von Schwarzenberg bestuurt het diocees sedert 18 jaren; aan het hoofd der geestelijkheid staat het metropolitaankapittel, hetwelk den titel voert van *reverendissimum, illustrissimum, amplissimum semperque fidele capitulum sacrae metropolitanae ecclesiae pragensis ad divum Vitum;* het bestaat uit twee waardigheidbekleeders (den proost en den deken) en tien kanunniken. Het aartsbisdom bezit buitendien nog drie collegiaal-kapittels, die behalve de proosten en dekens slechts weinige werkelijke kanunniken, maar daarentegen meerdere eereleden tellen. Het patronaatregt is in dit bisdom zeer uitgebreid; er zijn slechts zeer weinige pastoriën, wier vrije begeving aan den Aartsbisschop toekomt. Van de reguliere geestelijkheid tellen de Johannieten 30, de Kruisheeren 73, de Praemonstratensen 169, de Benediktijnen 28, de Jesuïeten 4, de Schoolbroeders 37, de Redemptoristen 13, de Dominikanen 11, de Minorieten 5, de Augustijnen 10, de Franciskanen 47, de Capucijnen 28 priesters, de Broeders van Barmhartigheid 2 priesters, en meerdere andere leden. Van de vrouwelijke religieusen is het getal betrekkelijk gering; er zijn Engelsche Dames, Ursulienen, Elisabethienen, Carmelitessen, Liefdezusters van den H. Carolus en van het Heilige Kruis, Arme Schoolzusters en Zusters der Derde Orde van den H. Franciscus, in 't geheel met de novicen 383 personen.

Het aartsbisdom heeft drie suffragaan-bisdommen, namelijk Königgrätz, Leitmeritz en Budweis. De boheemsche Kerkvoogden hielden in het jaar 1860 te Praag een provinciaal-concilie.

DE KRUISTOGTEN

EN

HUN INVLOED OP DE BESCHAVING VAN EUROPA. [1])

Een misschien door niemand Uwer, M. H., verwacht onderwerp wenschte ik heden avond, in deze aanzienlijke vergadering, te behandelen. Het zal niet van dezen tijd zijn noch aan de omstandigheden der laatste jaren ontleend wezen. Wij gaan acht volle eeuwen in de geschiedenis terug.

Vreest evenwel niet, M. H., dat wij daarom in een stikdonkeren nacht van ruwe barbaarschheid en domperige onwetendheid zullen ronddolen: wij toch zijn niet van het getal dier vrijwillige blinden, welke, ook bij het heldere zonnelicht, niets dan de duisternis van den nacht willen zien; integendeel, wij houden onze oogen geopend, en zelfs zonder buitengemeen scherp toe te zien, ontwaren wij, reeds bij de eerste morgenschemering, den purpergloed der opkomende zon, wier gulden stralen allengs meer en

---

[1]) Eene voorlezing, gehouden voor de leden der *Katholieke Leesvereeniging* te Rotterdam.

meer zigtbaar worden, en die, al moeten ze nog door eene menigte van nevelen, welke de volle uitgieting van het schitterende daglicht verhinderen, doorbreken, toch reeds een schoonen morgen, een nog helderder middag beloven en ons verzekeren, dat de volle stroom van het verbeide licht weldra zal worden uitgegoten over de geheele aarde.

Vreest evenmin, M. H., dat wij, al verwijlen we gaarne in reeds lang verloopene eeuwen, daarom den naam van obscurantijnen of van domperridders, zooals dweepende vereerders van onze hedendaagsche beschaving ons somwijlen gelieven te noemen, zullen verdienen. Die benaming — en ik behoef het U niet te betoogen — wijzen wij met verachting af, als onverdiend, als smaadvol en lasterlijk. Of past die benaming op den zoon, als hij met prijzenswaardige weetgierigheid en klimmende belangstelling de oorkonden en bescheiden van zijn voorvaderlijk geslacht naspoort en met driftige spanning de geschiedenis van reeds lang gestorvene voorouders naleest, welke aan de maatschappij, waarvan zij de sieraden waren, belangrijke diensten hebben bewezen? Of zou die naam alleen voor den Katholiek gepast zijn, die met kinderlijken eerbied de hem zoo dierbare geschiedenis zijner Kerk doorbladert, om zich te verlustigen in de aandachtige beschouwing der weldaden, welke die Kerk aan de christelijke maatschappij bewees of waartoe zij den eersten stoot heeft gegeven? Of mag dat onderzoek alleen op zuiver staatkundig en economiesch gebied, maar geenszins op katholiek-kerkelijk terrein plaats vinden?

Na deze korte teregtwijzing van vooroordeelen, die het oog van overigens heldere geesten niet zelden met zware nevelen bedekken, na deze afwering van hatelijke beschuldigingen, die zeldzaam met overtuiging uitgesproken

worden, zeldzamer nog met een schijn van bewijs worden gestaafd, na die teregtwijzing, welke ik noodzakelijk achtte, ga ik U het onderwerp, dat ik wenschte te behandelen, in korte woorden aangeven. Den invloed, door de Kruistogten op Europa uitgeoefend, den wijden omvang, de rijke verscheidenheid en de belangrijkheid van dien invloed zoowel op staatkundig en economiesch gebied, als op dat van wetenschap, kunst en zedelijkheid, zietdaar, M. H., wat ik, overtuigd van uwe welwillendheid, zal trachten te schetsen. De geschiedenis zal ons hare hulp niet ontzeggen, maar ons een tal van bewijzen aan de hand doen, om onze wijze van beschouwing te kunnen staven.

Het zal niet noodig wezen, M. H., hier te verklaren, dat wij thans onmogelijk kunnen beproeven eene wijdloopige en tot in kleine bijzonderheden afdalende uiteenzetting van al de gevolgen der Kruistogten te geven. Wij zullen ons binnen enge grenzen moeten beperken en ons uitsluitend bepalen tot de aanwijzing van die gevolgen, welke het meest in het oog springen en het helderste licht over ons onderwerp verspreiden.

Beginnen we, M. H., op de eerste plaats, met een blik te werpen op den staatkundigen toestand van Europa tijdens den aanvang der Kruistogten, ten einde vervolgens met een enkel woord het gezigtspunt aan te geven, waaronder wij de Kruistogten beschouwen. Op die wijze weêrleggen we op de bondigste wijze twee beschuldigingen, die tegen de Kruistogten worden ingebragt, dat zij namelijk eene dwaasheid en onregtvaardig zouden geweest zijn.

Mahomed, wiens wet blinde gehoorzaamheid eischte, wiens leus „overwinnen of sneuvelen" luidde, wiens uit-

geloofde belooning bestond in het bezit van zijn verdicht paradijs of in den weelderigen overvloed van allerlei zinnelijke genietingen, wierp zijne drommen eerst op de het digtst bij Arabië gelegen landen.

Een ruwe, vreesverwekkende oorlogskreet dreunde langs de zeeën, en de schrik sloeg den naburigen volkeren om het hart. Spoedig waren Phoenicië en Egypte, het zoo gewigtige Armenië — de sleutel van het Byzantijnsche Keizerrijk — de geheele kust van Afrika veroverd. Ook de Middellandsche Zee was voor den europeschen handel niet meer veilig, en uit Cyprus en uit Rhodus — eilanden, wier havens aan de mahomedaansche vloten eene veilige ankerplaats, wier rijke grond aan hare zeelieden overvloed van levensbehoeften aanbood, — zonden de veroveraars hnnne schepen, om elk zwak punt op het onverwachtst met kracht aan te vallen.

Maar niet slechts Azië of de kustlanden van Afrika werden bedreigd of als een prooi der woestelingen veroverd; ook Europa beefde, en „als een nagalm van de hel" klonk de krijgsleus: „voor God en zijn Profeet!" den Europeanen onheilspellend toe. En meer nog: toen de Kruistogten begonnen, hadden de wreede opvolgers van Mahomed reeds den grond van ons werelddeel met bloed gedrenkt, en met de puinhoopen van steden, burgen en kloosters bedekt. Spanje had zijne onafhankelijkheid verloren, Sardinië en Corsika waren dienstbaar aan de halve maan, en Italië scheen, naarmate het schooner was en zich over een meer helderen hemel mogt verheugen, de woede dier gezworene vijanden van het Christendom te meer aan te vuren: het zoo gewigtige Malta was veroverd, Genua lag verwoest, Pisa was uitgeplunderd, en vóór de tiende eeuw waren reeds meer dan honderdenvijftig steden, burgen en kloosters, alleen in Italië, tot asch verbrand, terwijl duizenden

bewoners als slaven waren medegesleept, om dikwijls onder gruwelijke martelingen den smadelijksten dood te sterven. De ellende, die op zulk een treurig begin moest volgen, was niet te overzien, vooral daar ook Sicilië, dat door zijne ligging, de vruchtbaarheid van den grond, zijne bevolking en zijn rijkdom uitmuntte, eene arabische kolonie was geworden, van waar de schepen der Sarraceenen uitzeilden en zich op Italië's kusten wierpen.

De toestand van ons werelddeel mogt dan wel hagchelijk genoemd worden; het gevaar was dreigend, en de aanval niet meer te vermijden, nog weinige jaren slechts, en Europa zou de vaandels van den valschen Profeet zelfs midden in zijn gebied ontrold zien. En toch Europa's bevolking was fier, dapper en talrijk; maar, helaas! schoon een geduchte vijand het van buiten bestookte, die geene andere wet dan die des zwaards kende, en voor wien het strijden een pligt, zelfs een feest was, leed het aan inwendige verdeeldheid. De staatkunde en vooral de drang naar zelfbehoud hadden reeds den door trotschen overmoed toegeworpen handschoen moeten opnemen, maar blinde ijverzucht der vorsten, hartstogtelijke wrevel van den eenen volksstam tegen den anderen maakten Europa blind voor het meer en meer naderend gevaar, en men verwde het zwaard liever met het bloed van broederen dan het tegen zijne gezworen vijanden te gebruiken.

Maar wat kortzigtigheid en hartstogt verhinderden, daartoe zouden de Mahomedanen zelven de naaste aanleiding geven. Europa was als in eenen diepen slaap verzonken, maar het vreeselijk wapengekletter op Azië's grond, het hulpgeschrei van Jerusalems Christenen moesten het uit die, voor zijn eigen behoud zoo gevaarlijke, zorgeloosheid opwekken.

Wendt uwe blikken, M. H., naar het Oosten; de verwoesting, die we daar aanschouwen, zal het begin van

Europa's herstel zijn. De gevreesde zonen der woestijn dringen altijd voort en vestigen steeds meer en meer de godsdienst van het ruw geweld en van den verachtelijken wellust. En niet slechts storten troonen in, en verdwijnen rijken, die weleer magtig en geëerd waren, maar eene stad, eerbiedwaardig om hare geschiedenis, heilig om de voetstappen, die haren grond drukten, was aangevallen, bestormd en ingenomen. Sion, de zoo dikwijls bezongene stad van David, het heilige Jerusalem, die stad was de buit geworden van roofzieke Arabieren. Jerusalem, waar de Christus geleefd, gebeden had, waar Hij zijn bloed voor aller heil had vergoten, in de magt te zien van heidenen, die den aanbiddelijken naam van den Verlosser lasterden, neen, dit was te vernederend voor het katholiek gevoel der krijgshaftige strijders van Europa.

Of was het wonder, M. H., dat het katholieke Europa van verontwaardiging beefde, toen Peter van Amiens in de vurige taal eener heilige verontwaardiging het lijden der oostersche Christenen en den smaad, aan Christus' graf aangedaan, schetste? Was het te verwonderen, dat, toen Paus Urbanus, eerst te Piacenza en later te Clermont, de kinderen der Kerk opriep, om de beleediging, door de ongeloovigen den christelijken naam toegebragt, met het zwaard in de vuist te wreken, dat toen van de boorden van den Weichsel tot aan de oevers der Noordzee een kreet van heilige gramschap opging, en men op het hulpgeschrei van Jerusalems bedrukte inwoners antwoordde met de krijgsleus: „God wil het"?

Het bleef niet bij de eerste opwelling van het katholiek enthousiasme. De smaad is te groot, het godsdienstig gevoel is te diep gekrenkt, Christenen lijden, en de eer des Verlossers is aangerand, en nu het zwaard eens getrokken is, zal het twee eeuwen lang niet weder rusten.

Duizenden en duizenden zullen sneuvelen, maar steeds dagen nieuwe krijgers op, om in de voetstappen der verslagenen te treden. Een Godfried van Bouillon, wiens onverwinnelijke dapperheid geen overmagt van vijanden ducht, een Lodewijk de Heilige, die de genoegens van het fransche hofleven opoffert en met christelijke onderwerping te Tunis sterft, zij zeggen ons duidelijker dan de volledigste beschrijving, wat onbezweken heldenmoed in de borst der Kruisvaarders gloeide.

En hun doel? Één geest bezielde allen, één aandrift voerde ontelbare scharen van dapperen naar dierbare en door een goddelijk bloed geheiligde plaatsen. Geene onbezonnen veroveringszucht; geene bedriegelijke drift naar genot deed koningen en vorsten het zwaard aangorden; geen vermetel verlangen naar avonturen dreef heu aan, om allerlei gevaren en moeijelijkheden zonder tal te gemoet te treden, den vaderlandschen grond te verlaten en den zwaren strijd des kruises tegen een overmoedigen vijand te strijden. Neen, M. H., een edeler, christelijker doel vuurde de Kruisvaarders aan. Zij streden, zeker, met genegenheid voor het gevaarlijk spel der wapenen, maar uit medelijden jegens de Christenen, hunne broeders, maar vooral uit eerbied voor de heilige plaatsen, uit liefde voor den Verlosser der wereld.

Aan hun doel beantwoordde hunne voorbereiding. Op hunne borst prijkte het kruis, welsprekend symbool hunner zending, het teeken, dat hen ter overwinning zou geleiden of, moest het zijn, met christelijke gelatenheid den dood onder de oogen zou doen zien. Door het gebed en eene nederige bekentenis hunner misslagen hadden zij hun binnenste gereinigd, door het bezoek der kerken zich aanbevolen aan helden van vroegere tijden, die vóór hen den strijd des geloofs streden, en door aalmoezen hadden zij den

zegen des Hemels over hunne onderneming afgeroepen, terwijl zij tot zelfs in hunne laatste wilsbeschikking aan allen, die zij achterlieten, in herinnering bragten, dat eene eeuwige glorie de kostbare belooning voor hunne edelmoedige onderneming zijn zou. Daarenboven de gezindheid, welke den krijgstogt tegelijk tot een pelgrimstogt maakte, welke den harden arbeid van den strijd met de uitingen van het vurigste geloof vereenigde en hem telkens met het gebed deed afwisselen, welke dikwerf onder een schitterend harnas het nederig boetekleed verborg, die gezindheid bezielde hen, vergezelde hen op den verren togt en sterkte hen tegen alle ontberingen en opofferingen.

Dit zijn de Kruistogten, en worden ze in dit licht der geschiedenis beschouwd, dan kan niemand die grootsche onderneming in goede trouw bestempelen met den naam van dwaas en onregtvaardig. Maar spreken wij hierover niet verder, en gaan wij liever regt op ons doel af; wij moeten ons thans haasten, om op de eerste plaats de vraag: welken invloed hebben de Kruistogten op den staatkundigen en economischen toestand van Europa voortgebragt? regtstreeks te beantwoorden.

I.

Ook al gaf de geschiedenis geen enkel feit aan ten bewijze, dat die invloed gewigtig en algemeen was geweest, dan zouden wij dit, om zoo te spreken, reeds *a priori* kunnen besluiten. Het is immers onmogelijk te gelooven, dat eene groote beweging, waarbij al de volkeren van Europa betrokken waren, die twee eeuwen lang onafgebroken werd voortgezet, en aan het hoofd waarvan de Pausen stonden, — dat het oprukken van ontzettende legers, die door helden van bijna fabelachtige dapperheid

werden aangevoerd, — dat een strijd van tweehonderd jaren tusschen de Christenheid en den Islam gestreden, — dat de daardoor noodzakelijke aanraking van Europa, hetwelk zich ter naauwernood aan den nacht der barbaarschheid had ontworsteld, met het meer beschaafde Azië, — dat het steeds levendig verkeer tusschen het Zuiden van Europa van den eenen, en de noordelijke streken van Afrika en de westlanden van Azië van den anderen kant, — dat dit alles zonder diep ingrijpende gevolgen, zonder heilzamen invloed voor ons werelddeel zou gebleven zijn. Neen, Europa voelde en onderging den terugslag van die opoffering zijner zonen, en wij, verre afstammelingen dier helden, genieten nog voortdurend de weldaden van die feiten, welke de bladzijden der middeneeuwsche geschiedenis opsieren. Het Europa van de elfde eeuw en het Europa van twee eeuwen later is niet meer hetzelfde; alles is veranderd, alles is verbeterd, en er is een nieuwe, gelukkiger toestand ontstaan voor alle leden der maatschappij.

Laten wij echter de getuigenis der geschiedenis hier inroepen en aan hare leiding ons toevertrouwen. Zij voert ons veilig, en zonder dat wij voor misvatting behoeven te vreezen, naar het beoogde doel, terwijl de verre afstand, waarop wij van het tijdperk dier heldhaftige togten staan, ons verzekert, dat onze blik, op de gebeurtenissen dier eeuwen geslagen, ruimer en onbevangener zijn zal.

Bij den aanvang der Kruistogten legde Europa, door het enthousiasme der liefde vereenigd, aan de voeten van Urbanus allen naijver af, het gordde het zwaard aan ter bestrijding van Mahomeds dweepzieke volgelingen, wierp zich met de drift van een getergden leeuw op het Oosten en bragt alzoo den oorlog, die zijne eigene landen bedreigde, naar Azië over. De bevrijding van Jerusalem was het doel, en dit doel werd bereikt; maar veel meer nog is door dien ridderlijken

strijd gewonnen. Nu duizenden en duizenden van Europa's dapperste krijgers den strijd tegen de halve maan zich tot eere rekenen en, in plaats van verdedigenderwijze het zwaard te voeren, aanvallers zijn geworden, zullen de Sarraceenen te vergeefs op een aanval tegen Europa bedacht zijn. Zij zien de moedige Franken en fiere Duitschers in geslotene gelederen tegenover zich staan en zullen al hunne krachten moeten inspannen, om aan het reuzenzwaard van een Godfried van Bouillon, aan den ontembaren moed van een Richard Leeuwenhart, aan den onverschrokken heldenarm van een Frederik Barbarossa, aan de ridderlijke onversaagdheid van een Heiligen Lodewijk weêrstand te kunnen bieden. En al behalen zij nu en dan de overwinning, toch is hunne kracht gebroken, en nimmer zullen zij de vruchten hunner overwinning in veilige rust kunnen genieten, veel minder nog Europa bedreigen, want altijd dagen nieuwe krijgers op, en de Moslem zal al zijne beschikbare troepen zoowel van Afrika's kusten als uit het rijk bevolkte Egypte moeten oproepen, om aan den nieuwen vijand het hoofd te kunnen bieden.

De rollen zijn nu verwisseld: Europa, vroeger bedreigd, valt aan; Azië, vóór weinige jaren de schrik van het Westen, moet op eigen behoud bedacht zijn, verliest intusschen vele zijner bezittingen en ziet bij de inname van Cyprus zijne heerschappij ter zee, ten koste van zooveel bloed verworven, in rook vergaan. Nu stevenen europesche schepen zonder vrees door de Middellandsche Zee, waar vroeger sarraceensche galeijen de wet voorschreven, en zij hijschen hunne vlag ten top tot blijdschap van Europa's kusten en ten spot der Afrikanen, die zich achter hunne met spoed opgeworpen verschansingen te naauwernood veilig achten.

Europa bevrijd en beveiligd tegen den aanval zijner

geduchte vijanden! En toch het is nog niet alles, wat wij moeten aanstippen: de natuurlijke loop der geschiedenis brengt mede, dat het eene gewigtige feit de oorzaak of ten minste de gereede aanleiding wordt van andere nog merkwaardiger gebeurtenissen. Deze algemeene waarheid vinden wij ook ten opzigte van het onderwerp, dat ons bezig houdt, bewezen. Nu Europa veilig en de heerschappij over de Middellandsche Zee herwonnen is, zullen ook de landen van ons werelddeel, welke tot dusverre de knellende boeijen van het sarraceensche slavenjuk met weerzin droegen, den heilzamen invloed van den nieuwen toestand ondervinden. Het gedeelte van Europa, dat het eerste en reeds vóór-dat Godfried aan het hoofd van het groote kruisleger optrok, zijne vrijheid herwon door die afzonderlijke kruisvaarten, welke de Pausen in het leven wisten te roepen, waren de eilanden Sardinië, Corsika en Sicilië.

Hoe gewigtig dit feit was, M. H., springt ons dadelijk in het oog. Die eilanden toch vormden het centrum van de aanval-linie der Sarraceenen op Europa, en vandaar zeilden, zooals wij boven aanmerkten, de sarraceensche vloten uit, om Europa, en vooral Italië, te bedreigen en te teisteren. Paus Benedictus VIII, uit het krijgshaftig geslacht der Graven van Tusculum gesproten, begreep, dat het bezit dezer eilanden door de Arabieren eene oorzaak van bange vrees was voor de Europeanen, maar het bezit daarvan door europesche vorsten een krachtig middel zijn zou, om met goed gevolg verdere krijgsondernemingen tegen de magt van den Islam te beginnen. Hij verklaarde daarom den strijd tegen de Sarraceenen tot eene zaak der Kerk, waarin het belang en de eer der Christenen betrokken waren, en naauwelijks had de Paus zijne dringende vermaning laten hooren, of de meeste invloedrijke steden schaarden zich onder zijne banier, om den geduchten vijand te

bestrijden. Nu werden niet slechts Sardinië en Corsika veroverd, ook op de algerijnsche kust werd Tunis bemagtigd, en weldra zou eveneens Sicilië in de handen der Noormannen komen, om het middenpunt der ondernemingen van de Christenen te worden, evenals het vroeger het centrum der Sarraceenen geweest was bij hunne invallen op europeesch gebied. Maar, M. H., vergeten wij, niet hier eene gewigtige opmerking te maken.

Deze veroveringen der Christenen, verworven door die kleine kruisvaarten, welke om hun geringen omvang en de betrekkelijk geringe deelneming zelfs niet onder het getal der Kruistogten gerekend worden, deze veroveringen zouden nooit duurzaam, maar slechts zeer voorbijgaande geweest zijn, zoo de Sarraceen niet elders was bezig gehouden. Een gelukkige slag kon die zoo kostbare bezittingen in handen der Christenen brengen, maar hunne vijanden, welke reeds door lange ondervinding het gewigt dier eilanden hadden leeren kennen, zouden zonder twijfel met al hunne magt getracht hebben, om het verlorene te herwinnen, waren hunne legers niet elders bevochten. Eerst toen de Christenen met hunne geduchte magt op het Oosten aanvielen, werd door den strijd, in Palestina gevoerd, de bevrijding van geheel Midden-Europa voltooid.

Om echter al het gewigt der Kruistogten te beoordeelen, moeten wij, M. H., het oorlogsveld nog verder betreden. Het midden van Europa is gered, maar aan de beide uiteinden woedt de kamp met onverminderde kracht. In het Oosten strijdt geheel Europa tegen de hoofdmagt van den Islam en beveiligt het Byzantijnsche Keizerrijk tegen verdere aanvallen der mahomedaansche legers; dit echter, al ware het in weinige trekken te schetsen, zou ons te lang bezig houden. Liever werpen we een vlugtigen blik op het Westen van Europa, en wat wij in Spanje zien

gebeuren, spiegelt ons genoegzaam af hetgeen in het Oosten voorvalt.

Bij Xeres de la Frontera ging de vrijheid en onafhankelijkheid der vroegere inwoners van Spanje te niet, en de fiere afstammelingen der Gothen moesten, sedert het begin der achtste eeuw, het vreeselijk dwangjuk der verachte Arabieren dragen. De bijna ontoegankelijke bergen van Asturië alleen boden nog eene laatste schuilplaats aan de vrijheid minnende Spanjaarden; en toch wee den Arabier, zoo hij op eigene kracht moet steunen en geene nieuwe troepen zijne gedunde gelederen kunnen aanvullen!

Voortdurend klinkt de oorlogskreet der vlugtelingen hem onheilspellend toe. Het zwaard der Gothen zal niet rusten, en vol moed, wachten zij op het oogenblik, waarop ook slechts eene geringe hoop op overwinning hun toelacht. Ééne stem, één woord is genoeg, en de lang getergde leeuw verlaat zijne vervelende schuilplaats, om met ontembaren moed zijnen vijand te bespringen. Nu weergalmt te Clermont de oorlogskreet der Kruisridders: „God wil het!", en Spanje hoort die roepstem, herhaalt ze en zweert, op eigen grond den vijand te zullen bestrijden, dien zijne wapenbroeders in het Oosten zullen aanvallen. Spanje herleeft en herademt. Woedend en bereid om te sneuvelen of te overwinnen, vliegt het uit zijne wijkplaats, verlaat zijne bergen, om nu eens met gezamentlijke magt, dan weder in afzonderlijke afdeelingen den gemeenschappelijken vijand te bestrijden. Deze wijkt al verder en verder terug, verliest bij elken slag en ziet te vergeefs naar versterking uit; de grond is bedekt met de lijken zijner strijders, en zijne gelederen worden telkens dunner, en toch geene hoop op hulp kan hem bemoedigen. De Spanjaarden kunnen intusschen al verder voortdringen, stad op stad veroveren, en zien tevens hun leger versterkt door verloste slaven en

burgers, die, nu van hunne ketenen bevrijd, het zwaard tegen hunne onderdrukkers keeren. Bloedig is de strijd, maar te roemrijker ook de overwinning en te schitterender de uitkomst. Koningrijken verrijzen, en al spoedig worden Asturië, Arragon en Castilië met eere in de geschiedenis genoemd.

Doch ook hier, M. H., mag de bewondering voor de dapperheid der Spanjaarden ons hunne broeders in het Oosten niet doen vergeten. Waren er geene Kruistogten geweest, Spanje zou — menschelijkerwijze gesproken — onder het getal der katholieke mogendheden nooit eene plaats hebben gevonden; zonder den strijd om de bevrijding van Jerusalem zou er geene verovering van Granada, de laatste bezitting der Arabieren, in de geschiedenis van Spanje te lezen zijn.

Hier moet ik, M. H., dit gedeelte van ons onderwerp laten rusten; misschien zelfs heb ik, als niet zeer bedreven in de geheimen van den oorlog, U reeds te lang gesproken van strijden en zegepralen, van veroveren en herwinnen. En toch — vergunt mij het U rondborstig te verklaren — ik hoop U duidelijk gemaakt te hebben, dat de gevolgen, door de Kruistogten voor den staatkundigen toestand van Europa voortgebragt, met het volste regt gewigtig, hoogst belangrijk mogen genoemd worden. Eveneens meen ik mij verzekerd te mogen houden, dat Gij niet minder dankbaar zijt dan ik voor de opgenoemde weldaden, door dien strijd van het enthousiasme der christelijke liefde aan ons werelddeel geschonken. Wie toch zou het onverschillig kunnen aanzien, dat de Mahomedanen meester waren van de Middellandsche Zee en van de kusten van Italië, dat zij den Paus regeerden door eenen kalif, dat zij Spanje en het Byzantijnsche Rijk in bezit hadden als twee wingewesten, waarmeê zij Europa

als met twee ijzeren armen zouden insluiten, om het elk oogenblik te kunnen verpletteren of als slaaf aan de voeten van een of anderen emir te werpen? De ongelukkige oorlogen, door de opvolgers van Karel V tegen de Turken gevoerd, maken het ons duidelijk, wat Europa van den overmoed, van de wraakzucht en woeste wreedheid der volgelingen van den Koran zou geleden hebben. Ook de vreugdekreet, die over geheel Europa opsteeg, toen het algerijnsche roofnest in onze eeuw door de verbondene fransche, engelsche en nederlandsche vloten was veroverd, is voor ons een overtuigend bewijs, dat de weldaden, door de Kruistogten aan Europa geschonken, groot en niet genoeg te waarderen zijn.

Maar hierover genoeg. Wij moeten een ander terrein betreden en wel een terrein, dat voor U, M. H., die de gaven des vredes ver boven al den roem des oorlogs verkiest, voor U, die de zegeningen van eenen vrijen, onbelemmerden, uitgebreiden handel zoo juist naar waarde hoogschat, veel aanlokkelijker is.

Oorlog brengt noodzakelijk onderling verkeer, een levendig vertier te weeg en wel te algemeener en uitgebreider, naar gelang de strijd grooter in omvang is en op verder afgelegene plaatsen gevoerd wordt. De strijd, door de Christenheid tegen den Islam, nu eens in Palestina, dan weder aan de boorden van den Nijl of op de afrikaansche kust gestreden, bragt geheel Europa in beweging. De christen vloten der italiaansche zeestaten, van het Zuiden van Frankrijk en uit de spaansche havens werden met al hare schepen vereischt om de kruisvaarders — die al spoedig geleerd hadden aan den zeeweg boven de landreis, door het verraderlijke Byzantijnsche Rijk, de voorkeur te geven, — naar hunne landingplaats over te voeren en, waren dezen eens aan land gezet, van den noodzakelijken toevoer van versche troepen en vooral van levens-

middelen te voorzien. Maar noch de zeesteden, noch de aan zee gelegene gewesten alleen waren daartoe in staat: zij konden hunne schepen leenen of verhuren, maar het noodzakelijke getal krijgers of den vereischten voorraad van mondbehoeften aanbrengen, dit vermogten zij alleen niet. Geheel Europa moest daartoe zijne hulp geven, en wat daarmede onafscheidelijk gepaard ging, was voortdurende aanraking, wisselend verkeer, onophoudelijke communicatie tusschen de verschillende volkeren van ons werelddeel.

Uit alle oorden van Europa stroomden de kruisvaarders toe, om zich in de door hen gekozene havens in te schepen, terwijl zij hunne mondbehoeften, wapens en krijgsbenoodigdheden met zich namen of hetzij te land hetzij over zee vervoerden. De noordelijke streken kwamen in onmiddellijke aanraking met de zuidelijke landen; Frankrijk kwam in naauwer verbinding met Duitschland; Italië werd het middenpunt van ons werelddeel, en de Levant de weg tusschen Europa en Azië. Zoo leerden de volkeren elkander kennen, en wat we hier vooral moeten opmerken, zij zagen voortbrengselen van den grond en van de nijverheid, hun tot nu toe onbekend. En meerdere kennis wekte begeerte op, schiep nieuwe behoeften, verhoogde de weelde en stelde aan alle standen eischen, waarvan zij tot dusverre zelfs geen begrip hadden. De ruilhandel werd algemeen, en de volken kochten met graagte de produkten van eenen anderen bodem, die zij in hun eigen gebied niet vonden. Ondernemende kooplieden ontzagen geene verre reizen noch moeijelijke togten, om in grooten voorraad alles in te slaan, waaraan zij wisten, dat een volgende Kruistogt behoefte zou hebben, en dikwijls zeilden hunne schepen naar Oost- en Noordzee, om rijke ladingen te halen en ze vervolgens in handelskantoren, op deze of gene kust opgerigt, te bergen en later tegen

hooge winst af te leveren. Is het te verwonderen, M. H., dat sedert den tijd der Kruistogten de bloei dagteekent van de italiaansche republieken, van het Zuiden van Frankrijk, van Bremen en van Lubek en — om ons vaderland niet te vergeten — van de vlaamsche, friesche en hollandsche steden?

Vestigen wij ook den blik op de betrekking, die tusschen het Oosten en het Westen werd aangeknoopt. De Middellandsche Zee en hare kusten waren het tooneel geworden, waarop allerlei volkeren, in taal, zeden, gewoonten, behoeften, nijverheid zoo hemelsbreed verschillende, elkander ontmoetten, en had reeds de eerste Kruistogt de bewoners der binnenlanden in onmiddellijke aanraking met de zeesteden gebragt, de volgende Kruistogten boden aan geheel Europa de zoozeer gewenschte gelegenheid aan, om nieuwe handelsvoordeelen te verwerven, zelfs om zich meester te maken van den wereldhandel.

Naauwelijks was Jerusalem veroverd en in Palestina een nieuw christelijk koningrijk gevestigd, of wij zien al aanstonds in al de gewigtigste steden van Godfrieds gebied belangrijke handelsvoordeelen en gelegenheid om handelshuizen op te rigten aan de Pisaners geschonken, die zooveel tot het welslagen van Jerusalems belegering hadden bijgedragen. Maar niet zij alleen bleven die voorregten genieten: de Genuezen, even belangzuchtig als genen, en de Venetianen, geslepener dan beiden, rustten niet, voordat zij ten minste dezelfde, en waar zij konden, nog grooter voorregten bedongen hadden. En uitmuntend slaagden de Venetianen in hunne plannen. Door een gelukkigen zeeslag tegen eene egyptische vloot verwierven zij onbeperkte handelsvrijheid in geheel het koningrijk van Jerusalem, nederzettingen in alle plaatsen van eenig gewigt en een derde deel van het gebied van Tunis.

Maar de zucht naar uitbreiding van handelsbetrekkingen is bij den koopman zelden voldaan; al verder en wijder moet het verkeer uitgestrekt en de koopwaren naar meer afgelegene streken vervoerd worden. Daarom werd ook de kust der Zwarte Zee bezocht en met handelskantoren van venetiaansche kooplieden bezet; daarom werd de Straat van Gibraltar doorgezeild en Portugal, Engeland en Vlaanderen niet vergeten; want ook dáár woonden kooplieden, die aziatische produkten hoogschatten of voortbrengselen van hun land ten dienste der kruisvaarders konden leveren. Overal en in alle havens wapperde de vlag van de trotsche Dogenstad en die van de rijke stad der marmeren paleizen. En denkt niet, M. H., dat de koopwaren, die zij aanbragten of in rijke ladingen medevoerden, gering in getal of van weinig waarde geweest zijn. De Arabieren waren niet tot dien graad door hun hevig fanatisme verblind, dat zij de schatten van hun grond niet gaarne ook aan de christen kooplieden verkochten, wanneer eene rijke winst hun toelachte. Zóó kwamen de voortbrengselen van Indië, Arabië, Egypte en Afrika's kusten aan de markt van Europa, en veel, wat de Europeanen vroeger niet kenden, werd nu naar alle landen van ons werelddeel als een nieuw handelsartikel vervoerd. Zijden stoffen vervingen weldra het inheemsche pelswerk; de weverijen van Damaskus, wier inwoners uit kemelshaar alles wisten te vervaardigen, vonden weldra navolging in Europa, vooral te Salerno, Lucca, Modena en Milaan; het kunstmatig bewerken van glas, de roem van het oude Tyrus, werd in het Venetiaansche inheemsch, en spiegels van glas vervingen de vroegere zeer kostbare spiegels, uit zilver of ander metaal vervaardigd; ook de windmolens, waarvan de Oosterlingen zich uit gebrek van water moesten bedienen, leerden de

kruisvaarders kennen en bragten ze naar Europa over. Eveneens werd de kunst om staal te bewerken en te ciseleren, het stempelen van munten en van wapenschilden, het gebruik van brandverw nu eerst voor goed in Europa bekend, terwijl de kunst van zilver en goud te smeden al hooger en hooger vlugt nam, nu zoo vele dierbare reliquiën en kostbare kleinodiën, door de kruisvaarders uit het Oosten medegebragt, door den eerbied of de kunstliefde der Christenen in rijke kastjes werden bewaard. Ook de kennis van het suikerriet hebben wij aan de kruisvaarders te danken; meermalen immers moesten zij op hunnen togt langs den Libanon en bij verscheidene belegeringen hunnen brandenden dorst lesschen door het uitzuigen van genoemd riet. Voegen we bij deze dorre optelling nog, dat het staal, ijzer, leder, zelfs linnen in groote hoeveelheid naar Europa werd vervoerd, daar, en vóóral in de vlaamsche steden, werd bewerkt en tot een doelmatig gebruik geschikt gemaakt, om vervolgens door den handel naar alle streken gezonden te worden.

Nemen we dit alles te zamen, dan kunnen wij ons eenig denkbeeld vormen van den verbazenden vooruitgang, welken de Kruistogten aan den vrijen handel, aan de industrie en aan de ambachten hebben gegeven.

Het zal zeker niet noodig wezen, in het breede te zeggen, welke de noodzakelijke gevolgen van den nieuwen toestand in Europa waren. Gij, M. H., die den handel en de industrie liefhebt en zoo ingewijd zijt in al de voordeelen van een vrij en onbelemmerd handelsverkeer, zoudt mij dit beter leeren dan ik U het zou kunnen teekenen. Laten wij slechts opnoemen, om ons ten minste de voldoening van beknopte volledigheid te kunnen geven: het meer produktief maken van den grond, verbetering en vervol-

making van ambachten en industrie, vooruitgang bepaaldelijk van den scheepsbouw, den aanleg van nieuwe wegen, het graven van kanalen, vermeerdering en versnelde omzetting van kapitaal, verbetering van den maatschappelijken toestand der stedelingen en landlieden, grootere vrijheid der burgers en mindere onderdrukking der onderhoorigen van den kant der adellijken, opkomst der zoo nuttige gilden, den bloei en de uitgebreide voorregten der steden: dit alles heb ik slechts te noemen, om ons een toestand voor oogen te stellen, welke, vergeleken bij den voorafgaanden, waarlijk betooverend mag genoemd worden.

Denkt echter niet, dat ik het zóó zou willen voorstellen, alsof deze uitkomst berekend, alsof de meest verwijderde gevolgen door de kruisvaarders voorzien waren. Ik aarzel zelfs niet te erkennen, dat Paus Urbanus, toen hij door zijne gloeijende taal koningen en vorsten in heilige verontwaardiging ontstak, evenmin als zijne toehoorders voorzien heeft, dat de krijgsleus: „God wil het!" het referein van den zegezang op Europa's bevrijding worden zou. Maar de vraag was gesteld: moet Europa zich de beleediging der Mahomedanen laten welgevallen of zich wreken over den smaad, aan Christus' graf aangedaan? Het probleem werd in laatstgenoemden zin opgelost, en dit is hier genoeg. „Ik meen er zelfs te mogen bijvoe„gen," — zegt de beroemde Balmes — „dat men „aan menschelijke zaken een hooger gewigt mag toe„kennen, naar gelang menschelijke berekening er minder „deel in heeft." [1]) Er leeft eene Voorzienigheid, die alles, het moge gering of gewigtig zijn, dienstbaar maakt

[1]) Balmès. *Le Protestantisme comparé au Catholicisme.* T. II, Chap. 42.

aan een doel, door Haar beoogd, maar door menschen veelal niet voorzien. De Kruistogten waren het werk van een vurig geloof en van eene zich opofferende liefde, en de belooning voor die vrijwillige daden van christelijke deugden waren de gevolgen, die wij reeds op staatkundig en economiesch gebied in het kort hebben aangegeven en nog verder op het gebied van wetenschap en kunst en zedelijkheid zullen aantreffen.

II.

Reeds boven zeide ik, M. H., dat wij, schoon ook in lang verloopene eeuwen verwijlende, geenszins in eenen donkeren nacht van ruwe barbaarschheid en van domperige onwetendheid zouden ronddwalen. Ik behoef geen enkel woord daarvan terug te nemen, al ga ik U ook bewijzen, dat de Kruistogten aan wetenschap en kunst eene hoogere vlugt gegeven hebben.

De middeneeuwen — dit wordt tot walgens toe door de vijanden der Kerk herhaald — zijn tijden van domheid, van onbeschaafdheid, van ruwheid geweest. Het is zeker waar, dat men toen niet die beschaving, die uitgebreide kennis bezat, waarop wij ons nu mogen beroemen; maar deze bekentenis, aan onze tegenstanders gedaan, sluit geenszins in, dat de middeneeuwen van alle wetenschap en kennis, van alle beschaving verstoken waren. Neen, de tijden en omstandigheden in aanmerking genomen, mogen ook de middeneeuwen, onder het opzigt van beschaving en van ontwikkeling des volks, met regt onze bewondering vragen. Laat ik U in weinige woorden mijne gedachten nader verklaren.

De middeneeuwen waren tijden, die onmiddellijk op de grofste barbaarschheid volgden. Herinnert U, M. H., wat

de Germanen, wat de Franken, wat de Oost- en West-Gothen, in één woord, wat al de volksstammen waren, die Europa, na de groote volksverhuizing, bewoonden. Ruwe krijgers, afgodische woudbewoners, woeste zwervers, diep verzonken in al de gruwelen, welke het heidendom aankweekte en voedde, terwijl slechts zelden eene of andere goede hoedanigheid hunnen overigens wreeden en wellustigen aard matigde. De Kerk moest daarom, toen zij hare missionnarissen onder hen uitzond, zich met weinig tevreden stellen en zich slechts op de *godsdienstige* en *zedelijke* verbetering dier volkeren toeleggen. Tegenover de verdichte fabelen van het heidendom de onfeilbare waarheid der Openbaring te stellen, tegenover het veelgodendom de eenheid van God, tegenover de uitspattingen van een diep bedorven en bijna door geene wet in toom gehouden hart de zuivere wet van het Evangelie: zietdaar de taak der Kerk.

Wie waant, dat die taak binnen weinige jaren af te werken was, geeft een bewijs van even weinig menschenkennis als van grof onverstand. Den geheelen mensch toch te hervormen, hem met nieuwe denkbeelden en met eene geheel andere gezindheid te bezielen, hem vreemd te maken aan eene maatschappij, waarin hij tot dusverre leefde, hem in te lijven in eene gemeenschap, waarvan hij met moeite de strekking en inrigting begreep, den mensch als individu, het huisgezin, vervolgens den stam en ten laatste den geheelen Staat met christelijke begrippen en beginselen te doorvoeden en te bevruchten, M. H., dit is niet het werk van jaren, maar van lange eeuwen. De werkzaamheid der Kerk moest daarom, gelijk de heer Villemain het zoo juist uitdrukt, „zich meer op theolo-„giesch terrein bewegen. In hare theologie lag zonder „twijfel een rijke schat van toekomstige beschaving ver

„borgen, maar die schat bleef vooreerst nog onbewerkt „liggen. Het oude Rome had in de eerste jaren van zijn „bestaan slechts soldaten om zijn gebied uit te breiden; „evenzoo had de Paus, toen hij het bekeeringswerk der „barbaren begon, slechts missionnarissen en deed hen niet „van schilders of beeldhouwers vergezellen. De kracht der „beschaving, die van Rome uitging, was vruchtbaar, maar „werd door den drang der omstandigheden beperkt binnen „den engen kring van hare eerste vormen." [1])

Later, als het volk in het Christendom bevestigd, als het kind tot den rijpen leeftijd van een sterken jongeling is opgewassen, als het verstand van de nevelen des heidendoms geheel bevrijd is, dan kunnen die volkeren als ongemerkt tot dien trap van beschaving, van wetenschap, tot dien vooruitgang opgevoerd worden, waarvan wij reeds in de 13de eeuw de schoonste bewijzen zien. Het zou immers een onverstandig drijven wezen om van een knaap, die te naauwernood de kinderjaren ontgroeid is, diepzinnige redeneringen over wijsbegeerte te vorderen of hem geleerde bespiegelingen over het schoone of vraagstukken over het ideaal voor te houden. Hij moet eerst gevormd, met de eerste beginselen onderlegd, van het lagere tot het hoogere opgevoerd worden. Laten wij dan ook van de middeneeuwen niet eischen, dat zij ons dien trap van kennis en beschaving te bewonderen geven, waarop onze eeuw zich beroemt.

Hoeden we ons echter, M. H., voor éénzijdige opvatting. De werkzaamheid der Kerk betrof *vooral*, maar *niet uitsluitend* het godsdienstige gebied. Zij vergenoegde zich niet met aan die volkeren het „Onze Vader" en het

---

[1]) *Cours de Littérature Française.* T. I, 4me leçon.

„*Credo*" te leeren. Naast de in spoed opgetrokken kerken stichtte zij ook, waar 't slechts mogelijk was, scholen, om die kennissen te onderwijzen, welke geëvenredigd waren aan de vatbaarheid des volks en aan de eerste behoeften van het oogenblik. De scholen, uit de regering van Karel den Groote dagteekenende, de huizen van priesters en bisschoppen, tot inrigtingen van lager onderwijs vrijwillig afgestaan, de bekende abdijen van Corbië in Frankrijk, van Bobbio en Monte-Casino in Italië, van Fulda in Duitschland, de toen reeds beroemde universiteiten: dit alles — en hoeveel zou hier nog op te noemen zijn! — is ons een sprekend bewijs, met hoeveel zorg de Kerk ook de *verstandelijke* ontwikkeling des volks behartigde.

Daarenboven waren er mannen, en hun getal was niet gering, die zich of door gelukkige omstandigheden van plaats of door de kracht van hun verbazend genie verre boven het gewone peil der meesten verhieven, en zij schitterden als sterren van de eerste grootte. Maar ridders en edelvrouwen, poorters en onderhoorigen moesten nog menige schrede vooruitgaan op den weg der beschaving, voordat zij het punt hadden bereikt, waarop wij hen zoo gaarne zien zouden. Een schok, eene grootsche beweging moest hen op den weg, waarop zij den eersten stap gezet hadden, voortdrijven; eene wrijving van denkbeelden, een blik op vreemde toestanden, eene aanraking met andere stammen moest het werk der Kerk, uit liefde voor de zielen ondernomen en met eenen door voorzigtigheid getemperden ijver voortgezet, ondersteunen en bespoedigen. En hier, M. H., ontmoeten wij wederom, na eene korte afwijking, de ons reeds dierbaar gewordene Kruistogten.

„In de twaalfde eeuw, een bewonderenswaardig tijd-„perk," — zegt de geleerde Franschman Ampère — „ont-„staat alles, schittert alles tegelijk in de nieuwe wereld:

„ridderschap, kruistogten, bouwkunst, taal, letterkunde, „novellen, alles ontspringt als bij denzelfden schok. Sedert „dien tijd begint de geschiedenis onzer kunst, onzer lit„teratuur, onzer beschaving evenals voor de andere vol„ken." [1]) Wij vergeven, M. H., den aangehaalden schrijver eene of andere onnaauwkeurigheid, maar zijn hoofddenkbeeld houden wij vast, en aan de hand der geschiedenis gaan wij de door hem aangebodene schets eenigszins verder uitwerken.

De kruisvaarders trokken op en verlieten hunnen geboortegrond. Zij toonen in hunne kleeding, wapenen, levenswijze, manieren, in het uiten hunner gedachten, in alles, wat wij bij hen ontwaren, de beschaving van hun tijd. Maar, al voorttrekkende, zien zij hun onbekende dingen en met nieuwsgierige belangstelling beschouwen zij vreemde toestanden en ongekende beschaving. De zonen der noordelijke streken betreden Italië en vernemen, dat Bologna trotsch gaat op zijne beroemde universiteit in de regtsgeleerdheid, dat Monte-Casino en Salerno zich verheffen over de nieuwe ontdekkingen op het gebied der geneeskunde, en zij zien met verbazing de eerbiedwaardige overblijfselen van de heidensche kunst. Hun weetlust is reeds gaande gemaakt. Maar altijd gaat het voort, en al twijfelende, of zij zich met andere volken op ééne lijn kunnen stellen, reisden zij Portugal en Spanje door, of trokken zij door Duitschland en Hongarije.

Zij komen in Griekenland en in het Byzantijnsche Rijk. Een nieuw licht gaat voor hen op, en hooger klimt hunne verbazing. Te Thessalonica hadden zij eene akademie van schoone kunsten ontmoet, te Constantinopel bewonderden zij rijke bibliotheken en prachtige museums. „Hun ge-

[1]) *Histoire de la Littérature Française.*

„zigtskring" — zegt Heeren — „was uitgebreider ge-„worden, zij hadden veel ondervonden, zij hadden veel „gezien, alles was niet zóó bij hen te huis, alles behoefde „niet zóó te zijn." Hun vorige twijfel was zekerheid geworden, en toch hadden zij nog niet alles gezien, wat hunne verwondering tot vervoering zou doen klimmen.

Betreden wij, M. H., gezamentlijk met hen de landen, van waar zij met den palm der overwinning ook tevens het voordeel eener hoogere beschaving zouden wegdragen, en het zal ons al duidelijker en duidelijker worden, welk eenen heilzamen invloed de Kruistogten moesten voortbrengen.

Het Oosten en Spanje waren de twee punten, waar de strijd het hevigst was, maar tegelijk de landen, waar de beschaving der Arabieren op het gebied van kunst en wetenschap eene zeer hooge vlugt had genomen. „Daar „uitte zich het dichterlijk instinct der Arabieren in vollen „gloed, daar schilderde hunne levendige verbeelding, „gekleurd door de stralen eener brandende zon, de schat-„ten eener rijke natuur in weelderige trekken, daar bloeide „eene litteratuur, schitterend in poëzie en los in hare „vormen" [1]); daar onderzocht het schrander oog van den Arabier den loop der sterren; daar bespiedde hij met die mathematische naauwkeurigheid, die hij door inspannende vlijt zich had eigen gemaakt, de geheimen van het uitspansel, en wanneer zijn oog niet ver genoeg kon doordringen, achterhaalde hij door redenering de verborgenheden der hemelen. In de kennis der aardbeschrijving stond hij ver boven andere volken; meerdere geheimen der geneeskunde waren hem bekend, en met des te wijzer hand bestuurde hij het ranke vaartuig, naar gelang zijn oog met grootere zekerheid de wenteling der

[1]) Villemain. t. a. p.

hemelligchamen naging. En op het gebied van bouwkunst! Toen er in Europa nog slechts weinige gebouwen van kunstwaarde bestonden, en de ridder nog eenen toren, van dikke muren opgetrokken en te naauwernood door kleine dakvensters verlicht, bewoonde, prijkten reeds de arabische steden Sevilla, Toledo en Granada met kwistig versierde moskeën en met paleizen, schitterend van marmer en van goud; toen Duitschland nog bijna geene steden kende, bloeiden in het Oosten en op barbaarsche kusten reeds steden van naam, als Samarkand, Cusa, het beroemde Bagdad en meer anderen. En wat bezigheid boeide de bewoners van die streken en van rijkdom overvloeijende paleizen? Zelfs onder het vreeselijkst wapengekletter gloeide nog de liefde, ik zou bijna zeggen, eene buitensporige drift voor wetenschap.

Azië en Afrika hadden beroemde universiteiten en scholen, waar het getal van leerlingen dat van onze hoogescholen verre overtrof. Te Fez en te Marokko werden redetwisten over de moeijelijkste onderwerpen gehouden, en bouwstoffen voor geleerde werken verzameld. Een arabiesch vorst eischte van den Keizer van Constantinopel als oorlogsschatting een zoo groot mogelijk getal handschriften, en de Kalifen, die in de trotsche paleizen van Bagdad zetelden, kenden gedurende hunne lange regering bijna geene grootere zorg dan dichters, schrijvers, geleerden te vormen en zich rijke bibliotheken te verschaffen. De Arabieren mogten zich dan ook beroemen op een aanzienlijk getal van geleerden, letterkundigen en wijsgeeren. Ziet men de opgaven van werken, door arabische schrijvers in het licht gegeven, dan staat men verbaasd over de aan 't ongeloofelijke grenzende menigte van auteurs, die over geneeskunde, wijsbegeerte, dichtkunst en welsprekendheid, industrie en handel, landbouw en bouwkunst hebben geschreven.

Met zulk een volk, M. H., kwamen de kruisvaarders in aanraking en in naauw verkeer. Gevangen genomen Arabieren bragten hunne schatten van geleerdheid en beschaving in de legerplaats der Christenen over, en de ridders luisterden gretig naar hunne gesprekken; steden, die ingenomen werden, openden den overwinnaars schatten van kunstwerken en van instrumenten van allerlei aard; de paleizen en moskeën werden voor hen voorbeelden van bouwkunst; de bibliotheken eene rijke bron van verhoogde kennis en uitgebreider wetenschap. Aardgloben en landkaarten, meetkunstige en astronomische werktuigen, den kruisridders bijna geheel onbekend, vielen hun in handen. Elk verdrag, dat gesloten, of elke wapenstilstand, die gemaakt werd, leerde aan de kruisridders eene grootere juistheid van uitdrukking en sierlijker vorm voor hunne gedachten, zooals zij er tot dusverre geen besef van hadden. Niet zelden ook bezochten, in tijd van vrede, ridders het hof van arabische vorsten in Spanje, en meermalen werden opperhoofden der Mooren in de burgen der Christenen gezien.

Of dit toenemend verkeer, die aanraking met Arabieren, die wisseling van denkbeelden eenen heilzamen invloed op de beschaving van ons werelddeel heeft uitgeoefend?

M. H., laten wij aan de redelijke natuur der menschen geen geweld aandoen en niet een harer schoonste zijden ontkennen, waardoor zij ook voor de minste inwerking van fijner, hooger beschaving zoo gevoelig is. Gelijk een heldere hemel ons blijder stemt en den blik van onzen geest verruimt, zoo werkt de omgang met geletterden heilzaam op onze verstandelijke ontwikkeling. Die invloed, hij moge gezocht zijn of niet, bestaat en werkt onfeilbaar, zoo geen hardnekkig verzet zijne werking verlamt of geheel vernietigt: onze natuur is zóó geschapen en eene persoon-

lijke ondervinding bewijst het een ieder van ons duidelijker dan de scherpzinnigste redenering En wie onder U, M. H., zou dan durven ontkennen, dat het zien van vreemde landen, het aanschouwen van ongekende gebruiken, het aandachtig nagaan van nieuwe toestanden, het bewonderen van kunstschatten en velerlei voortbrengselen van den menschelijken geest, de kruisvaarders niet met eenen schat van kundigheden verrijkt, hunnen geest niet beschaafd, hunnen smaak niet verfijnd, den kring hunner denkbeelden niet verruimd heeft? Zij immers waren geene menschen van anderen aard dan wij nu zijn. In den feodalen tijd was de grenspaal hunner bezittingen ook meestal de gezigteinder, binnen welks grenzen hun blik beperkt was, maar naarmate zij verder trokken, werd hun blik telkens ruimer. Zij trokken uit om te strijden, niet om te leeren, en toch zij leeren, en wat zij leeren is veel.

Een rijk veld opent zich hier voor onze nasporing. Na te gaan en als met den vinger aan te wijzen, wat Europa op het gebied van kennis en wetenschap, van kunst en poëzie, wat het op het gebied der zedelijkheid aan de Kruistogten te danken heeft: voorzeker, M. H., dit is een arbeid, waarvan de resultaten een lijvig boekdeel zouden vullen. Wij moeten ons echter vergenoegen met eene schets, eene zeer beknopte, eene hoogst onvolkomen schets; dit is alles, wat ik vermag, en waarmede ik vertrouw, dat Gij, M. H., U zult tevreden stellen.

De Arabieren waren — zooals wij aanmerkten — in vele zaken meer bedreven dan de westersche Christenen; maar die voorrang werd hun allengs ontnomen, en met het zwaard in de hand maakten de kruisvaarders menige verovering ook op wetenschappelijk gebied. Zoo bragt een koopman van Pisa de kennis der arabische cijfers en der algebra, waardoor de moeijelijkste vraagstukken der reken-

kunde langs zekerder en korteren weg worden opgelost, naar Italië over. Van de Arabieren leerde men zons- en maansverduistering berekenen en de kogelvormige gedaante der aarde kennen. Een duitsch geleerde wist in de geheimen der arabische sterrekunde in te dringen en, op die gegevens voortbouwende, een uurwerk uit te vinden, waardoor de loop van verscheidene hemelligchamen met mathematische juistheid werd aangegeven.

Aan de wetenschap der geneeskunde, met uitzondering van weinige plaatsen, bijna overal verwaarloosd, werd een rijke schat voor verdere ontwikkeling aangeboden, toen een afrikaansch geleerde de schriften van arabische geneeskundigen in Europa bekend maakte. Ook de studie der natuurkunde, door de Arabieren hartstogtelijk beoefend, vond gereeden opgang in Europa, en geenszins is de bewering te gewaagd, dat de beroemde Albertus de Groote en de geleerde Roger Bacon, mannen die onder de physici nog steeds met eere genoemd worden, voortbouwden op ontdekkingen, reeds vroeger door Arabieren gedaan.

En waagden we ons, M. H., op het gebied van waarschijnlijkheden, wij zouden nog meer ontdekkingen aan den invloed der Kruistogten kunnen toeschrijven: het gebruik van de magneetnaald, van het onontbeerlijk papier en zelfs — ofschoon men welligt die ontdekking moet betreuren — het gebruik van eene vermenging van verschillende stoffen, veel overeenkomst hebbende met ons buskruid, — dit alles brengen vele geleerden tot den tijd der Kruistogten terug en schrijven de verspreiding daarvan aan hunnen invloed toe.

Geene wetenschap echter werd door de Kruistogten meer bevorderd dan de kennis der aarde. Behalve de meer uitgebreide kennis, welke de kruisvaarders door hun reizen en door den omgang met de Sarraceenen reeds hadden

opgedaan, werd nu ook het bijna geheel onbekende Oosten toegankelijk, en van Palestina uit de weg naar de aziatische rijken geopend. Hoe groot, M. H., onze lust tot reizen ook is — de beroemde reizigers dier dagen, Niccolo en Maffeo Polo en den nog beroemderen Marco Polo kunnen we op hunne verre togten naar Turkije, China, Perzië niet volgen; ook de ijverige missionnarissen dier tijden, Plan Carpin, Ascelin, Willem Rubruquis, Oderich van Portenau en zoo vele anderen, die of door eigen aandrift of op last des Pausen hunne togten ondernamen, moeten wij den weg alleen laten afleggen. Maar nu eens de lust tot reizen was opgewekt en door de zucht naar gewin of door het verlangen om het geloof te verkondigen werd levendig gehouden, werden Azië en Afrika bezocht en bekend, de kennis van de ligging, den omvang en de gesteldheid dier landen verspreid. Landkaarten, eerst in metalen platen gegraveerd en vervolgens op perkament overgebragt, werden nu vervaardigd en schonken voldoening aan de steeds klimmende zucht naar duidelijker geographische begrippen. Het is waar, die kennis bleef nog langen tijd onvolmaakt, zóó zelfs dat Jerusalem als het middenpunt der wereld werd beschouwd; maar wie zal durven ontkennen, dat de Kruistogten aan die voor ons zoo onmisbare wetenschap een krachtigen stoot hebben gegeven?

Hetzelfde mogen wij omtrent de geschiedbeschrijving opmerken. Grootsche en diep ingrijpende gebeurtenissen werken sterk op 's menschen geest en grijpen hem zoo krachtig aan, dat hij zich als gedrongen gevoelt, om zijne indrukken, zijne ondervinding, zijn onderzoek aan anderen mede te deelen, hetzij in woorden of voor wijderen kring door 't schrift. Wel is de beschrijving van den eersten Kruistogt door Willem van Tyrus geen meesterstuk, maar

toch, hij opende de baan en was het voorbeeld voor Villa-Hardouin, die den val van Constantinopel, en voor Joinville, die het leven van Lodewijk den Heilige te boek stelde. Of die voorbeelden ook op onzen Maerlant, Melis Stoke, Heelu en andere nederlandsche historieschrijvers invloed gehad hebben, is eene vraag, die, dunkt mij, zeer moeijelijk ontkennend kan beantwoord worden.

Zóó M. H., werd eene schitterende baan voor kennis en wetenschap geopend, en nu het geloof al meer en meer bevestigd, en het volk al dieper was doorgedrongen in den geest der christelijke maatschappij, kon de Kerk zich met eene hoogere wetenschappelijke vorming des volks bezig houden. Kerkelijke leer en wetenschap gingen nu hand aan hand, en in kloosters en abdijen, in beroemde scholen, aan universiteiten, door duizendtallen van leergierigen bezocht, werd de Openbaring door de wetenschap toegelicht, terwijl de wetenschap zelve hooger licht ontving van het door God gesproken woord.

Die uitgebreider kennis, dit dieper inzigt in de geloofswaarheden, die hoogere vlugt van den menschelijken geest, dat verhoogde leven, dit alles zocht en vond ook weldra een middel om zich zelf een monument te stichten. De gedachte wilde zich uiten, wilde spreken, en ziet, M. H., de schoonste gedenkteekenen van christelijke architectuur verrezen allengs en overal op Europa's bodem. De kruisvaarders hadden in het rijk van Constantinopels Keizer den ernstigen en trotschen byzantijnschen stijl, in het gebied der Mooren den losseren, meer sierlijken en rijkeren bouwtrant der arabische meesters gezien en bewonderd. En hoe zou het mogelijk geweest zijn, dat zij zich niet tot eenen edelen wedijver voelden geprikkeld? Na de Kruistogten maakte de bouwkunst verbazende vorderingen, en mannen, die hier hunne uitspraak mogen doen gelden,

„staan verbaasd over de kracht van het genie, dat ideën „met steenen bouwde en een christelijk epos in kathe- „dralen dichtte." [1])

De opwerpingen tegen den moorschen en byzantijnschen stijl zijn zonder twijfel veelvuldig en gewettigd, maar hunne stoute en dikwijls grillige grepen, kunstmatige vormen en verbindingen, hunne verscheidenheid in de onderdeelen, hunne rijke versieringen troffen de verbeelding der westersche volkeren en spoorden hen tot navolging aan. Doch niet tot eene slaafsche navolging, die slechts eene kopie schenkt. Het christelijk bewustzijn hervormde en veredelde alles, het moest spreken in verdeeling en afmeting, in pilaren en kapiteelen, in koepels en torens, in beeren en schoorbogen, de geheele vorm moest christelijk wezen. Niemand onzer, M. H., heeft voorzeker ooit een dier grootsche monumenten van de eerbiedwaardige christelijke bouwkunst, in gothieken stijl opgetrokken, gezien zonder de rijke uitstorting der christelijke gedachte in die reuzenwerken te hebben bewonderd. Neemt Chartres of Keulen, Orleans of Antwerpen, uwe gevierde stad of de oude stad van Brabants Hertogen, daar zien wij heldendichten, in steen geschreven, monumenten van middeneeuwsche kunst, waar het geloovige volk in bonte mengeling heenstroomde en bad en zong en den geest verruimde tusschen de wonderen van beeld- schilder- en bouwkunst. Daar zien wij de uiting van het christelijke geloof, dat in de schoonste architectonische vormen zijnen lofzang zong ter aanbidding van den gekruisten Christus en ter verheerlijking van Gods Heiligen; daar noodigde alles tot bidden uit, omdat het katholieke genie dier kinderlijk eenvoudige, maar door hooger geest geïnspireerde volkeren geleerd had in symbolische

[1]) Villemain, t. a. p.

taal christelijke begrippen en katholieke leerstukken te vertolken; daar bewonderen wij nu nog die poëzie, die in haren eenvoud rijk van beteekenis, op wegslepende wijze welsprekend is en tevens in de taal der liefde een bewijs voor de waarheid des Katholicismus levert. De gothieke kathedralen zeggen het ons duidelijk, welke geest de kruisvaarders bezielde, en welken verhoogden kunstzin zij van hunne togten hadden medegebragt.

Ik noemde daar zoo even het woord poëzie; dit doet mij denken aan de eigenlijk gezegde dichtkunst, die de verhevenste gedachten van den geest en de reinste aandoeningen van het gemoed in gebonden stijl, in gloeijende verzen weet uit te storten. Edele dochter des hemels, die haren minnaar het wereldgebied schenkt! Ook haar hebben de Kruistogten in een hooger licht doen schitteren. De arabische dichtkunst werkte met evenveel snelheid als kracht op de Spanjaarden, „die boven allen door het „klimaat van hun grond, door hun godsdienstigen zin „en hun ridderlijk leven voor dien invloed ontvankelijk „waren" [1]), terwijl het Oosten aan de dichterlijke verbeelding eene onuitputtelijke stof ter bearbeiding aanbood.

Daarenboven vreemde talen werden geleerd, de geschiedenis van verwijderde volken werd bekend, novellen werden verspreid, en verhalen van velerlei inhoud gingen van mond tot mond. De poëtische geestdrift van menigen kruisvaarder werd geprikkeld bij het aanschouwen van eene hem geheel onbekende wereld, die zich zoowel met een onnoemelijk getal van feiten als met eene geheele reeks van denkbeelden aan zijn verbaasden geest opdrong; en die geestdrift wilde tot anderen spreken en zocht naar vorm en inkleeding, om hare indrukken in het gemoed van anderen over te storten.

---

[1]) Villemain, t. a. p.

Zóó, M. H., ontstond die treffende ridderpoëzie, welke, den geest der tijden ademende en christelijke vroomheid en ridderlijken heldenmoed bezingende, zeker was van haren opgang en welwillend door adellijken en burgers werd ontvangen. Het werd eene eer voor den ridder, wanneer zijne hand, rustende van den bloedigen krijg, de harp liet klinken onder het zingen van liederen, door hem zelven gedicht of van anderen geleerd. Het geheele ridderwezen, en dat was de levende uitdrukking der toenmalige maatschappij, spiegelde zich af in eene eigenaardige poëtische litteratuur, waarvan vorsten de begunstigers waren, en waarvoor onverschrokken moed, heldenfeiten, liefde voor God en den naaste, eene soms te hoog gedreven liefde voor de vrouw de rijke stof leverden. Wel deden landaard en verschillende rigting des geestes hier deze, ginds eene andere stof ter bearbeiding kiezen, maar overal, hetzij wij fransche *troubadours* den eerbied en de liefdevolle achting voor de vrouw hooren bezingen, of engelsche *minstrels* de heldenfeiten van Koning Arthur en zijne ridders, of duitsche *zangers* de groote daden der Heiligen en der helden des vaderlands, of vlaamsche *vedelaars* en hollandsche *vinders* den bovenal beminden Koning Karel en zijne Paladijnen: overal vernemen wij de nieuwe klanken eener eenvoudige, krachtige en dikwerf door en door christelijke poëzie; wij worden vooral verrast door eenen zin en een gevoel voor het natuurschoon, waarvan bij de Ouden naauwelijks een spoor te ontdekken is. Het verbaast ons, als wij die ruwe mannen uit den grijzen voortijd hooren zingen van het vrolijke lentefeest, van het eenstemmig vogelenkoor, van het woudgroen of van een schitterend bloembed, van groene dalen en lagchende valleijen. Zóó ontwaakt dan, M. H., door den invloed der Kruistogten de sluimerende geest

en, gehoorzaam aan de bezieling, die hem aanblaast, verzamelt hij zijne krachten, wordt zich zelven bewust, en stort hij zich in gedichten, vol gloed en leven uit.

De tijd ontbreekt mij, om deze korte schets uit te werken. Veroorlooft mij, M. H., U nog eene gedachte mede te deelen en U op een ander gevolg der Kruistogten te wijzen.

Door de Kruistogten ontving de geheele bevolking eenen krachtigen stoot ten goede, en werd zij op den weg van zedelijkheid en ware humaniteit met kracht voortgedreven. Aller gezigtspunt werd uitgebreid en hooger; edeler, reiner beginselen beheerschten voortaan de geheele maatschappij. Nu de verovering niet van den burg eens vijands, maar van het graf des Goddelijken Verlossers het doel van den strijd was, klom de moed tot eene heilige vervoering, en werd de krijgshaftigheid godsdienstig. Het persoonlijk belang werd vergeten, en de eer van God, de verheerlijking der Kerk, de bevrijding van ongelukkigen was aller streven; wraaklust werd bedwongen en vervangen door hulpvaardigheid in den broederlijken strijd van alle Christenen tegen de gezworene vijanden des Christendoms. Eene ongekunstelde hoogachting en eene eerbiedige vrees voor wat eerbiedwaardig en heilig was, legde aan de nog bestaande ruwheid eenen heilzamen teugel aan. De beleediging van een zwakkere werd voor misdaad, de verdediging van hulpbehoevenden voor eer, zelfs voor pligt gerekend. De handhaving van het regt eens anderen werd een algemeene stelregel, nu duizenden en duizenden het zwaard hadden getrokken voor het regt der Christenheid op Jerusalems grondgebied.

Allen leerden den Paus hoogschatten en eerbiedigen, die zulk eene geestdrift voor de Kruistogten opwekte, die ze met zooveel liefde en wijsheid bestuurde; allen waren

ook bezield met eenen kinderlijken eerbied voor de geestelijken, die de kruisvaarders op hunne moeijelijke togten vergezelden, om hunne gevaren te deelen en hun de liefderijke hulp der godsdienst aan te bieden, of bleven zij achter, getrouwe beschermers waren, onder wier hoede de rust des huisgezins, het bezit van have en goed heilig geacht werd.

En deze maatschappij, M. H., zóó veredeld en geheiligd, die geest, nu zoo algemeen verspreid en tevens bij allen zoo krachtig werkend, „nam vleesch en been aan, indi„vidualiseerde zich en bragt den persoon voort, die ons „den aard dier eeuwen levend voor oogen stelt, zij baarde „*den Ridder.*" [1])

Grootscher, verhevener beeld in de maatschappelijke orde dan hem biedt ons de geschiedenis in hare rijke verscheidenheid niet aan. Van germaanschen oorsprong, was de ridder in den beginne een ruw kind van den ruwen feodalen tijd, die zich door het vuur van ongetemde drift niet zelden tot matelooze ijverzucht en ongeoorloofde wraakzucht liet vervoeren en met de dapperheid ook hardvochtigheid, met den moed ook onderdrukking van zwakkeren vereenigde. Maar ziet, M. H., hoe de Kruistogten hem hervormen en als tot een ideaal van zedelijke grootheid verheffen. Den eenentwintigjarigen schildknaap werden de wapenen door de Kerk aangegord, en hem de roemvolle taak aangewezen, om het geschonden regt te wreken en zwakken en onderdrukten te beschermen.

Dit was reeds veel voor den anders zoo ruwen krijgsman dier tijden; maar nog edeler roeping zou hem een schitterenden krans om het hoofd vlechten. Dienaar der maatschappelijke orde te zijn, was niet genoeg: hij moest

---

[1]) *De Katholiek*, Dl XXVIII, blz. 109.

dienaar der Kerk en strijder van God worden, en dit maakten hem de Kruistogten. Nu het veroveren van Jerusalem, het verlossen van christen gevangenen, de bestraffing der Sarraceenen voor al de beleedigingen, zijnen broeders in het Oosten aangedaan, het doel zijns levens was, werd elke schildknaap bij het ontvangen van zijn ridderzwaard tot meer dan menschelijke grootheid gewijd. Eene godsdienstige voorbereiding, vasten, bidden en het ontvangen der HH. Sakramenten gingen den plegtigen ridderslag vooraf; zijne wapenen werden door den kerkelijken zegen met eenen geestelijken en heiligen luister omstraald, zijn zwaard, aan den pligt toegewijd, en zijne krijgsdrift aan Gode ten offer opgedragen.

Wat grootsche figuur, M. H., rijst daar voor onze oogen op, als de ridder zich opheft van de trappen des altaars, waar hij was neêrgeknield! Hij kent geen handelen meer dan volgens onveranderlijke, heilige beginselen; onvermoeid is zijne volharding, onwrikbaar zijne trouw, edel en heilig is zijn moed. Nu eerst is hij christen held, vol vervoering, want hij is bereid voor een beginsel zijn leven te offeren; nu is hij dienaar der Kerk, voor wier regt hij het zwaard voert; nu is hij strijder van God, voor wiens eer hij zijn bloed vergiet. In één woord: „hij is man des lijdens en des strijdens, de man des „offers, de priester der tijdelijke orde." [1])

Wilt Gij, M. H., een voorbeeld uit onze dagen ter verduidelijking? wilt gij den ridder der middeneeuwen handelend zien optreden? Vestigt met mij dan den blik op de stad der Pausen.

Niet het graf des Zaligmakers, maar het graf des H. Petrus, niet de bakermat des Christendoms, maar de rots

---

[1]) *De Katholiek*, t. a. p. blz. 110.

der Kerk is aangevallen en ten ondergang gedoemd. Maar er zijn — en dit is de roem der Kerk, die hen baarde, de roem der godsdienst, die hen opvoedde, de roem ook van ons dierbaar vaderland, dat hen als zonen mag begroeten — er zijn nieuwe kruisridders opgestaan. Ook hunne borst gloeit van verontwaardiging, ook hunne fiere leest omsluit een heldenhart, ook hunne handen trillen van verlangen, om de vijanden van God, van zijne heilige Kerk en van de grondslagen der maatschappelijke orde te bevechten.

Zij strijden onder de banier des kruises; zij strijden voor eene idee, voor een beginsel, dat hun dierbaarder is dan het leven.

Zij hoorden de roepstem van eenen teêrbeminden vader, die hunne hulp inriep, en verlieten alles, vaderlandschen grond, gemakken des levens, bloedverwanten, ouders zelfs, om met ridderlijken geest gevaren zonder tal te gemoet te treden, om met hunne borst den Vader van 200 millioenen Katholieken te verdedigen, om te overwinnen of, zoo God het wil, den dood der martelaren te ondergaan met het *„Evviva Pio Nono!"* op de stervende lippen.

En hoe houden zij de banier des kruises opgeheven?

M. H., het enthousiasme des geloofs, de moed van den zoon, als hij eene teêrbeminde moeder verdedigt, kent geen wijken, maar alleen overwinnen of sneuvelen. Eeuwig gedenkwaardig zijn de namen dier plaatsen, waar het bloed van onze nederlandsche helden vloeide, en voor altijd zijn zij in de geschiedenis der Kerk opgeteekend.

De velden van de Romeinsche Campagne, die Petrus Stoel dragen, de eerbiedwaardige heuvelen van het heilig Sion, die treurend staren op het graf des Zaligmakers, beiden dronken het christenbloed, maar ook beiden waren

getuigen van ongeëvenaarde heldendeugd. Ginds in het Oosten vocht een Godfried van Bouillon met zijne dapperen, hier onder de muren van Rome strijden zonen van denzelfden stam, voor hetzelfde beginsel, met gelijke ridderlijke dapperheid. Jerusalem, waar Christus leed en stierf, Rome, waar Christus' Stedehouder ten kruisdood is verwezen, beiden aangevallen, worden door de kinderen derzelfde Kerk verdedigd.

Hulde, onverdeelde hulde en eeuwige dankbaarheid zij aan die edele kruisridders onzer eeuw gebragt! Waardige opvolgers der Friezen, aan wier onbezweken trouw weleer de bescherming des Pausen was opgedragen, maken zij de keurbende uit van den grooten, den onsterfelijken Pius IX en zijn onze waardige vertegenwoordigers in de belijdenis van ons geloof aan het eeuwige regt, aan de eer, aan God en aan zijne Kerk.

Naar Rome! klonk de ruwe kreet der Godverzakers, die het Pausdom voor den kanker onzer eeuw, den Paus voor den vampier van Italië, de godsdienst voor een schandelijk bedrog, het Christendom voor eene smet der maatschappij scholden.

Naar Rome! klonk de schooner krijgsleus, en zonen van ons voorvaderlijk heldengeslacht rezen bij duizendtallen op, om het Pausdom als eene instelling van God, den Paus als den vertegenwoordiger van Christus, de godsdienst als den steunpilaar der maatschappelijke orde, het Christendom als de vruchtbare moeder van al wat waar en goed en schoon is, te verdedigen. En zij overwonnen door de kracht, die het geloof zijnen voorvechters inboezemt, en door het enthousiasme der liefde, die de kruisridders van onze dagen den dood deed trotseren.

Zietdaar, M. H., den ridder onzer eeuw, en zóó hadden de Kruistogten ook den ridder der middeneeuwen gemaakt.

Ik vraag niet verder, of wij den invloed der Kruistogten heilzaam en zegenrijk voor Europa mogen noemen. Hadden zij niets anders voortgebragt dan zulk eene zedelijke grootheid, niet eene ideale, maar eene wezenlijke, handelend optredende grootheid, niemand Uwer, M. H., (en gaarne spreek ik hier deze mijne overtuiging uit) zou aan de Kruistogten zijne eerbiedige bewondering ontzeggen.

Ik eindig, M. H., met deze woorden van den onsterfelijken de Maistre: „Geen enkele der Kruistogten is „geslaagd, maar allen te zamen zijn geslaagd. Het waren „geene ijdele ondernemingen, door de dweepzucht in het „leven geroepen, welke Europa geheel nutteloos een groot „aantal menschenlevens en aanzienlijke sommen gelds „deden verspillen. Hun doel was de verovering van het „graf onzes Heeren. Maar dit doel, een tijd lang bereikt, „naderhand door de misslagen en verdeeldheid der Chris„tenen verloren gegaan, was niet het eenige. Toen de „Pausen deze grootsche ondernemingen in het leven „riepen, wilden zij ook Europa bevrijden van de gevaarlijke „invallen der Sarraceenen en van de pest des Islams. „Dit tweede doel is volkomen bereikt, en de grootmoedige „zelfopoffering, waarmeê de Christenen ter bevrijding „van het H. Graf oprukten, is met andere, onvoorziene „uitkomsten beloond geworden, waarvan wij nog in onze „dagen de voordeelen genieten."

Ik heb gezegd.

SCHOOLWET EN SCHOOLLEVEN. [1])

Van alle zijden ziet men in dezen tijd gebouwen oprijzen, die den naam van openbare lagere school dragen, en er rijzen er welligt meer op dan noodig is, om in de behoefte te voorzien, omdat men, te weinig acht gevende op de bijzondere scholen, die een niet gering aantal kinderen opnemen, en doordrijvende op de letter onzer Grondwet, die een voldoend lager onderwijs van overheidswege voorschrijft [2]), de bijzondere scholen blijkbaar overbodig wil maken. En toch zijn er mannen van invloed, die met den heer Heydenrijck de meening deelen, dat de bijzondere school regel, de openbare aanvulling moest zijn, omdat het onderwijs eigenlijk niet tot de roeping van den Staat behoort [3]), of die daarenboven met D[s] Gunning nog beweren, „dat de Staat thans onmogelijk voldoend „onderwijs geven kan, en dus zijn opper-schoolmeester-„schap moet verwisselen tegen toezicht op de zelfstandige „werkzaamheden der gezindten." [4]) Van 1860—66 [5]) ver-

[1]) Wij roemen he zeer verdienstelijk dagblad *De Tijd*, de werkjes ook van den ijverigen Mr J. J. W. van den Biesen, van Mr Travailleur en meer anderen, maar vonden in ons plan geene aanleiding, om breedvoerig over hunnen arbeid, betreffende de schoolquaestie, te spreken.

[2]) Grondwet, art. 194.

[3]) *Twee redevoeringen* van Mr Heydenrijck, blz. 3 en 14.

[4]) *Schoolwetsherziening*, door D[s] Gunning. blz. 27.

meerderde echter het getal der openbare en hiermede grootendeels gelijkstaande bijzondere gesubsidiëerde scholen met 150, terwijl dat der bijzondere met 63 verminderde.

Wanneer gij in eene niet geheel arme gemeente eene openbare school binnentreedt, dan vindt gij een ruim lokaal, van goede middelen tot luchtverversching en in den winter tot verwarming voorzien, schoolbehoeften in overvloed, een hoofdonderwijzer met een of meer hulponderwijzers, die akten van bekwaamheid en getuigschriften van goed zedelijk gedrag, in den zin, zooals de policie het opneemt, en eene benoeming tot onderwijzer verkregen hebben. Als de gemeentebesturen, van wie de keuze moet uitgaan, niet op godsdienstzin letten, dan zal de wet het hun niet ten kwade duiden. Met uitzondering van de bijzondere scholen, mag er gedurende de schooluren geen onderrigt in de godsdienst gegeven worden, dit blijft aan de Kerkgenootschappen overgelaten; maar wel moet het schoolonderwijs dienstbaar zijn aan de opleiding der kinderen tot alle christelijke en maatschappelijke deugden. Alsof er christelijke deugd zonder onderrigt in de christelijke godsdienst denkbaar is. Men ziet echter, dat ook de wetgever de openbare school niet alleen als eene inrigting van onderwijs, maar ook als eene plaats van opleiding of opvoeding en wel van christelijke opvoeding wil beschouwd hebben. En als men nu de bewijzen ontwikkelt, dat zulk eene opvoeding zonder eenig onderrigt in de christelijke godsdienst onmogelijk is, dan vernemen we, dat sommige staatslieden een schijn-Christendom hebben uitgedacht, hetwelk zij boven geloofsverdeeldheid verheven wanen, maar dat om zijne nieuwheid ook den nieuwen naam van thorbeckiaansche sekte of van schoolgodsdienst dragen moest. En wij hooren hen niet zonder triumfgeroep van de daken

verkondigen, dat de school niet godsdienstloos is of zijn kan. De vraag is: welke godsdienst heerscht er?

Dª Gunning durft die schoolgodsdienst niet meer christelijk noemen. Hij zegt: „Om een allen bevredigende één„heid te verkrijgen, wordt uitgestreken de Protestantsche „bepaaldheid, de Roomsch-Katholieke bepaaldheid, de „Israëlitische — behoeft niet uitgestreken te worden, „want Israël met zijn onbepaald algemeen Godsgeloof is „zelf reeds de meest geschikte algemeene noemer." [1]) Zoo is volgens hem de schoolgodsdienst eene israëlitische. Daarom welligt heeft de heer Godefroi gezegd, dat zijne geloofsgenooten, de Israëlieten, hun eigen scholen hebben opgeruimd en thans de kinderen zenden naar zulke christelijke gemeentescholen. Die inrigtingen zijn toch zoo christelijk dat een orthodoxe opperrabbijn verklaard heeft, geene andere te verlangen. In den laatsten tijd zijn er echter eenige Israëlieten opgestaan, voor wie die school niet joodsch genoeg was, en die daarom eene bijzondere school voor hunne weezen verlangden. Dit laatste verwondert ons niet; want een godsdienst, zooals de wet verlangt, met eerbiediging der godsdienstige begrippen van roomsche, protestantsche en joodsche kinderen, kan niet alleen niet christelijk, maar zelfs niet israëlitiesch zijn; zij zal kwetsen door te zwijgen.

Maar wat is dan die schoolgodsdienst, waarmede een groot man zich zelfs in 's lands hooge raadsvergadering zoo belagchelijk heeft gemaakt, toen hij, als in een profetenmantel gestoken, of als getooid met het opperpriesterlijke kleed van de heidensche romeinsche Keizers, die godsdienst in zijn orakeltaal afkondigde? Die godsdienst is niets anders dan de wetenschap, maar de wetenschap,

---

[1]) Gunning, blz. 19.

die los is van alle kerkgeloof, ja, die zich tegen alle kerkleer verzet, die alle goddelijke Openbaring voor ongerijmd houdt. Het is nu eenmaal in onzen tijd vastgesteld, dat er strijd moet bestaan tusschen Openbaring en wetenschap, geloof en rede, dat de Kerk en de wetenschap met elkander voortdurend strijd moeten voeren. Weg dus met de Kerk! Alleen de ongeloovige wetenschap heersche op de school! Uitdrukkelijk of ingewikkeld wordt deze leer door menigen woordvoerder der liberale partij verkondigd. En als beschaafde en overigens wetenschappelijke mannen alle godsdienst zoo wegwerpen en alle Openbaring ontkennen, dan zijn er altijd vele *dii minorum gentium*, die, ingenomen met de taalregels en jaargetallen, in de schatkamer van hun geheugen opgestapeld, meenen, dat de wetenschap in geloofsverzaking bestaat, en die door nieuwe ontkenning van het zoogenaamde oude tegenover kinderen eene grootheid aannemen, welke aan den opgeblazen kikvorsch doet denken.

Maar de wet schrijft toch in art. 23 voor: „De onder„wijzer onthoudt zich van iets te leeren, te doen of „toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd „aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden." [1]) De eerw. pater van Gestel geeft, in zijne te juister tijd geschreven brochure, *Het Handelsblad en het Mandement der Bisschoppen*, op blz. 35 vv., eene moderne verklaring van dit artikel te lezen, en als de onderwijzer zich aan deze wetsverklaring, of liever wetsduiding, houdt, dan hebt gij in korten tijd de godsdienst der Modernen op de openbare scholen. Mr G. Diephuis toch, wiens uitlegging de eerw. pater van Gestel aanhaalt, meent, „dat de eenvoudige uiting van eigen overtuiging, in een-

[1]) Wet van 13 Augustus 1857.

„voudigheid des harten en met kieschheid ontboezemd, „zonder de dwaling van anderen te doen opmerken, of „eigen meening als waarheid te onderwijzen, zedelijker- „wijze niet als eene overtreding van het voorschrift der „wet kan beschouwd worden." Als de onderwijzer dit doen kan, zonder tegen de wet te zondigen, dan staat het hem ook vrij zijn ongeloof aan de kinderen te preeken, en, indien hij slechts met beleid weet te werk te gaan, kan hij zich ongestraft zelfs op proselieten-makerij voor de schoolgodsdienst toeleggen.

Deze schoolgodsdienst zou moeten zijn eene algemeene zedeleer, die, bij gemis van het christelijk dogma als grondslag, toch onder een christelijken schijn zich moet voordoen; eene zedeleer, die toch ergens steun moet zoeken, en ten laatste een onbestemd gevoel van het hart, een conventionneel fatsoen, eenige magtspreuken van beschaving en verlichting, de wiegelende zee der menschelijke meeningen tot haar beginsel en steunpunt moet uitkiezen. Dat kunt ge een fatsoenlijk Heidendom noemen, maar christelijke godsdienst is het niet.

Zulk eene neutrale of fatsoenlijk heidensche school is voor de kinderen onvoldoende, en kan alleen bij gebrek aan iets beters door de Katholieken gebruikt worden. Maar is zulk eene school denkbaar? Om deze vraag te beantwoorden, stellen wij voorop de woorden van D^{s} Gunning, wiens gevoelen wij hier deelen, „dat voor de „school de persoon des onderwijzers en niet de wettelijke „regeling, de hoofdzaak is." Wij zagen toch, hoe de wet kan ontdoken worden. „Ik voor mij, als ik kiezen moest „tusschen een bijzondere school met een onchristelijk of „schijnchristelijk man aan het hoofd, en tusschen een „onzijdige, streng bewaakte openbare school met een „waarlijk christelijk man aan het hoofd, zou zeker de

„laatste kiezen." [1]) Nemen wij nu eenen godsdienstigen onderwijzer, die zijn geloof voor het alleen ware houdt; voegen wij er bij, dat volgens zijn geloof ieder, die door eigen schuld dat geloof niet bezit, voor eeuwig verloren gaat. Vele schoolmannen zullen hem wel om de onverdraagzaamheid zijner beginselen voor ongeschikt houden; wij integendeel niet. Die man toch zal eer dan iemand anders de goede trouw der andersdenkenden ontzien, omdat hij bij het storen dier goede trouw hun zaligheid in de waagschaal zou kunnen stellen, en daartegen verzet zich zijn geweten. Hij zal veeleer de verschillende gezindheden in hare leer nagaan, om ze beter te kunnen ontzien. Nemen wij daarentegen een onderwijzer, naam-Katholiek of Protestant, die aan het geloof geene waarde hecht en beweert, dat men in ieder geloof kan zalig worden. Hij zal zich weinig bekommeren omtrent de godsdienstige leerstellingen der kinderen, hij zal den lust niet hebben om haar naauwkeurig te onderzoeken, veel minder om ze te ontzien, en zoo de goede trouw zijner leerlingen te sparen, want van goede trouw in geloofsleer is bij hem geen spraak. Wij zouden, rondborstig gesproken, de voorkeur geven aan eenen gemoedelijken, geloovigen Protestant, die zulke goede trouw ontziet, boven iederen ongeloovigen of verdraagzamen schoolmeester, die zulke goede trouw niet kent, al zou hij zelfs den naam van Katholiek voeren.

Wij kunnen alzoo een echt neutrale school wel denken; maar erkennen ook, dat de onderwijzer eene taak te vervullen heeft, welke in ons oog uiterst moeijelijk is; aan Doctor Frisius schijnt zij toe onmogelijk te zijn. [2]) Deze zegt: „Ik kan toe-

[1]) *Schoolwetsherziening*, blz. 29.

[2]) *Voorstel tot wijziging van de Wet*, enz. door Doctor Frisius, blz. 11 ad. 4.

„geven, dat de onderwijzer zwijgt van leerstellige begrip-
„pen, elk godsdienstig geschilpunt vermijdt en toch be-
„hoorlijk lager onderwijs geeft, maar hoe hij de geschie-
„denis onderwijst, en bepaaldelijk die van Nederland,
„zonder haar te verkrachten en zonder de eene of andere
„godsdienstige gezindheid te kwetsen, is mij een onop-
„losbaar raadsel..... Ik zou bijna zeggen, dat Nederland,
„zonder de godsdienstige elementen geene geschiedenis
„heeft." Hij wenscht dan ook het vak der geschiedenis uit het lager onderwijs geschrapt te zien.

Er is echter eene groote partij, die het zoogenaamde algemeene Christendom van de neutrale school buiten de muren der school in de maatschappij wil overplanten, in de verschillende betrekkingen der staatsburgers wil invoeren, om zoo, gelijk zij voorgeven, alle overdraagzaamheid te verbannen. De lieden van deze partij hebben, het zij in het voorbijgaan aangeteekend, weinig begrip van de ware christelijke godsdienst, die alleen in liefde leeft en daardoor verdraagzaamheid, met uitsluiting van onverschilligheid, aankweekt. Zij schijnen geen andere godsdienst te kennen, dan die, welke alleen in het verzet tegen de Katholieke Kerk haren oorsprong en de kracht van haar voortbestaan vinden kan. Zij willen, gevolgelijk aan hun beginsel, reeds aan de schoolkinderen die verdraagzaamheid of liever onverschilligheid in het geloof inplanten, en zoo proselieten maken voor eene nieuwe sekte, op eene wijze, welke door de wet verboden is. Als ook de gezagvoerders in den Staat zich, bij het invoeren der wet, zulk een doel voor oogen hadden gesteld, dat wij niet mogen aannemen, dan zouden wij met de woorden van D^{s} Gunning moeten zeggen: dat zij eene propaganda drijven voor eene verwerpelijke godsdienst, op algemeene kosten, dat zij naar eene suprematie in de

godsdienst streven, en de kosteloosheid der school tot een werktuig tegen onze overtuiging maken. [1]) Zulk een streven zou weinig verschillen van den toeleg der ongeloovige wetenschap, die zich van de school wil meester maken, om door middel van een schijn-Christendom alle Christendom te verbannen. „Zij willen", zegt de heer Heydenrijck, „in alles vrijheid, maar niet voor het onder„wijs, dat moet in handen van den Staat blijven." [2]) Wij beweren met den genoemden afgevaardigde, dat het onderwijs eigenlijk niet tot de roeping van den Staat behoort. Wij voegen er bij, dat de Staat de neutrale school niet gewild heeft als eene propaganda van een denkbeeldig algemeen Christendom of van het ongeloof; maar dat er mannen zijn, dat er eene partij is, die zich den modernen Staat noemende, „een vermeend landsbelang „n. l. de openbare gemengde school boven de waarheid „der beginselen stelt, en daarom de inmenging der er„kende Kerkgenootschappen als eene aanranding of aan„matiging durft brandmerken." [3])

Die mannen van den modernen Staat hebben toch een zonderling begrip van vrijheid. Zij willen aan onze kinderen een godsdienst opdringen, die wij verfoeijen; zij willen in de maatschappij eene gruwelijke onverschilligheid voor de godsdienst invoeren; daartoe willen zij de openbare scholen misbruiken; niet hun eigene fondsen maar de penningen uit 's lands kas daartoe besteden; zij willen de Staat zijn, omdat zij nu eens toevalligerwijze de meerderheid in de regering hebben; de minderheid moet zich aan hun wil onderwerpen. Dat is een gruwelijk des-

---

[1]) Gunning, blz. 22, 23, en 29.

[2]) *Twee redevoeringen*, blz. 30.

[3]) Van Gestel, blz. 7 en 45.

potisme. Waar blijft de gelijke bescherming, die door de Grondwet aan alle Kerkgenootschappen is verzekerd? Wat wordt er van den pligt en dus van het regt der ouders om hunne minderjarige kinderen op te voeden, als de school, door het beheer dier mannen, de propaganda gaat worden van eene godsdienst, die bij een groot deel van ons volk in afschuw is, van eene godsdienst, die dezen naam niet mag dragen, maar die veeleer de wrange vrucht is van de moderne wetenschap? Wij althans begrijpen met den eerw. pater van Gestel [1]) en den hoogleeraar Buys [2]), dat ook onze vrije nederlandsche Staat door de wetten zóó moet worden bestuurd dat elke rigting, dus ook die der minderheid, zooveel mogelijk bevrediging vinde. „De Staat geen ze-„delijke exploitatie-maatschappij van wie of voor wie het „dan ook zijn moge!" allerminst een monsterverbond, dat ons onverschilligheid in plaats van godsdienst zou willen opdringen!

Maar, helaas! het feit schijnt boven het regt opgewassen. Er zijn redenen genoeg, om de openbare school te wantrouwen, en, om na eene wetsduiding, als die van den heer Diephuis, het reeds gegronde vermoeden te bevestigen en ons de zekerheid te geven, dat „het niet katholieke onderwijs „met den dag voor de katholieke jeugd meer onbruikbaar „en uiterst gevaarlijk dreigt te worden" [3]), gevaarlijker dan het protestantsche, wat onze voorvaderen en nog velen van ons zich moesten laten welgevallen, omdat de moderne negatie zich tooit met het bevallige kleed der verdraagzaamheid, en omdat de moderne leer, die de school bemagtigt, het opperregterschap der menschelijke rede ook over

---

[1]) Blz. 8.

[2]) *De Gids*, 1866. I, blz. 41, aangehaald door van Gestel, blz. 7.

[3]) *Mandement der HHww. Bisschoppen van Nederland.*

de waarheden der bovennatuurlijke orde heeft uitgeroepen. Het was daarom nu de tijd, om de Katholieken te leeren, hoe zij zich ten opzigte der openbare school hadden te gedragen en hen aan te sporen, om zelfs met opoffering van stoffelijke middelen gebruik te maken van hun regt tot het inrigten van bijzondere scholen.

Daar verscheen dan het mandement van onze Hoogwaardige Bisschoppen, om aan de katholieke bevolking van Nederland de groote beginselen der Kerk over het onderwijs te verklaren, haar te leeren, dat de katholieke scholen verreweg de voorkeur verdienen en haar de gevallen voor te houden, waarin zij hare kinderen naar de openbare gemengde school mogt zenden. De Bisschoppen hadden als kerkvoogden de pligt en als burgers van het vrije Nederland ook het regt om zoo te spreken.

Ieder burger, die 's lands wetten kent en eerbiedigt, moet deze daad van onze Kerkvoogden als eene regtmatige beschouwen. De staatsman kon uit dit mandement de rigting der Katholieken met betrekking tot het onderwijs leeren kennen, hij kon nagaan, of er ook termen waren, om aan de rigting van dat groote deel der bevolking te gemoet te komen; het kon hem tot een grondig onderzoek leiden, of de openbare school, zooals zij onder verschillende omstandigheden geworden was, nog overeenstemde met de wet, en of de wet zelve niet eenige verandering behoorde te ondergaan. [1])

Het *Algemeen Handelsblad* achtte zich geroepen, om in zijne nommers van 9 en 10 September 1868, een oordeel over het mandement uit te spreken. Het brengt eene onverwachte betuiging van eerbied aan de gemoedelijkheid der taal van onze nederlandsche Bisschoppen,

---

[1]) Vgl. van Gestel, blz. 8.

en vindt juist hierin eene reden, om hun woord eene ernstige overweging en een krachtig tegenwoord waardig te keuren.

Ook van onze zijde bleef de hoffelijkheid jegens het *Handelsblad* niet achter. Zijn wij het al geene groote dankbaarheid verschuldigd voor de min vriendelijke bejegening, die de Katholieken zoo menigmaal van zijnen kant moeten ondervinden, het was toch wenschelijk voor zijne vele lezers, dat zijn tegenwoord niet zonder wederwoord bleef, en aan hen mag het dank weten, dat de eerw. pater van Gestel, op aanzoek van de directie der *Studiën*, de bijzondere eer van eene brochure tot wederwoord aan die twee dagbladartikelen gewijd heeft. Die brochure draagt den al te vereerenden titel van: *Het Handelsblad en het Mandement der Bisschoppen.*

De schrijver geeft, in de derde afdeeling zijner brochure, de ware bedoeling en de strekking van het mandement op; hij beantwoordt in de eerste afdeeling de vraag, hoe het mandement door de Liberalen moest worden opgenomen, en hoe het opgenomen is. Wanneer wij het antwoord op het tweede lid dier vraag zamenbrengen met blz. 47, dan krijgen wij deze slotsom:

Het *Handelsblad* heeft niet met kalmte en gemoedelijkheid het mandement beoordeeld en bestreden. Het ging betwijfelen, of de leer der Bisschoppen wel de leer der Kerk was. Het begint met een fiktief verbond tusschen Groenianen en Ultramontanen, in tegenspraak met de N. Rotterdammer, die zucht naar tweespalt bespeurt, het dicht hatelijke gezegden aan het mandement toe, verdraait er nu en dan den zin van, beantwoordt het met lasterlijke insinuatiën, hatelijke qualificatiën en scheeve voorstellingen, en wil het blijkbaar bij alle Roomschen en Liberalen gehaat maken, om, zoo mogelijk, eene reactie op te wekken.

In de tweede afdeeling toont de schrijver aan, dat de Liberalen het doel en de strekking van het mandement niet naar behooren hebben gewaardeerd. Er is daarin over een verbond met of verwijdering van de Groenianen enz. geen spraak. Sommigen durven de openbare school christelijk-godsdienstig noemen; ware zij dit, dan mogen wij, die geene godsdienst zonder Kerk erkennen, onze kinderen niet naar die school zenden. De Bisschoppen verbieden het. Is de openbare school godsdienstloos, dan is zij wel onvoldoende, maar mag, bij gebrek aan iets beters, gebruikt worden. De Bisschoppen laten het toe.

In de vierde afdeeling wordt wederlegd wat van liberale zijde tegen het mandement is ingebragt. Hier wordt schrijvers' geduld op eene harde proef gesteld; maar toch heeft hij de zamengeraapte opwerpingen door zijne flinke redeneringen meesterlijk teregt gezet.

Wij meenden deze korte opgave aan de genoemde brochure verschuldigd te zijn, en danken den eerw. schrijver voor zijnen goed gevoerden strijd op de juist passende oogenblikken. Hij heeft hierdoor onze erkentelijkheid voor zijne vele verdiensten, ook in betrekking tot het onderwijs, grootelijks vermeerderd.

Het *Handelsblad*, dat gewoonlijk slechts op eene vlugtige lezing zijner artikelen bij het publiek rekenen mag, en het daarom niet noodig scheen geoordeeld te hebben, om zijn tegenwoord op het mandement aan de echte waarheid te toetsen, heeft nu de verzekering opgedaan, dat er nog mannen zijn, die ook dagbladartikelen, vooral als zij onder de oogen van vele lezers moeten komen, met eenen ernstigen blik beschouwen en niet straffeloos toelaten, dat aan de lezers gissingen voor zuivere waarheid worden opgediend.

In weerwil der menigvuldige aanvallen, waaraan het

mandement sedert zijne verschijning heeft blootgestaan [1]), vond het toch bij vele niet-Katholieken eene onpartijdige waardering; het bragt onder de Katholieken zelve eene krachtige en uitgebreide beweging voort ter oprigting en bevordering van het bijzondere onderwijs. Wij hebben daarover in eene vroegere aflevering eenige bijzonderheden meêgedeeld. De toekomst belooft ons nog sprekender bewijzen, dat de katholieke beginselen over het onderwijs in den geest der Katholieken door het woord der Hoogwaardige Bisschoppen bevestigd en verlevendigd zijn, en hen tot steeds klimmende en steeds werkdadiger belangstelling in het katholieke onderwijs aanzetten.

Ondertusschen ging de strijd over de schoolquaestie op allerlei terrein voort; hij nam toe in hevigheid en uitgebreidheid. Eene vreemde gebeurtenis van frissche dagteekening willen we hier in 't kort vermelden. De uil der leidsche Minerva is onlangs door een schitterend kunstlicht en door „eene driewerf herhaalde uitbarsting „van daverende toejuichingen, zooals in het academisch „auditorium zelden gehoord werd," in zijne rustige studie gestoord, en heeft zeker wel bij Minerva's wijsheid tegen zijne luidruchtige studiegenooten eene toevlugt moeten zoeken, toen de hoogleeraar R. P. A. Dozy, den 8 Februarij ll., zijne zonderlinge ontdekking meêdeelde, dat het verval der beschaving bij de Mahomedanen inzonderheid was toe te schrijven aan de heerschappij hunner geestelijkheid over het onderwijs. Maar bij de Christenen

[1]) Tot zelfs in de Tweede Kamer heeft het hieraan niet ontbroken. De heer Oldenhuis Gratama, afgevaardigde van Assen, scheen niet te begrijpen, dat het zieleheil der katholieke kinderen eene genoegzame beweegreden voor het uitvaardigen van het mandement geweest is. Hij beschouwde het als een antwoord op de bekende verklaring van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, als een politiek manifest.

nam de beschaving toe door de vrijheid van onderwijs en wetenschap, dat is — want ZHG. beschouwt de geschiedenis der Mahomedanen in verband met onze lagere school — vooral door de gemengde scholen, die echter eerst na 1800 in zwang zijn gekomen! Welk een licht! Is het wonder, als de oude uil vlugtte, terwijl de jonge, nog weinig ervaren studievrienden dat nieuwe licht tegenjuichten? [1])

Daar zijn er echter, die zich niet kunnen voorstellen, waarom er over de lagere school zoo gestreden wordt, bijv. Dr E. van der Ven, Schoolopziener in het 5e District van Noord-Holland, Directeur van de Hoogere Burgerschool te Haarlem. Immers in zijne brochure *Godsdienstonderwijs en Openbaar Onderwijs* lezen wij: „Daarom „geen vruchtelooze polemiek meer, die aan het bespotte„lijke gaat grenzen, als zij het twaalfjarige Pietje, dat „aan de tiendeelige breuken is en daarom wel haast van „school kan, voorstelt als het medium, waardoor men de „moderne wereldbeschouwing wil binnensmokkelen in de „maatschappij." Adres aan den heer Dozy, die inzonderheid om deze reden de nieuwe wetenschap op de school wil invoeren. Maar ook adres aan ons, die niet voor eene moderne wereldbeschouwing op de openbare scholen zouden bevreesd zijn, indien niet het ongeloof en de daaruit voortvloeijende zedeloosheid met die wereldbeschouwing in de school werden binnengesmokkeld.

Diezelfde Directeur wijdt een groot gedeelte van zijn geschrift aan de opmerking, dat de roosters der werkzaamheden bij de hoogere burgerschool geen genoegzamen en geschikten tijd voor het godsdienstonderwijs overlaten. Hij keurt het hier blijkbaar af [2]), dat de leerlingen, na vier uren op de school-

---

[1]) Zie het berigt in het *Leidsche Dagblad*, door *De Tijd* van 15 Februarij ll. behoorlijk toe- en bijgelicht.

[2]) Blz. 8. Op blz. 18 maakt hij hiertegen geen bezwaar.

banken te hebben doorgebragt, nog onderwijs in de godsdienst moeten ontvangen. Dat een jongen uren daags aan dezelfde plaats is gekluisterd, is volgens Dr van der Ven en ook volgens ons een kunstmatige toestand [1]). Hij vraagt den onderwijzer in de godsdienst, of het gehalte en de omvang van zijn onderwijs nooit eischt, dat hij zijn goed regt op meer tijd doet gelden..... Hij noemt het een paedagogische fout, wanneer de leerling in het godsdienstonderwijs niet hetzelfde wetenschappelijk karakter herkent, dat hij bij de ontwikkeling der natuurwetenschappen zoo teregt heeft leeren waarderen. Verder spreekt hij tot den godsdienstleeraar: „Ontdekt gij met de redactie van *de Tijd* in ons „den toeleg, om in het jeugdig gemoed elk godsdienstig „gevoel te smoren onder de drogredenen eener schijnwe„tenschap, dan bezondigt gij u grootelijks tegenover de „maatschappij, indien gij het jeugdig verstand niet de „wapenen leert kennen en hanteeren, waarmede men die „gedrochten kan dwingen zich te ontmaskeren." Hij geeft aan, „dat de kerkgenootschappen, die in de krachtige „ontwikkeling der neutrale school een bedreiging voor „den godsdienst zagen, het gevaar te keer dienden te „gaan, door een even krachtig werken op eigen gebied." Dat moet zijns inziens vooral het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap doen, hetwelk het vrije onderzoek ook in zaken, de godsdienst betreffende, toelaat [2]). Hij heeft de goedheid om den godsdienstleeraars een geschikten tijd en gelegenheid aan te bieden voor een behoorlijk godsdienstonderwijs, dat zij in de lokalen der burgerschool aan de leerlingen, die haar bezoeken, kunnen geven. De schooltijd kon gesteld worden van acht tot twaalf en van

---

[1]) Blz. 9.

[2]) Blz. 10—12.

één tot vier uur, en het godsdienstonderwijs van één tot twee uur (acht uren lang moeten dan de leerlingen aan de schoolbanken gekluisterd zijn!) of van elf tot twaalf uur [1]); dit laatste gaat onder paedagogiesch opzigt beter, als hun dan van twaalf tot één uur een tijd van uitspanning wordt gegeven, ofschoon een voorafgaande inspanning van drie uren vóór het godsdienstonderwijs ook al wat lang te noemen is.

Wij kunnen onze verbazing niet verbergen, dat een opvoedkundige aan de Kerkgenootschappen als een middel tegen den beweerden, maar door hem niet erkenden nadeeligen invloed van het middelbaar staatsonderwijs, aangeeft, dat zij hunnerzijds door een meer wetenschappelijk onderwijs in de godsdienst dien kwaden invloed moeten fnuiken.

Moet er dan polemiek gevoerd worden tusschen godsdienstonderwijs eenerzijds en middelbaar en lager onderwijs anderzijds? Zullen de leerlingen door twijfel tot de waarheid moeten komen? Alleen door vertrouwen op den waarheidszin hunner onderwijzers kunnen zij den berg der wetenschap opklimmen en eene hoogte bereiken, van waar zij eenmaal op hunne meesters met uitzoekenden blik kunnen nederzien.

De Katholieke Kerk vreest de ware wetenschap niet, maar wel die halfgeleerdheid, welke veel ontkent, maar bijna niets grondigs leert, veel verwoest en weinig opbouwt. Wij willen niet, dat aan onze kinderen het vergift van 't ongeloof wordt ingegeven, met de lakonieke opmerking, dat wij hun dan een tegengift moeten toedienen. De heer van der Ven, die nog al paedagogische opmerkingen ten beste geeft, zal moeten erkennen, dat ons gezegde met de opvoedkunde overeenkomt.

Wij hebben redenen om te vreezen, dat de waanwijze

[1]) Blz. 18.

halfgeleerdheid, niet hooger opgeklommen dan tot den eersten trap van beschaving, weldra een groot aantal onderwijzers onder hare volgelingen tellen en daardoor onze bezorgdheid niet weinig vermeerderen zal. *Een woord van de Afdeeling Amsterdam van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap aan allen, die belang stellen in het Onderwijs en den Onderwijzer* [1]), heeft ons tot onze niet geringe spijt, meer en meer in dit vermoeden bevestigd. Wij meenen zeker te zijn, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken, de leden der Tweede Kamer, misschien ook die der Eerste, de Provinciale Inspecteurs en alle Schoolopzieners door de schrijvers in de gelegenheid gesteld zijn, om dit *woord* in overweging te nemen. Het is met kracht, in een goeden betoogtrant en zeer puntig geschreven. Het beantwoordt de vraag: „Hoe behooren de „Provinciale Examens te worden ingericht, opdat zij 't „meest aan hun doel beantwoorden?"

De leden dier Afdeeling, „die", zooals zij verklaren, „ten deele althans, de werking der Wet van 1857 niet „kennen van hooren zeggen maar door hunne dagelijksche „ervaring, hebben hunne overtuiging kenbaar gemaakt „omtrent de opleiding der onderwijzers in het algemeen „en de vuurproef der Provinciale Examens, die over hunne „al- of niet-toelating beslist, in het bijzonder, — over „het gunstig werken der Wet in hare toepassing op het „gehalte van het onderwijzend personeel, dus over eene „zaak, die bijna uitsluitend binnen den kring hunner „waarneming valt." Wat zij verder van hun gezet onderzoek over dit onderwerp getuigen, geeft ons de verzeke-

[1]) Dit opstel komt voor in het *Maandblad van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap*, in een der laatste nommers van den jaargang 1867. Hetzelfde onderwerp is ook breedvoerig bediscussiëerd op de 22e Algemeene Vergadering van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap, in Julij 1867 te Amsterdam gehouden.

ring, „dat hunne opmerkingen niet alleen in de provincie „Noord-Holland, maar ook elders, zij 't niet overal of „in gelijke mate en onder denzelfden vorm, van toepassing „zullen zijn."

Wij willen hen eerst laten antwoorden op de vraag: „in hoeverre de toepassing der Wet gunstig blijkt te werken „op het gehalte van het onderwijzend personeel, waaraan „voor het tegenwoordige en de naaste toekomst de op- „leiding der jeugd wordt toevertrouwd."

Zij beweren, „dat het onderwijs aan degelijke, beschaafde, „bezadigde, werkzame, taaie arbeiders misschien wel „spoedig gebrek zou kunnen krijgen! Ja, gebrek krijgen: „niet aan personen, maar aan personen van den echten „stempel." Verder, „dat men, voortgaande op den inge- „slagen weg van onze toelatings-examens, het gevoel „van eigenwaarde bij velen kwetsen en den afkeer der „fatsoenlijke standen van het onderwijzersvak, dat voor „deze reeds weinig uitlokkend genoeg is, zal blijven ver- „meerderen; dat het onderwijzend personeel zich zal „recruteeren uit die standen der maatschappij, voor wie „het alleen eene standverhooging is"; en, wat slechts weinigen zouden durven gissen, en bijna niemand zou durven schrijven, wordt door dezelfde onderwijzers aan allen, die belang stellen in het onderwijs en den onderwijzer, rondborstig verklaard: „het peil van beschaving van den [onderwijzers-] stand zal dalen in plaats van te rijzen, tot „schade van het volk, dat behoefte heeft aan beschaving „door onderwijzers, bij wie beschaving en goede manieren „door eigen opvoeding in merg en been zijn doorgedrongen." Treurende roepen zij uit, bij de herinnering aan een beter verleden: „Thans is het geen schande meer één- of twee- „of driemaal *gedropen* te zijn. De kuischheid van het „vak is in dit opzicht verdwenen, en wee het vak, dat

„tot zulk een peil is gezonken!" Zij voegen er de bekentenis bij: „dat het vak achteruit gaat is een onmis-„kenbaar feit"; en zij vervolgen: „'t zou de moeite waard „zijn de oorzaken daarvan op te sporen, en de vraag of 't „onmeêdoogend afwijzen daarop niet van werkelijken „invloed is, kan niet dan dringend ter overweging aan-„bevolen worden aan hen, die invloed kunnen en moeten „uitoefenen op den stand van zaken."

Nu wenschen we van die heeren zelve eens te vernemen, welk oordeel zij uit hunne ervaring over de provinciale toelatings-examens hebben gevormd.

Zij zetten als stelling ter verdediging op:

„De uitslag der examens is niet en kan niet zijn een „voldoende waarborg voor de bekwaamheid en geschiktheid „der aangenomenen, en geeft nog veel minder zekerheid „van de onbekwaamheid van alle afgewezenen."

De verdedigers van deze stelling getuigen vooraf, „dat „er weinig grond bestaat om partijdigheid bij de Exami-„natoren aan te nemen; zij gelooven althans niet dat „heeren Inspecteurs en Schoolopzieners eenig onderscheid „maken tusschen openbare en bijzondere Onderwijzers, „tusschen Katholieken, Protestanten of Israëlieten, en „meenen dat genoemde heeren hoog genoeg boven den „aspirant staan, om bij hen niet aan opzettelijke partij-„digheid te kunnen of te mogen denken." O, dachten wij hierbij, konden zij uit hunne ervaring ook de getuigenis geven, dat genoemde heeren hoog genoeg boven de schoolgodsdienst of moderne wetenschap stonden, om als onafhankelijke mannen zich bij de examens boven haren invloed te kunnen verheffen.

„Zij zijn in dit opzicht niet zoo gerust ten aanzien „van de deskundigen, niet-schoolopzieners, die doorgaans „met het examen voor enkele bepaalde vakken zijn belast.

„Maar de Inspecteurs schijnen er op te waken." En, daar het niet mogelijk is aan te geven, in hoever bij de beslissing over de aspiranten, willekeur in 't spel is, kunnen zij dan ook deze beschuldiging, soms tegen de examens ingebragt, hier niet verder doen gelden. Toch laten zij wel eenige willekeur vermoeden.

Maar nu tot de meer ernstige bezwaren overgaande, zeggen zij, wat wij hier verkort wedergeven:

„1°. De tijd voor de examens is te kort, het gedeelte, „dat daarvan aan elken aspirant toevalt, te gering. Als „men het gunstigste geval van slechts 12 aspiranten neemt, „dan verkrijgt elk aspirant in de 7 of 8 vakken te zamen „genomen, naauwelijks $^1/_2$ uur mondeling examen; en „dat voor jongelingen die aan den examinator bijna geheel „onbekend zijn. Daardoor gaat de ondervraging voort met „een haast, die den aspirant verhindert in zijn normalen „toestand te komen; het aantal vragen is uiterst gering; „het worden dikwijls proefvragen, raadselachtig ingekleed, „en zij leveren geene ernstige gegevens ter beoordeeling „op; de aanteekeningen geschieden met gejaagdheid; een „goed antwoord hangt dikwijls meer van het geluk, van „vlugheid of behendigheid dan van ware kunde af. Zoo kan „een bekwame aspirant gemakkelijk worden afgewezen", en aan dat gevaar wil een beschaafd, fatsoenlijk jongmensch zich niet gaarne blootstellen.

„2°. De ondoelmatigheid van het onderzoek zelf. Men „moest bij de uitspraak niet enkel het aantal fouten van „de aspiranten, maar ook de gebreken in de ondervraging, „en deze zijn vele, in rekening brengen. Daarenboven, „de kandidaat moet weten, weten en nogmaals weten. „Geschiktheid om de kinderen te onderwijzen, zijne bruik-„baarheid voor de school, dit alles blijft grootendeels „buiten aanmerking. En waarom? Omdat de meeste

„Schoolopzieners mannen zijn, bij wie het weten op den voor-
„grond staat en de kennis van het Onderwijs oppervlakkig is.

„3°. De ongelijkmatigheid der examens, zoowel in de „verschillende Provinciën als bij de verschillende zittingen „derzelfde Commissie. Eenmaal 's jaars komen de Inspecteurs „wel bijeen om, onder andere zaken, ook die der examens „te behandelen. Er bestaan ook programma's. Maar „nog is er geen vast stelsel van ondervragen. In de 10 „jaren, dat de Wet in werking is, hebben de jongelieden „en zij die hen opleiden, nog niet kunnen achterhalen, „wat men toch wel van hen eischt. Soms zelfs treft „men onder de examinatoren eene specialiteit aan, die „doordraaft op zijn stokpaardje, of eenen ander, wien „het, in plaats van te onderzoeken, wat en hoe de „jongelieden weten, meer bepaald te doen scheen om te „laten uitkomen, wat zij niet weten."

Wij kunnen begrijpen, dat, bij zulk een toestand, „vele aspiranten, heen en weêr geslingerd tusschen de „eischen van nu en van later, het examen beginnen te „beschouwen als een rad van avontuur, waaraan men elk „halfjaar geduldig draait, totdat eenmaal het goed geluk „den prijs doet uitkomen."

Als nu zoo de toestand is van de toelatings-examens, en wij hebben, helaas, geene redenen, om het tegen te spreken, dan zou het volgens onze bescheidene meening, wel wenschelijk zijn, dat eenige heeren Inspecteurs werden uitgenoodigd, om vóór ieder examen aan alle provinciale commissiën de vragen op te geven, die aan de *examinandi* moeten worden voorgelegd, des noods om ze schriftelijk te laten beantwoorden, opdat er van hooger hand een toezigt over deze zoo gewigtige aangelegenheid besta, en er een hooger beroep mogelijk worde. De openbaarheid immers bij de examens voor onderwijzers, die bij het

schriftelijk werk toch niet wordt in acht genomen [1]), schijnt de examinatoren niet genoeg tegen overdrevene of onvoldoende eischen te vrijwaren, terwijl er voor dè onderwijzeressen, wie de wet uit eene zekere kieschheid niet aan een openbaar examen onderwerpt, nog veel minder waarborg bestaat voor een juiste waardering harer bekwaamheid. De schriftelijke antwoorden zouden in het openbaar moeten voorgelezen worden, terwijl het onderzoek naar het lezen en de gemakkelijke uitdrukking der gedachten mondeling moest gebeuren.

De gestelde vragen zouden ook, na den afloop der examens, door middel der dagbladen of maandschriften ter algemeene kennis moeten komen, om aan de latere *examinandi* en hunne leermeesters tot leiddraad voor hunne studiën te kunnen strekken.

Om nu op onze zegsmannen terug te komen, „zij meenen, „dat de gebreken van de examinatoren aan het stelsel „zijn toe te schrijven. Het ambt van Schoolopziener toch „is onbezoldigd, dus eene bijzaak, dikwijls gevoegd bij „eene betrekking, die geheel vreemd is aan de school „Het is een eerambt, door vele bekwamen niet gewild, „door anderen, soms zelfs bij gemis van bekwaamheid, „als middel tot eene hoogere betrekking verlangd en „verkregen, zoodat o. a. bij de openbare examens de „aspiranten de eenigen niet zijn die fiasco maken. Van „daar ook de gedurige verwisseling van personen, die bij „de aanvaarding hunner betrekking het vak nog moeten „leeren", en bij hun aftreden er nog zeer weinig van kennen.

Wij wenschen nu in het kort de middelen op te geven, die zij ter verbetering voorstellen, zonder ons oordeel er

---

[1]) De heer A. Beeloo, Inspecteur van 't Lager Onderwijs in de Provincie Noord-Holland, heeft op de 22ste Algemeene Vergadering van het Ned. Onderwijzers-Genootschap verklaard, dat toch dit schriftelijk werk bij de meeste commissiën tot grondslag dient van haar oordeel over de *examinandi*.

over uit te spreken. Zij geven hun verlangen te kennen naar bezoldigde schoolopzieners, maar, dewijl deze wensch tegen de nog bestaande wet strijdt, stellen zij voor:

1°. Schoolopzieners vooral te kiezen uit gewezene, bekwame onderwijzers. Andere geschikte mannen niet uit te sluiten.

2°. Een betere en naauwkeuriger omschrijving van de vereischten der verschillende examens. De takt en geschiktheid voor het onderwijs moet ook in aanmerking komen.

3°. Meer werkelijke openbaarheid aan de examens te geven, en een beredeneerd verslag van ieder examen aan den Minister te zenden en openbaar te maken.

4°. Den kandidaat meer tijd en gelegenheid te geven, om van zijne bekwaamheid te laten blijken.

5°. Zoo min mogelijk de zoogenaamde deskundigen, met hunne al te theoretische eischen, bij de examens in te roepen.

6°. Te trachten de kandidaten te verkrijgen uit de beschaafde standen.

Ter toelichting van dit zesde middel hadden zij vroeger reeds gezegd, „dat, zooal gedurende de laatste jaren het „aantal afgewezen kandidaten buiten alle verhouding groot „is te achten in vergelijking met dat der toegelatenen, „deze ongunstige uitslag wel voor een deel aan de examens, „maar toch voor het grootste deel aan de aspiranten te „wijten is. De kennis toch en de ontwikkeling van de „meesten staan lager, dan men bij rechtmatige eischen „mag verwachten. Vele kweekelingen kunnen, welke „moeiten zij zich ook hebben gegeven, hunne moedertaal „niet goed uitspreken, en — erger nog — goed proza „of eenvoudige poëzie niet verstaan, zij weten zich over „de behandelde onderwerpen niet juist uit te drukken; „en een beschaafd gebruik van hunne moedertaal is hun „niet eigen en zal 't misschien nooit worden. De be-

„handeling der andere vakken toont bij velen zonneklaar,
„dat hun gebrekkig spreken niet enkel zijne oorzaak
„vindt in onbeschaafdheid, maar wel degelijk ook in
„gebrek aan wetenschappelijke ontwikkeling. In 't kort,
„op de Provinciale Examens wordt het openbaar, dat,
„ondanks de moeiten, de zorgen en de kosten aan de
„opleiding van onderwijzers besteed, ondanks den ijver
„van vele aspiranten, de graad hunner beschaving en
„ontwikkeling veelal lager staat dan men met recht
„mocht verwachten."

De leden der Afdeeling Amsterdam gelooven niet, dat dit aan de opleiding der aspiranten ligt. Waaraan dan? De huiselijke opvoeding moet grootendeels de schuld dragen. Zij zeggen, en wij moeten het wel toegeven, „dat de „aspiranten voor het vak grootendeels uit de lagere standen „zijn voortgekomen." Is dan, mogen wij vragen, de vrees voor de examens bij de jonge lieden uit de beschaafde standen zoo groot, dat een gesubsidiëerde plaats aan 's Rijks normaallessen, dat een wel niet rijk maar toch behoorlijk inkomen in het verschiet, en een pensioen op den ouden dag aan zoo weinigen den moed geven, om toch hun kans te wagen? Het antwoord schijnt bevestigend te zijn. De genoemde leden wenschen voor dit doel nog hoogere jaarwedden en zeggen: „Laat de examens streng maar „billijk zijn en laat des onderwijzers bestaanmiddelen zoo- „danig zijn, dat een beschaafd jongman vooruitzicht hebbe, „van zijn arbeid als een beschaafd mensch te kunnen leven."

Het groote middel is dus, dat men beschaafde jongelingen en jonge dochters voor het vak van onderwijs winne; dan moest men aan de *zoodanigen*, die na achttienjarigen leeftijd zich nog aan het onderwijs willen wijden, een paar jaar vergunnen, om als kweekeling werkzaam te kunnen zijn, ofschoon de strenge wet het niet toelaat; en

als de wet volgens de letter moet gehandhaafd worden, dan zou men ten minste bij het examen voor hulponderwijzer of hulponderwijzeres vrijgevig moeten zijn ten opzigte van die beschaafde jongelingen en jonge dochters, welke van het geven van lager onderwijs geen beroep willen maken en zich zonder geldelijke belooning daartoe bereid verklaren, en dus ook zonder afgelegd examen van den Koning vergunning kunnen verkrijgen tot het geven van zoodanig onderwijs.[1]) Bij het examen voor een hoogeren rang zou men hen wederom naar den vollen eisch kunnen beoordeelen.

De Afdeeling Amsterdam zegt verder van die aspiranten uit den lageren stand: „In hunne jeugd heeft hun alles „ontbroken, wat gunstigen invloed kon uitoefenen op „hunne beschaving, heeft alles hun tegengewerkt in 't „verkrijgen van die ontwikkeling en algemeene kennis, „waartoe in den middenstand omgang en huiselijk leven „zoo ongemerkt en zoo krachtig medewerken." O, dat de heeren, die zoo spreken, het schijnbaar diep verborgen geheim eener beschaafde opvoeding van kinderen uit den minderen stand eens gingen leeren op de bewaarscholen onzer Zusters van Liefde; en dat zij daarna eens kennis gingen maken met de huisgezinnen, waartoe die kleinen behooren; zij zouden er kunnen opmerken, dat de beschaving uit die scholen door de goede spraak, de beschaafde manieren en den godsdienstzin dier kleinen in de huisgezinnen werd overgeplant. Maar om zulke heilzame vruchten te kweeken, is er een andere godsdienst noodig dan door de wet op de openbare scholen wordt toegelaten.

Die paedagogische heeren gaan verder: „Het school- „onderwijs en [het wordt nog sterker] de opleiding, die „zij later als kweekelingen genieten, is *bijna* onmachtig

[1]) *Wet op het Lager Onderwijs*, art. 7. *c*.

„om deze gebreken *geheel* te verhelpen." In verband met hunne bovenstaande verklaring moesten zij geschreven hebben: „is onmachtig om deze gebreken te verhel-„pen." Maar ook op die stelling met hare verzachtende woorden moet onze vraag volgen: Is het dan geen vaststaande regel van de paedagogie, dat reeds de volksschool moet verbeteren en aanvullen wat aan de huiselijke opvoeding ontbreekt? En nu komt gij ons zeggen, „dat niet „alleen het schoolonderwijs maar ook de opleiding, die „zij later als kweekelingen genieten, bijna onmachtig is „om de aangeduide gebreken geheel te verhelpen." Het ligt niet aan uwe personen, de schuld ligt aan uw stelsel. Gij moet niet alleen onderwijzen maar ook opvoeden, niet alleen uwe leerlingen, maar ook uwe kweekelingen, de aspiranten voor het onderwijzersvak, en des te meer moet gij beiden opvoeden, naarmate de huiselijke opvoeding meer ontbroken heeft en meer heeft bedorven; maar gij weet het wel, want ik houd mij overtuigd, dat gij goede huisvaders zijt, er bestaat geen goede opvoeding zonder eene godsdienst, die hemelsbreed van de schoolgodsdienst of van de moderne wetenschap verschilt.

Gelukkig de Katholieken, die de groote beginselen van opvoeding en onderwijs uit het mandement hunner Hoogwaardige Bisschoppen mogen leeren; zij zullen hunne beste pogingen aanwenden om goede katholieke onderwijzers te vormen, goede katholieke scholen op te rigten, een goede katholieke opvoeding aan hunne kinderen te geven. Deze zullen meer en meer leeren, dat men alle menschen moet beminnen en verdragen en, wat de Staat ook van anderen te vreezen heeft, hij mag van de verdraagzaamheid der Katholieken verzekerd zijn en zal wijs doen ons niet tegen te werken, en nog wijzer, als hij ons ondersteunt.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE HARMONIE TUSSCHEN GELOOF EN REDE, BESCHOUWD VOORAL IN HARE PRACTISCHE GEVOLGEN. [1])

Geloof en rede, in hun uitgebreidsten zin opgevat, vertegenwoordigen al de krachten, die op aarde werkzaam zijn.

De rede is de wijsbegeerte, de natuurlijke Godskennis en de wetenschap met al hare vertakkingen; zij is de mensch in zijn huiselijk, maatschappelijk en politiek leven, de mensch in zijn werken en strijden, in zijn rusten en genieten.

Het geloof omvat de door Christus geopenbaarde waarheid, de Kerk met hare hiërarchie, haar predikambt en hare eeredienst; het geloof omsluit het geloovige, het christelijke, het katholieke leven van personen en volken.

De harmonie tusschen geloof en rede is het rijk, dat de Zoon Gods is komen stichten op aarde, zij is de herplanting van het aardsche paradijs, zij is de voorafbeelding en de voorsmaak van het paradijs des hemels.

Al de rampen, waaronder de tegenwoordige wereld zucht, komen hieruit voort, dat deze harmonie geloochend wordt. Men zegt, dat er strijd is tusschen geloof en rede, strijd tusschen godgeleerdheid en wijsbegeerte, strijd tusschen de christelijke en de wijsgeerige zedeleer, strijd tusschen het genot van het tegenwoordige leven en de hoop op een hemel hiernamaals. Hij, die op een ander leven hoopt, zoo beweert men, kan geen man wezen van vooruitgang; die gelooft, geen man van verlichting; die getrouw zoon is van de Kerk, kan onmogelijk een trouw staatsburger zijn. Daarom

---

[1]) Er staat duidelijk met rood gemerkt: „maria"; misschien „manieren"?

[2]) door S. van den Anker, R. K. Priester en Leeraar aan het Seminarie te Kuilenburg. IVe aflevering der *Studien op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied.*

dan ook mag het geloof of, wat hetzelfde zegt, de leer van Christus en van de Kerk niet langer invloed hebben op de rede, dat is: noch op de volksschool, noch op de wetenschap, noch op de natuurlijke zedeleer, noch op het maatschappelijk en politiek leven; daarom moet de Kerk, die reeds overal buitengedrongen is, ook nog beroofd worden van haar vorstelijk bezit in den Kerkelijken Sta t; daarom, in één woord, worden al de stellingen, die Paus Pius IX in zijn *Syllabus* veroordeeld heeft, allerwege en met dolzinnigen hartstogt in praktijk gebragt.

Aan te toonen, dat de harmonie tusschen geloof en rede werkelijk bestaat, en dat zij strekt ter veredeling van al de vermogens des menschen, tot bevordering van zijn geluk op aarde; dat omgekeerd de verbreking dier harmonie den mensch verlaagten oorzaak is van alle tijdelijke rampen, — ziedaar een werk, dat, vooral in onze dagen, niet slechts zeer verdienstelijk maar ook dringend noodzakelijk moet genoemd worden.

De Zeer Eerw. Schrijver van bovengenoemde studie wil dan ook de harmonie tusschen geloof en rede vooral in hare praktische gevolgen beschouwen; hij hoopt aan te toonen:

I. Hoe deze harmonie tusschen geloof en rede in beginsel bestaan kan en in werkelijkheid bestaat, niet ter verlaging, maar ter verheffing van den menschelijken geest.

Met eenige opmerkzaamheid ziet men, dat hier drie punten zullen behandeld worden:

de harmonie tusschen geloof en rede kan bestaan,

zij bestaat werkelijk,

zij strekt ter verheffing van den menschelijken geest.

In de uitwerking van het eerste punt komt veel voor, wat wel zou kunnen gemist worden. De geheele verhandeling over de wegen, langs welke de mensch tot kennis der waarheid komt (blz. 16 tot 31), de optelling van hetgeen de mensch met zijne natuurlijke vermogens, absoluut genomen, kennen kan (blz. 33 en 34), de lijst der afdwalingen, waarin de mensch, niet op bovennatuurlijke wijze geholpen, jammerlijk vervalt (blz. 37 tot 40), — dit alles staat in te weinig verband met de mogelijkheid eener bovennatuurlijke openbaring en met de mogelijkheid harer overeenstemming met de rede. Wat regtstreeks ter zake dient, staat op blz. 32 en 33 en op blz. 42 tot 44.

Kan men hier zeggen: *quod abundat, non vitiat*? Wij voor ons gelooven het niet; wij vreezen, dat menig lezer den moed niet zal hebben, om die lange en bovendien moeijelijk geschreven verhandeling over *middellijke* en *onmiddellijke inzage* en *gezag*, over *meening* en *zekerheid*, over *objectieve* en *subjectieve*, over *metaphysische, physische* en *moreele zekerheid* door te worstelen, maar dat hij, daarin een eind weegs gevorderd, het werk zal ter zijde leggen met de woorden: „Dat is mij te geleerd!"

In het tweede punt blijft de Schrijver beter bij zijne zaak. Het werkelijk bestaan der harmonie tusschen geloof en rede wordt hieruit bewezen, dat de geopenbaarde en de natuurlijke waarheden te zamen een harmoniesch geheel vormen, en dat de geloofsakte, waardoor de Openbaring wordt aangenomen, eene ordelijke zamenwerking is van 's menschen natuurlijke vermogens en van de genade; de type dier harmonie wordt ons getoond in Christus, waarlijk God en waarlijk mensch, de hoogst mogelijk ontwikkelde menschelijke rede vereenigend met het goddelijk verstand.

Ook in het derde punt, waarin bewezen wordt, dat het geloof, daar het ons de natuurlijke en bovennatuurlijke Godskennis meêdeelt, de rede verheft, is niets overbodigs, behalve hetgeen daar voorkomt over de verlaging der rede, als zij het geloof verwerpt; dit immers behoort in het tweede deel.

Dit tweede deel wordt aldus opgezet: (Wij hopen aan te toonen:)

II. Hoe deze harmonie vergaan kan en werkelijk vergaat tot diepe verlaging en vernedering van den menschelijken geest.

De twee eerste punten (zij kan vergaan, en zij vergaat werkelijk) worden, wat ook niet noodig was, niet uitgewerkt; maar waartoe ze dan opgezet? en hoe kan de Schrijver achter een opzet, waarin twee van de drie punten overbodig zijn, onmiddellijk laten volgen: „In deze weinige woorden hebben wij de hoofdgedachten, die wij „in den loop dezer studie breedvoerig zullen ontwikkelen, zoo „duidelijk mogelijk geformuleerd"?

In plaats van de uitwerking dier twee punten vinden we eene flinke uiteenzetting van de drie wijzen, waarop de harmonie tusschen geloof en rede verbroken wordt: de eerste laat de rede opgaan in het geloof, de tweede laat het geloof opgaan in de rede, en de derde maakt eene scheiding tusschen beide; achter elke dezer dwalingen wordt aangetoond, dat zij de verlaging van den menschelijken geest ten gevolge heeft.

Over de nadere uitwerking van den titel (De harmonie tusschen geloof en rede,) *beschouwd vooral in hare practische gevolgen*, hebben we weinig of niets gevonden.

Door praktische gevolgen verstaan wij gevolgen voor de praktijk, voor het leven, bijv. voor de school, voor het huwelijk, voor de de openbare zeden, voor de kunst, voor de nijverheid, voor het welzijn van den burger, voor de rust en veiligheid van den Staat; — maar op deze soort van gevolgen, wat ons te meer verwondert om het woordje „vooral", wordt niet eens heengewezen.

Wij veroorloven ons nog een paar aanmerkingen, die betrekking hebben op een enkel woord, op vorm en uitdrukking.

Op blz. 12 staat: Geloof en rede verleenen elkander eene onderlinge hulp in dier voege, dat de gezonde rede de geloofswaarheid „bewijze, bescherme, verdedige." Dit moet zijn: *bewijst, beschermt, verdedigt*; niet overal, waar de Latijnen den conjunctief gebruikten, moeten wij die wijs overnemen in het Hollandsch.

Op blz. 46 staat, dat ons verstand door den zondenval „eenigszins" verzwakt en verduisterd is; op blz. 63, dat 's menschen rede door den zondenval „eenigszins" verzwakt is; en nogmaals op blz. 64, dat 's menschen zedelijke natuur in dezen val „eenigszins" gewond en verzwakt is geworden. — Is dit „eenigszins" wel gemakkelijk overeen te brengen met blz. 36 tot 40, waar het overtuigend bewijs wordt geleverd, dat de rede — niet in den een of anderen individuëlen mensch beschouwd, maar gelijk zij zich in den loop der geschiedenis feitelijk heeft getoond — omtrent de *eerste* en *meest noodzakelijke* waarheden heeft gedwaald? Is dit „eenigszins" niet nog moeijelijker overeen te brengen met blz. 80, waar de Schrijver zegt, dat de menschelijke rede, aan zich zelve overgelaten, maar al te dikwerf het noodige licht mist, om ook in haar kring niet „jammerlijk" af te dwalen. Met eene *eenigszins* verzwakte rede *jammerlijk* afdwalen omtrent de *eerste* en *meest noodzakelijke waarheden*, dit behoeft minstens eenige verklaring.

Op dezelfde blz. 46 wil de Schrijver zeggen:

Ter aanneming van het echte goddelijke zaad der Openbaring, en niet ter opname van eene vervalschte geloofswaarheid, wordt de grond des harten voorbereid door de gave en genade des geloofs.

Hoe wordt deze gedachte uitgedrukt?

„Voor dit echte goddelijke zaad der openbaring wordt door de „gave en genade des geloofs de grond des harten ter aanneming „voorbereid; doch het is alleen de zuivere en reine geloofswaarheid „die, ingevolge de werking dier gave en genade, het oog van „het verstand op bovennatuurlijke wijze vindt ingericht en ontvan- „kelijk ter opname."

Duister, zeer duister! En waardoor? Enkel en alleen door eene vreemde en gekunstelde plaatsing der woorden. Dergelijke zinnen, die veelvuldig voorkomen in deze studie, kunnen oorzaak zijn, dat de eenvoudige lezer in dwaling geraakt en denkt, hier bezig gehouden te worden met zaken, die zijn begrip ver te boven gaan.

Wat is nu ten slotte, na zooveel aanmerkingen, ons oordeel van *De harmonie*?

Ons oordeel is nog altijd gunstig. De Schrijver bewerkte eene stof, die, ofschoon dikwijls besproken in pauselijke stukken en geleerde werken, nog niet zoo uitvoerig was behandeld in onze hollandsche letterkunde. Een voorganger heeft hij niet gehad, een die hem verbetert, moet nog komen. Het geleverde is goed; door uitlating van de *logica*, door bijvoeging van de praktische gevolgen en vereenvoudiging van stijl zou het voortreffelijk wezen.

DEKREET VAN DE H. CONGREGATIE DER RITEN.

Dubium. „Quum quaesitum esset, an parvi cochlearis pro aqua „in calicem infundenda usus esset licitus, Sacra Rituum Congre- „gatio respondit, anno 1850, die 7 Septembris, servandam esse „rubricam. Quaeritur, utrum haec verba intelligenda sint eo sensu „ut usus cochlearis in praedicto casu omnino prohibeatur? Causa „dubitandi est, quia rubrica, dum praecipit, ut paululum aquae „infundatur in calicem, minime modum infundendi decernit."

Respondit S. Congregatio Rituum, die 6 Februarii anni 1858: „Negative, seu usum parvi cochlearis non esse prohibitum."

Aldus de *Analecta Juris Pontificii* (Livr. 86, cl. 383).

LUXEMBURG.

(*Vervolg van* blz 24.)

TWEEDE BRIEF AAN EEN STUDIEVRIEND.

Waarde Vriend,

Om er, zooals ons hollandsch spreekwoord zegt, geen gras over te laten groeijen, begeef ik mij al dadelijk met U op reis naar ECHTERNACH, waar ik beloofde U te zullen ontmoeten.

Daar echter dit stadje nog van alle spoorweg-gemeenschap is verstoken, moeten wij, om derwaarts te komen, ons te Luxemburg van de diligence bedienen; welke korte reis intusschen, door de fraaije bosschen en schoone landouwen, die men doorrijdt, zeer wordt veraangenaamd.

Echternach, het oude *Epternacum*, alhoewel het in een bekoorlijk dal, door hooge bergen omringd, zeer bevallig aan de Sure gelegen is, zou zeker noch door zijne aloudheid (want het behoort tot de oudste steden van Luxemburg), noch door zijne porcelein-, laken- en andere fabrieken de aandacht eenigzins tot zich trekken, maar heeft zijne vermaardheid alleen te danken aan den grooten Apostel der Nederlanden, den H. Willibrordus; eene ver-

maardheid, die het boven alle andere steden van Luxemburg het hoofd doet uitsteken,

Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Ja, Vriend! daarom is Echternach niet alleen dierbaar aan ons, Katholieken van Nederland, maar ook aan geheel Luxemburg, dat, alhoewel het de gave des geloofs niet regtstreeks aan den H. Willibrordus te danken heeft, hem toch met den schoonen naam van *Salvator Luxemburgensis* mag begroeten.

Ofschoon ik met grond mag veronderstellen, dat de geschiedenis van den H. Willibrordus ten opzigte van ons vaderland genoegzaam bekend is, heb ik toch reden om te twijfelen, of dit met betrekking tot Luxemburg hetzelfde geval zal zijn, en het zal U welligt niet onaangenaam wezen, daaromtrent eenige bijzonderheden te vernemen, die ik uit een werkje van den geleerden Professor in de wijsbegeerte Johann Engling heb geput [1]).

Toen de H. Willibrordus, tegen het einde der zevende eeuw, op verzoek der vrome abdis Irmina, dochter van den frankischen Koning Dagobert II, zich op haar landgoed te Echternach vestigde, was het licht des geloofs reeds sedert lang in die streken doorgedrongen, en bestonden er reeds eenige kloosters en abdijen als zoovele voorposten van het Christendom. Immers de H. Hubertus en de H. Martinus, die dit land viermalen doorreisde, hadden er reeds hunnen apostolischen arbeid aan gewijd. Ja, men heeft duidelijke sporen gevonden van christelijke kerkgebouwen, die tot de vijfde en vierde eeuw heenwijzen; zoodat het vermoeden niet ongegrond is, dat aldaar ten tijde van Konstantijn den Groote door romeinsche

[1]) *Apostolat des Heiligen Willibrords im Lande der Luxemburger.* Luxemburg 1863.

kolonisten de eerste grondslagen van het Christendom zijn gelegd. Dan ofschoon de Romeinen dat land hadden gekoloniseerd, er lusthoven en tigchelfabrieken hadden gebouwd en er vooral den akkerbouw hadden ingevoerd, zoodat Ausonius de inwoners reeds akkerlieden noemt, daar hij zegt:

Memorabo quietos
Agricolas [1]),

toch had onze schoone godsdienst er niet die diepe wortelen geslagen, die men in zulk een lang tijdverloop billijk had mogen verwachten. Integendeel de H. Willibrordus vond bij zijne aankomst het volk ruw en onbeschaafd, meerendeels levende van jagt en visscherij, en daarbij overgegeven aan alle soort der grofste bijgeloovigheid; ja het vierde nog de dienst der heidensche godheden op gewijde hoogten, bij geheiligde boomen en bronnen, geloofde aan geestenzieners, toovenaars, waarzeggers, wigchelaars en heksen, en mengde dus het ware en valsche dooreen. Van waar dat vreemde verschijnsel? De geschiedenis zelve geeft ons de oplossing aan de hand. Zij toch wijst ons op de ruwe horden van het Noorden, op de Hunnen en Vandalen, die de Romeinen voor zich uitdreven en juist datgene verwoestten, wat deze hadden gesticht, en na dien droeven doortogt maakt zij gewag van de zwakke frankische heerschappij, waardoor die landstreek langen tijd aan zich zelve bleef overgelaten. Neemt men hierbij in aanmerking het boschrijke en bergachtige van het land zelve, dat de inwoners zeer verspreid van elkander deed leven, dan laat zich zulk een vervallen toestand gemakkelijk verklaren. Immers de weinige abdijen en kloosters konden hunnen

[1]) *Mosella, X Eidyllia.*

invloed slechts in een beperkten kring doen gelden en misten daarbij nog het noodige herderlijke gezag.

Het eerste werk, dat de H. Willibrordus verrigtte, was dan ook het land in parochiën te verdeelen, en de verstrooide en verwaarloosde schapen onder goede en zorgzame herders tot zoovele geregelde kudden te brengen; en hoofdzakelijk aan deze wijzen maatregel heeft Luxemburg zijne wedergeboorte te danken gehad. Is het, helaas! te betreuren, dat men in de bekende annalen of kronijken bijna niets van den apostolischen arbeid van den H. Willibrordus in die streken vindt opgeteekend; er bestaan toch tal van gedenkstukken, die ons met zekerheid bewijzen, dat de groote Apostel het land in alle rigtingen heeft doorkruist, ja zijne reizen tot over de Moezel heeft uitgestrekt, waartoe hem trouwens de bestaande romeinsche wegen eene gunstige gelegenheid aanboden, zoodat men zelfs uit de gevondene overblijfsels der oude tijden, en uit benamingen met eenige zekerheid het spoor zijner reizen langs de Sure, de Moezel, de Alzette en tot in de Ardennen kan volgen.

Van de oprigting der parochiën, waarover in de oude annalen niet onduidelijk wordt gesproken, getuigen onder anderen de menigvuldige cylindervormige, uit zware graniet- of zandrotsblokken gevormde doopsteenen van een bijzonder soort, die nog bij vele parochiekerken in meer of minder gaven toestand worden gevonden, en die volgens geleerde archeologen behooren tot het tijdvak van de achtste of negende eeuw; en verder ook de oude lindeboomen, die bij de kerken en op de kruiswegen worden aangetroffen, en die voor honderden en meerdere jaren door jongere zijn vervangen. Onder die boomen telde men er, aan welke een ouderdom van 7 a 800 jaren werd toegeschreven, en die dus tot de tijden van

den Apostel heenreikten; en daar wij in zijn levensberigt van *„Arbusculas ex ejus sacris manibus consitas fon-„tiumque venas salubres"* lezen, is het vermoeden niet ongegrond, dat zij naar het voorbeeld en op aanraden van den Heilige zijn geplant, welligt met het oogmerk, om de nog zoo bijgeloovige en heidensgezinde bevolking onder de schaduw der vreedzame linden de gehechtheid aan hare geheiligde eiken te doen vergeten.

Ook hebben volgens de overlevering meerdere kerken hare stichting, zoo niet regtstreeks aan den H. Willibrordus, dan toch aan den invloed van den grooten Apostel te danken, zooals te Consdorf bij Grundhof, te Waldbillig, Christnach, Ermsdorf, Feulen, Mörsdorf, Hemsthal, Hösdorf, Dalheim, Dalem, Irel, Mersch en andere. Verder zijn de bronnen, waarvan boven gesproken is, *fontiumque venas salubres*, als het ware de wegwijzers van de reizen en den apostolischen arbeid van den Heilige. Zoo vinden wij niet alleen te Echternach zelve, maar ook op verschillende plaatsen van het land, bronnen die den naam van Willibrordus dragen, en waarvan de volksoverlevering het een of ander weet te verhalen. In de onderstad van Luxemburg, te Clausen nabij de Alzette bestaat eene Willibrordus-bron, die vaak door godsdienstige personen wordt bezocht en tot doopvont zou hebben gediend.

Te Wilz bij de Ardennen ligt een andere bron van dien naam. De overlevering wil, dat de H. Willibrordus, op ongeveer 300 schreden van het dorp, zijn lastdier een weinig liet grazen, en daarover vrij onzacht door den eigenaar der weide werd aangesproken, waarop de heilige man vriendelijk zou hebben geantwoord: „Wees niet boos, „mijn vriend! ik zal u daarvoor een wederdienst bewijzen", en dit zeggende, zijn staf in den grond zou hebben gestoken, waarop eene bron ontsprong, die nog heden be-

staat en volgens algemeen beweren nog nimmer is uitgedroogd of bevrozen; terwijl twee in de onmiddellijke nabijheid veel dieper liggende bronnen toch soms uitdroogen en met ijs bedekt worden. Nog ten huidigen dage haalt men daar het water als middel tegen eene kwaadaardige huidziekte, het Wils-vuur geheeten. Ook te Heinerscheid treft men een Willibrordus-bron aan, waar de Heilige zou hebben gedoopt; terwijl op het oude kerkhof aldaar, dat nog met eene beukenhaag is omgeven, hij midden in eene haag zou hebben gepredikt en het Misoffer opgedragen; hetgeen tot latere verbouwing van de parochie-kerk, die voor honderd jaar reeds bouwvallig was, aanleiding zou hebben gegeven.

Bij Helsingen bevond zich eene bedevaarts-kluis, waarbij een nu overwelfde en vroeger met een torentje voorziene bron bestaat, die om hare heilwerkende kracht *Fons felix* of ook Willibrordus-bron heet en jaarlijks plegtig wordt ingezegend.

Een dergelijk bedevaartskluisje, ook Willibrordus-kluis genaamd, trof men vroeger bij Piffingen bij den linker Azetten-oever aan, waar thans enkel een steenen kruis staat; doch de bron, die bij dat kruis ontspringt, draagt weêr den naam van den Heilige, en nog gaat men daar en wascht zich met dat bronwater bij het houden eener novene, ter verdrijving van het Wils-vuur.

Behalve deze worden nog meerdere bronnen, die den naam van Willibrordus dragen, aangewezen, als te Daleiden, te Lommersweiler, Weinsheim, Prüm enz.

Dit echter is het niet alleen, dat op den H. Willibrordus heenwijst. Over Marken en Michelau loopt een oude landweg diep in het woud tot aan de Sure. Deze weg wordt Wils-weg genaamd, denkelijk eene verkorting voor Willibrordus-weg, zooals Wils-vuur voor Willibrordus-vuur.

Het vermoeden is niet ongegrond, dat de Heilige zich ook daarheen heeft begeven, omdat er destijds een heidensch bosch en eene gewijde bron bestond, waar nog afgodische offeranden plaats hadden; en het is te meer aanmelijk, omdat een in .de nabijheid, aan de Sure, opstijgend steenbrok nog Willibrordus-predikstoel wordt geheeten.

Ook zegt de overlevering, dat bij Asselborn, waar nog op eene hoogte vier in een vierhoek geplaatste schoone lindeboomen zijn geplant, die voor meer dan honderd jaren andere hebben vervangen, sedert menschen geheugen een draagbare predikstoel heeft gestaan, waarop de Apostel zou hebben gepredikt; en schoon dit nu niet woordelijk is op te nemen, mag men toch met zekerheid veronderstellen, dat ook daar door den H. Willibrordus het geloof is verkondigd.

Verder vindt men verscheidene benamingen van plaatsen, die niet onduidelijk van den naam van Willibrordus zijn af te leiden. Zoo treft men aan de oostzijde van Erpeldingen een bergsprong aan, die Wilwert heet, en er staat nog een steenen kruis ter plaatse, waar de Heilige er een zou hebben opgerigt; zoo ontmoet Gij bij Echternach Vulpert, bij Consdorf Wolper, bij Prüm Wolwert.

Dat ook vele kerken de beeldtenis van den Heilige bevatten en hem als patroon vereeren, zal wel geen betoog behoeven.

Gij ziet hieruit, mijn Vriend, dat het geheele land van Luxemburg nog vervuld is van den H. Willibrordus, en dit is geen ijdel betoon van hulde en bewondering, neen het volk is met hart en ziel aan hem gehecht en vereert hem als zijn magtigen schutspatroon, als zijn werkelijken *Salvator*.

Om U dit overtuigend te bewijzen, moeten wij naar Echternach terugkeeren, van waar wij ons trouwens reeds

lang genoeg verwijderd hebben. Echternach toch mag als de ziel des godsdienstigen levens van geheel Luxemburg beschouwd worden. Niet alleen omdat daar het middenpunt was van den apostolischen arbeid van den grooten Heilige, en daar zijne beenderen rusten, maar ook omdat daar de geloovigen door daden toonen, hoe innig zij aan hun weldoener gehecht zijn en zijne nagedachtenis in eere houden.

Vooreerst hebben wij de oude parochiekerk, den HH. Petrus en Paulus toegewijd. Deze kerk is op zich zelve en om hare oudheid, en om hare oorspronkelijke bouworde, en om hare zigtbare trapsgewijze veranderingen, maar vooral om hare heerlijke ligging op een kleinen heuvel, waardoor zij geheel de stad en den omtrek beheerscht, nog heden een van die gebouwen, welke ten volle de aandacht waardig zijn. De eerste grondslagen schijnen ten tijde van den H. Willibrordus zelven gelegd te zijn; immers in den giftbrief van de H. Irmina, van 1 November 698, wordt behalve van het klooster ook reeds van de kerk van de HH. Petrus en Paulus gesproken.

Het is daar, dat thans de beenderen van den Heilige, die in 1794, tijdens de fransche revolutie, bij de verwoesting van zijne prachtige graftombe gered zijn, onder het hoofdaltaar bewaard worden. Behalve deze relikwiën bevindt zich in een afzonderlijke kas, het *cilicium* of haren boetekleed van den Apostel; ook bezit die kerk nog eene zeer oude en merkwaardige schilderij, waarvan ik zoo gelukkig ben U eene juiste afbeelding hierbij te toonen. Gij ziet, dat de Heilige, in pontifikale kleeding, zittende en het volk zegenende, op den voorgrond is afgebeeld, terwijl de beroemde basiliek, waarover straks nader, zich op den achtergrond vertoont; de tusschenruimte is bezet met eene knielende en biddende menigte, en zelfs is er

nabij de basiliek ook de springende processie op voorgesteld.

Geen wonder, dat die kerk, welke zoo vele kostbare relikwiën bevat, druk wordt bezocht, en de nagedach-

tenis van onzen Heilige daar bijzonder in eere wordt gehouden; wat dan ook vooral blijkt uit den waarlijk wonderlijken ijver, waarmede evengenoemde *springende processie*, ook die der *jubelende heiligen* genoemd, jaarlijks gevierd wordt.

En nu die springende processie. Ja, Vriend, wat zal ik U daarvan zeggen? Als ooggetuige kan ik er ongelukkig niet over spreken, daar ik op dien tijd, dingsdag na Pinksteren, Luxemburg niet heb bezocht. Zoo veel is zeker, dat het er verre af is, dat die springende lieden den lachlust bij den toeschouwer, hoe ook aanvankelijk daartoe geneigd, zouden opwekken; neen, men wordt eer tot bewondering, ja, tot tranen toe bewogen bij het zien van deze dansende en godvruchtige menigte, waaronder zelfs grijsaards en vrouwen met kinderen op den arm zich bevinden. De bewoners der omliggende dorpen komen op Pinksterdingsdag met hunne vanen vroeg in den morgen aan de andere zijde der Sure, die langs Echternach vliet, op pruissischen bodem te zamen; daar doet een priester eene korte aanspraak, men schaart zich in rijen, en de dans begint, bestaande in drie sprongen voorwaarts en één terug, en dat onder het spelen van instrumenten, die dezelfde melodie herhalen; dat duurt zoo ongeveer twee *à* drie uur, en eindigt bij de parochiekerk, waar de menigte zich ter aarde werpt, om het graf van den Apostel te huldigen. Dat deze jubelende processie als een vrolijk huldebetoon aan den Heilige moet beschouwd worden, daarover is men het algemeen eens; maar hoe en wanneer die vreemde godsdienstoefening is ontstaan, ligt in het duister. Sommigen willen haar afgeleid hebben van het heidensch *tripudium*, een feestdans, die in de eerste christentijden zoo vaak werd nagevolgd dat er in Trier nog in 1227 tegen geijverd moest worden. Of nu te Echternach dat gevaar niet bestond, en het heidensch

zuurdeesem, waarvan die dans doortrokken was, hier reeds had uitgewerkt, en voor christelijker gevoelens plaats gemaakt; of deze gewijde processie spoedig na den dood des Heiligen is begonnen, of later haar ontstaan te danken had aan eene pestkrankheid of veeziekte of St-Vitus-dans, — dit is niet te bepalen; — maar zooveel is zeker, dat die processie meer dan 400 jaar heeft bestaan en in de laatste jaren zóó is toegenomen dat er tusschen de 8 à 10,000 personen aan deelnemen.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, kan ik de verzoeking niet wederstaan, u het schoone verhaal mede te deelen van een ooggetuige, die in 1867 de processie heeft bezocht. Na eerst zijne reis van Luxemburg in den vroegen morgen beschreven te hebben, gaat gezegde schrijver aldus voort:

„De toevloed der bedevaartgangers, het gelui der klok-„ken, de beweging op de straten, alles kondigde ons aan, „dat wij te Echternach waren, en dat de processie de „parochiekerk had verlaten, om zich naar den linker-„oever der Sure te begeven, waar de openings-predikatie „gehouden werd.

„Op het oogenblik, dat wij den stoet genaakten, schaarde „men zich tot den terugtogt. Het was negen uur in den „morgen, de laatste dansende pelgrims zouden niet vóór „één uur in den middag het graf van den H. Willibror-„dus bereiken. De processie opende met een koor van „meer dan vierhonderd stemmen, die met de geestelijken „de litaniën en verschillende hymnen aan den H. Willibrord „zongen. De menigvuldige banieren, de breede vanen van „de parochiën, die gezamenlijk naar Echternach gekomen „waren, gingen de geestelijken vooraf, waaronder zich een „kanunnik van de kathedraal van Metz, verscheidene or-„densgeestelijken en de priesters van de naburige kerspelen

„bevonden. Terwijl men met langzame schreden zich stads-
„waarts begeeft, begint een muziekkoor, op de geestelijken
„volgende, den trippelenden deun van den dans van den
„H. Willibrordus aan te heffen, en zie! nu wordt het een
„woeligen stroom gelijk, waarvan iedere golf een menschelijk
„hoofd is, die zich in beweging stelt tusschen de deelne-
„mende en eerbiedige menigte. Het zijn eerst de kinderen
„der scholen, dan jongelingen, dan meisjes, dan mannen,
„dan vrouwen, dan nieuwe groepen van de eene of de
„andere kunne bij rangschikking van zes personen, die
„drie passen voorwaarts en één achterwaarts maken, en
„dat gedurende drie uren voor de laatst aankomende; want
„dit jaar telde men bij de negenduizend dansende pel-
„grims. De toeschouwer van dit tooneel, thans eenig in
„de Katholiciteit, is eerst door duizenden onbestemde ge-
„voelens getroffen, maar het medelijden en de godsdienstige
„deelneming eindigen met de godsdienstige ziel te over-
„heerschen; wat de enkel nieuwsgierigen, wat hen betreft,
„die gekomen zijn om zich te vermaken, zij mogen daar
„een geheim te meer in vinden, om op rekening van het
„fanatisme te stellen, maar het lagchen is hun onmogelijk.
„En waarlijk, die dans heeft in zich zelven niets buitenspo-
„rigs. Hij wordt door geen enkel bijzonder gebaar vergezeld.
„In plaats van te loopen, springen de pelgrims voorwaarts
„en onderbreken dit bij tusschenpoozing door eene rugwaart-
„sche schrede, zonder strenge regelmaat, behalve bij de
„muziekkoren, die hier en daar tusschen de processie in-
„gaan; de alsdan meer geregelde pas doet aan het *tripudium*
„der Ouden denken. Vroeger waren de dansers parochiesch-
„gewijze verdeeld; nu scharen zij zich, naarmate de processie
„zich ontwikkelt, zonder bepaalde orde. Men vindt er
„menschen van allen onderdom en rang. Daar ziet men
„moeders, die de vermoeijenis trotseren en aan den dans

„deelnemen met hunne lijdende kinderen op den arm. „Ginds zijn het groepen, die elkander steunen met behulp „van in elkaâr geslingerde zakdoeken; de sterkeren trekken „de zwakkeren voort. Dikwijls ziet men de bewoners der stad „de menigte doordringen, om met verfrisschende dranken „de dansende pelgrims te laven, van wier gelaat het zweet „als nedergudst. Intusschen heerscht er eene volmaakte „orde onder de menigte, die aan weêrszijde van den op„togt geschaard is en ditmaal uit bij de twaalfduizend „personen bestond. Een honderd soldaten en hoogstens „een twaalftal politiebedienden waren voldoende om overal „de rust en den eerbied onder de menigte te bewaren.... „Het had twaalf uur geslagen.... wij haastten ons om met „de laatste pelgrims bij het graf van den H. Willibrord „aan te komen.... Van de hoogte der tribune van de „parochiekerk zagen wij de processie eindigen. De dan„sende pelgrims zijn afgemat van vermoeijenis, maar hun „met zweet bedekt gelaat is door een straal van geluk om„geven.... Wat verrukkende tranen, wat welsprekende „blikken ten hemel geslagen, welke zielsuitdrukking „op het gelaat, geheel aan God en zijnen Heilige ge„wijd!" [1])

Verder deelt gezegde schijver mede, dat hem werd gesproken van een grijsaard, die gedurende veertig jaren geen enkelen keer de dansende processie had overgeslagen en luid verkondigde, dat hij aan den Heilige zijne gezondheid te danken had. Ook woonde dit jaar eene moeder en dochter uit Charleroi ter dankbetuiging de processie bij, daar de laatste het vorige jaar, ten gevolge van gebeden en novenen, was genezen van de vallende ziekte.

---

[1]) *Pélerinage à saint Willibrord d'Echternacht, Mardi de Pentecôte,* 11 *Juin* 1867. L'abbé J. M. Currique.

En nu, Vriend, rest mij nog het belangrijkste, waarover ik niet alleen U, maar zelfs, ware het mogelijk, alle Katholieken van Nederland, wien de H. Willibrordus nog dierbaar is, zou wenschen te onderhouden; ik bedoel de beroemde basiliek van Echternach.

Het zal wel niet noodig zijn, de geschiedenis dier ba-

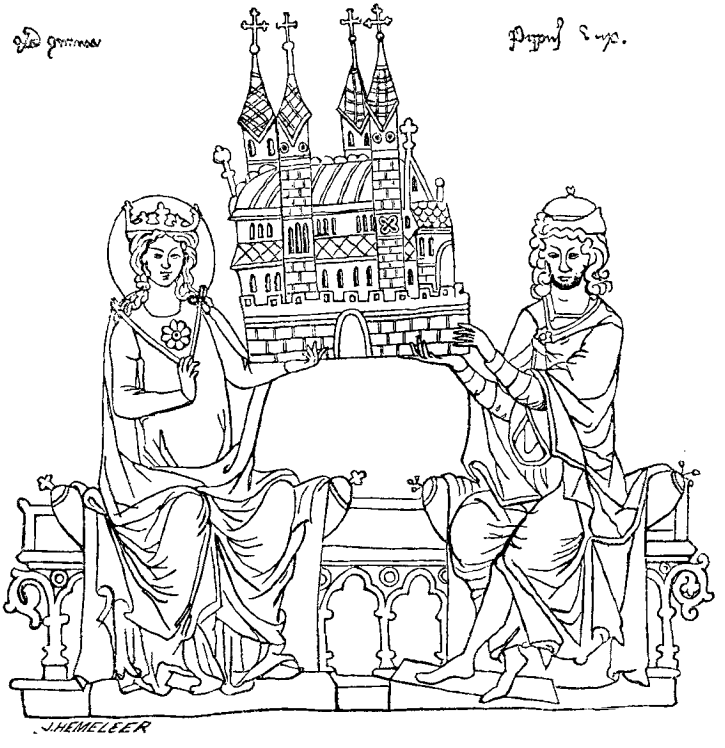

siliek wijdloopig uiteen te zetten. Zij schijnt door de H. Irmina en Pepin te zijn gesticht, daar in het bekende *Liber Aureus* zich nog eene teekening bevindt, de H. Irmina en Pepin voorstellende, die de basiliek op hunne handen dragen, zooals de hierbijgaande teekening aanduidt; deze doet tevens zien, dat de basiliek reeds toen in den

nog bestaanden vorm was ontworpen. In den toenmaals heerschenden romaanschen stijl, boven het graf van den H. Willibrordus gebouwd, bleef zij in dien toestand, tot zij in 1017 eene prooi der vlammen werd. De abt Uroldus begon een nieuwen bouw, die in 1031 onder den abt Humbertus werd voltooid, en ingewijd door den Bisschop Poppo van Trier, en te dier gelegenheid werden de relikwiën van den H. Willibrordus, die uit vrees voor de invallen der Noormannen in den grond waren verborgen, in tegenwoordigheid van Hendrik, Hertog van Beijeren, plegtig overgebragt in de nieuwe kerk. Van den ouden bouw was niets overgebleven dan de krypte onder het koor, waar de H. Willibrord gewoon was de H. Mis te lezen, en waar hij ook onder het altaar van de H. Maagd was begraven.

Werd nu de basiliek grootendeels volgens den vroegeren vorm en op de oude grondslagen opgerigt, het was, volgens den geleerden Professor A. Müllendorff, eerst tusschen 1247 en 1269, dat door den genialen en bouwkundigen kloosterabt Arnoldus de gothische bouworde zóó in harmonische overeenstemming werd gebragt met den oud-romaanschen aanleg van gewelf, torens en vensters, en aan het geheel zulk een grootsch aanzien werd gegeven dat de geleerde kunstkenner Franz Kugler van Berlijn er van getuigt: „Een trotsche bazilieken-bouw is de niet verre „van Trier in den jare 1031 aan den H. Willibrordus ge„wijde abdijkerk te Echternach. In het systeem van haar „schip wisselen pilaren en zuilen elkander af, met levendig „gevoel voor het architectonisch organisme in dier voege ge„ordend, dat de arkaden van wederzijden omvat worden „door grootere van pilaar tot pilaar geslagene bogen, die uit „den bovenwand vooruitspringen. De onderdeelen dragen „een antieken stempel van de hoogste beteekenis, zoowel in

„het lijstwerk der pilaren als in de kapiteelen der zuilen,
„wier bazementen echter een barbaarsch ruw profiel hebben.

„Koor en overwelving van het schip zijn van later tijd." [1])

Dit prachtige gebouw heeft zoo den loop der eeuwen getrotseerd tot in 1794, toen, juist in den nacht van den 6 op 7 November, het feest van den heiligen Apostel, zijne prachtige graftombe en de basiliek, door de fransche helden der revolutie, die bij voorkeur aan weerlooze godsdienstige monumenten hunnen moed koelden, geheel werd vernield. Tusschen glasscherven en spaanders hout van de gebrokene vensters en deuren lagen de beenderen van den Heilige verstrooid. Den volgenden dag bezocht een vroom priester, met name Willibrord Meijer het graf; hij

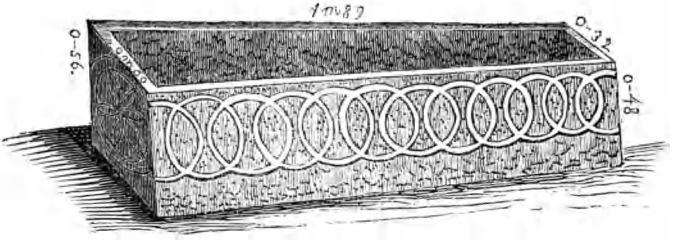

vond daar eene weenende en biddende menigte; verzamelde de verstrooide beenderen, en hield die in zijn bezit tot 1826, toen hij ze op dringend aanzoek van den Deken Coner afstond aan de parochiekerk. De wonderbare [2]) steenen lijkkist kwam in handen van bijzondere personen; oude lieden weten, dat hij jaren in een tuin te Echternach heeft gestaan, en er bloemen in groeiden. Ook die lijkkist wist de genoemde Deken magtig te worden, sloot daar de relikwiën verder in, en plaatste die in 1828 onder het hoogaltaar der parochiekerk.

---

[1]) *Handbuch der Kunstgeschichte.* B. II, § 35.

[2]) Volgens Alkuin zou de steenen kist of sarcophage een halven voet te kort zijn geweest en door een wonder een voet verlengd zijn geworden.

Intusschen was de verwoesting van de basiliek zoodanig dat zij voor de godsdienst onbruikbaar was geworden, en als nationaal eigendom in 1796 werd verkocht aan de familie Dondelinger, die er een fabriek van aardewerk in oprigtte en, tot groot nadeel voor het gebouw, de ovens in de kerk zelve plaatste, zoodat uit een der hoektorens de rook oprees. Die toestand werd nog verslimmerd, toen het Hertogdom in 1842 de helft der abdij in eigendom verkreeg en tot eene kazerne inrigtte, door het afgestane gedeelte met eene planken beschutting af te scheiden. Daar intusschen ook dat gedeelte niet geheel kon worden benuttigd, en men geen herstellingen deed, stond het geheel bloot aan den invloed van het weder en verviel van dag tot dag hoe langer hoe meer. Wel had men nu en dan den wensch gekoesterd, de basiliek te herstellen, en zelfs had Mgr Laurent indertijd daar ernstig aan gedacht, wel had wijlen Koning Willem II, bij zijn bezoek te Echternach, die herstelling onder zijne koninklijke bescherming willen nemen, en Prins Hendrik der Nederlanden later menigmaal ten gunste dier herstelling gesproken, en ook de in Luxemburg opgerigte *Archeologische Vereeniging* niets onbeproefd gelaten, om dit loffelijk doel te bereiken; doch alle aangewende pogingen bleven vruchteloos. Aanvankelijk stuitte men op de groote moeijelijkheid, dat het gebouw twee eigenaren had; gelukkig werd dit bezwaar gedeeltelijk opgeheven, toen mevrouw de weduwe Dondelinger, bij brief van 5 December 1852, verklaarde bereid te zijn, in overeenstemming met den uitersten wil harer echtgenoot, haar gedeelte in de abdij belangeloos af te staan, als het aan de eeredienst kon worden hergeven.

Dit was eene uitkomst; nu hoopte men, dat het langgewenschte werk zou beginnen. Dan helaas! er gebeurde

niets; het scheen dat de Voorzienigheid den ijver van de Katholieken nog krachtiger wilde hebben opgewekt. Die toestand bleef tot in Maart 1856 voortduren, toen een gedeelte van het gewelf naast het koor nederstortte, hetwelk eene algemeene ontroering veroorzaakte. Het goevernement zelf nam nu de zaak het eerst ter harte, benoemde eene commissie, die met de Heeren Jurion en Würth-Paquet, generale administrateurs, zich den 9 April ter plaatse begaf, om te onderzoeken, of herstelling nog mogelijk was, en daar de bouwkundigen dit eenstemmig beaamden, verklaarde de Heer Jurion, administrateur der publieke werken, reeds bij missieve van 23 April, dat hij bereid was, de dringendste herstellingen te laten doen, indien de familie Dondlinger haar gedeelte afstond. Naauwelijks was die gunstige beschikking te Echternach bekend, of reeds den 31 Mei ontving de kerkfabriek de akte van schenking van mevrouw Dondelinger en hare kinderen. Dan..... de heer Jurion trad uit het ministerie, en de zaken bleven weder zoo zij waren, tot in December 1857 een grooter gedeelte van het gewelf nederstortte, en men alle denkbeeld aan herstelling opgaf; ja uit veiligheids-maatregel besloot, het gedeelte, dat aan den Staat behoorde, af te breken. En werkelijk de zaak werd voor de regtbank gebragt, en in den zomer van 1861 werd door het tribunaal te Diekrirch bepaald, dat het gedeelte, aan het goevernement behoorende, zou worden afgebroken, en er een scheidsmuur tusschen het eigendom van den Staat en dat, wat aan de erven Dondelinger toebehoorde, zou worden gemaakt.

Nu ging er als een electrieke schok door geheel Luxemburg, en rees er een algemeene kreet op tot behoud, van dat dierbaar monument. De godsdienstijver der ingezetenen van Echternach ontvlamde, en als bij tooverslag ontstond reeds op het einde van 1861 eene *Ver-*

eeniging van de voornaamste ingezetenen der stad. Dit vond algemeen bijval, en men stelde zich onmiddellijk aan het werk. Reeds in Februarij van het volgende jaar vervoegde zich een deputatie, bestaande uit de ijverige heeren Würth-Paquet, President van het hooge geregtshof, de *abbé* Föhr [1]), President van het seminarium, den professor Engling, President van de *Archeologische Vereeniging*, en den professor Namur, secretaris dier vereeniging, bij zijn Exellentie den heer Minister van Staat, den Baron de Tornaco, om hem het adres der *Vereeniging* tot behoud der basiliek aan te bieden. Men verwierf eene gunstige ontvangst, en het eerste uitwerksel was, dat de oprigting van den aanbesteden scheidsmuur geen voortgang had.

Reeds den 2 Junij 1862 hernieuwde mevrouw de weduwe Dondelinger hare donatie [2]), en zeven dagen later, op Pinkster-maandag, wapperde de vaan der *Vereeniging* met den geliefden naam van den H. Willibrordus van een der gebrokene torens van de basiliek, aan de talrijke vreemdelingen, die op dien tijd reeds de stad vervulden ten

---

[1]) Het is mij eene behoefte U mede te deelen, dat ik aan de bereidwilligheid van den *abbé* Föhr, dien ik op mijne reis heb leeren kennen, al die bijzonderheden te danken heb, die ik zoo uit zijne gesprekken als uit zijne brieven en de mij toegezondene brochures heb mogen putten. Daartoe behooren vooral *de Jaarlijksche verslagen der Vereeniging*, de belangrijke brochures van den heer S. Engling, *Apostolat des Heiligen Willibrords*, van Prof. Namur, *La Basilique de S. Willibrord à Echternach*, en vooral ook het *Leben des heiligen Clemens Willibrord von* Dr J. Mullendorff, thans Pastoor te *Kail*, welke mij ook de schoone staalgravure en houtsneden, die mijn schrijven niet weinig opluisteren, goedgunstig heeft afgestaan.

[2]) Zij werd op het slot Liebenstein, onder dagteekening van 10 Augustus door het Koninklijk-Hertogelijk besluit bekrachtigd, met deze merkwaardige woorden: „aangezien, dat deze schenking.... „voordeelig is voor de begiftigde kerkfabriek, bijzonder voor de „inwoners van Echternach, en in het algemeen al de inwoners „van het land betreft, uit het oogpunt der herstelling van een oud „en beroemd monument...." De aannemingsakte werd den 24 Oct. 1862 voltrokken.

teeken, dat die prachtige kerk eindelijk aan hare bestemming zou worden hergeven, en aan de leden der *Vereeniging* ter blijde aanmoediging, daar werkelijk de algemeene vergadering dien dag zou gehouden worden. Deze had dan ook ten twee uur met algemeene geestdrift plaats, de statuten werden vastgesteld, men benoemde eene commissie van bestuur, en 6,000 franken werden onmiddellijk door de inwoners van Echternach bijeen gebragt, om de dringendste werkzaamheden te beginnen.

Nog ontbrak het eigendom der regering. Bij het openen der Kamers van het Groot-Hertogdom werd die zaak onmiddellijk ter sprake gebragt; en juist bij het sluiten van het octaaf van den H. Willibrord, werd met algemeene stemmen, zonder discussie, de donatie goedgekeurd en den 18 daaraanvolgende door zijn Koninklijke Hoogheid den Prins-Stadhouder bekrachtigd. De formeele schenkingsakte werd daarna den 4 Maart voltrokken.

Nu was alle zwarigheid opgeheven, en kon de liefde en ijver voor de herstelling van dat dierbaar monument zich ten volle ontwikkelen; en wij mogen er ter eere van geheel Luxemburg bijvoegen: de inwoners hebben die liefde op eene waardige wijze getoond. Zij bevestigen ten volle het woord van een duitschen geleerde, „dat een volk, hetwelk „zijne gedenkteekenen niet veracht, maar de steengewordene „geschiedenis zijner grootheid in lapidaarschrift weet te „lezen, en met ondersteunende hand en ijverige zorgvul„digheid zich weder het lang verwaarloosde aantrekt, dat „zulk een volk in heilzamen ommekeer is en op den weg „der volle genezing." Trouwens, zooals een ander diepzinnig kunstkenner [1]) zegt: „De oude gedenkteekenen zijn

---

[1]) Dr G. Lübke, Professor aan de Akademie van Bouwkunde te Berlijn.

„voor den minnaar der geschiedenis even dierbaar als de „geologische lagen van een gebergte voor den natuuronder- „zoeker. In zulke monumenten zien wij de geschiedkun- „dige bezinkingen van het geheele leven eener gemeen- „te, zien wij de godsvrucht, het geloof, de lotgevallen „van honderden jaren als versteend."

Het eerste werk, wat nu de *Vereeniging* te doen stond, was te onderzoeken, of de overgeblevene bouwvallen van het grootsche gebouw konden dienen of door iets anders moesten vervangen worden. Men raadpleegde de voornaamste bouwkundigen, en hun algemeen gevoelen was, dat het onverantwoordelijk zou zijn, het bestaande niet te behouden en te benutten. Men besloot dus, de gebrokene pilaren en zuilen, enz. in den vorigen staat te herstellen, en geen wonder, dat men tot dit besluit gereedelijk overging, daar de bovengenoemde Professor Kugler, die nog in 1841 de basiliek bezocht, er van getuigde:

„Ik meen, de duidelijke overblijfselen van een echt ro- „meinsch monument in deze streek gevonden te hebben: „dit zijn de corinthische kapiteelen op de zuilen der „in de elfde eeuw gebouwde abdijkerk van het niet „verre van Triër gelegene Echternach. Hunne behandeling „is nog bepaald klassiek, hun vorm op eene wetenschap- „pelijke en regelmatige wijze behandeld, beiden op eene „manier, die voor de middeleeuwen, en bepaald voor het „tijdvak der elfde eeuw, ongehoord is. Zonder twijfel zijn die „kapiteelen (gelijk er bij de middeleeuwsche italiaansche ge- „bouwen zoovele voorbeelden gevonden worden) aan een „belangrijk gedenkstuk der oudheid ontnomen." Ook de Kanunnik van Wilmorsky drukt zich aan den Prof. Namür in denzelfden geest uit, daar hij schrijft: „Deze [abdijkerk] is niet alleen het eenige gedenkteeken van uw land, „maar welligt aan deze zijde der Alpen, dat in zijne schoone

„hal zijne antiek-romeinsche zuilen-kapiteelen bewaard „heeft; volgens mijn gevoelen zijn zij aan een oud romeinsch „monument (welligt aan de nabij gelegene villa) ontleend." Men had namelijk vijftien jaren vroeger, in de nabijheid

van Echternach, de fondamenten van eene romeinsche villa ondekt.

Wat daar van zij; genoeg, Vriend, dat er alle reden bestond, om dien kostbaren schat der oudheid te bewa-

ren, en hem zoo mogelijk zijn vorigen luister weder te geven. En dit is op allezins loffelijke wijze geschied.

Het innerlijke van dit grootsche monument, waarvan de schetsteekening hierbij is gevoegd, vertoont zich nu weder, zooals het vroeger bestond, dank zij den heer ingenieur Hartman, in wien men een even ijverig als kundig architect heeft gevonden, die de herstelling van den beginne af heeft bestuurd, en met zooveel beleid tot nu heeft voltooid, dat men bij dien gevaarlijken arbeid geen enkel ernstig ongeval heeft te betreuren gehad. Na de noodige onderstutting moest vóór alles het puin en de vuilnis worden weggeruimd, daar gedurende ruim een halve eeuw opeengehoopt. Hierbij kwam ook weder de lang verlorene en verstopte bron van den H. Willibrordus, die in de krypte onder het altaar der Moeder Gods ontsprong, aan het licht; men heeft haar dadelijk op nieuw omsloten, en sedert geeft zij een goed en helder water in overvloed. In den winter van 1863 werd het noodige bouwmateriaal bijeengebragt, en reeds in het voorjaar met de wezenlijke herstelling krachtig begonnen; zoodat, toen ik in Augustus van dat jaar des avonds te Echternach kwam, en na eerst de parochiekerk bezocht, en de relikwiën van onzen Heilige vereerd te hebben, bij het maanlicht de grootsche basiliek binnentrad, ik reeds weder eenige pilaren en zuilen hersteld en herrezen zag, ofschoon de houten afscheiding van het koor nog bestond, en ik, daar intredende, ook nog de overblijfselen der fabriek en der ovens vond; wijl men aan die zijde de hand nog niet aan het werk had geslagen.

Hoe zal ik U de algemeene geestdrift, den volhardenden ijver schetsen, waarmede men de verdere herstelling van dit grootsche monument heeft ondernomen en gelukkig volbragt? Het is waarlijk treffend deswegens de jaarlijk-

sche verslagen der *Bouwvereeniging*, op de algemeene vergaderingen uitgebragt, te lezen. Al dadelijk vestigde zich in Luxemburg zelf eene *Hulpvereeniging*, met den onvermoeiden heer President Würth-Paquet aan het hoofd. Als om strijd werd van alle zijden aan het lidmaatschap, slechts drie franken in het jaar bedragende, deelgenomen. Dat door meer vermogenden grootere giften, zoo in geld als in bouwmateriaal, gedaan werden, zal ik wel niet behoeven te melden. Ook de Staat schonk eene jaarlijksche subsidie van 2,000 franken. Maar de liefde voor de herstelling van de grafkerk van den H. Willibrord uitte zich bovendien onder allerlei vormen. Dan waren het kleine meisjes, die de eerstelingen van haren handenarbeid bijeenbragten; dan de kinderen der middelbare en ambachtsscholen, die hunne prijzen en door hen zelven gemaakte teekeningen ter verloting aanboden; dan de hoogere meisjesscholen, die met de dames in handwerken wedijverden, om eene meer degelijke loterij tot stand te brengen. Dan weder waren het tooneel- of *circus*-voorstellingen, of concerten, of *turn*- en muziekvereenigingen, uitsluitend voor dat schoone doel gehouden, en waarvan de opbrengst aan de bouwcommissie werd afgestaan; ja, zelfs het garnizoen van Echternach bleef niet in gebreke het zijne toe te brengen, om dien bouw te verhaasten. Maar dit was nog niet alles: zij die niets konden geven, de werklieden offerden hunne vrije dagen, de voerlieden hunne karren en paarden, om soms van zeer verre de zware steen-, lei- en houtvrachten aan te voeren, waartoe de winter gewoonlijk werd gebezigd. In het verslag van 1866, vond men onder anderen opgeteekend, dat de inwoners van Godendorf, Edingen, Eisenach, Minden, Menningen, Irrel, Nalingen, Steinheim en Osweiler toen niet minder dan 94 vrachten hadden geleverd, waartoe 242 paarden werden gevorderd.

En, Vriend, als ik U dan zeg, dat die ijver tot het einde toe onverflaauwd is gebleven, en in het begin van het vorige jaar de basiliek weder daar stond in hare vroegere schoone vormen, zooals de nevensgaande houtgravure aangeeft, en die stoute herstelling slechts 90,000 franken heeft gekost, waarvan er 30,000 aan vrijwilligen arbeid

en geschonkene bouwmaterialen werden bijgedragen, dan zult gij gereedelijk met mij instemmen, dat de bewoners van Echternach en van geheel Luxemburg zich den grooten Apostel waardig en dankbaar hebben getoond, en hunne liefde aan die der eerste christentijden doet denken, en

heerlijk afsteekt bij het eigenbelang en de geldzucht van onze koude en ziellooze eeuw. [1])

Geen wonder dan ook, dat, ofschoon er nog veel aan de torens en bijzonder voor het inwendige te doen is, er reeds een algemeen verlangen ontstond, om het grootsche gebouw, dat meer dan eene halve eeuw van zijnen luister was beroofd, aan de eeredienst te hergeven; en dat Mgr Adames aan dat heilig verlangen gereedelijk heeft voldaan en de inwijding op 21 September ll. bepaald, te meer omdat den volgenden dag het 50-jarig jubilé van den beminden Deken en Pastoor P. Thomas te Echternach inviel, en die stad dan een waarlijk dubbel feest zou mogen vieren. En zij heeft dit op eene echt godsdienstige en christelijke wijze, maar met eene edele geestdrift gevierd. Meer dan zes weken te voren waren de voornaamste dames van Echternach ijverig in de weer om alles voor te bereiden; jong en oud, arm en rijk beijverde zich vreugdevol dit schoone feest op te luisteren. De straten werden in lanen van jeugdige dennen herschapen, die door guirlanden, met ontelbare schoone bloemen doorvlochten, aaneen waren geslingerd en verbonden. Duizenden en duizenden kleine vaantjes van allerlei kleuren wapperden tusschen het groen der boompjes. Hier en daar verrezen eerebogen met kransen en kroonen, opschriften en chronica versierd; zoo stond, om er een te noemen, voor de basiliek, met des avonds en nachts verlichte letteren:

SanCte CLeMens WILLIbrorDe, pro tUIs ora;

andere waren den geliefden Bisschop Adames, andere den waarden jubilaris gewijd.

---

[1]) Uit het verslag van dit jaar blijkt, dat de bijdragen in 1868 ruim 15,000 franken hebben bedragen.

Ook de stadsregering begreep hare roeping en bragt het hare toe, om de godsdienstige stemming van het feest te bewaren. Het opslaan van kramen en uitstallingen, het houden van zoogenaamde vrijnachten met muziek en dans werd verboden, ja zelfs het vrije verkeer van het vee, dat in vele landsteden des morgens uitgedreven en 's avonds wordt binnengelaten, werd ter voorkoming van versperring en ontreiniging der straten niet toegestaan.

Des zondags avonds ten 6 uur werd Mgr Adames verwacht, een prachtig altaar was te zijner eer aan het begin der stad opgeslagen. Geheel Echternach was op de been, en ging Zijne Hoogwaardigheid processies-gewijze te gemoet. Vooraan ging de schooljeugd, dan de studenten, dan jongelingen en jonge dames, dan tal van kleine meisjes, als in 't wit gekleede engeltjes, dan het *Turn-Verein*, de liedertafel en eene menigte van geestelijken, van wijd en zijd te zamen gestroomd. Het landvolk, hunne rozenkransen biddende, vormde als eene levende haag langs de processie; huizen en daken waren met toeschouwers bedekt. Nadat Mgr bij het altaar had plaats genomen, defileerde de processie voorbij zijn troon, tot de geestelijken, in feestelijke koorkleederen, hem onder een baldakijn tusschen de biddende menigte voerden naar de parochiekerk, waar de Willibrordus-litanie werd aangeheven, en de geestvervoering zich lucht gaf, met het *bid voor ons, H. Willibrordus* door de hooge gewelven te doen dreunen. Na den zegen ontvangen te hebben, keerde ieder in de blijdste gemoedsaandoening huiswaarts. Hadden Echternachs bewoners hunnen geliefden Bisschop eene waardige ontvangst bereid, zoo zelfs dat vele vreemde geestelijken tot tranen toe waren bewogen, met niet minder vervoering en geestdrift werden de twee volgende dagen, de inwijding en het feest van den gelukkigen

jubilaris gevierd en door eene algemeene illuminatie besloten.

Het zal U gewis aangenaam zijn te vernemen, dat onder de vele genoodigden onze geliefde Bisschop Mgr Zwijsen niet was vergeten; jammer, dat zijne hooge jaren hem belet hebben dit schoone, dit ook ons zoo dierbare feest bij te wonen.

Zoo is dan die grootsche basiliek, voor ruim achthonderd jaren gesticht, en door den Bisschop Poppo van Trier in 1031 eenmaal ingewijd, weder als een phœnix uit haar assche herrezen, zoo is zij op 21 September door Mgr Adames weder plegtig aan Gods heilige dienst hergeven, zoo is het verledene weder op eene waardige wijze verbonden aan het tegenwoordige.

Dat gij, mijn Vriend, nu, daar ik U dat alles in herinnering breng, evenals ik dubbel spijt gevoelt, dit feest te hebben moeten missen, daarvan houde ik mij verzekerd; dan, wat zoude het baten over het verledene te treuren? laten wij liever op de toekomst hopen, en ons op een nog schooner feest voorbereiden, dat onzen geliefden H. Willibrordus te wachten staat, ik bedoel het plegtig overbrengen zijner relikwiën in de nieuwe basiliek, zoodra die daartoe waardig zal zijn voltooid en opgesierd; maar dan,

Si mihi tam longae maneat pars ultima vitæ,

ja, dan ook laat ik U niet los, en zult Gij met mij de reis naar Luxemburg en Echternach moeten maken, maar dan ook hoop ik, dat wij, Hollanders, wij de eerstelingen van den *H. Willibrordus*, daar niet met ledige handen zullen staan, maar het onze zullen hebben toegebragt, om onze liefde voor onzen eersten geloofsverkondiger en

Apostel, om onze dankbaarheid aan zijne nagedachtenis, aan zijne grafkerk te toonen.

Trouwens is er reeds zeer veel gedaan, er blijft, zoo voor het uit- als inwendige, nog veel te doen over. Is ook het leijen dak geheel vernieuwd, nog slechts één der vier hoektorens, die waaruit vroeger de zwarte rookkolommen rezen, verheft weêr zijne rijzige 180-voet hooge spits, getooid met het symbool van het geloof, een schitterend verguld kruis; de drie overige moeten nog worden afgewerkt. Voor het inwendige is slechts het noodige gedaan, om de heilige diensten behoorlijk te kunnen verrigten, als verlichting, bevloering en bepleistering; alleen het altaar is van prachtigen zandsteen uit het naburig Born opgerigt, volgens de meesterlijke teekening van den beroemden en geleerden Directeur van het germaansch museum te Nureuberg, den heer A. Essenwein. Uit voorzorg blijft het echter voorloopig met hout omkleed.

In September 1867heeft genoemde heer Essenwein in tegenwoordigheid van Mgr Adames de basiliek bezocht en zijne denkbeelden toen medegedeeld; daarna is hem de geheele afwerking en versiering van het inwendige opgedragen, en in het vorige jaar zijn reeds zijne schoone schetsen en plannen in den echt romaansch-gothischen stijl geleverd, die van alle kenners en geleerden in dat vak zoo worden geprezen, dat volgens het algemeen gevoelen, door die uitvoering de basiliek eene modelkerk zal worden, eene kerk, den H. Willibrordus allezins waardig.

Voeg hierbij, dat de geleverde teekening van het grafmonument, achter het hoogaltaar op te rigten, allerprachtigst en een waar meesterstuk is, maar ook dat de kosten van dit een en ander nog op ruim 100,000 franken zijn geraamd, dan geloof ik, dat het meer dan tijd

wordt, dat ook wij, Katholieken van Nederland, eenig deel nemen aan die grootsche onderneming. Dat de ijver van Echternachs, van Luxemburgs Katholieken ons niet beschame; toonen ook wij, kinderen van den H. Willibrordus te zijn, en liefde en geestdrift voor het graf van Neêrlands Apostel te bezitten, aan wien wij de schoone gave des geloofs te danken hebben; laat ook ons eene *Willibrordus-Vereeniging* ter inzameling van eenige penningen tot voltooijing en versiering van Echternachs basiliek tot stand brengen; en zoo mijn schrijven U en anderen daartoe mogt hebben opgewekt, daartoe een spoorslag mogt hebben gegeven, zal ik mij dubbel gelukkig en mijne moeite rijkelijk beloond rekenen.

Voor ik dezen, reeds al te langen brief eindig, moet ik toch nog even op mijn vorig schrijven terugkomen. Door al te veel op mijn geheugen te vertrouwen ben ik, zooals men mij heeft opgemerkt, in een paar onnaauwkeurigheden vervallen, die ik wil herstellen.

Vooreerst heb ik de druiventeelt wat al te zeer uitgebreid, deze wordt alleen aan de oevers der Moezel en der Sure beoefend, en dit waren juist de streken, die ik heb bezocht.

Dan heeft niet Koning Willem I, maar Willem II de ruïne van het kasteel van Vianden weder aangekocht. De eerste heeft, tot groote ergernis der Luxemburgers, zijn Groot-Hertogendom nimmer een bezoek waardig gekeurd.

Eindelijk heeft zich de anecdote met den gevonden wijn eenigzins anders toegedragen. Men heeft slechts een enkel vat onder het puin bedolven gevonden, waarvan het hout zoodanig was verteerd, dat het nog slechts even bestand was de tot gelei geworden wijn te bevatten, die zich als een lederen zak voordeed, zóó was hij verdikt

en te zamen geloopen, doch bij ontbinding werd hij zeer smakelijk bevonden.

En nu, mijn Vriend, hoop ik spoedig uw berigt te mogen ontvangen, dat ik mijn gegeven woord ridderlijk heb ingelost en mijne belofte trouw heb vervuld, en hiermede verblijf ik, ut semper,

t. t. ex animo

Zondag Quadragesima, 1869. H.

PROTESTANTSCHE DOMPERIJ.

In het *Literarisch overzicht* van het *Theologisch Tijdschrift* (6e stuk, 2e jaargang) vindt men een paar voorbeelden van protestantsche domperij, welke wij niet onopgemerkt willen laten voorbijgaan.

Het is wonderbaar, wat protestantsche geleerden zich al laten voorstaan op het licht, dat zij aan de Hervorming te danken hebben; een licht, hetwelk voor hen nog altijd voortgaat in luister te schitteren. Zelfs worden zij door dat heldere en groote licht zoo verblind, dat velen hunner in den regel het vermogen schijnen te missen, om bij ons, Katholieken, iets anders dan onwetendheid, domheid, duisternis te zien; en wanneer het licht, door de Katholieken ontstoken, eens zoo digt onder die kranke oogen gebragt wordt, dat iemand stekeblind zou moeten zijn, als hij het niet voor een licht erkende, dan kunnen onze verblinden dit schijnsel niet verdragen, zij noemen het aanstonds een valsch licht, bijv. katholiek geloof, supranaturalisme, Kerk- of autoriteitsgeloof — want eene dergelijke benaming doet bij hen alles af — en zij komen zoodra mogelijk met eenen vervaarlijken domper aanloopen, dien ze op dat katholieke licht pogen te zetten, opdat hunne oogen er niet door gehinderd mogen worden. En zoodra zij dat werktuig tusschen hun oog en het licht gebragt hebben, zien ze niets meer, en hebben ze het katholieke licht uitgedoofd!

Behalve bij andere protestantsche Hooggeleerden, aan wier aanspraak in dit opzigt wij niet te kort willen doen, schijnt dat domperen vooral eigen te zijn aan sommige Hooggeleerden der leidsche hoogeschool. Het zij ons vergund, dit met eenige voorbeelden te bewijzen.

Wie herinnert zich onder anderen niet het in zake van 't onderwijs door den Hooggeleerden Heer Siegenbeek indertijd uitgesproken vonnis over onze katholieke seminariën, dat daar *de domheid geörganiseerd* was? En wat zou dan uit die kweekscholen van geleerdheid en wetenschap anders dan domheid kunnen voortkomen!

Een ander Hooggeleerde, Professor Scholte [1]), ziet in de katholieke geloofsleer eene *aaneenschakeling van ongerijmdheden*, een *credo, quia absurdum*; in één woord den nacht, die aan de opgaande zon der Hervorming voorafging. Wat oordeel moet zulk helder hoofd uitspreken over het wetenschappelijk werk van een Katholiek? Het beste wat ons overkomen kan, is zeker als de Hoogleeraar gelieft te zwijgen.

Van een ander Hooggeleerde, Professor Kuenen, vernemen wij, *Theologisch Tijdschrift* (3e stuk, 1e jaargang), dat een geleerd werk van Dr J. Langen, Professor in de katholieke theologie aan de universiteit te Bonn, *mislukt* is, vooral om deze reden, omdat hij aan het *supranaturalisme* getrouw is gebleven. Ook geeft Prof. Kuenen aan zijne recensie den veel beteekenenden titel van *Machteloos supranaturalisme*.

Doch genoeg ter toelichting, om over te kunnen gaan tot den Hooggeleerden recensent van het genoemde *Literarisch overzicht*, die zich teekent L. W. E. R[auwenhoff];

---

[1]) Zie onder anderen *Supranaturalisme in verband* enz. blz. 29 van *De Katholiek*, Dl LIV, blz. 215 en 265.

hij is voorzeker niet een der minst uitstekende lichten onzer leidsche hoogeschool, aan wien inzonderheid de protestantsche geleerdheid voorwaar veel te danken heeft, onder anderen wegens eene verbazingwekkende onwetendheid ten opzigte der katholieke geloofsleer [1]) en wegens eene verduistering [2]), beide door dit tijdschrift, in geschriften van zijn Hgl. aangetoond.

Zijne eerste aanteekening betreft Joh. Jos. Ign. von Döllinger, een van de meest bekende katholieke godgeleerden in Duitschland, doch die door den heer L. W. E. R. zoodanig onder den domper geplaatst wordt dat, werkelijk, al zijn licht eensklaps verdwenen is. Zie eens, hoe gemakkelijk dat toegaat.

Het betreft de tweede editie van Döllingers *Christenthum und Kirche;* daarvan zegt L. W. E. R.: „Hoewel de „schrijver om zijne vrijzinnigheid door Rome is veroordeeld, „kan men hem nog veilig een geloovig man noemen. „Althans in zijne kritiek van de N. T. ische berichten „behoudt de traditie al haar gezag. Zelfs de stichting „der gemeente te Rome door Petrus wordt door hem „verdedigd. Dat hiermede de aanspraken op wetenschap„pelijke waarde voor het boek verloren gaan, zal waar„schijnlijk door geen modern historicus worden betwist."

Hoewel het dus niet geheel duister is bij Döllinger, ten minste voor zoover hij om zijne vrijzinnigheid door Rome is veroordeeld, moet toch de domper op zijn wetenschappelijk licht geplaatst worden. Het boek heeft de aan-

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl XLVI, blz. 121 vv. De Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan onze leidsche universiteit verzekerde, *bijv.*, „De [Roomsche] Kerk spreekt de absolutie uit en geeft het „H. Sacrament, daardoor zijn de zonden vergeven, onafhankelijk „van de gezindheid des harten bij den leek." *Geschiedenis van het Protestantisme.* Deze herinnering diene om de kritische methode des Hoogleeraars, ook nu nog op juiste waarde te kunnen schatten.

[2]) Vgl. *De Katholiek*, Dl LI, blz. 73.

spraak op „wetenschappelijke waarde" verbeurd, om drie zeer gewigtige redenen:

1°. Döllinger is nog een geloovig man;

2°. Döllinger geeft nog gezag aan de traditie;

3°. Döllinger verdedigt nog de stichting der gemeente te Rome door Petrus.

Hoe diep moeten dan niet die Roomsche Paus met zijne 400 Bisschoppen, en die duizenden priesters en leeken onder den domper zitten, daar zij nog kort geleden het 1800-jarig bestaan van dien zetel van Petrus gevierd hebben?

En welk advies voor hen, die nog geloovig zijn en het gezag der traditie erkennen, gelijk de Katholieken! Reeds te voren zijt gij gewaarschuwd. Hoe geleerd uw werk moge zijn, L. W. E. R. verzekert u in zijne hooge wijsheid: *hiermede* gaan de aanspraken op „wetenschappelijke „waarde" voor het boek verloren!

De heer R. blijft zich zelven gelijk, als hij een bekroond werk van G. Ratzinger, *Geschichte der Kirchlichen Armenpflege*, op even wetenschappelijke wijze beoordeelt.

Met verhoogde belangstelling zag R. het werk in, doch weldra bleek, dat G. Ratzinger „ver beneden zijne taak „gebleven is", en zeker ten onregte door andere dompers bekroond is geworden.

Maar hoe of waardoor is de schrijver zoo ver beneden zijne taak gebleven?

Ook dat zegt de Hooggeleerde, de domper moest er op en verduisterde al het licht, dat zich wilde verspreiden: „De schrijver is niet vrij door zijn kerkgeloof of liever „door het geloof aan zijne kerk." Aldus luidt het oordeel; dus is de schrijver niet bekwaam om over *kerkelijke* armenverzorging te schrijven.

Maar nog sterker wordt het uitgedrukt; *niet vrij* is nog te zwak, de domper moet er geheel op; *onvermogend*

ziedaar het woord: „Dat is het *onvermogen*, waarin de „schrijver *door zijne kerkelijke zienswijze* verkeert, om de „roeping der kerkelijke philanthropie juist op te vatten." (blz. 698.)

Bijgevolg, gij kerkelijk geloovige Roomschen, zoo meenen wij te mogen besluiten, gij doet beter u niet met wetenschappelijke zaken in te laten. Zoolang gij nog geloovig zijt, zullen uwe boeken altijd mislukken, en gij ver beneden uwe taak blijven. Wordt modern-ongeloovig, dat is de ware verlichting, dan eerst kunt gij aanspraak maken op den naam van wetenschappelijk man.

Doch de heer recensent heeft zijne taak nog niet geëindigd en is niet genegen, om het goede werk, waarmede hij meent bezig te zijn, zoo eensklaps weder te verlaten. Niet alleen het boek van G. Ratzinger moet onder den domper, maar de geheele katholieke en kerkelijke armenverzorging zou hij gaarne daaronder bedekken. Wij willen zien, in hoeverre dit den heer recensent gelukt is.

Op de eerste plaats verzekert hij ons, dat de schrijver „op zijn katholiek standpunt het zelfstandig recht der „maatschappij niet kan erkennen. Dat zij [de maatschappij] „hare eigene wetten zou hebben, waarnaar hare ont„wikkeling zich richten moet, dat zij dus ook hare eigene „hulpmiddelen zou moeten vinden en gebruiken om de „in haar voorkomende krankheden te genezen, dat is „voor den strengen katholiek eene ketterij, waartegen de „Syllabus hem nog onlangs niet zonder reden gewaar„schuwd heeft."

Zietdaar een domper voor den Syllabus. Doch, of onze kortzigtigheid daaraan schuld heeft, of wel ons kerkgeloof of iets anders, wat wij niet weten, wij kunnen verzekeren, dat wij de *tachtig* veroordeelde stellingen of dwalingen van den Syllabus naauwkeurig hebben onder-

zocht; maar de door den hooggeleerden recensent als ketterij veroordeelde stelling hebben wij daaronder niet kunnen vinden. Wij rigten bijgevolg aan den heer recensent de beleefde uitnoodiging, om ons met zijne moderne lantaarn wat bij te lichten, ten einde die veroordeelde stelling in den Syllabus te kunnen opsporen.

De heer recensent heeft den schijn — echter niets meer — al vrij goed met het katholiek standpunt bekend te zijn, om met zekerheid te durven vaststellen, wat men op dat standpunt al zoo kan en niet kan. Hebt gij u, mijnheer L. W. E. R., wel ooit op het katholiek standpunt gesteld? Dan zeker zult gij met ons hebben gezien, dat tot de menschelijke maatschappij ook de Kerk behoort; dat de mensch eene eeuwige en eene tijdelijke bestemming heeft, en dat beide betrekkingen zich in twee zelfstandige maatschappijen uitdrukken, die wij Kerk en Staat noemen, en die te zamen en vereenigd, de ééne menschelijke maatschappij vormen. Van eene maatschappij boven en buiten de Kerk, als een van wier organen de Kerk zich, volgens uwe geleerdheid, moet leeren beschouwen (blz. 699), hebben wij, Katholieken, geen begrip. Stelling XIX van den Syllabus veroordeelt als dwaling de leer, dat de „Kerk is geene ware en volmaakte, geheel vrije „maatschappij", enz.

Doch zien wij verder, hoe de heer recensent met zijn domper rondwandelt, om overal het katholieke licht er meê te bedekken.

Rome wordt door den heer Ratzinger om zijne uitmuntende armenverzorging geprezen. „Ware", zegt hij, „het motu proprio gevolgd van Leo XII (16 Dec. 1826), „dat een centrale commissie voor alle kerkelijke bedeeling „voorschreef, dan zou Rome het model van armverzorging „zijn." „Het schijnt," zoo vervolgt de recensent, „niet

„bij hem op te komen, dat bij zulk eene vertreding van „alle wetten van staatshuishoudkunde als te Rome heerscht, „geen liefdezorg, hoe onuitputtelijk ook, de kwalen van „het volksleven kan heelen." (blz. 699.)

Wel verre dus, dat Rome een model zou zijn, is het 't *non plus ultra* van domheid; daar immers heerscht eene vertreding van alle wetten van staatshuishoudkunde.

Staatshuishoudkunde! Ongeloovige staatshuishoudkunde! Ziedaar een der moderne afgoden, waarvoor allen moeten buigen, maar waarvoor Rome niet buigt, want het aanbidt geen afgoden meer; het verfoeit ze.

Rome aanbidt den Christus, den menschgeworden Zoon van God en regelt zich naar Diens wet. Wat Christus geleerd en gedaan heeft, is aan Rome tot wet, het kent geenen anderen Verlosser, geenen anderen naam, waarin behoud is voor de wereld, en al wat tegen zijne wet strijdt, is aan Rome een gruwel.

En wat heeft Christus nu geleerd? *Bestrijding van de armoede*? *De krankheid van het pauperisme te overwinnen*?

Verre vandaar, dat wil de staathuishoudkunde, die het Christendom terzijde stelt; maar Christus is zelf arm geworden en heeft de armoede tot een heiligen staat of stand gemaakt. Door zijn voorbeeld heeft Hij ons geleerd onze bezittingen met de armen te deelen, en Hij heeft zelfs de vrijwillige armoede aangeprezen als een staat van hooge volmaaktheid.

Beschouwt men de zaak van het christelijke standpunt, hoe is het dan mogelijk *de armoede te bestrijden* of *de krankheid van het pauperisme te overwinnen*?

Voorzeker, de maatschappij is ziek en lijdt aan vele krankheden; maar is zij te genezen; en zal de moderne wetenschap hare kwalen wegnemen? Indien iemand het vermag, dan voorzeker moet het de Christus, de Verlosser

zijn, en de door Hem ter verlossing der zondige maatschappij ingestelde Kerk.

Doch, helaas, de bron van alle onheilen blijft altijd geopend, altijd vloeijen. De menschheid houdt niet op te eten van de verbodene vrucht, en wie weet niet, dat hieruit alle rampen en ellenden voortspruiten?

Neen, de moderne maatschappij, die Christus verloochend heeft, is met alle de wetten van *hare* staatshuishoudkunde slechts in staat, niet om de kwalen te genezen, maar om ze nog te verergeren en zooveel mogelijk ongeneeslijk te maken.

Eindelijk plaatst de heer recensent zijnen domper ook op de katholieke armenverzorging in ons Vaderland. „Hetgeen in ons vaderland door de roomsche Kerk tot „leniging der armoede geschiedt is niet zoo overvloedig, dat „daardoor andere ondersteuning overtollig wordt." (blz 700.) Duistere woorden, die daar als een raadsel zijn heengeworpen, doch zeker niet tot lof der Roomsche Kerk geschreven zijn. Wij van onzen kant beweren, dat, in ons Vaderland, de Roomsche Kerk met hare geringe middelen zeer veel doet voor de leniging der armoede en meer dan eenig ander Kerkgenootschap. En dit kan niet anders; indien zij de ware christelijke Kerk is, moet zij ook de ware christelijke naastenliefde bezitten, en deze liefde is vooral eene liefde voor de armen. Neen, heer recensent, gij zijt niet in staat ons onder uwen domper te verbergen.

Men, ik schrijf met opzet „men" om niemand te kwetsen, men heeft aan de Roomsche Kerk in ons Vaderland hare armenfondsen, hare armenstichtingen, hare kloosters, die zooveel armoede lenigden, haren vrijen werkkring, en wat niet al meer? ontnomen en ze onteigend. Zij was rijk, en men heeft haar arm gemaakt. En in hare armoede heeft zij

hare armen niet vergeten. Zie eens rond buiten uw protestantsch kringetje, kunt gij ze tellen, heer recensent, al de stichtingen, die de Roomsche Kerk hier voor hare armen heeft opgerigt, na den tijd, waarin men haar van hare oude stichtingen en vrijheid beroofde, en zij zelve, eene arme beroofde en vervolgde, blijde was een goed heenkomen, ja een veilige wijkplaats te vinden in ons Vaderland?' En toch hoevele middelen en instellingen voor armenverzorging bezit zij thans in ons midden! De meesten zijn u zeker niet eens bij name bekend.

Gij spreekt van „andere ondersteuning." Welke is zij? Is zij soms uit staats- of gemeentefondsen, waartoe wij ons aandeel hebben bijgebragt? Komt zij soms voort uit algemeene armenfondsen, die grootendeels overblijfselen zijn van oorspronkelijk katholieke instellingen? Noemt gij dat andere ondersteuning? Of zijn wij, Katholieken, altijd goed genoeg om de lasten te dragen, zonder de baten te genieten?

Uw domper is zeer verkeerd geplaatst, heer recensent. Vooral wat betreft de armenverzorging heeft de moderne Staat nog veel te leeren van de Katholieke Kerk. Eene ondervinding van achttien eeuwen, onder de meest verschillende omstandigheden, dient haar tot voorlichting. Immers de geschiedenis der kerkelijke armenverzorging begint met Christus en eindigt nog niet met onzen tijd. Indien Gij op 't licht, hetwelk hier van de Katholieke Kerk uitstraalt, uwen domper wilt zetten, dan kunt Gij niet ons, maar slechts U zelven schaden.

Hoe groote schade heeft die protestantsche domper reeds veroorzaakt, en veroorzaakt hij nog dagelijks! Onder dien domper heeft men trachten uit te dooven: het licht der goddelijke Openbaring, het licht der kerkelijke overlevering, der traditie van den christelijken geest, zelfs het licht der

menschelijke rede. Vergeefsche poging! in weerwil van den grootsten domper zullen die heldere lichten immer blijven schitteren; en tot onze vreugde en ons geluk. Maar Gij? uw krank gezigt misleidt U, en de domper is niet tusschen uw oog en het licht gekomen, of Gij meent, dat alles is uitgedoofd, omdat *Gij* niets meer ziet. Zoo zijn voor U Kerk, Christendom, ja, de persoon van Christus zelven verdwenen. En Gij tast rond in de duisternis, die Gij licht noemt; Gij mist alle zekerheid, en dat noemt Gij wetenschap; Gij verlangt, Gij zoekt, Gij smacht naar waarheid, en dat noemt Gij haar bezitten. Gij bouwt op en breekt weder af; Gij plant en rukt weder uit; Gij roept heden: ik heb het gevonden, en morgen: het was geene werkelijkheid, maar slechts schijn. — Maar de Katholieke Kerk mag zich niet vertoonen, of de domper is gereed om u te misleiden.

Eindigen wij met eene nuttige vraag: wat hebben wij, Katholieken, te wachten van het moderne staatsonderwijs, als velen van zijne Hooggeleerden voor ons niets anders over hebben dan een grooten domper?

EENE PROTESTANTSCHE STEM

OVER HET

AANSTAANDE CONCILIE.

Wij meenen aan onze lezers eene dienst te doen, als we hen met een werkje bekend maken, dat onlangs in Duitschland is verschenen. Het is klein van omvang, maar rijk van inhoud. Reinhold Baumstark, groothertogelijk badensch *Kreisgerichtsrath*, en ook als schrijver van *Mein Ausflug nach Spanien* reeds gunstig bekend, legt in eene brochure van omstreeks dertig bladzijden [1]) zijne gedachten bloot over den uitnoodigingsbrief, door Pius IX aan alle Protestanten gerigt. Hij wil het standpunt, door anderen daaromtrent ingenomen, geenszins aanvallen; zijn eenig doel is „om voor welwillende lezers „zijne gedachten [omtrent dien Brief] te ontwikkelen en hun „te doen zien, hoe die zaak zich voordoet in het hoofd „en in het hart van een Protestant, die, als zoodanig ge„boren en opgevoed, door zijns levenslot, met de meest „uiteenloopende godsdienstige rigtingen in naauwe aan„raking is gekomen, en het bewustzijn van godsdiens„tigen ernst te bezitten in zich rond draagt." Hij voor-

[1]) *Gedanken eines Protestanten über die Päpstliche Einladung zur Wiedervereinigung mit der Römisch-Katholischen Kirche*. Regensburg, Joseph Manz. 1869.

ziet, dat hij zal worden tegengesproken, maar hij zal ook ditmaal evenmin als vroeger zijne bestrijders beantwoorden. Kalm en eerlijk schrijft hij de uiting zijner overtuiging ter neder en laat het aan 't kruipende gewormte over om aan zijn geschrift te vergeefs te knagen.

In vijf afdeelingen, allen onder eene beknopte vraag als titel geplaatst, ontwikkelt hij zijn idee. 1. Wat geeft de Evangelisch-Protestantsche Kerk aan hare belijders? 2. Hoe staat het met 't godsdienstig leven der evangelisch-protestantsche Christenen? 3. Wat geeft de Roomsch-Katholieke Kerk aan hare belijders? 4. Hoe staat het met 't godsdienstig leven der roomsch-katholieke Christenen? Na deze vragen op eene voor de Katholieke Kerk hoogst eervolle wijze beantwoord te hebben, komt hij eindelijk (5.) tot zijn besluit en voegt aan zijne geloofsgenooten een krachtig woord toe, om hen te vermanen zich naar de uitnoodiging van den grooten Pius te voegen.

Wij geven zijne hoofdgedachten beknopt en zoo veel mogelijk in axiomatischen vorm, zonder er iets in te lasschen, terug.

1. De schrijver gebruikt het woord Evangelisch-Protestantsche Kerk, omdat hij onder die uitdrukking het best alle die Christenen meent te kunnen bevatten, welke niet tot de Katholieke Kerk behooren en de H. Schrift als de eenige bron van hunne godsdienstige overtuiging beschouwen. Dat het gemeenschappelijk goed van al deze kerkelijke vormen — *de leer* — niet zeer beduidend, noch in omvang noch van inhoud, zijn kan, blijkt reeds *a priori* uit de buitengewone veelvormigheid en scheuring, welke zich, vooral in Amerika, op eene aan het verwonderlijke grenzende wijze vertoonen. En inderdaad: behalve het Evangelie, dat zij allen op verschillende wijzen uitleggen, is dat gemeen-

schappelijk goed tot drie leerstukken beperkt, welke ook dogmata der Katholieke Kerk zijn: het geloof aan een levenden, driepersoonlijken God, het geloof aan de verlossing door Gods Zoon, het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel. Ten opzigte van alle overige leerstukken zijn zij verdeeld, en elke rigting beweert even krachtig, als de Katholieke Kerk, in het bezit der waarheid te zijn.

Nog ééne kenmerkende eigenschap is aan alle afgescheidene Kerken eigen, zij allen verwerpen nu eens meerdere dan weder mindere geloofs-artikelen der Katholieke Kerk, als van menschen afkomstig. Zij stemmen niet met elkander overeen ten opzigte van hetgeen zij als menschelijke opinie verwerpen; alleen stemmen zij hierin overeen, dat zij minder dan de Katholieken gelooven. De oorzaak daarvan is te zoeken in de belijdenis, dat het *geschreven* woord als eenige kenbron van het geloof moet erkend worden, en in de verschillende uitlegging van dat woord door wetenschap of door willekeur.

Van het *kerkelijk leven* en van de godsdienst van alle onkatholieke Kerken moet men ook zeggen: zij zijn armer dan die der Katholieke Kerk. Want de sakramenten, in getal en in werking zooveel beperkt, trekken niet het geheele leven van de wieg tot aan het graf in den kring van hunnen invloed, die den mensch tot het hemelsch geluk opvoert. De godsdienst-oefening mist het geloof aan de onmiddellijke tegenwoordigheid van God; zij is tot den Zondag beperkt en is grootendeels tot eene gewoonte geworden, tot eene ontspanning van de vermoeijenissen der week. Volgens haren inhoud bepaalt zij zich gewoonlijk tot een gemeenschappelijk gebed, tot zingen en tot het aanhooren van eene godsdienstige voordragt.

Wij komen alzoo tot het besluit: de Evangelisch-Protestantsche Kerken geven aan hare leden in hare *leer* en in

haar kerkelijk leven minder dan de Katholieke Kerk. Dat de Evangelisch-Protestantsche Kerken ook in de *kenbron* van hare godsdienstige overtuiging armer zijn, bewijst het volgende.

Natuurlijkerwijze komt het bij het geloof en bij de Godsvereering niet aan op het *vele*, dat geloofd en gedaan wordt, maar op de *waarheid*.

De *kenbron* nu is voor de Evangelisch-Protestantsche Kerken uitsluitend de door het vrije onderzoek uitgelegde H. Schrift. Maar dit grondbeginsel is zeer bedenkelijk. Dat iets is beschreven, is op zich zelf zoo toevallig, met het wezen der zaak zoo weinig zamenhangend en volgens de ondervinding zoo onzeker, dat alle menschelijke gevoel zich tegen de meening verzet, alsof de rijke en onuitputtelijke stroom der goddelijke Openbaring voor eeuwig zou beperkt zijn tot den vorm en den inhoud van een enkel boek, over welks ontstaan, zin en beteekenis geleerden en ongeleerden thans in rusteloozen strijd zijn en reeds vroeger waren. [1])

Om het Evangelie uit te leggen, verwijzen de afgescheidene Kerken hare ledematen op de *rede* en op de *wetenschap*. Maar de geschiedenis bewijst, dat noch de rede noch de wetenschap van een eindig wezen de absolute waarheid kan ontdekken. De natuurwetenschap heeft het door den mond harer geniaalste beoefenaars erkend, dat zij niet in staat is om het geheim van het leven te vatten. De wijsbegeerte is tot de bekentenis gebragt, dat zij uit zich zelve alleen geenszins in staat is, om

---

[1]) Hier vooral komt de Protestant uit. Zoo wij eene polemiek schreven, zouden we moeten wijzen op het leerstuk van de inspiratie en van het leergezag der Katholieke Kerk, die met onfeilbare zekerheid zoowel het getal der canonieke boeken als den zin en de beteekenis der H. Schriftuur aangeeft.

eene positieve leer over de verhouding van het eindige tot het Oneindige te geven. — Dit geldt ook van den Protestant, als hij den Bijbel ondervraagt. Wil hij Christen zijn, dan moet hij *geloof* hebben. Want om de H. Drievuldigheid van eenen persoonlijken God aan te nemen, moet men *even zoo goed* een geloovig Christen zijn, als dit voor het dogma der Onbevlekte Ontvangenis noodzakelijk is. Het eene is niet redelijker dan het andere. Beide leerstukken zijn evenzeer boven de menschelijke rede uit. Is nu het onderzoek der rede niet in staat om de geopenbaarde geloofswaarheden te begrijpen, dan is het ook ongenoegzaam om den Bijbel uit te leggen: dit wordt daarenboven bewezen uit het verschillend resultaat, waartoe verschillenden komen. [1])

Na deze, voor de Protestanten niet zeer verblijdende uiteenzetting van de gronden, waarop hun geloof steunt, werpt de Schrijver als 't ware eene incidentele quaestie op, en vraagt hij zich zelven af, welke dan wel de grondbeginselen waren, waarvan de Hervorming in de zestiende eeuw uitging. Hij wijdt daaraan vier bladzijden en geeft drie verschillende grondgedachten der primitieve Hervormers op. Wij trekken zijne woorden kort te zamen.

De *eerste* gedachte, ofschoon dikwijls slechts *voorgewend*, was om het leven en de tucht zoo bij het Hoofd als bij de ledematen der Kerk te verbeteren. — Deze gedachte heeft de Katholieke Kerk overgenomen en beter dan eenig ander Kerkgenootschap verwezentlijkt. Nergens worden de werken van christelijke liefde met meer opoffering, in grooteren omvang beoefend dan in de Katholieke Kerk. Ziet slechts de liefdezusters! Geen verderf-engel van de

---

[1]) Blz. 5 –10.

afzigtelijkste ziekte, geen gruwel des oorlogs, geene kwaal van het leven overwint de kracht der liefde van die ware engelen op aarde. De stille gehoorzaamheid, de zelfverzakende overgave, den zwijgenden ootmoed der ordesgeestelijken roert de schrijver alleen aan. (Hij wil er niet meer van zeggen om voor geen crypto-Jezuïet door te gaan.) De katholieke sekuliere geestelijken zondigen *niet meer* dan hunne protestantsche ambtsbroeders, die gehuwd en dikwijls te rijk met kinderen gezegend zijn. En ten laatste, wie kan op het tafereel der tegenwoordig lijdende en strijdende menschheid eene enkele figuur aantoonen, die meer den stempel der Godheid op het voorhoofd draagt, die meer tot bewondering, liefde en vereering opwekt, dan Pius IX?

Een *tweede palladium* der Hervorming was: zuivering der leer. Men bestreed als menschelijke opinie alles, wat niet in den Bijbel stond, en een ieder legde den Bijbel op eene andere wijze uit. Van het Sakrament des Altaars werd eene troostelooze, kleurlooze herinneringsviering gemaakt; de leer over het vagevuur, en die over de Heiligen, de meeste sakramenten werden verworpen. Men behoeft geen theologant te zijn om te weten, dat de Protestanten elkander van evenveel dwalingen beschuldigen als zij het de Katholieken doen, dat het geringste christelijk geloof nog iets anders noodig heeft dan de rede, dat het katholieke dogma voor zijne belijders de volledigste bevrediging aanbiedt, welke tevens alle raadselen van het leven en van de wereld omvat. Dit kan van geene andere geloofsleer gezegd worden. Daarenboven is de wetenschappelijke strijd tot dusverre geenszins met eene beslissende nederlaag der Katholieke Kerk geëindigd, en de Protestanten kunnen in geen geval zeggen, dat zij de zuivere leer van Christus *zeker* bezit-

ten, want zij kunnen niet zeggen, dat zij daarover *eens-gezind* zijn!

Een *derde* beginsel van het Protestantisme was: vrijheid van onderzoek, door geen gezag gebonden. Dit is eene schitterende, eene verblindende gedachte. Dit beginsel is noodzakelijk in de wereld als een middel in de hand van God bij de opvoeding van het menschelijk geslacht; het is goed berekend voor een *zeker* gebied des levens. Maar als de vrijheid van het individu op den Staat en op de Kerk wordt toegepast, dan ontspruit daaruit consequent het beginsel van de Revolutie en van het Atheïsme. De mensch mag slechts vrij zijn binnen de grenzen der eeuwige orde; worden die overschreden, dan daalt hij af tot slaaf van Satan. Luther zelf wilde van het vrije onderzoek, als het met de resultaten van *zijn* onderzoek in strijd kwam, niets weten; en van de *rede* zeide hij: „De rede is des „duivels h..."

Zóó is het met het Protestantisme gesteld. Het heeft een beginsel, maar het is geen *positief* beginsel, slechts een beginsel van ontkenning, van vernietiging. Daarom ook moeten de Protestanten, als zij nog eenige waarde aan een *positief geloof* hechten, hun beginsel ontrouw worden en zóó op hunne wijze katholiek zijn.

2. Eene tweede vraag, van het hoogste gewigt, is: hoe is het gesteld met het godsdienstig leven der evangelische Christenen? In het algemeen genomen, kan men hier zeggen: „Aan hunne vruchten zult gij ze kennen." Wij sluiten, bij de beantwoordiging dezer vraag, vooreerst die protestantsche sekten uit, waarin een dieper godsdienstig leven bloeit. De sekten, die van de groote Staats-Kerken gescheiden zijn, hebben in 't algemeen het hierin verder gebragt dan hare met de staatsmagt bevriende zusters. De aanhan-

gers dier sekten gingen er toe over, omdat hunne godsdienstige behoeften in andere Kerkgenootschappen niet bevredigd werden. Velen offerden aan dien drang van hun hart voordeelen, bevordering, zelfs hun burgerschap en den geliefden vaderlandschen grond op. Ook wanneer hun enthousiasme in dweeperij ontaardt, kan men eenigen beklagen; maar aan hunne gemoedelijkheid achting te weigeren, dat is onmogelijk.

Met blijdschap kan men zeggen, dat doorgaans en in elk Kerkgenootschap de vrouwen, met enkele uitzonderingen, het vroomste gedeelte van het menschelijk geslacht zijn. Ook de landelijke bevolking, de kern der menschheid, is vromer dan die der steden, welke laatste aan de lafste genotzucht den vrijen teugel viert.

Voor het overige moet men het openlijk uitspreken: de evangelisch-protestantsche bevolking der steden is in Midden-Europa over het algemeen *ongodsdienstig*. [1]) Duizenden van die Christenen, worden zij door geen bijzonder ongeluk getroffen, denken met ernst noch aan God noch aan den dood. In eene volle kerk bevinden zich dikwijls geen twee dozijn, die eene gedachte aan heiliging en liefde naar hun huis medenemen. Van den inhoud huns geloofs weten zij geene rekenschap te geven. De kinderlijke vroomheid der jeugdige jaren is vergeten, en de ernst des levens heeft hunne zielen slechts verwoest, niet gezuiverd. Twee gedachten drijven hen voort: *geld* en *beschaving*, en deze beschaving is die van de dagbladen, van het theater en van de gezelschappen. Zij voeden hunne zonen op, om *carrière* te maken, hunne dochters, om ze zoo duur

[1]) Hier is, dunkt ons, de schrijver al te pessimistiesch. Dat de gegevene schets voor eenigen, zelfs voor velen van toepassing is, zullen wij niet tegenspreken. Maar om dien toestand, dit euvel voor algemeen te verklaren, dat gaat te ver. Wij ten minste kennen in ons Vaderland zeer vele protestantsche familiën in de steden, van welke het volgende geenszins kan gezegd worden.

mogelijk te verkoopen. Uit gebrek aan gelegenheid begaan zij dikwijls geene groote overtredingen, maar hun leven gaat voorbij in de platste gewoonheid, in een onnut drijven. [1])

Maar de Evangelisch-Protestantsche Kerken zelven — zoo gaat de schrijver voort — zijn daarvan de schuld. Zij zijn, zegt hij, karakterloos geworden, en hij geeft daarvoor als redenen op: het Liberalisme en de slechte opvoeding van de jeugd en van het volk, waartegen die Kerken zich niet verzet, maar die zij wel beschermd hebben. [2])

3. Tegenover de vorige vragen stelt de schrijver dezelfde vragen ten opzigte van de Katholieke Kerk en de Katholieken en beantwoordt die op eene wijze, welke, ofschoon zij onvolledig en daarom onvoldoende is, toch zeer ten onzen voordeele beslist. Onze lezers zelven mogen het beoordeelen.

De Katholieke Kerk geeft aan hare belijders voor hun leven op aarde eene *zigtbare* Kerk, als vervulling van het woord des Heeren, dat Hij met de zijnen zou blijven tot aan het einde der wereld; eene Kerk, welke de belofte des H. Geestes, van den Geest der Waarheid, heeft en daarmede de vaste overtuiging van de onfeilbaarheid harer leer. Dit is het eerste en in het oog springende voordeel, waarop de ware Katholiek boven alle andere Kerkgenootschappen zich kan beroemen. En die Kerk vergenoegt zich niet met eenige algemeene grondwaarheden te leeren, die heden aangenomen en morgen verworpen kunnen worden. Zij wil met hare dogmata het geheele leven des menschen, van de wieg af tot aan het graf, omvatten en doordringen. Hare sakramenten begeleiden den geloovige in alle

[1]) Blz. 13—15. [2]) Blz. 15—18.

omstandigheden des levens, troosten hem in allen kommer, heiligen hem bij alle afdwalingen. De tegenwoordigheid van den eeuwigen God houdt hare tempels in voortdurende betrekking met het bovenaardsche leven, en het verzoeningsoffer van den kruisdood des Heeren wordt dagelijks op honderdduizenden altaren hernieuwd. Zelfs bij den dood houdt de werkzaamheid der Kerk niet op, want haar gebed en hare voorbede voor de overledenen stijgt met kracht op tot den troon van God.

Nog andere voordeelen heeft de Katholiek. Het Hoofd der Kerk is zigtbaar, van alle wereldlijke magt onafhankelijk en staat op eigen bodem. Hare priesterschap is niet alleen voor de Mis en het Sakrament des Altaars noodzakelijk, maar is ook een krachtige waarborg voor de vervulling van de bestemming der Kerk. En de harde eisch van den ongehuwden staat wordt het beste geregtvaardigd door den kommer, welke bijna altoos tot *karakterloosheid* brengt en noodzakelijk ontstaat, als een geestelijke vrouw en kinderen aan zijne overtuiging zal opofferen. De godsdienstoefening, welke deze priesters volbrengen, vertoont dagelijks de heiligste geheimen der geopenbaarde waarheid aan het oplettend oog der aanwezigen. Die godsdienst bidt ook en zingt en predikt; maar zij heeft nog meer. Voor haar heeft de kunst meesterstukken gewrocht, zooals ze alleen kunnen voortkomen uit de diepte van naar God dorstende zielen, en onze hoog beschaafde tijd kan, wat kunst en enthousiasme betreft, slechts erbarmelijk hinken achter die „barbaarsche tijden", toen het Katholicisme zijne domkerken bouwde en de menschheid ten kruistogt geleidde.[1])

4. Bij de beantwoording der vierde vraag: „hoe is het

[1]) Blz. 18—21.

„gesteld met het godsdienstig leven der Katholieken?" neemt de schrijver als zeker aan, dat het met duizenden Katholieken zeer slecht, even slecht als met de Protestanten staat. Maar hij voegt er zeer juist bij, dat alle Katholieken, die met den geest der Vrijmetselarij medegaan, die overtuigd zijn dat *„goed te doen"* genoegzaam is, en dat kerkelijke leer en beoefening van de voorschriften der godsdienst nevenzaken zijn, geenszins op die wijze, als de Kerk eischt, tot de Kerk behooren.

Maar overigens, de laauwe en onverschillige rigting is *geenszins* de heerschende onder het katholieke volk. Er heerscht eene dwaling, vooral onder de beschaafden, dat het positief kerkelijke, het streng katholieke leven zijnen ondergang nabij is. Die meening berust op den tegenwoordigen toestand van verdrukking, waarin de Paus verkeert, en op den schijnbaren strijd, door moderne Staten en moderne wetgevingen tegen de Katholieke Kerk gevoerd. Maar dit alles is vergissing.

De wereldlijke magt des Pausen staat zekerlijk op even vaste grondslagen als het koningrijk *Italië*, en de aan de Kerk vijandige rigting der italiaansche regering kan er slechts toe bijdragen om den italiaanschen Staat op te lossen, iets wat dan ook wel gebeuren zal.

In *Oostenrijk* denken de mannen, die den Staat besturen, aan niets minder dan aan eene systematische vervolging der Kerk. Keizer Frans Josef kan om geenen prijs ter wereld daartoe zijne toestemming gegeven hebben. Het conflikt komt voort deels uit misverstand en deels uit politieke noodzakelijkheid, en *de zaak der Katholieke Kerk staat in Oostenrijk niet slecht.* Uit volle overtuiging roept de Schrijver den Katholieken toe: Laat u niet misleiden; Oostenrijk is en blijft uw toevlugtsoord en uw steun.

De *badensche* strijd beweegt zich slechts om de vraag, of Baden in Pruissen zal opgaan, en zal dan ook wel voor eene andere regtbank dan voor het ministerie van Karlsruhe tot eene beslissing komen.

Spanje eindelijk! Ware de zaak niet zoo ernstig, ik zou waarlijk lagchen, zegt hij. Toen de revolutie-helden, Serrano, Topete en Prim naar Saragossa gekomen waren om Olozaga te ontvangen, wierpen zij zich voor het wonderdadige beeld der H. Maagd *del Pilar* neder. Misschien deden zij het als geloovige Christenen, misschien om door het volk niet doodgeslagen te worden. En in hun manifest, waarbij zij godsdienstvrijheid afkondigden, verdedigen zij dien maatregel door te zeggen, dat de altijd nog onveranderd geblevene katholieke gezindheid van het spaansche volk *door het contrast nog krachtiger zal worden.* En inderdaad: de Spanjaarden zullen het Katholicisme niet verdelgen, en de schrijver is overtuigd, dat geen enkel Spanjaard het duitsche begrip van het Protestantisme vat. Eenigen van hen mogen Atheïsten of Vrijmetselaars zijn, maar protestantsche Christenen zijn zij niet.

Met den toestand van het Katholicismus staat het dan zoo slecht niet als men wel meent. En al is de moderne Staat der Kerk vijandig, daarmede is nog niets uitgemaakt, ten opzigte der innerlijke toestanden van het katholieke volk. Gaat naar het katholieke platteland, bezoekt de dalen van Oostenrijk en Tyrol, betreedt de katholieke kerken, doorwandelt de hospitalen, plaatst u naast het ziek- en sterfbed, beschouwt den modernen vrijheidsheld, als het geluk hem heeft verlaten — in al deze en duizenden andere gevallen ziet gij of wel den van den beginne af geloovigen Katholiek of de door Satan in het slijk vertrapte menschheid, die zich als een worm aan de aarde vastklemt, maar door den priester, die haar ter zijde staat, ten hemel wordt opgerigt.

Dat de godsdienstige toestand der katholieke bevolking veel beter is dan die der protestantsche blijkt reeds alleen uit de beschouwing van de werkzaamheid der Katholieken. Zij bezitten ontelbare *Vereine*, en deze hebben zich, ofschoon zij geene bescherming of bijzondere ondersteuning van den Staat genieten, op ongeëvenaarde wijze ontwikkeld en vermeerderd. Gloeide er in het hart der Katholieken geen diep godsdienstig leven, zij zouden den spot der wereld, de beschimping der dagbladen, de achterdocht der politie niet verdragen, welke hun om het lidmaatschap van die *Vereine* ten deel valt.

Daarom: eere zij aan die edele menschen, eere aan het godsdienstig gevoel! Als ik, vervolgt hij, al die verschijnselen, in hunne algemeenheid opvat, als ik al die stralen als in één brandpunt verzamel, dan kom ik tot de overtuiging:

De Katholieke Kerk is de grootste geestelijke magt op aarde.[1])

5. Wij komen nu tot zijne gevolgtrekking. De praemissen heeft hij krachtig en bondig vooropgezet; de conclusie — in betrekking tot den uitnoodigingsbrief, door den Paus aan de Protestanten gerigt, — ligt voor de hand:

De vervulling van het verlangen des Pausen is door alle Christenen te wenschen. De Paus zelf zal wel niet denken, dat dit binnen korten tijd geschieden zal: zulke geweldige veranderingen in het leven der menschheid gebeuren niet in een oogenblik; daarvoor zijn eeuwen noodig. Maar toch, zoo het Concilie plaats heeft: het zien van de volle heerlijkheid en grootheid der Katholieke Kerk zal menige bekeering bewerken. Wel zal de hereeniging der gescheidene Kerken er niet het gevolg van zijn; ook heeft het Protestantisme der Katholieke Kerk veel voordeel

[1]) Blz. 21–27.

aangebragt, en zal het als oppositie in de wereld blijven en aan de godsdienstige opvoeding van het menschelijk geslacht de diensten bewijzen, welke de Voorzienigheid het heeft voorgeschreven. [1])

Maar het Protestantisme zal de Katholieke Kerk niet overwinnen. Reeds nu kan het als zeker beschouwd worden, dat zij *alleen* aan magt en uitbreiding *voortdurend* vooruitgaat. De toevallige politieke verhoudingen van het oogenblik mogen den blik des onderzoekers niet benevelen; de moderne Staat zal zich met de Kerk verzoenen; de waarlijk geloovige Christenen zullen in den loop der eeuwen het katholiek *beginsel* naderbij komen en voortdurend in grooter getal tot de *zigtbare* Katholieke Kerk behooren.

Als eenmaal van ons, die nu leven, de graven zelven niet meer bestaan zullen, als alle politieke vragen, welke thans de wereld in vijandelijke kampen verdeelen, aan het oordeel der geschiedenis zullen zijn overgelaten, dan zal men zich de woorden herinneren, welke een vervolgde, gesmade en verdrukte grijsaard in dit jaar gesproken heeft. Na achttienhonderd jaren is nog verreweg het kleinste gedeelte der menschheid Christen geworden. En van hen die het uitwendig zijn, zullen de minsten het inwendig wezen. En toch is die vaan, in alle wisselingen der geschiedenis, altijd hooger en hooger opgeheven. De Katholieke Kerk heeft, gedurende de midden-eeuwen de menschheid geleid en opgevoed. Onoverwonnen heeft zij de drie vreeselijke eeuwen der Reformatie doorgestreden; en als de waarheid Gods in haar leeft, zal in het eind ook dit woord van haren Stichter de zege behalen:

Er zal één herder en ééne kudde wezen.

---

[1]) Deze woorden moeten zonder twijfel verstaan worden in den zin van Paulus' bekenden tekst: „Want er moeten ook ketterijen „zijn, opdat ook zij, die beproefd zijn, openbaar worden onder u." I. Cor. XI, 19.

Wij hebben hiermede een getrouw, een bijna letterlijk verslag van des schrijvers woorden en gedachten gegeven. Is dit verslag lang en uitgebreid geworden, men wijte het aan de edele bekentenissen, welke de heer Baumstark ons te bewonderen geeft. Het is eene zeldzaamheid, dat door de pen van protestantsche schrijvers aan de Katholieke Kerk de verdiende hulde gebragt wordt; gebeurt dit soms, dan mogen we daarbij wel een oogenblik langer verwijlen.

Doch hoe groot onze bewondering voor des schrijvers gulle bekentenissen en onpartijdige beoordeeling ook zij — ééne aanmerking kunnen wij niet verzwijgen, en onze lezers zullen die reeds met ons gemaakt hebben. Als namelijk de heer Baumstark overtuigd is van hetgeen hij schrijft — en wij hebben geene reden er aan te twijfelen — dan ook moest zijne conclusie eene andere zijn. Niet slechts toenadering tot het katholieke beginsel, niet slechts een toekomstig aansluiten aan de zigtbare Katholieke Kerk moest hij voorspellen, maar een cordaten overgang tot die Kerk moest hij én voor zich zelven én voor zijne geloofsgenooten als een gewetenspligt op den voorgrond stellen. Hij zelf heeft het dringende van zulk een besluit gevoeld. „Onvriendelijke lezers" — schrijft hij — „zullen vlakaf „zeggen: daaruit volgt, dat de schrijver van dit geschrift „katholiek moet worden en ons met vrede laten." [1]) En toch hij blijft halverwege staan, alsof het verder voortgaan hem eene huivering op het lijf jaagt. Slechts ééne reden voert hij aan om zijn terugblijven te vergoelijken: „De „inwendige verdeeldheid van het Protestantisme is in onze „dagen zoo groot dat zelfs een Protestant, die met ernst „streeft naar godsdienstigheid en er zich in het diepste „van zijn binnenste toe getrokken voelt, in den regel

[1]) Blz. 27.

„onbekwaam wordt om met die volle overgeving en die „overtuiging, welke geen twijfel kent, zooals het Katho- „licisme ze van zijne belijders verlangen moet, een positief „geloof aan te nemen." [1])

In hoeverre deze reden het blijven in het Protestantisme wettigt of den overgang tot het Katholicisme gebiedend vordert, laten wij aan het oordeel onzer lezers over. Ons schijnt het toe, dat zij voor hem juist een des te krachtiger spoorslag voor den overgang tot de Katholieke Kerk zijn moest, naarmate hij, volgens zijne eigene bekentenis, meer godsdienst, een hooger godsdienstig leven bij de Katholieken dan bij de Protestanten vindt. Hopen en bidden wij intusschen, dat de heer Baumstark weldra tot het getal van hen zal behooren, die het protestantsche beginsel voor het katholieke voor goed hebben opgegeven, en door leden van de zigtbare Katholieke Kerk te worden hebben gevonden wat zij vroeger in hun Kerkgenootschap te vergeefs zochten. [2])

---

[1]) Blz. 27.

[2]) Onder het afdrukken van dit artikel vernemen wij, dat er eene vrije vertaling van het besproken geschrift verschenen is bij den heer W. van Gulick te 's Hertogenbosch; ook na de lezing van ons overzigt zal de kennisneming met de belangrijke brochure zelve hoogst nuttig zijn.

VERSCHEIDENHEDEN.

MARIA-BOODSCHAP.

Zoo eigenaardig middeneeuwsch, zoo eenvoudig schoon en liefelijk, zoo innig devoot vonden wij het hieronder meêgedeelde tooneeltje dat we dit kleine, maar keurige schilderijtje aan onze lezers wenschten te toonen.

De teedere opvatting en ook de fijne en levendige wijze van uitwerking brengen ons op het vermoeden, dat het oorspronkelijk door eene vrouwenhand is geschilderd; en dit wordt welligt bevestigd door het naschrift achter een „Gebet van maria" in hetzelfde oude manuscript, waaruit de volgende beschrijving genomen is. Het naschrift immers luidt aldus: „bijdt onsen live her voer mij, arme „sundersche", en is blijkbaar van dezelfde hand, die het geheele manuscript schreef; geeft dit niet eenige waarschijnlijkheid, dat we nu de eigen woorden der „arme sundersche" zullen lezen?

Toe dien tiden was maria darthein jaer alt en was getreden int vveerth:de jaer en was in den tempel gedaen. Doe zij aelt was drie jaar, en sij plach oec haer prauende te geue den anderen mechden in den tempel alle dagen, daer van plach zij vvan te leve. Ende die mechde in den tempel plage si te bespotte, want haer altoes toe dell vviellen die coustelike cleder en dat edelste verck in den tempel te stoffiren. En dan seide si: sij soldent oeck wael doen; also dat Ambrosius seet, dat die engel ens quam ende verantvorden maria en seide: si solde coninginne der hemelen ende der erden sijn, en doe die engel gabriel nedercome solde, dat was vverborge alden engelen, Mer den nedeste engel bevael gabriel, dat hij mit hem nederdaelde en hem geleiden: hij hadde ein boetscap te doen

ind' erde. En toe deser tit, dat die engel maria grutten, dat was in haer xiiij jaer en op eine vridach te compelete tijt. Ende die engel hadde gedaente XXX jare, schoen en genuegelik van leden en oec van ansich, geel gecruijst haer en schoen bloeiende vange en claer bernede oge en abel in alle maria [1]). En weet, dat maria alleen in haer bede camer vas, die daar stot in sijns vvaders huijs. Ende doe die engelen van vere que, doe mocht hi meer dan XXX verf van groter vverdicheit maria neige, en sin cleder vare himelsche vverwe. En doe sprack die engel: gegrut sijdi, vol gratie; die heer is mitti. En va groter verdicheit numde se niet met haeren nae, maria, en dat was omdat hij sach, dat si verwert was. Doe maria die grute hoerden, werdt si wewer, dat alle haere naturliken bloet ut haere hofden en ut allen haere leden ter herte quam ouer hoep soe dat sij stout swigende vael vij vren lanc, eer si den engel antvorden. En engel seijde dat euangeli wort op; hier segge die lezers, dat ma in den vorde, die dij engel tot haer sprack, verstont die xij pute des kersten geloeff, en seide sij: mi geschij nae dinne worden. Op die punt hadde die helige geest vergadert drie dropelen van der alderedelste blode, dat vvt al den leden marien qua, vergadert was, en in dat wort nae die soe ontfinck sij den soe gods mit gebuchden knien en mit gevalden hande. Doe soe scheiden die engel vvan maria mit groter verdicheit en glorie en ginck vvt totten andere engele, die groter vvroude macten ende oec grote verwonderen, dat hij soe lange toefden daer binne en die scheiden omtrint der mijddernacht. Amen.

GODSDIENSTIGE TOESTAND VAN SAINT-LOUIS.

Saint-Louis, de zeer bloeijende stad in den Staat Missouri, aan den westelijken oever der Mississippi gelegen, werd in het jaar 1764 op 15 Februarij, den geboortedag van den H. Lodewijk, door fransche kolonisten gesticht. Aanvankelijk bleef zij eene fransche kolonie, totdat Lodewijk XV al zijne bezittingen ten westen der Mississippi en daarbij ook Saint-Louis aan Spanje afstond. In 1804 kwam zij weder door den afstand van Spanje onder het bestuur der Ver eenigde Staten. Hare snelle ontwikkeling dagteekent van het jaar

---

[1]) Er staat duidelijk met rood gemerkt: „maria"; misschien „manieren"?

1833. Toen bezat zij nog slechts 6379 inwoners, thans telt zij eene bevolking van 220,000 zielen.

In de *Revue Brittannique* (1868, N. 10) vonden we het volgende verslag over den godsdienstigen toestand dezer wereldstad, uit de *Atlantic Monthly*, een veel gezaghebbend noord-amerikaansch maandschrift, overgenomen; wij geven het bijna woordelijk terug, dewijl het een schitterend getuigenis is voor de steeds jeugdige werkzaamheid der Kerk, dat door iemand, die klaarblijkelijk niet katholiek is, wordt afgelegd.

Bij deze beschrijving van den heerlijken vooruitgang der Kerk bedenke men, dat het hare eigene, innerlijke kracht is, die deze rijke vruchten, en zoo spoedig voortbragt. Het is waar, de Kerk verkeert in de Vereenigde Staten onder menig opzigt, in voor haar gunstige omstandigheden, maar als haar eeuwenoud geloof niet zoo levendig, hare inrigting en tucht niet zoo uiterst geschikt waren om hare dienaren en geloovigen tot wijzen, onverpoosden en volhardenden arbeid aan te zetten en te sterken, zij zou zelfs te Saint-Louis niet dien hoogen bloei kunnen hebben, waarvan de volgende opgaven getuigen.

Daar bijna de helft der inwoners katholiek is, zegt onze berigtgever, en de Katholieke Kerk alle andere godsdienstige genootschappen niet alleen in rijkdom, maar ook in werkzaamheid, ijver en doorzigt verre overtreft, is de beschaving te Saint-Louis uitsluitend katholiek.

Zij die alom verkondigen, dat de Katholieke Kerk als instelling haren tijd heeft gehad, moeten slechts eenige oogenblikken te Saint-Louis doorbrengen om hunne verkeerde denkbeelden te zien verdwijnen.

De fransche, duitsche en iersche Katholieken maken, zooals we zeiden, bijna de helft der bevolking uit, en de eigendommen, welke de Kerk aan huizen en landerijen bezit, worden geschat op 15 millioen dollars. Honderd jaren geleden was er op de plaats der tegenwoordige stad slechts eene enkele tent, waarin de H. Mis werd opgedragen.[1]) Spoedig werd deze door eene kleine houten kerk vervangen, en sedert dien tijd is het getal der plaatsen, aan de godsdienst toegewijd, zoozeer vermeerderd dat men er tegenwoordig 29 R. K.

[1]) Wij kunnen hierbij voegen, dat er voor omstreeks vijfentwintig jaren geen enkel priester te Saint-Louis woonde, zoodat een missionaris uit de nabuurschap er des zondags de H. Mis kwam opdragen.

kerken of kapellen telt, terwijl geene enkele der andere godsdienstige gezindheden er meer bezit dan negen. Doch men moet niet denken, dat de Katholieken in onberekenden ijver al hun geld hebben besteed tot het bouwen van prachtige kerken. Neen! een groot deel moesten zij er van afzonderen voor de opvoeding der jeugd, voor de verzorging der zieken, voor het onderhoud der zwakken en om schuilplaatsen voor verlatenen te stichten. De volgende lijst van de katholieke gestichten in deze stad is wel in staat om de Protestanten tot nadenken te brengen.

De universiteit van Saint-Louis, 25 professoren, 322 studenten. Eene bibliotheek van 21,000 deelen.

Klooster en pensionnaat van het H. Hart, eene communiteit van 64 zusters; het getal kostleerlingen is 107.

Klooster en pensionnaat der Ursulienen, de communiteit is van 42 zusters en 5 novicen; het getal kostleerlingen is 70.

Moederhuis en pensionnaat der Zusters van den H. Jozef; communiteit 66 zusters; 135 leerlingen.

Klooster en pensionnaat der Zusters van den H. Jozef; 250 leerlingen, waaronder 50 kleurlingen.

Collegie van de Broeders der Christelijke Leer; 40 broeders; 500 leerlingen.

Hospitaal van den H. Lodewijk, bestuurd door de Zusters van Liefde; communiteit van 28 zusters; 400 zieken.

Gesticht van de H. Philomena voor weezen, bestuurd door de Zusters van Liefde; communiteit van 11 zusters; 85 weezen.

Gesticht der H. Maria voor weezen, bestuurd door de Zusters van Liefde; 12 zusters; 150 weezen.

Gesticht van Riddle voor kinderen, tegelijk inrigting voor zwangere vrouwen, bestuurd door de Zusters van Liefde; 13 zusters; getal der opgenomene vrouwen 20, en 70 kinderen.

Weduwenhuis; 30 weduwen.

Instituut van den H. Vincentius, voor krankzinnigen, bestuurd door de Zusters van Liefde; 100 zieken.

Huis van den Engel-Bewaarder, voor vrouwen, bestuurd door de Zusters van Liefde; 83 jonge dochters.

Weeshuis Mulanphy voor meisjes, bestuurd door de zusters van het H. Hart; 24 weezen.

Weeshuis voor jongens, bestuurd door de Zusters van den H. Jozef; 350 weezen.

Duitsch weeshuis van den H. Vincentius, voor jongens en meisjes, bestuurd door de Zusters van den H. Jozef; 100 weezen.

Gesticht van de H. Brigitta voor halve weezen, bestuurd door de Zusters van den H. Jozef; 125 weezen.

Vincentius-school voor meisjes, bestuurd door de Zusters van Liefde; 13 zusters; 100 leerlingen.

Huis van den Goeden Herder van Saint-Louis, waaraan is toegevoegd het huis der Derde Orde van de H. Teresia, voor bekeerde meisjes; 43 zusters; 100 boetelingen; 36 pas bekeerde meisjes.

Klooster van den H. Jozef; 8 geprofesten; 5 novicen; 2 postulanten; 4 leekenzusters.

Huis van bescherming (40 pensionnairen) en kostelooze school (150 kinderen), bestuurd door de Zusters van de Barmhartigheid.

Instituut Lasalle, verbeteringshuis voor jongens, bestuurd door de Broeders van de Christelijke Leer; 7 broeders; 30 leerlingen.

Kloosters der Zusters van de orde der Karmelieten.

Gesticht voor doofstommen, bestuurd door de Zusters van den H. Jozef.

Behalve deze gestichten, telt men er ook nog 17 parochiescholen, waarvan de kleinste 165, en de grootste 1000 leerlingen heeft. [1])

En hiermede hebben wij op verre na nog niet alles opgenoemd. Een groot getal leerlingen der kloosterscholen, ruim een derde, rekent men, zijn kinderen van protestantsche ouders. En ofschoon alle geest van protestantsch proselytisme hier buiten werking blijft, kan het toch niet anders, of die zachte, maar tevens krachtige leiding, in deze aangename en nette verblijven, moet op den geest der kinderen een diepen indruk maken, waarvan hun overgang dikwijls het gevolg is.

Niet spoedig zullen wij het genoegelijke uur vergeten, hetwelk wij in eene dier kloosterscholen van Saint-Louis hebben doorgebragt. Wat was alles daar zindelijk, keurig, rustig! De amerikaansche en engelsche Protestanten, welke de religieusen alleen leeren kennen door haar op straat te zien voorbijgaan in hare leelijke kap, in hare grove kleederen, met neêrgeslagen oogen, komen meestal tot het besluit, dat eene religieuse een weemoedig en

[1]) Hier vergist zich onze berigtgever, daar er op verscheidene dezer scholen veel meer dan 1000 discipelen zijn.

droefgeestig wezen moet zijn. Doch treedt ge haar klooster binnen, dan zult gij eene geheel andere stemming ontwaren. De Zusters van de Visitatie, welke wij mogten bezoeken, waren blijkbaar verstandige vrouwen, goed opgevoed, grondig onderwezen, die zelfs vrolijke scherts en onschuldige kortswijl zeer wél verstonden. En inderdaad moeten zij geene gelukkige vrouwen wezen? voor hare toekomst zijn zij zonder zorg, en zij zijn altoos bezig met een edelen arbeid, te midden der vrolijke jeugd, welke iederen morgen de deuren van haar klooster binnenstroomt.

Ook de katholieke priesters zijn in werkelijkheid niet zulke schrikwekkende personen, als velen zich wel voorstellen.

Laat de lezer zulk een priester met ons eens bezoeken. Dit bezoek, wij zijn er zeker van, zal bij ieder van ons een aangenamen indruk achterlaten. Zijne woning is niet zoo groot, niet zoo sierlijk gemeubeld als de verblijven der protestantsche predikanten, maar heeft toch een genoegzaam deftig aanzien. Eene huishoudster van bejaarden leeftijd leidt ons binnen in eene bibliotheek, meer geschikt voor studie, dan voor liefhebberij. Vlugtig overzien wij de boeken; ze zijn meestal van bekenden inhoud; overigens vinden wij hier niets bijzonders dan een crucifix op een schrijftessenaar en eenige schilderijen in katholieken geest. Wat is dit oningebonden boek in geelachtigen omslag, hetwelk wij daar op tafel zien liggen? Hoe! het laatste nummer van de *Westminster-Review*. Op dit oogenblik treedt een sterk gebouwd man binnen, van een deftig uiterlijk, in het eigenaardige kleed van een priester; het is klaarblijkelijk een man van beschaafden stand, die zijne wereld kent. De *Review* biedt ons een geschikt punt aan tot aanknooping van het gesprek, en weldra bemerken wij, dat de Kerk op zeer vriendschappelijken voet staat met de Rationalisten en zich erkentelijk toont voor de openhartigheid, waarmede de [volstrekt ongeloovige] *Westminster-Review* altijd over de Katholieke Kerk spreekt. De uitersten raken elkander. De geleerdsten en diepstdenkenden onder de katholieke geestelijken schijnen van meening te zijn, dat er slechts twee konsequente personen op de wereld bestaan, namelijk: de Roomsch-Katholiek, die zijne rede verzaakt, en de Rationalist, die haar boven alles verheft.

Wij behoeven niet in herinnering te brengen, dat we hier de woorden van eenen niet-katholieken schrijver overnamen.

DE ST-JANS-KERK TE 'S HERTOGENBOSCH EN HARE GESCHIEDENIS. [1])

In de laatste vijftig jaren hebben Katholieken en on-Katholieken zoowel in het buiten- als binnenland met klimmende belangstelling hunne oogen gevestigd op de „Groote St Jan van den Bosch", al waren juist niet al de gebeurtenissen uit hare jongste geschiedenis daarvan de oorzaak. In het begin dezer eeuw aan hare oorspronkelijke bestemming teruggegeven, werd zij in het jaar 1853, bij de herstelling der hiërarchie hier te lande, weder hoofdkerk van het bisdom 's Hertogenbosch met een eigen kapittel, en in het vorige jaar, door de benoeming van Z. D. H. den Administrator Apostolicus des bisdoms tot Aartsbisschop-Bisschop van 's Bosch, in den volsten zin kathedrale kerk. Reeds na het gedeeltelijk herstel van haren voormaligen geestelijken luister verlangden zeer velen aan het eerbiedwaardig gebouw zijn vorigen stoffelijken luister terug te schenken. Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant schreef, in zijne algemeene vergadering van 14 Julij 1853, eene belangrijke prijsvraag uit tot het erlangen van een plan ter herstelling van het uitwendige der St Jans-kerk; de restauratie van den klokkentoren en de ten noorden en zuiden daarvan staande overblijfsels der oude kerk was hieronder niet begrepen. Zoo werd Dr C. R. Hermans te 's Hertogenbosch opgewekt te onderzoeken, wanneer deze vermaarde kerk gebouwd was, en ZEd. maakte het resultaat zijner navorschingen openbaar in een belangrijk artikel, destijds op uitnoodiging van den schrijver in dit maandschrift geplaatst. [2])

Zeven jaren later, den 16 Julij 1860, werden de werkzaamheden der restauratie met eene groote godsdienstige plegtigheid geopend: Z. D. H. Mgr Zwijsen droeg eene pontificale H. Mis op in het aloude heiligdom en smeekte 's Hemels zegen over den arbeid af; en reeds den 20 October van hetzelfde jaar zag men den voltooiden top van het noorder dwarspand uit zijne steigeringen en beschutsels te voorschijn treden, met zijn doorschijnend witte kantboordsels, pinakels en beelden. [3])

---

[1]) Door J. C. A. Hezenmans. 's Hertogenbosch, G. Mosmans. 1866 Gr. 8°, 336 blz.

[2]) Vgl. *De Katholiek*, Dl XXIV, blz. 283.

[3]) Hezenmans, t. a. p. blz. 322.

Het was te verwachten, dat deze grootsche onderneming bij het godsdienstige nederlandsche volk in niet geringe mate het verlangen zou opwekken naar eene geschiedenis van zijn schoonste kathedraal. Een reeds gunstig bekend schrijver, de heer J. C. A. Hezenmans, heeft lust gevoeld om dat verlangen te bevredigen, en wij voelen ons gedrongen hem geluk te wenschen met het voortreffelijk resultaat zijner historische studie, en hem te betuigen, dat wij ten volle instemmen met den bijval, dien zijn geschrift bij bevoegde beoordeelaars vindt. In dit werk: *De St. Jans-kerk te 's Hertogenbosch en hare geschiedenis*, behandelt schrijver den oorsprong en den opbouw der twee eerste kerken, welke op de fondamenten dezer tegenwoordige derde kerk gestaan hebben: de eerste kerk, in romaanschen stijl opgetrokken, behoort tot een tijdstip „dat in het duister schuilt"; van de tweede, in spitsbogen stijl, werd in het jaar O. H. 1280 de eerste steen gelegd, doch de brand vernielde deze tweede kerk in 1419. Met den bouw der huidige, derde kerk werd „schier onmiddelijk „na den brand" begonnen. Reeds de tweede kerk was in het bezit van het sedert het jaar 1381 zoo vermaarde mirakuleuze beeld van „O. L. Vrouw van den Bosch", aan welks geschiedenis, naauw verbonden met die der kerk gedurende al de eeuwen haars bestaans, de schrijver eenige uiterst belangrijke bladzijden wijdt. Vervolgens geeft hij eene uitvoerige historiesch-kritische verhandeling over deze tegenwoordige vijftiende-eeuwsche kerk, en spreekt zoowel van hare voornamere gedeelten afzonderlijk als van het prachtige geheel, en voert den lezer tot den tijd, waarop het bisdom van 's Hertogenbosch werd opgerigt en de St-Jans-kerk tot kathedrale kerk verheven.

De volgende bladzijden vermelden haren rampspoed: hare verwoesting door den beeldenstorm in het jaar 1565; den torenbrand in 1584; eindelijk haren overgang in de handen der Nieuwgezinden ten jare 1629. Het wedervaren der kerk van 1629 tot den 8 December van het jaar 1810, toen op de Tuileriën bij dekreet de St Jan aan de Katholieken werd toegewezen, wordt door schrijver geregeld verhaald, en hij besluit zijnen arbeid met het gedenkwaardige jaar 1860, wanneer de Doorluchtige Kerkvoogd eene commissie benoemde „om over het werk der bouwherstelling te staan". Hiermede begon de restauratie, die reeds in October deszelfden jaars „de eerstelingen" van haren arbeid aan de grijze Hertogstad vertoonde.

Het boek is geïllustreerd met eene photographische afbeelding van de gedeeltelijk gerestaureerde noordzijde der kerk, met lithogra-

phiën van den platten grond der kerk en van de kerk in doorsneê, alsmede van de aloude prachtige doopvont.

Schrijver heeft een werk geleverd, dat voor den naauwgezetten geschiedvorscher hoogst belangrijk is en den beminnaar van een historiesch-getrouw verhaal aangenaam bezig houdt, terwijl de mededeeling der menigvuldige legenden, uit den mond des volks opgeteekend, aan beide eene genoegelijke verpoozing verschaft.

Men zou welligt op de titels van het veertiende en vijftiende Hoofdstuk: „Onderzoek naar de oorzaken der beeldstorming" enz. de aanmerking kunnen maken, dat zij meer beloven dan de schrijver geeft, die blijkbaar met terzijdestelling der staatkundige moeijelijkheden, waarin de Nederlanden en de Landvoogdes waren gewikkeld, zich bepalen wil bij het verhaal van den religiestrijd tusschen Katholieken en Nieuwgezinden vooral te 's Bosch, en van den beeldenstorm, welke zulk eene ontzettende verwoesting in de hoofdkerk heeft aangerigt. Ook moeten wij vragen, of wel de eerwaardige legenden der St Jan zoo uiterst weinig historische waarheid ten grondslag hebben als schrijver er aan wil toekennen.

Eene andere opmerking meenen wij een auteur van zoo uitmuntende geestesgaven niet te mogen onthouden. Wanneer hij — en dit geschiedt nog al dikwijls — den afgesloten kring der historische feiten is uitgetreden, om eens vrij om te dolen in den geliefkoosden tempel, zooals zijne verbeelding hem dien voorstelt, in middeleeuwschen luister, of om dien nu, in de gelukkige dagen der restauratie, „in hoogst godsdienstigen ernst" binnen te gaan, en wanneer hij dan de verschillende gedachten en aandoeningen, welke hem dáár aangrijpen en overmeesteren, mededeelt, dan schijnt het somwijlen, alsof de pen van den dichterlijken geschiedschrijver iets te veel aan den invloed der verbeelding en van 't gevoel gehoorzaamt, en vonden wij soms eenige moeijelijkheid om de beschrijving te volgen, die hij van zijne gewaarwordingen en voorstellingen geeft (bijv. op blz. 323).

Doch wat beteekenen deze twijfelingen tegenover de groote en onmiskenbare verdiensten, die de schrijver zich door zijnen arbeid verwierf? Maar wij achtten ons des te meer geregtigd, ze in het midden te brengen, omdat we overigens aan deze naauwkeurige, degelijke en aangenaam geschrevene geschiedenis van 't schoonste kerkelijke monument in ons Vaderland allen lof moeten geven, en wij ons jegens den schrijver er ten hoogste voor verpligt rekenen.

AURELIA
OF DE JODEN VAN DE PORTA CAPENA. [1])

Vóór twee jaren ongeveer gaf de geleerde advokaat Quinton bovengenoemd verhaal uit, dat onder een betrekkelijk nederigen vorm eenen schat van kennis verraadt, die slechts door jaren arbeids en studie kan verkregen zijn. Ofschoon het aan werk velen niet meer onbekend kan wezen, begroeten wij toch met vreugd eene hollandsche vertaling van Quintons roman, wijl dit leerrijk en aangenaam verhaal, hetwelk voedsel aanbiedt voor verstand en hart tevens, thans onder het bereik van al onze landgenooten valt.

Ziehier in 't kort het doel, wat de schrijver beoogt.

Reeds voordat Konstantijn de banier des kruises binnen Rome plantte, nog voordat Tertulliaan, eene eeuw vroeger, in zijne beroemde Apologie schreef: „Wij zijn van gisteren, en reeds hebben „wij alles vervuld, wat gij het uwe noemt: uwe steden, huizen, sterkten, „vrijsteden; uwe vergaderzalen, het leger zelfs, de *tribus*, de decu- „riën, het paleis, den Senaat, het *forum;* slechts de tempels laten „we u over", reeds vóór dien tijd had Plinius, in zijnen bekenden brief aan Keizer Trajaan, de wonderbare toename van het getal der Christenen bevestigd. Plinius echter staat niet alleen: ook Tacitus, Suetonius, Dion Cassius, Seneca, Juvenalis, Martialis en andere geschiedschrijvers en dichters van dien tijd, vermelden feiten, die, alhoewel tot heden toe nog niet genoeg in het licht gesteld, niet minder onweêrlegbaar, ja, nog wetenswaardiger en van meer beteekenis zijn dan de brief van Plinius.

Die verschillende feiten meer ter algemeene kennis te brengen, niet juist door eene chronologische rangschikking en dorre optelling, maar door ze in het bevallig kleed te hullen van een historischen roman, en aldus een boeijend verhaal te leveren uit de eerste tijden des Christendoms, ziedaar het doel, dat de schrijver zich voorgesteld en ten volle bereikt heeft. Volgens de les van Horatius heeft hij getracht niet alleen nuttig, maar ook aangenaam te wezen.

Wij staan inderdaad verwonderd, zoovele en zulke belangrijke bijzonderheden, als waarmede wij in den loop des verhaals kennis maken, bij de schrijvers van dien tijd opgeteekend te vinden. Mogt

---

[1]) Naar het Fransch van M. A. Quinton, Advokaat, Lid van de Academie de St. Croix. Leiden, J. W. v. Leeuwen, 1868.

al, ondanks al het gezag, dat de schrijver tot staving zijner bewering bijbrengt, de een of ander nog niet overtuigd wezen van het historiesch bestaan eener dochter van den H. Petrus, Petronella geheeten, of nog twijfelen aan de echtheid der correspondentie tusschen Seneca en Paulus, niettemin zal hij hoogst voldaan wezen bij de lezing van hoofdstukken als het zesde des eersten deels, getiteld: *Paulus en Seneca*, en van het achtste des tweeden: *De begrafenis van eene Christen maagd.* Had de schrijver welligt niet beter gedaan, wanneer hij sommige noten of geheel weggelaten of ten minste had gewijzigd? Dan toch zou hij wat nog met reden betwijfeld wordt, niet hebben bevestigd en tot historische waarheid verheven; en dat minder zekere feiten in een roman, ook in een historischen roman, hunne plaats vinden, zal wel door niemand worden ontkend. Aldus bleef de lezer ook vrij, om bijv. de geheimen van Isis' tempel, in het zesde hoofdstuk van het tweede deel vermeld, al of niet in verband te brengen met de biecht der Christenen en eenige ceremoniën en gebruiken der joodsche wet.

Wat den vorm betreft, zegt de schrijver zelf, dat een bloot geschiedkundig verhaal vele belangrijke feiten niet in het vereischte licht zou gesteld hebben; ook een wijsgeerige beschouwing dier feiten scheen hem onvoldoende, om ze op hunne juiste waarde te schatten. Daarom meende hij het best te doen, de oude heidensche maatschappij tegenover de opkomende Kerk te stellen, de wreedheid der romeinsche zeden te schetsen in verband met de eerste pogingen des Christendoms, om die zeden te verzachten, met één woord, in een dramatiesch verhaal de eerste Christenen op te voeren te midden van het nog heidensche Rome, dat echter weldra zijne afgoden zal wegwerpen, hunne tempels slechten en dien God aanbidden, welken tot nog toe slechts de Joden der capijnsche poort, onder welken naam de Christenen aangeduid werden, hunne hulde bragten.

Behalve het oordeelkundig onderzoek van den schrijver, zijn ijver in het opsporen van alles, wat over den allereersten tijd der christelijke kerk te Rome eenig licht verspreiden kan en zijne degelijke kennis van het romeinsche regt, die overal doorstraalt, bewonderen wij ook de geestdrift, die hem onder het schrijven aanhoudend bezielde, en het buitengewoon talent, waarmede hij zoovele op zich zelf staande feiten aaneengeschakeld en in het behagelijk kleed van een romantiesch verhaal gestoken heeft.

Zijn werk is hoogst oorspronkelijk en daardoor des te bekoorlijker;

iedere bladzijde ademt eene levendige frischheid, die den lezer verrukt; de schildering van sommige personen, als van Cecilia, de Groot-Vestaal, Marcus Regulus, de voorstelling van tooneelen, als dat van Domitiaan met Marcus Regulus in de gaanderij van doorschijnend marmer, van het consult van Cecilius met dienzelfden Marcus Regulus, van den verkoop der beminnelijke Cecilia door haren wanhopigen vader, van de straf en de bevrijding der Groot-Vestaal Cornelia, durven we, zonder vrees voor tegenspraak, meesterlijk noemen. De belangstelling van den lezer klimt met ieder oogenblik; ongeduldig spoedt hij zich voort, en aan het einde gekomen, is het hem eene behoefte, zich nog eens te gaan vermeiden en van al het heerlijke, dat hij genoten heeft, sommige gedeelten nogmaals te lezen, sommige schoonheden op nieuw te smaken.

Wij verheugen ons, behalve de wereldberoemde *Fabiola* van Kardinaal Wiseman, die de Kerk der Catacomben schetst en ons verplaatst in het heetste der vervolgingen, ook de *Aurelia* te bezitten van den heer Quinton, die hooger tot aan den oorsprong der Kerk opklimt, de eerste prediking van het Christendom te Rome en de zeden en levenswijze der eerste geloovigen verhaalt. 't Is ons doel niet, hier in eene nadere vergelijking te treden van *Fabiola* en *Aurelia*, maar wij spreken den welgemeenden wensch uit, dat de laatste even gekend en bemind mogen wezen als de eerste.

KOMEN DE MENSCHEN UIT APEN VOORT? [1])

Van genoemd geschrift is de tweede druk reeds verschenen. Het verwondert ons volstrekt niet; want eene losse en kleine brochure als deze mag eene zeldzaamheid genoemd worden.

In een dertigtal bladzijden weerlegt de schrijver al wat door de ongeloovige wetenschap wordt aangehaald ten bewijze, dat de menschen zouden voortgekomen zijn uit apen, en bewijst hij bovendien de onmogelijkheid van zulk eene voortkomst.

Het eerste of weerleggende deel bevat het volgende: Dat de menschen afstammen van apen, wordt niet bewezen,

noch uit *de geschiedenis;* want „nergens vinden we het merk

---

[1]) *De moderne leer der ontwikkeling van het menschdom, volgens Carl Vogt en anderen, getoetst aan wetenschap en ervaring*, door P. J F. Molae. Amsterdam, C L. van Langenhuysen, 1869.

„waardige feit opgeteekend, dat ooit in den loop van duizende „jaren één dierlijk individu zich ook maar eene enkele schrede „tot de menschheid heeft nadergebracht";

noch uit *de geologie*; want de middenvormen tusschen aap en mensch zijn nergens in de aardlagen te vinden;

noch uit *de natuurlijke historie*; want de fossiele apen verschillen minstens even sterk van den mensch als de thans levende.

Het tweede of bewijzende deel gaat aldus voort: De menschen kunnen onmogelijk afstammen van apen; want tusschen aap en mensch bestaat een tweevoudig *essentieel* verschil:

1) „Het dier wordt geboren, toegerust met alle vermogens en „alle instinktmatige kennis, die het noodig heeft, om voor zijn „bestaan en de voortplanting zijner soort te zorgen"; de natuurlijke en kunstmatige ontwikkeling van het dier is binnen eene scherpe en enge grens beperkt, en wat het *individu* aanleert, dit wordt niet overgebragt op de *soort*. Al het gezegde geldt ook van de apen.

De mensch daarentegen is onwetend en zwak bij zijne geboorte, maar hij heett het vermogen zich te ontwikkelen en te volmaken, en de ontwikkeling van het *menschelijk individu* wordt het eigendom der *menschheid*. — Hoe nu zouden twee zoo essentiëel verschillende wezens kunnen voortkomen van elkander?

2) De mensch spreekt, en het dier, ook de aap, spreekt niet; en ten andere is het eene ongerijmdheid, dat de taal, die toch niet door den mensch uitgevonden is, weleer zou uitgevonden zijn door het dier. — Volgt ook hieruit niet noodwendig, dat de grenslijn, die menschen en dieren thans van elkander scheidt, van allen aanvang af moet bestaan hebben?

Dit helder plan, ofschoon rijk gestoffeerd met al de ontdekkingen der nieuwere wetenschap en met talrijke aanhalingen uit zeer vele schrijvers, is toch even helder uitgewerkt. Elke zinsnede is met behoorlijke zorg gezet.

Wat den toon betreft, men meent een bedaagd en bezadigd man te hooren redeneren, en staat niet weinig verwonderd, als op de laatste bladzijde begint door te schemeren, dat de schrijver nog jeugdig van leeftijd is.

Wij vermoeden, dat hij door omstandigheden genoodzaakt was, kennis te nemen van de moderne theoriën; zijn geloof zeide hem: „altemaal dwaasheid!", maar hij rustte niet, voordat hij van zijn geloof ook op wetenschappelijke gronden overtuigd was, en die overtuiging heeft hij openlijk uitgesproken.

Ons vermoeden gevende voor hetgeen het is, zeggen we in allen gevalle: Eere zij den jeugdigen, den goed uitgerusten, den moedigen kampvechter!

SPROKKELING.

REV. MACKONOCHIE OVER HET RITUALISMUS. Het geestelijk geregtshof van de kerkprovincie Kantelberg, het zoogenaamde *Court of arches*, heeft in een proces tegen den ritualistischen rector van de St-Albanskerk te Londen, Rev. Mackonochie, de uitspraak gedaan, dat volgens de wetten der Engelsche Kerk eenige der plegtigheden, door de Ritualisten bij hunne Avondmaalviering gebruikt, ongeoorloofd waren, en wel: het vermengen van wijn met water, de opheffing van het „geconsacreerde" brood en het gebruik van wierook; het *Court of arches* veroorloofde echter, dat er bij die Avondmaalviering brandende kaarsen op de „commu-„nietafel" (*The Lord's Table*) geplaatst werden. Het proces werd in de laatste instantie gebragt voor de opperste regtbank in de geestelijke zaken der Anglikanen, de *Privy Council* der Koningin; de uitspraak van het hof werd niet slechts door het vonnis van dezen raad bevestigd, maar ook het gebruik van kaarsen op de „Commu-„nietafel" voor ongeoorloofd verklaard. Verscheidene Ritualisten komen tegen deze uitspraak met kracht op, en in de kerkdienst wordt de strijd voortgezet. Rev. Mackonochie heeft voor eenige weken in de St-Paulus-kerk te Londen gepreekt en er eene processie gehouden. Vooraan bij deze processie ging een koorbediende met een kruisbeeld, hem volgden drie koorbedienden met eene vaan, en verder kwamen nog twee andere vanen, terwijl een talrijke schaar geestelijken medetrok. De geestelijke der kerk Rev. Going, „bediende het Avondmaal". Om de uitspraak des regters onthield men zich van het branden van kaarsen en het gebruik van wierook. Rev. Mackonochie maakte het teeken des kruises, toen hij zijne predikatie begon. Over de veroordeeling der Ritualisten sprekende, stelde hij den thans gevoerden strijd aldus voor: dat het nu er op aankwam, „of het Evan-„gelie in zijne volheid, gelijk het door de Kerk is overgeleverd, in „den lande zou verbreid worden, zonder beroofd te zijn van die „bloesems, die er eene diepere beteekenis aan geven, en of de „koelheid dezer eeuw zich aan de Kerk van Engeland zou meêdeelen".

DE WORDING DER TAAL EN DER MENSCHEN.

Eene bijdrage ter waardeering van de wetenschap der ervaring. [1])

Elk vraagstuk raakt in zijnen diepsten grond het theologisch vraagstuk. DONOZO CORTEZ.

I.

Indien iemand ooit een waar woord heeft gesproken, dan was het zeker Donoso Cortez, toen hij beweerde, dat ieder vraagstuk ten laatste op een godsdienstig vraagstuk neerkomt. Werp ook slechts een aandachtigen blik op het uitgestrekte gebied der wetenschap, en gij ziet zoo wel de staatkunde met hare verschillende onderdeelen, als de natuurkunde, waartoe men thans bijna alle weten terugbrengt, de geneeskunde en taalkunde niet minder dan het heerlijke in verscheidenheid zoo rijke veld der schoonheidkunde, en nog tallooze andere vakken van geleerdheid, die men met *kunde* samenstelt, in hare laatste gevolgtrekkingen den godsdienst raken. Gemeenlijk zelfs geldt het den grondslag van allen godsdienst, het zijn of niet zijn van God; want elke dwaling loopt op de vernietiging van God uit, gelijk elke waar-

---

[1]) Ingezonden.

heid ons onvermijdelijk tot Hem opvoert. Zijn bestaan is de spil, waar alles op draait.

Men kan daarom ook zeggen, dat deze hoofdvraag de geleerde wereld in twee kampen scheidt, die rusteloos over het *to be or not to be* den strijd voeren. De voorstanders eener wetenschap, welke met het christelijk Godsbegrip in tegenspraak is, hebben evenwel dit eigenaardigs, dat zij hunne wetenschap als *de* wetenschap beschouwen, met volkomen miskenning en voorbijzien der overtuiging van anderen. Al zijn zij het onderling nog zoo oneens, en al spot de een met het stelsel, dat de ander op een bijna verteerden schedel bouwt, in dit ééne punt is het koor eenstemmig, en slechts die hiermede instemt mag bogen op den naam van een wetenschappelijk man te zijn. Zij verwijten het de Katholieke Kerk, dat zij beweert de waarheid te bezitten, en zelven verkondigen zij de uitkomsten hunner nasporingen en hunne wijsgeerige stelsels met een nadruk en zekerheid, die aan onfeilbaarheid doen denken. Hunne uitspraken moogt ge zelfs in de verte niet betwijfelen, laat staan tegenspreken; en die van een ander beginsel uitgaat, vervalt terstond tot de klasse der dompers en onwetenden.

Lees, b. v. de hoogdravende redevoering van den een of anderen Hoogleeraar over de wetenschap, en gij staat verstomd over de aanmatiging, waarmede zij beweren, dat *hunne* wetenschap *alleen* recht heeft van bestaan en alleen mag beschermd en geleeraard worden. De wetenschap der Veuillots, van Montalembert, Dupanloup, Gratry, Wiseman en anderen; die van de mede-arbeiders aan den „*Correspon-*„*dant*" en de „*Revue du monde Cathotique*", aan de „*His-*„*torisch-politische Blätter*" en nog meer tijdschriften, welke wat wetenschappelijkheid aangaat, lang niet bij „*de Gids*" behoeven achter te staan; die van Staudenmaier, Klee,

Görres, Secchi, Alberdingk Thijm, Schroeder van der Kolk enz. is geen wetenschap — want zij houden nog vast aan God, schepping, eeuwigheid; en het gansche land wordt te wapen geroepen, om te waken, dat deze wetenschap niet verkondigd worde.[1]) En toch negen en negentig percent van Nederlands volk, mag men aannemen, houdt nog vast aan God, zijnen menschgeworden Zoon en den Bijbel, en brengt zoowel als de overigen de gelden op ter bezoldiging der Hoogleeraren, en daarom is dan ook de wetenschap door artikel 194 der grondwet binnen betamelijke en billijke grenzen beperkt, dat den bezoldigden Hoogleeraren des lands ten plicht maakt: *eerbiediging van ieders godsdienstige overtuiging.* Het is uit dien hoofde, misbruik maken van zijne onder deze stilzwijgende voorwaarde aanvaarde betrekking, beginselen van den leerstoel te verkondigen, welke op loochening van God en den Christus en de geheele omverwerping van het bijbelsche verhaal uitloopen; leerstukken, die aan het negen en negentig honderdste der bevolking uit overtuiging boven alles dierbaar zijn. Verwonderen mag men zich zeker ook, dat mannen, als een Hoogleeraar Dozy, die, al bestaat er in de verste verte geen gevaar voor, hardop roepen, voor de vrijheid der

---

[1]) Het is zeker de grootste willekeur en het tegendeel van ware vrijzinnigheid de bijna anderhalf millioen Katholieken hier te lande, al houdt men ze allen ook voor idioten en een dom gemeen zonder verstand of kennis, het recht te willen ontzeggen, om hetgeen zij voor de ware wetenschap aanzien, hunne kinderen in te prenten, en alles van hen verwijderd te houden, wat die beginselen zou kunnen schaden. De jongelieden *gelooven*, wat hunne meesters hun voorhouden; hunne kennis is ook op 18- of 20-jarigen leeftijd nog niet uitgebreid, hun verstand niet rijp genoeg om zelf te kunnen oordeelen; zij worden wat hun meesters zijn, vooral wanneer deze iets vreemds verkondigen. De Hoogleeraren zullen genoeg menschenkennis bezitten om dit te weten; zij zullen zich ook wel wachten hunne kinderen aan de leiding van een katholiek leeraar b. v. in de wijsbegeerte toe te vertrouwen. Van hun standpunt hebben zij gelijk; wij verlangen ook niet onze beginselen hun op te dringen, gelijk zij dit ons willen doen.

wetenschap als martelaar te willen sneven, zich nog, door van 't Rijk hun ambt te aanvaarden dat drukkend juk (Gr. art. 194) op den hals halen, en niet veel liever, zonder tegen ijdele windmolens te kampen, vrij en frank, als een Carl Vogt, gaan prediken wat hun goed dunkt. Dan zou men nog zonder glimlach de uitingen van hun heldenmoed kunnen bewonderen. Hij ten minste zou zich zeker het verwijt besparen van een Hoogleeraar te zijn, „die zijne pozitie misbruikt" en misschien ook van „bo-„vendien de smakeloosheid te hebben: zijne stem te ver-„heffen." (A. Th. D. W. VIII, 503).

Mannen, daarentegen, die groot gaan op hunne vrijzinnige beginselen, hoort men zelfs noodkreten slaken over het ongewone en ongehoorde verschijnsel, dat de katholieke clerus „de stoutheid" zoo verre drijft en het waagt de pen op te nemen om zijne wetenschap te verdedigen; het is alsof men een nieuw plakaat tegen de „paapsche stoutigheid" wilde uitlokken. En toch, menschelijker wijze gesproken, zou de eenparige getuigenis van duizenden diepzinnige en rusteloos werkende verstanden, van vroeger en thans, meer gewicht in den schaal dienen te leggen, dan het oordeel van betrekkelijk weinigen, die onderling nog verdeeld zijn; en zou derhalve de Katholieke Kerk, waarin honderden millioenen hetzelfde *credo* bidden en de leer van de mannen *der* wetenschap, als onwaar en onverstandelijk brandmerken, eerder recht hebben om aanspraak op *de* waarheid te maken dan iemand anders. En indien katholieke geleerden sommige stellingen op het gebied der wetenschap als onbetwistbaar en als de eenig ware verkondigen, met geheele verwerping der tegenovergestelde, dan geschiedt dit, wijl de uitkomsten hunner onderzoeking overeenkomen met de leerstukken eener Kerk, die zij in geloofs- en zedeleer voor onfeilbaar houden; een

redelijker standpunt, voorzeker, dan hetgeen waarvan anderen hunne godspraken verkondigen!

De voorstanders *der* wetenschap gaan dan ook wel wat aan het euvel mank van een te groot zelfvertrouwen, en huldigen nog al het beginsel: *„nul n'aura de l'esprit „que nous et nos amis"*. Gij, en millioenen met u, gevoelt u vrij; al waren uwe medestanders in nog duizendmaal grooter aantal, de mannen *der* wetenschap houden maar vol, dat gij u bedriegt, en roepen: gij zijt niet vrij! *Hun* gevoel en bewustzijn alleen is de echte toetsteen der waarheid. Uw verstand en dat van ontelbare andere denkers brengt u langs den weg der redeneering en der ervaring tot eenen persoonlijken, zelfstandigen, scheppenden God; zeg duizendmaal, dat gij met al uw denken en zoeken tot geen andere uitkomst geraken kunt, het baat u niets; zij beweren maar op den toon van een onfeilbaar gezag, dat uw verstand en dat van al de anderen zich vergist.

Zoo haalt de Hoogleeraar Opzoomer ten voordeele van zijn stelsel, dat hij „de Godsdienst" noemt, alles uit den Bijbel wat hij maar wil; doch indien duizend en meer anderen, zeker niet minder bekwaam dan hij, in datzelfde boek het gansche leerstelsel der Katholieke Kerk en hare geheele hierarchie vinden, dan roept men: o hoe dom en onnoozel! Het verstand dier wetenschapsmannen alleen werkt juist en is de eenige bron der waarheid.

De stemmen van het voorgeslacht komen dan ook geheel niet in aanmerking; men verontschuldigt de dwalingen en wanbegrippen met de zoetsappige terechtwijzing: „zij waren „niet op de hoogte der hedendaagsche wetenschap";

en toch Göthe heeft het zoo waar en zoo snedig gezegd:

„*Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken,*
„*Das nicht die Vorwelt schon gedacht?*" [1])

Wij willen echter hiermede niet in 't minste den grooten vooruitgang miskennen, dien de wetenschap in de laatste jaren gemaakt heeft, of den schijn aannemen, dat wij ons over zoo vele belangrijke ontdekkingen niet van harte zouden verheugen; maar, dat de hoofden van onzen tijd, waar het op redeneeren aankomt, zoo veel beter zouden zijn, dan die van vroeger; dat een H. Thomas van Aquine, een Anselmus, een Augustinus, een Plato enz., een minder juist werkend denkvermogen zouden gehad hebben, dan een Hegel, Schelling, August Comte, ziedaar, wat ik op goede gronden meen te mogen betwijfelen. Het wil er bij mij ook niet in, dat alleen de gevolgtrekkingen, door de mannen *der* wetenschap gemaakt uit de ontdekkingen van den jonksten tijd, den stempel der waarheid zouden dragen en recht hebben om erkend te worden; en dat de eenstemmige verklaring van eene groote menigte andere geleerden, die de juistheid dezer gevolgen niet inzien, als een gebrek aan verstand moet beschouwd worden. Of nu de aanneming van een christelijk Godsbegrip zulk eenen heilloozen invloed op de menschelijke hersenen werkelijk uitoefent, dan wel blinde partijzucht hier in het spel is en zulke vooroordeelen voortbrengt, mag elk een voor zich beslissen. Gij moogt u b. v. ook geen voorstander verklaren van den grooten natuurkundige Cuvier, en de gevolgtrekkingen weigeren aan te nemen van Broussais, Vogt, Buchner, of men haalt de schouders over u op. Waag het niet de stellingen van August Comte en zijne fransche, duitsche, en

[1]) *Faust*, II. Th.

hollandsche volgelingen, Littré, E. Naville, Opzoomer in twijfel te trekken, om u aan te sluiten bij Wiseman, Balmes, Dupanloup, Secchi en andere groote denkers, men lacht medelijdend om uwe onnoozelheid. Men gaat zelfs verder: heeft iemand nog al naam in de geleerde wereld, dan tracht men hem tegen wil en dank bij de zijnen in te lijven. Het geheel heeft ook wel iets van eene „*association d' admiration mutuelle*". Neemt men daarbij nu nog in aanmerking den toon van gezag, waarop alles, wat met *de* wetenschap in strijd is, wordt veroordeeld; de fijne kunstgrepen, waarmede men ieder andersdenkende tot een philister weet te maken en belachelijk voor te stellen, den hoogdravenden toon, waarop *wetenschap*, *ontwikkeling*, *vooruitgang*, *denken*, *roeping des menschen*, wordt uitgesproken, de edele vervoering, waarmede men voor dat alles den strijd aanvaardt tegen allen, die het met *de* wetenschap niet eens zijn, en den nadruk, waarmede men op dreigende gevaren wijst, zoo wel als het aantrekkelijke, dat het nieuwe en vreemde heeft voor jeugdige, ligt ontvlambare gemoederen; — dan behoeft niemand zich te verwonderen, dat *de* wetenschap min of meer tot den *bon ton* behoort. Hare priesters komen dan ook bij voorkeur in aanmerking, worden met lof en roem gekroond en juichend op elken leerstoel ingewijd. Molenschot zou eenen Schroeder van der Kolk zoo niet overschaduwen, als hij even geloovig ware. Het is wel van belang dit verschijnsel van onze dagen op te merken, daar het elkeen, die nog aan een christelijk Godsbegrip hecht, op zijne hoede kan doen zijn, en tevens de waarde kan leeren kennen der woorden „verlicht", „wetenschappelijk", „bekwaam", „wetenschap", „een man van zijnen tijd", „vrijheid der wetenschap". Zij alleen meenen het recht te hebben iemand tot een groot man en beroemd geleerde

te stempelen; hetgeen mij aan de geestige verzen van Göthe doet denken. [1])

„Daran erkenn' ich die gelehrten Herrn:
„Was ihr nicht tastet, steht euch Meilen fern;
„Was ihr nicht faszt, das fehlt euch ganz und gar;
„Was ihr nicht rechnet, glaubt ihr, sei nicht war;
„Was ihr nicht wägt, hat für euch kein Gewicht
„Was ihr nicht münzt, das, meint ihr, gelte nicht."

De hedendaagsche wetenschap grondt zich op de waarneming (*Beobachtung*) en ervaring. Dat deze eene rijke bron van kennis is, zal niemand loochenen. Zonder aarzelen onderschrijven wij het woord van een münchener Doctor in de wijsbegeerte: „de methode om onmiddelijk van „eenige feiten uit te gaan, en daaruit algemeene waarhe„den af te leiden, om ten laatste door middel eener „hypothese eene theorie op te zetten — is tegenwoordig „niet alleen de meest gezochte, maar ook de eigenlijke „methode voor alle empirisch onderzoek. Op haar be„roemt zich, en te recht, de natuurkunde, als de bron „der schitterendste ontdekkingen." (VII.) [2]) Wij hebben er dit alleen tegen, dat men de ervaring de *eenige* bron aller kennis noemt, en uit haar gevolgen afleidt, die er niet in zitten, en tot dingen besluit, die de ervaring *niet* leert. „Van den anderen kant", zoo gaat daarom dezelfde denker voort, „kan toch eene theorie, al steunt „zij op feiten, niet de laatste oplossing zijn. *Gleichwohl „ist sie wenigstens ein Versuch, der einer solchen vom Stand-*

---

[1]) *Faust*, II. Th.

[2]) M. A. Strodl. *Die Entstehung der Völker. Studie aus einer Philosophie der Geschichte.* Drie voorlezingen, gehouden in het katholieke Casino te München. 1868. Schaffhausen.

„*punkt der Empirie aus, vermittelst einer Hypothese, ent-*
„*gegen kommt.*" Het gegronde dezer uitspraak valt niet te miskennen. Zet men eenmaal voorop: slechts wat de ervaring leert bestaat en is waarheid, dan zal niemand het gevolg loochenen, indien men zegt: de ervaring leert niets van de onsterfelijkheid der ziel, van hel of hemel [1]); derhalve bestaan zij niet. Doch het is immers juist de vraag, waar het op aan komt: of er niet iets bestaat, hetgeen *die* ervaring niet leert; en dat er ook niets bestaat, tenzij *die* ervaring het getuige, kan men toch bezwaarlijk door de ervaring zelve aantoonen, of men zou moeten trachten de ervaring door de ervaring te bewijzen. Het heelal met al zijne verschijnselen, de psychologische voor een groot gedeelte niet eens medegerekend, ziedaar het eenige voorwerp, gelijk „de hedendaagsche weten-
„schap beweert", van het kennen en weten der stervelingen, en de waarneming er van, de eenige bron der wijsheid. „Voor de wetenschap geldt niets dan het feit,
„dat door eene zekere, streng *objective* waarneming vast-
„staat en de juiste gevolgtrekking, welke daarop gebouwd
„wordt." [2])

August Comte is de vader van dit stelsel, dat men ook wel positivisme noemt; Littré en de „*Revue dex deux mondes*" prediken het in Frankrijk, E. Naville verkondigt het te Genêve, en de Hoogleeraar Opzoomer bracht het mede uit Duitschland, om het gewijzigd hier in te voeren, tot groote ergernis der geloovige hollandsche ooren, welke aan zulke tonen niet gewend waren, en tot verbazing der

---

[1]) Het hangt er ook veel af, wat men door *ervaring* verstaat: men kan ook veilig zeggen, dat de ervaring er wel degelijk iets van leert, als ons bewustzijn slechts mag medespreken.

[2]) Aug. Schleicher. *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft.* Weimar 1863. bl. 6.

studeerende jeugd, die het voor een *non plus ultra* van geleerdheid en vinding aanzag, en vol bewondering den man aanstaarde, die op de ervaring afgaande het eerst — de Hoogleeraar heeft er nog voldoening van, want ieder oogenblik beroemt hij zich er op — het eerst in ons rechtzinnig Nederland durfde uitroepen: wonderen zijn er niet. Hiermede was de hedendaagsche wereldbeschouwing ook in ons vaderland ingewijd.

„De richting van het denken onzes tijds", zegt Schleicher, „loopt ontegenzeggelijk op monisme uit. Het dualisme, „hetzij opgevat als eene tegenstelling van geest en natuur, „inhoud en vorm, wezen en verschijning, of hoe men „het ook noemen mag, is voor de natuurkundige beschou„wing onzer dagen *ein volkommen überwundener Standpunkt.* „Voor haar bestaat er geene stof zonder geest (*zonder de „noodwendigheid, die haar bepaalt*); maar evenmin ook geest „zonder stof. Beter gezegd, bestaat er noch geest noch „stof in den gewonen zin, doch slechts ééne eenheid, „die beide te gelijk is. Een wijsgeerig systeem van het „monisme ontbreekt nog, doch het streven er naar blijkt „duidelijk uit de ontwikkelings-geschiedenis der nieuwere „wijsbegeerte. De gang der wetenschap is geheel anders. „Vroeger maakte men eerst het systeem gereed, om „daarna het object zoo te bewerken, dat het in 't systeem „paste. Thans verdiept men zich geheel in de nauwkeu„rigste studiën des objects zonder aan den systematischen „opbouw van het geheel te denken. Men getroost zich „zeer gelaten de derving eens wijsgeerigen systeems, in „de overtuiging, dat voorshands een zoodanig systeem „nog niet ontworpen kan worden, en men met deze po„ging veeleer dient te wachten *totdat eene genoegzame me„nigte van vertrouwen verdienende waarnemingen en zekere „kennis uit alle spheeren van het menschelijk weten gereed*

„*ligt.*" [1]) En verder: „Het noodwendig gevolg der mo-„nistische wereldbeschouwing, *welke achter de dingen niets „zoekt*, maar het ding met zijne verschijning voor iden-„tisch (een en hetzelfde) houdt, is de hooge beteekenis, „die de waarneming heeft voor de wetenschap. *Die Be-„obachtung is die Grundlage des heutigen Wissens.*" [2])

Vooreerst zal dus, volgens de woorden van Schleicher zelf, eerst het nageslacht de vruchten der waarnemingen plukken, wanneer de „*genügende Fülle zuverlässiger Beo-„bachtungen und sicherer Erkentnissen aus allen Sphären des „menschlichen Wissens vorliegt*"; tot zoolang diende men dan ook zijne oordeelvellingen op te schorten; daar men nimmer weet, of later de ervaring niet iets tegenstrijdigs met de vroegere waarnemingen zal leeren. Het valt moeilijk te ontkennen, dat dit geen groot bezwaar oplevert om alle kennis op de ervaring te gronden. Hieruit blijkt ook, dat *de twijfel* eigenlijk de grondslag van dit systeem is; maar de twijfel op den toon der grootste zekerheid voorgedragen, en als onbetwistbare waarheid uitgesproken.

Ten andere vernietigt dit dwaalbegrip zelfs de denkkracht van onzen redelijken geest. Leert u, b. v. het verstand, dat twee maal twee vier is, of dat elk gevolg eene oorzaak heeft, dan weet gij dit alleen door de ondervinding; die op eene stelling bouwt aan onzen re-

---

[1]) De wetenschap der ervaring trekt uit waarnemingen op een zeer beperkte schaal, in een zeer beperkte tijdsruimte genomen, zeer onzekere beginselen, die dan tot maatstaf voor eene bijna eindelooze ruimte van tijd en voor een onafzienbaar gebied, die voor alle wezens moeten dienen. Zou dit niet bijna op hetzelfde neerkomen, als hetgeen Schleicher anderen verwijt?

[2]) Bl. 8, ibid. Door *monisme*, van μονός, *alleen*, verstaat Schleicher eene wereldbeschouwing, die het heelal en niets dan het heelal als ééne massa opvat; men mag hem daarom even goed materialist als spiritualist noemen. Dualisme, van δύο *twee* beschouwt ook wel enkel en alleen de wereld; doch stelt zich haar als in geest en stof gescheiden voor, enz.

delijken geest ontleend, bouwt op eenen zandgrond. „Na „de waarneming komt alleen de op haar gegronde en „noodwendig volgende gevolgtrekking in aanmerking. „*Alles a priori Construierte, alles ins Blaue hinein Ge-* „*dachte gilt im besten Falle als geistreiches Spiel, für die* „*Wissenschaft aber als werthloser Plunder.*" (ibid.)

Elke waarheid dus, die niet op de ervaring rust, is van nul en geener waarde. Met deze *Beobachtung* dan redeneert men in een oogwenk weg, al wat men verkiest. Alle ontdekkingen moeten, koste wat het wil, bewijzen, dat de mensch vroeger in een half dierlijken toestand verkeerde. Een verroeste lans, de smalle greep van een zwaard, een steenen offermes, een woord of letterteeken, vooral een schedel leggen den grondslag voor gevolgtrekkingen, die de gansche wereld ten onderste boven werpen, wat eeuwen voor waar gehouden hebben, in rook doen opgaan, en de krachtigste uitspraken van het menschelijk gemoed tot een ijdelen klank maken. [1]) Wanneer men beweert, vooreerst den grondslag te mistrouwen, en vervolgens, dat gij, indien hij al hecht ware, toch de juistheid dier gevolgen niet inziet, dan verwijt men u terstond „*ein subjectives Deuteln, haltloses Etymologisiren,* „*vage Vermuthungen in's Blaue hinein gedacht*", en daarmeê is de zaak uit.

---

[1]) A. Fremeau de Rochebrune (*Mémoires sur les restes d'industrie appartenant aux temps primordiaux de la race humaine.* Paris 1866) trekt uit al die steenen wapenen, en afbeeldingen van den voortijd het besluit, dat de mensch, zoo verre men hem kent, verre boven het dier verheven was „omdat hij *denkend* mensch was". Het materialisme heeft den oorspronkelijken mensch verstand willen ontzeggen, hem tot een viervoetig dier willen verlagen en daarom de schedels der apen onderzocht en triomf geroepen. „Wanneer het materialisme in plaats daarvan niet geschroomd had „verder te gaan, dan zou het zonder behulp van het ontleedmes één ka„raktertrek ontdekt hebben, genoegzaam om al diegenen tegen te spreken, „die den mensch tot de dieren willen verlagen, het bewustzijn eener hoo„gere macht."

Het zij mij geoorloofd een enkel voorbeeld aan te halen van een geleerd man, die in een klein boekje ons op de hoogte brengt van de uitkomsten der wetenschap, door de ervaring verworven. Robert Schweichel [1]) dan erkent de algemeenheid der overlevering onder de menschen van het scheppingsverhaal, dat hij eene *Sage* noemt. „Dat deze „Sage", zegt hij eenvoudig, niet op de herinnering eener „werkelijk bestaande *Verhältniss* berust, hiervoor zijn de „bewijzen in onze dagen uit de aardkorst opgegraven." De beroemde, groote sterre- en natuurkundigen Secchi, Pianciani, Reusch, Sorignet, Wiseman, Wagner, Leibnitz, Newton, Buffon, Franklin, Buckland kennen dat *bewijs* niet, verheffen zich tegen deze gevolgtrekking en — wie weet wat de aardkorst later zal bewijzen? doch dit alles mag niet in aanmerking komen.

Wilt gij in eens duidelijk en zeker weten, hoe de menschen ontstonden lees dan (bl. 4); „de natuurkunde heeft „*grondig bewezen*, dat de menschen, nadat de ontzagge„lijke gletsers, welke de oppervlakte van bijna alle kust„streken met ijs bedekten, weggedooid waren, overal als „een *organisches Gebilde* te voorschijn kwamen, waar de „aarde de voorwaarden tot hun ontstaan aanbood." Roep nu maar *credo!*, of men houdt u voor een zeer onwetenschappelijk mensch. „Onze dagen", zoo heet het elders, „hebben de bewijzen uit den aardbodem opgegraven, dat „de menschen der gouden eeuw op eenen trap van ont„wikkeling stonden, welke zich weinig van dien der „dieren onderscheidt." [2])

---

[1]) *Ueber den gegenwärtigen Stand der Sprach-und Naturforschung in Bezug auf die Urgeschichte des Menschen*, bl. 1.

[2]) De ongegrondheid dezer beweering blijkt genoeg uit de afbeelding eens mammouths in vollen galop, door eenen tijdgenoot dezer dieren, welke in de verst van onze dagen verwijderde tijden leefden, vervaardigd. „Het bewijs

Op één punt, zegt hij verder, zijn het de taal en natuurkunde eens, „de volken stammen *niet* van een enkel „menschenpaar af." Menig groot taalkundige zou hem dit betwisten, doch als voorstander van een christelijk Godsbegrip behoort deze van zelf tot de onwetenden, en dus bewijst dit niets. [1])

„De geologie leert ons", schrijft hij maar stout weg, „wat „ook de bij alle volken bestaande Sage zegge, dat er geen „zondvloed geweest is." Uit de wijze, waarop thans fortuinzoekers Amerika bevolken, leidt hij af, dat Middel-Europa eveneens door de Duitschers bevolkt werd. (bl. 8, 9.)

„was geleverd", zegt Le-Hon, „dat de kunst zoo oud is als ons geslacht." (*L'Homme fossile en Europe.* 1867.) De oudste menschen, die ons bekend zijn, waren derhalve geene halve dieren en Kannibalen. Op de *exposition du travail* te Parijs zag men kunststukken, waarvan men met zekerheid zeggen kon, dat zij reeds vóór den zondvloed vervaardigd waren. Zie Laret en Christy *Cavernes du Perigord* en Molae's brochure *Komen de menschen uit apen voort?* „De oudste fossilen", zegt Lyell, „getuigen van begrafenisplechtigheden en het geloof aan een toekomstig „leven."

[1]) Max Müller, die op het gebied der vergelijkende taalstudie voor den grootsten man en het grootste gezag gehouden wordt door *allen*, zegt het volgende. (I Serie zijner voorlezingen, VIII, bl. 297. Leipzig 1866. II dr.) „Men heeft tegen mij de aanklacht ingebracht, dat ik „bij mijne navorschingen, mij door een onbepaald geloof aan eenen ge„meenschappelijken oorsprong van het menschelijk geslacht heb laten „leiden. Ik ontken niet, dat ik deze overtuiging koester, en dat ik „haar, des noods, uit Darwins boek *On the origin of species* nog wel „zou kunnen staven... Maar ik daag mijne tegenstanders nit mij eene „enkele plaats aan te toonen, waarin ik wetenschappelijke en theologische „bewijzen verward heb. De stelling, die het gansche menschdom van een „enkel menschenpaar afleidt, is zoo natnurlijk en laat zich zoo goed met de „wetten van het menschelijk verstand vereenigen, dat er, zoo verre ik weet, „geen volk op aarde wordt aangetroffen, dat haar niet houdt. Moet Mozes „al voor de rechthank der natuurkunde van zijne aanspraak op ingeving „afstand doen, hij kan ten minste aanspraak maken op den titel van een „goed waarnemer geweest te zijn; en wordt er bewezen, dat zijne meening „eene dwaling geweest is, dan is dit eene dwaling, welke hij met andere „kalme waarnemers, met eenen Humboldt, Bunsen, Prichard en Owen „deelt."

Volgens Asa Grey is de theorie van Darwin zelfs tegen de veelheid der menschelijke soorten in den beginne. „Zij, die de hypothese eener „veelheid der menschelijke soorten verdedigen, worden er door gedron„gen [door Darwins theorie] onder twee opzichten de onzekerheid hunner „opvatting te erkennen." *Natural Selection not inconsistent with Natural Theology*, bl. 54.

Ziedaar zeker eene „*durch sichere, streng objective „Beobachtung festgestellte Thatsache und der auf diese „gebaute richtige Schluss*"; en een „*Schliessen vom Be- „kannten aus auf das Nichtbekannte*", dat „*für die Wis- „senschaft nur Geltung hat.*" Eene smalle handgreep getuigt voor kleine handen, en wat daaruit verder wordt afgeleid is verwonderlijk; wat er al uit een paalwoning komt is te veel om te zeggen, en hoe beteekenisvol een langwerpige, ovale, of ingedrukte schedel is, niet om te verhalen. Soms is er wel verschil van meening; een rond aarden voorwerp, dat Carl Vogt voor een *Kopfkissen* aanzag, houdt een ander voor eene afbeelding der maan, en leidt hieruit af, dat de bewoners der paalwoningen afstammen van de maanaanbidders aan den Nijl. De maan of een *Kopfkissen!* zoo hief ook eenmaal geheel het ongeloovig koor een zegelied aan bij een half verteerden staartloozen salamander — Cuvier bewees het [1]) — dien men voor een praeadamiet (een mensch vóór Adam) aanzag!

„Ziet men", zoo luidt eene andere bewering, opgesteld om de eenheid des menschelijken geslachts te bestrijden, „hoe laag de Amerikanen bij de ontdekking van dat land „stonden, dan behoort er waarlijk een meer dan stoute „phantasie toe om hen in uitgeholde boomstammen de „zee te laten oversteken." [2])

---

[1]) Tegen Scheuchzer; zie Burmeister.

[2]) Hoor nu den grijzen Martius. „Deze ruwe en treurige toestand is „ongetwijfeld niet de eerste, waarin zich de amerikaansche menschheid „bevond, het is eene ontaarding en verlaging. Veel verder en door een „duizendjarige duisternis gescheiden, ligt hun schooner verleden, waartoe „wij uit eenige overblijfselen kunnen besluiten." Hij ziet dit: *in den „Ueberbleibseln von hierarchischen und monarchischen Verhältnissen." Zur Ethnographie America's.* B. I, bl. 133—5; 140.

Dit wil juist niet zeggen, dat daarom Martius de eenheid van het menschelijke geslacht voorstaat; maar moet alleen ten bewijze strekken, op welke *betwistbare* gronden men alle dogma tot leugen wil maken.

Het volgende woord van Strodl vindt hier wel zijne toepassing. „Alle ernstige onderzoekers — die niet, als „de geleerden der Novarra-expeditie, *ex professo* alle hunne „overigens merkwaardige mededeelingen meenen te moeten „richten zoo wel tegen de werkelijke als ingebeelde „waarheden van het Christendom, waarvan zij wellicht „minder schijnen te weten dan een geleerde Chinees of „Bramaan — allen komen zij daarin meer en meer over- „een, *dat wij in de stammen met vervallen geslachten te „doen hebben.*"

Aldus bestaat de wetenschap der ervaring in haar wezen en werking. Op een ander bezwaar, dat haar drukt en hare gevolgtrekkingen bijna alle zekerheid ontneemt, hebben wij reeds met een enkel woord gewezen. Het veld, namelijk, der waarneming is zoo ontzaggelijk groot en de krachten van den menschelijken geest zoo gering, dat men de gegronde vrees mag koesteren, of later de eene waarneming niet alle de vorige zal omver werpen. Schleicher gevoelt dit ook, gelijk wij gezien hebben; men is nog slechts aan het verzamelen, de slotsom kan later eerst opgemaakt worden. Hoort men echter de aanhangers van dit stelsel spreken, dan zou men zeggen, dat er geene waarnemingen meer te doen zijn, en dat de slotsom van alles reeds verkregen is. Waar het evenwel de bestrijding van anderen geldt, wenden zij oogenblikkelijk het genoemde bezwaar in hun voordeel aan. Een geloofwaardig persoon b. v. die goed heeft waargenomen, heeft een verschijnsel gezien, dat hij voor een inbreuk op de natuurwet en derhalve voor een wonder houdt. De wetenschap der ervaring zal noch de waarneming, noch het feit loochenen, doch de tegenbemerking maken, dat wij alle de natuurkrachten nog niet kennen, en dat hier zeker eene onbekende oorzaak, die later wel ontdekt zal wor-

den, in het spel is. Die beweert: de ervaring leert mij, dat nimmer *iets* uit *niets* ontstaat, en dit bekende dwingt mij tot het onbekende, wat niet onmiddelijk onder mijne waarneming valt, d. i. tot een vrij scheppend wezen — welk ander wezen toch zou Hem binden? — te besluiten, hij zou zich niet minder tegen de wetenschap zeer vergrijpen.

In dit geval nu is de ervaring onzeker, en er wordt gesproken: wie weet wat later nog ontdekt wordt! Deze onzekerheid geldt echter alleen voor onze stellingen niet voor de hunnen: „*Unsere Tage haben die Beweise aus „dem Erdrinde aufgegraben*"; hierbij komt het „wie weet!" niet in aanmerking. Zoo wordt ook al het *a priori construierte* onverbiddelijk in den ban gedaan en als „*sub-„jectives Deuteln*" gebrandmerkt; doch waar het de sterrekunde en physica geldt zal men zich wel wachten dit beginsel toe te passen; want daar staat of valt de wetenschap met het *a priori* en de mathesis. Men noemt dit meten met twee maten en wegen met twee gewichten.

Maakt men de opmerking, dat de ervaring tegenwoordig niet meer de langzame ontwikkeling van een blaasje tot een aap, van een aap tot een redelijk mensch aanwijst; dat men integendeel overal het ei uit een volwassen kip, den mensch van een volmaakt organisme ziet voortkomen, dan volgt oogenblikkelijk de stellige verzekering, dat dit vroeger bepaald anders was. „*Die Naturwissenschaft hat „aus den Funden bewiesen, das die Menschen.... überall als „organisches Gebilde hervorgegangen sind, wo die Erde die „Bedingungen zu ihrem Dasein bot.*"

Vraag de Darwinisten slechts naar de tusschensoorten, die volgens hun zeggen den overgang vormen van de lagere klassen der wezens tot de hoogere, van den aap tot den mensch, en als tegenbewijzen moeten gelden, wanneer

gij zegt, dat een hond voor drie duizend jaren, al een hond was gelijk nu, men zal u antwoorden, dat die tusschenvormen, helaas! van de aarde verdweenen zijn; dat de geologie ze nog niet aanwijst „omdat wij nog te weinig van de geologie „weten"; „de geologie vertoont ons zulk een onafgebroken „aaneengeschakelde keten van bewerktuigde wezens niet, „de verklaring hiervan ligt in de overgroote onvolkomen„heid der geologische geschiedenis." „Toch", zegt Schleiden met het oog hierop, „zal de wetenschap spoedig mid„delen vinden, die de aan den ondergang gewijde vormen „onderscheiden van die, welke op den overgangstrap tot „nieuwe vormen staan, en zoo een waar, natuurlijk „stelsel van planten en dieren herstellen."

De eerste woorden, zeggen sommigen, waren uitingen van het gevoel en klanken, die eene geheele gedachte of een begrip uitdrukten. Wijst men een kind op den hond, dien het heeft hooren blaffen, met de vraag: wat is dat? dan zegt het *waf*, d. i. de hond, zelfstandig nw. Heeft het zijnen vader soms den hond hooren nadoen, dan zegt het: *pa waf*, *waf*, d. i. vader blaft, een werkw. derhalve. Zoo stamelde, zegt men dan, de eerste mensch in den aanvang als een kind. Deze aanschouwingen losten zich later op in gedachten en aldus kwam men van zulke vage klanken tot woorden, die het onderwerp en het gezegde uitdrukken. Men begon met enkele woorden. Het chineesch, dat uit woorden bestaat, die werkw., bijv. nw, enz. kunnen zijn naar gelang de klemtoon valt en volgens de plaats, die zij innemen, moet hiervoor ten bewijze strekken. [1])

---

[1]) Schleicher. *„Der Bau aller Sprachen weist darauf hin, dass seine „älteste Form im wesentlichen dieselbe war, die sich bei einigen Sprachen „einfachsten Baues (der chinesischen) erhalten hat."* bl. 22. Het chineesch kan alleen bewijzen — wat ook hoogst waarschijnlijk is — dat men in

Eene nieuwe moeilijkheid voor eene juiste waarneming is hierin gelegen, dat het onderzoek zich onder vele opzichten niet in het verre verleden kan uitstrekken om alle veranderingen na te gaan en de som dier verwisselingen op te maken; hetgeen voor de wetenschap alles is: „want weten „wij niet, hoe iets geworden is, dan kennen wij het niet." [1]) „In verhouding tot den tijd, dat, volgens de navorschingen „der wetenschap, de mensch op aarde is, omvat zijne „geschiedenis, *nur eine einzige Spanne seines Daseins.*" [2]) Men kan derhalve eigenlijk de waarneming niet verder uitstrekken, dan de geschiedenis of eenige verschijnselen, die over den mensch en zijn bedrijf en de wereld licht verspreiden, reiken. Doch men wil alles tot in zijn aanvang achterhalen, verder eindeloos verder dan het laatste kenteeken, in den donkeren nacht van het verleden. Van daar *Urgeschichte*, *Urmensch*, *Ursprache* enz. Zoo ontwaart men b. v. overal eene klimming in de natuur, van de delfstoffen tot de planten, van dezen tot dieren, van de dieren tot den mensch; een nietig begin als de eerste schakel van dezen keten is nergens te vinden. Op dezelfde wijze ontwaart men in de talen een aantal grondvormen, waarom zich een tal van woorden heenscharen, en zich daaruit als ontwikkelen, *wortels;* de dagen evenwel, dat het eerste menschenkind het eerste wortelwoord uitte, vallen niet onder ons bereik. En toch beweert men stellig te weten, dat een stofje tot een mensch werd,

---

den aanvang eene dergelijke taal gesproken heeft; niet, dat men met één, gelijk Dr. Schmidt, of met tien wortels, gelijk Dr. Murray meent, begonnen is; nog minder, dat men met klanknabootsing of gevoelsklanken zou aangevangen hebben, want het woord tot in zijnen eenvoudigst mogelijken vorm (*wortel*) ontleed, en in zijnen verst van ons verwijderden vorm nagegaan *blijft een woord*, dat een praedicatief begrip uitdrukt; om nu van *woorden* tot *geen* woorden te besluiten daartoe heeft men geen recht.

[1]) Schleicher, ibid, bl. 9.

[2]) Rob. Schweichel, bl. 1.

en één grondvorm, zelfs nog minder, een uitroep of klanknabootsing het begin der talen geweest is. Hoe komt men tot zulk eene gevolgtrekking?

De mannen der ervaring moeten om daartoe te komen een ontzaggelijken sprong maken, ook zelfs vóórdat de som der ervaringen is opgemaakt en men zekerheid heeft, dat niets tegenstrijdigs meer zal worden waargenomen; een gevaarlijken sprong, waarbij het te vreezen is, dat zij op het *a priori Construierte* zullen moeten bouwen, en bloot staan aan *subjectives Deuteln* en *vage Vermuthungen ins Blaue hinein*; want de redeneerende geest zal nu aan den arbeid moeten, de geest, wiens vleugelen door de ervaring zoo jammerlijk geknakt zijn. Doch een cursief gedrukt: *het zal, het moet zoo geweest zijn, men kan het niet anders denken*, verbindt, voor de groote menigte ten minste, het beginsel sterk genoeg met zijn gevolg. Langs welken weg zij tot de ontdekking der verst verwijderde toestanden komen, zal Schleicher ons leeren. Wat voor de taal geldt, is ook van toepassing op het bestaan des menschen.

„Want ofschoon wij de ontwikkeling der taal niet ver„der dan de geschiedenis reikt kunnen nasporen, en „hoewel de eigenlijke vorming der taal vóór alle geschied„kundige bescheiden valt; zoo mogen wij toch op grond „der verworven geschiedkundige uitkomsten tot de vroe„gere tijdperken met *genoegzame* zekerheid (*ziemlicher „Sicherheit*) besluiten." [1]) Op welken grond nu besluit hij tot vroegere tijdperken?

„Wijl de waarneming van den laatsten levensloop der „aarde, welke ongetwijfeld slechts eene zeer kleine ruimte „van tijd beslaat, slechts een langzaam veranderen (*all-*

[1]) Schleicher, *Die Deutsche Sprache*, bl. 47.

„*mähliches Verändern*) aangeeft, daarom hebben wij volstrekt „geen recht om voor het verledene (*die Vergangenheit*) een „ander verloop des levens te vooronderstellen (*Lebens-„verlauf*). Van hetzelfde standpunt ging ik reeds lang „uit bij de beschouwing van het leven der talen, het-„welk eveneens slechts in zijne voor ons laatste en jonk-„ste en betrekkelijk zeer korte perioden onder onze on-„middelijke waarneming valt. Deze korte tijd van eenige „duizenden jaren leert ons met *onomstootelijke zekerheid*, „dat het leven der organismen van de talen (*Sprachor-„ganismen*) algemeen, volgens vaste wetten langzaam ver-„anderende, verloopt, en dat wij niet het minste recht „hebben (*im Entferntsten*) te veronderstellen, dat dit vroe-„ger [dat is in de ons onbekende tijden] anders geweest „is." [1])

„Eene in zich toevallige zaak, de kortheid namelijk „der tijdruimte, waarin bruikbare waarnemingen gemaakt „werden, is de oorzaak, dat de verandering der soorten „(*species*) van weinig beteekenis schijnt. Men behoeft „echter slechts, in overeenstemming met de uitkomsten „van andere (*sonstiger*) waarnemingen, voor het voor-„handen zijn van levende wezens op onze wereld een „groot aantal duizenden jaren aan te nemen, om het „begrijpelijke er van in te zien, hoe door voortdurende, „langzame verandering, gelijk (analoog) aan degenen, „die werkelijk onder onze waarneming vallen, de ge-„slachten en soorten (*genus*, *species*), die thans voorhan-„den zijn, konden ontstaan....." „Wat bij Darwin voor „de soorten der dieren en planten geldt, geldt echter

---

[1]) Schleicher. *Die Darwinsche Theorie etc.*, bl. 10, 11.

„ook, ten minste in zijne hoofdtrekken, voor de orga-„nismen der talen." (ibid.) [1])

Aangenomen al, dat men vaste zekerheid bezat van den loop, welken thans alle aardsche verwisselingen nemen, en dat men even zeker ware van de wetten der veranderingen in eeuwen en eeuwen voor ons — hetgeen buiten twijfel te moeilijker is naar gelang de loop van het heden in strijd wordt bevonden met het verleden — dan nog eischt het een vermetelen geest om als onbetwistbare waarheid de stelling te verkondigen: in den donkeren nacht, die een sluijer werpt over onnoembare eeuwen, ondoordringbaar voor het menschelijk oog, ging het even zoo. Dat deze bemerking een gegrond bezwaar oplevert, kunnen wij afleiden uit de moeite, die Jacob Grimm zich getroost, om deze zelfde moeilijkheid, door velen tegen zijne stelling ingebracht, uit den weg te ruimen.

„Om dit vraagstuk [de wording der taal] op te lossen, „moesten onze talen en onze geschiedenis veel meer na te „sporen zijn, dan werkelijk het geval is; want het is uitge-„maakt, dat de oudste oorkonden van het sanskrit en send „en het hebreeuwsch vele duizenden jaren later dan de oor-„sprong der taal en de schepping des menschen zijn. „Hoe kan men, over zulk een kloof heen, het begin der „taal berekenen?" [2])

---

[1]) Hoe juist men de tijden berekenen kan, blijkt wel uit de groote eenstemmigheid der geleerden omtrent de bepaling van den tijd, toen in onze gewesten een tropisch klimaat heerschte, een tijdvak, dat met de steenkoolvorming samenvalt. Volgens de berekening van Prof. Bisschop is het 1,300,000 jaren; volgens die van Arago, 318,600, en volgens eene latere meer naauwkeurige berekening van Bisschop 9,000,000 jaren geleden. (Burmeister, *Geschichte der Schöpfung*).

[2]) Grimm. *Ursprung der Sprache.* 6e drnk, bl. 10. Jacob Grimm neemt eenen scheppenden God aan, doch bekreunt zich weinig om het bijbelsch verhaal, en schijnt veel grooter taal- dan godgeleerde te zijn. Volgens hem kan de taal onmogelijk eene gave Gods zijn; dns is zij eene vinding van ons verstand.

De wetenschap der ervaring lost echter langs een zeer gemakkelijken weg deze moeilijkheid op; zij heeft een beginsel uitgedacht, dat haar volkomen verzekert van de onveranderlijkheid der wetten, welke zij ontdekt heeft, door alle de duizenden eeuwen heen, welke verder dan de waarneming liggen, en waarvan de ervaring derhalve niets leert. Zij heeft alle verwisseling aan de wet der noodwendigheid onderworpen: „*Keine Materie ohne Geist (ohne die sie bestimmende Nothwendigkeit).*" Het bestaan dezer wet staven zij noch *a priori*, noch *a posteriori;* hoeveel zekerheid zij hebben, dat de uitkomsten hunner waarneming later niet zullen geloochenstraft worden door andere ervaringen, weten wij, zoodat hier wel Sleichers eigen woorden kunnen toepassing vinden: „*Alles ins Blaue „hinein Gedachte, gilt im besten Falle als geistreiches Spiel, „für die Wissenschaft aber als werthloser Plunder.*" Het is ook op dezen grond, dat hij de noodwendigheid beweert van Darwins leer.

„De leer van Darwin is geen toevallig verschijnsel, „maar een waar en echt kind onzer eeuw, *Darwins Lehre „ist eine Nothwendigkeit.*" Dat zijne leer een kind onzer eeuw is, zal wel niemand ontkennen; dat zij niet *kon* wegblijven, zal menigeen betwijfelen. En wanneer men met verkrachting der uitspraken van het gezond verstand van duizenden diepe denkers, door de onredelijke verwerping van al de inspraken des gemoeds en eene ongegronde miskenning van tallooze verschijnselen der ervaring op zedelijk gebied vooraf vaststelt, dat er geen persoonlijke, buiten de wereld bestaande God is; ja, dan moet men wel aannemen, dat de blinde stof blind en onveranderlijk werkt; doch wat heeft men hieraan, indien men de wetten niet zeker genoeg kent, indien men ze niet alle kent, indien men van het heden tot het verleden niet kan besluiten,

daar men gedwongen is aan te nemen, dat er thans geheel andere wetten heerschen, dan vroeger, en Vogt met de zijnen zelf moet erkennen, dat het ontstaan uit *Urschleim*, of kiemblaasjes, en het voortkomen der menschen uit apen heeft opgehouden? Deze afgetrokkenheid nu, deze wet der noodzakelijkheid heeft de Hoogl. Opzoomer hier te lande tot een hooger wezen, tot eene godheid verheven, om voor dat *abstractum* de Nederlanders te doen knielen en hunnen godsdienst ongemerkt met *de* wetenschap samen te smelten. Zijn „God is eene volmaakte noodwendigheid" [1]), die „goedheid en liefde is"; hij de hoogepriester in ons vaderland, welke aan deze godheid offert.

Grimm maakt zich, van het bezwaar af: om, wat de wording der taal betreft, uit hetgeen de waarneming op dit gebied leerde, tot ons onbekende feiten van vele eeuwen te besluiten; hij zegt: *„falls sie aber unerschaffen „d.h., nicht durch göttliche Macht... hervorgebracht wurde, „sondern durch die Freiheit, so mag man sie nach diesem „Gesetz ermessen"*. Aldus opent hij zich een vrij terrein om naar hartelust de vrijheid te laten werken, gelijk hij dit verlangt. Ééne zaak is ons echter hier weer duidelijk, hoe namelijk het bestaan of niet bestaan van God de laatste grond is van alle vraagstukken. Het geldt hier weer, gelijk Steinthal zegt: *„die drei letzten aller menschlichen „Fragen: wie es steht um den Gegensatz vom Tod und „Leben, Algemeinen und Einzelnen, Menschlichen und „Uebermenschlichen"*. Die eenen zelfstandigen, persoonlijken God niet aanneemt, kan onmogelijk anders dan eene ontwikkelingsgeschiedenis van den mensch uit een stofje, van de taal uit een onverstaanbaar gestamel aannemen. Grimm houdt het echter voor onbetwistbaar: „dat niet

[1]) *De Godsdienst.*

„de vogel het ei, de plant het zaad, maar integendeel „het ei den vogel, het koren de plant onderstelt"; en durft vragen: „wie kan het gelooven, dat uit ongeschapen „zich aaneen voegende, in elkander werkende elementen „eene geheime stomme kracht zich langzamerhand tot het „leven zou verheven hebben"? [1]) Dergelijke waarnemingen van geleerden, gelijk hij en Max Müller, worden door de wetenschap, de personen in aanmerking genomen, zeer welwillend aan een homerisch dommelen toegeschreven.

En waartoe nu deze lange inleiding? Omdat wij eerst de beginselen dienen te kennen, volgens welke niet alleen de wording der menschen, maar ook die der taal opgespoord wordt, en hun gewigt en strekking moeten leeren waardeeren. De voorstanders der wetenschap behandelen het laatste vraagstuk gelijk al de andere; zien op hunne tegenstanders uit de hoogte neer; en geraken ook hier ten laatste tot dezelfde uitkomst: de ontkenning van God. Wilde ik ook de uitspraken der Kerk in het minste gelijk stellen met de meeningen van den eenen of anderen Hoogleeraar? Volstrekt niet. Ik wilde alleen aantoonen, hoe weinig grond zij hebben, om hunne onderstellingen voor onbetwistbare waarheden te verkondigen, ook wanneer men, afgezien van alle *dogma*, meening tegen meening, geleerden tegen geleerden stelt, en de uitspraken van het verstand tegen die des verstands in de weegschaal legt; ik wenschte slechts te doen gevoelen, hoe weinig hunne stelsels de leerstukken der Katholieke Kerk deeren, zoo lang zij niet als de eenige ware stelsels gestaafd zijn, of de onmogelijkheid des bestaans der laatsten zegevierend is aangetoond; het was enkel mijn plan

---

[1]) T. a. p. 36. Den eersten mensch volwassen, doch stom en zonder taal uit de handen Gods te laten komen, gelijk Grimm, is moeilijk te rijmen.

te doen beseffen, dat, indien wij al de gevolgen loochenen, die men uit de ervaring trekt, wij daarom het feitelijk bestaan van vele dingen niet betwisten en van harte de ontdekkingen van den nieuweren tijd toejuichen; wij wilden op de aanmatiging wijzen van mannen, die, hoe bekwaam ook, nog geen recht hebben op den toon van onfeilbaar gezag, tegen duizenden in, *hunne* wetenschap als *de* wetenschap af te kondigen.

De aard en de wijze van beoefening der taalkunde biedt tegenwoordig een hemelsbreed verschil aan met vroeger. In de vorige eeuwen gold het meer den zin en het spraakkunstig verband der woorden, om al het schoone der klassieke en andere letterkundige voortbrengselen te kunnen smaken, en zich de eigenaardigheden van stijl en uitdrukking dier talen eigen te maken. Thans komt meer het woord op zich in aanmerking, zijne vorming, zijne samenstelling, de verwisseling, die het in den tijd onderging, zijn verband met de woorden van andere talen, de vertakkingen, waarin zich dezelfde taal oploste, zijn heden en zijn verleden. Door deze vergelijking der woorden en talen is men in de laatste jaren tot de verrassendste ontdekkingen gekomen, en is er een helder licht opgegaan over tallooze duisterheden. Het veelvuldiger verkeer der volken bracht er het zijne toe bij om deze taak gemakkelijker te maken. Willem von Humboldt heeft in onze dagen den grondslag gelegd voor de vergelijkende taalkunde. Bij de wijzen der Hindoes vinden wij omstreeks 600 jaren v. C. wel eenige sporen van eene dergelijke beoefening der taal, dewijl zij zich reeds toelegden om de wortels der woorden te ontdekken, doch daar bleef het ook bij.

Dat bij zulk eene naauwkeurige waarneming van het

stoffelijke der taal, om zoo te zeggen, en het aanhoudend ontleden harer bestanddeelen en de ontdekking der onderlinge verwantschap van vele talen en der grondtaal, waarvan zij even zoo vele wijzigingen zijn, dat daarbij al zeer spoedig de vraag oprees: hoe de taal ontstaan is? welk haar eerste begin was? valt licht te begrijpen. [1])

---

[1]) Men onderscheidt de talen in het algemeen in twee soorten; sommige talen hebben vaste vormen en een geregeld grammaticaal stelsel; andere daarentegen hebben iets vaags, de woorden hangen los aaneen en het geheel is aanhondend aan verwisselingen onderworpen. De eerstgenoemde zijn de talen der volken, de laatste die der horden en nomaden.

Men deelt de talen ook in volgens den stoffelijken karaktertrek en de grammaticale vormen, die hare woorden eigen hebben. Zoo heeft men er b. v. die allen den derden pers: enk. der ww. met *t* vormen. De verschillende talen, die zulk eene type gemeen hebben, vormen een stam; zij zijn klaarblijkelijk als 't ware eindelooze veranderingen eener zelfde grondtaal; hare verwantschap kan men in tallooze verschijnselen opmerken en bewijzen. De verschillende elkander nauwer verwante talen van denzelfden stam noemt men ook wel eene taalfamilie. Men onderscheidt volgens het aangegeven beginsel eenen indo-germaanschen taalstam, welks talen in Indië, in middel- en klein Azië en bijna in geheel Europa gesproken worden; de talen der Hindoes, Persen, Meden, Armeniërs, Osseten, der Pelasgers en die daarvan afstammen, die der Grieken, Italianen, Galliërs, Britten, Duitschers, en Slavoniërs. Zij dragen allen denzelfden karaktertrek, die nog zichtbaar is. Men noemt deze familie ook wel de arische taalfamilie.

Men heeft ook een semitischen taalstam, die het arabisch, aethiopisch, hebreeuwsch, phoenicisch, chaldeeuwsch, syrisch enz. omvat; alsmede eene egyptische (Max Müller rekent ze tot de semitische), welke eveneens hare eigenaardige kenmerken draagt. Tot den Turanischen taalstam, die even als de arische in een noordelijken en zuidelijken verdeeld wordt, rekent men de turksche, samojeedsche en de onde japaneesche talen ook die van Finland, alsmede de siamesche, maleidsche, chinesche, met hare verschillende vertakkingen in middel- en noord-Azië, het anamitisch enz. De amerikaansche taalstam biedt geen mindere verscheidenheid aan.

Onder de talen der nomaden tot wier eigenaardigheid juist de afwezigheid eens grammaticalen karaktertreks behoort, telt men die der Mongolen, Negers, Maleiërs, Indianen enz. De indeeling der talen volgens dit beginsel noemt men de *genealogische*.

Het verband der talen ontdekt men door vergelijking, welke overal de wetten der verandering van de letterklanken en woorden nagaat en daaruit de verwantschap opmaakt. De 3de pers. enk. van het werkw. gaat b.v. bij de talen van den indo-germaanschen stam op *t* uit, hetwelk vroeger *ti* was en *hij* beduidde. Wij vinden dit afgesleten pronomen in het lat. *amat*, zijnen meer oorspronkelijken vorm in het gr. ἐσ-τί en zelfs in den uitgang van den 3en pers. enk. ει van τύπτει terug; want dit staat voor τύπτετι, τύπτεϊ, dat samengetrokken τύπτει opleverde. De dichters vormen in het gr. nog den 3en persoon op τι, b.v. Φατί. In het duitsch hebben *ist*, lat. *est*, fransch *est* de *t* voor *ti*, waarvan het sanskritische *as-ti* de duidelijke bewijzen geeft. De *t* gaat vaak in

Toch zijn deze vragen niet nieuw. Reeds de grieksche wijsgeeren hebben er na gestreefd ze op te lossen; dat hunne poging echter tot geen bevredigende uitkomst geleid heeft mag, men afleiden uit de levendigheid, waarmede deze vraag in de vorige eeuw wederom opgeworpen

---

s over, vgl. het engelsch *he loves*. Aldus smolt de demonstratieve wortel met een praedicatieven samen en werd louter vorm, zonder beteekenis.

In de indo-germaansche talen bijzonder merken wij dit verschijnsel op; aldaar zijn de buigingsuitgangen oorspronkelijk over het algemeen *woorden*, d. i. praedicatieve of demonstratieve wortels. Het imperf. b.v. der gelijkvloeiende werkw. is eigenlijk eene samenstelling van den stam en het werkw. *doen*, thans tot *de* ingekrompen: *hausidédum*; *au*, wordt hier *oo*; en *s* wordt *r*; *dédum* is *doen;* zoo krijgt men: wij *hoorden*. In de talen merkt men overal grondvormen op, die als eene grondgedachte in zich dragen, en waarom zich een aantal woorden, gewijzigd, hetzij door klankverandering, *spreuk*, *sprak*, *breuk*, *brak*, *breken*, hetzij door voor of achtervoegsels, *gesprek*, *gebrek*, *schepper*, heenscharen. Sommigen noemen dezen grondvorm ook wel stam.

Gaat men nog verder, en spoort men den eersten vorm van een woord nog dieper na, dan krijgt men als de kiem, waaruit zich de verschillende woorden gevormd en zich als in tallooze vertakkingen verspreid hebben, en men heeft den *wortel*; deze bevat als 't ware de grondgedachte eener gansche woordengroep. Het fransche *âge* b.v. was oud-fransch, *eage* en *edage*. Dit ontstond uit *aetaticum* van *aetas; aetas* is samentrekking van *aevitas*, van *aev*, Goth. *aiws*, waarvan de wortel *ae* is, die in het sanskrit, *ay* klinkt en in *ayus leven* beteekent; in het grieksch *αἰών*, *leven*, *tijdsruimte*, ons *eeuw*, *eeuwig*. Aldus vindt men ook den wortel *ar*, *ploegen*, in *ἀρόω*, ploegen, *ἄρουρα* bouwland, *arare*, *ars*, *arbeid*, want het land bebouwen is de *arbeid* bij uitnemendheid. Zelfs *aarde*, goth. *airtha* eng. *earth*, gr. *ἔρα*, en de zee bouwen d. i. roeien, sanskr. *aritra*, roeiriem, gr. *ἐρέτης* staan met de *ar* in verband. De wortel *mar*, die het denkbeeld van verwelken uitdrukt, leverde de volgende reeks van woorden op, *μαραίνω*, *verwelken*, *sterven*, *mor-ior*, *mors*, *morbus*, *dood*, *ziekte*, (want *a* wordt *o*, *tal*, *overtollig*, *kald*, *ald*, *kold*, *old*, dit laatste nog in Twente) bij ons in „moord" over, goth. *maurith*, eng. *murder*, oud-slavisch *moru*, *pest*, litthausch *mirti sterven;* alsmede het sansk. *maru*, *woestijn*, hetgeen men overdroeg op de zee, duitsch *meer*, lat. *mare*, slavisch *more*, lith. *marios*, goth. *marei*, de Ieren zeggen *muir*, de eindelooze water-woestijn; *a* wordt *e*, *stad*, *stand*, *stede*, *bestendig*, *star*, *ster*, v. d. *mar*, *meer*. De wortel, gelijk men ziet, is als 't ware de grondslag voor het woord en de gedachte; waar de wortel is, vinden wij overal het praedicaat *leven*, *bouwen*, *verwelken* enz. terug

De wortels der woorden zijn geheel onkenbaar geworden; alleen door de taalvergelijking, die de geschiedenis der letterklanken en woorden aangeeft, kan men ze in het verre verleden nog ontdekken. Dan ziet men, dat zij als een kern vormen, waarom zich een talrijke woordengroep schaart, en waaruit zich tal van woorden in verschillende vertakkingen verspreiden.

Ook worden de talen morphologisch ingedeeld d. i. naar gelang zij deze wortels aanwenden in de rede.

en tot een twistappel gemaakt werd. Deze strijd echter mag schermutselen heeten bij de geestdrift, waarmede de nieuwe taalbeoefening tegen het einde der achttiende eeuw den oorsprong der taal trachtte op te sporen, en den rusteloozen kamp, welken de verschillende meeningen in het

---

De wortels zijn woorden, gelijk in het Chineesch; en blijven onveranderd; of zij dienen om de verschillende verhoudingen der rede uit te drukken, waarbij zij noch tot louter vorm worden, noch ook geheel het karakter van beteekenend woord verliezen; zij drukken, gelijk Steinthal zegt, den vorm door *„Stoff-Wörter"* uit, die hunne zelfstandigheid behouden, of zij verliezen geheel hunne stoffelijke beteekenis en worden tot *vaste* vormen voor de betrekkingen der rede, verbuiging enz. Men noemt deze indeeling de morphologische, wijl het een indeeling naar den *vorm gestalte* (μορφή, gedaante,) is. Van daar *wortel-talen*, *vorm-talen*, en *aanlijmende* (agglutineerende) talen, welke tusschen de twee eerste in staan. Men maakt ook wel de algemeene onderscheiding in *vorm-* en *vormlooze* talen. Hetzij men dan de verhoudingen der rede door toon of plaatsing der woorden, gelijk het chineesch, hetzij door buigingsuitgangen uitdrukke, dit is hetzelfde, het zijn *vorm-talen*, de talen, welke zulke *vormen* missen, *vormlooze*.

Het chineesch heeft geen rededeelen, zelfst. naamw. werkw. noch verbuiging, het kent geen meervoud, toch weet deze taal de fijnste wijsgeerige onderscheidingen, en alle grammatische categorieën weer te geven. De indo-germaansche, semitische en egyptische taal-familie drukt de betrekkingen der grammatica door buiging en rededeelen uit, welke uitgangen, vroeger ook woorden waren (men denke aan het sansk. *asti*, *ἐστί*, *est*, *ist*), maar thans slechts vormen zijn. In de arische talen vormt de praedicatieve wortel geen woord op zich als in het chineesch. Om b.v. een subst. van *luc*, dat in het algemeen, *schijnen*, *lichten* beduidt, te vormen hing men er een demonstratieven wortel, *ta*, of *sa* (daar) aan: *luc-sa* eig. *lichten daar*, = *lux*, *licht*. Zoo beteekent b.v. het anamitische *ba*, wanneer men het vijfmaal op den behoorlijken toon herhaalt: „Drie dames gaven den gunsteling des konings een oorveeg." Het chineesche *ta* beteekent *groot*, *grootheid*, *groot zijn*: *ta* echter vóór het subst. *jin*, man, *ta jin* — groot man; er achter — de man is groot. Daarom noemt men deze talen wortel-talen, *radicale oder isolirende Sprachen*.

De nomaden en andere volksstammen drukken de verhoudingen der rede door aanvoeging van woorden uit, lijmen aan een woord een ander *woord* aan, om een meerv. of andere betrekking uit te drukken; het aangehangen woord verandert wel soms van beteekenis, maar het blijft een *woord*, het wordt geen *vorm*. Men noemt deze daarom agglutineerende talen. Zij missen een vast stelsel van woordvorming en verbuiging en veranderen aanhoudend. Zoo zullen deze het meerv. b.v. van het werkw. door aanhanging van *veel* of *alle*, het enkelv. door *een* uitdrukken. Het lijdend werkw. vormen zij b.v. door een stam aan te lijmen, die *eten*, of een anderen die *gaan* of wel een, die *lijden* beduidt; zij zoeken de eenheid des zins, welke de Chineezen door den toon bewerken, door aaneenschakeling te verkrijgen, van de zinnen, die als 't ware één woord zijn. *Sevmek* beteekent in het turksch *beminnen*, waarbij *mek* zoo veel als ons *en*

leven riepen. In de laatste jaren was het vooral Schelling, die de aandacht der geleerden op dit onderwerp vestigde, en de groote Jacob Grimm, die het voor de koninglijke Academie van wetenschappen te Berlijn, op nieuw behandelde. [1]) In 1784 was er reeds een werk over dit onderwerp uitgekomen [2]); in 1815 [3]) en 1827 [4]), en 1839 [5]) insgelijks van F. Bergman, Denina, P. F. J. Müller, O. F. Kruse; later namen F. W. Farrar [6]), Hornay [7]), Renan [8]) en nog een ongenoemde fransche letterkundige [9]) dit punt in behandeling. Schleis von Lowenfels [10]), Steinthal [11]), Voigtman [12]), Wedewer [13]), Wedgwood [14]), Max Müller [15]), zeker een der beroemdste mannen op dit gebied, en Schleicher [16]), hebben hunne

---

van de onbepaalde wijze is. Hier kan men nu een aantal woorden tusschenvoegen: *isch* beteekent *elkander*, v. d. *sev-isch-mek* elkander beminnen; *dir* = maken, *sev-isch-dir-mek*, maken dat men elkander bemint, *il*, worden, en *me*, eene negatie niet) er bij voegende = *sev-isch-dir-il-me-mek*. Vgl. Max müller, aan wien deze bijzonderheden grootendeels ontleed zijn. Dat men alle talen nog niet ontleed heeft, en er over hare classificatie veel verschil is, behoef ik niet te zeggen. De talen met grammaticalen bouw onderscheidt men bij voorkeur in taalfamilies. Dezelfde taalstam kan zich in twee groote oplossen gelijk b. v. de indgerm. in een *slavonisch-duitschen* en *ario-graeco-italo-keltischen* d. i. arisch, grieksch, italiaansch, keltisch.

[1]) J. Grimm. *Ursprung der Sprache.* Berl. 1858, 6 dr.

[2]) *Sur la différence des langues et leur origine.* 1784.

[3]) *Die Ursprache.* Keulen. 1815.

[4]) *Ueber den Ursprung der Sprache.* Alt. 1827.

[5]) *De linguarum origine atque natura.* Strasb. 1839.

[6]) *On the origin of language.* Lond: 1864.

[7]) *Enthüllung des Ursprungs der Sprache.* Berl. 1858.

[8]) *La parole, son origine, sa nature, sa mission.* Par. 1867.

[9]) *De l'origine du language.* Par. 1863.

[10]) *Ueber den Ursprung der Sprache.* München. 1866.

[11]) *Ursprung der Sprache.* Berl. 1851. Nu laatst weder in zijn tijdschrift *Die Völkerpsychologie und die Sprachwissenschaft.*

[12]) *Ursprung der Sprache.* Leipz. 1865.

[13]) *Das Christenthum und die Sprache.* Frankf. a/m. 1867.

[14]) *Lectures on the science of language.* Londen. 1861.

[15]) *On the Origin of language.* Londen. 1867.

[16]) *Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen.* Weimar. 1865.

gevoelens hieromtrent blootgelegd. [1]) Hier te lande heeft de Hoogl. Bril onverholen zijne meening uitgesproken en verdedigd in zijne Ned. Spraakk. en in „*De Taalgids*"; Dr. te Winkel, voor zoo verre mij bekend is, alleen in het laatste tijdschrift.

De taal is op het innigst verbonden met het gansche bestaan des menschen; zij wortelt diep in den menschelijken geest en staat tevens in het nauwste verband met de vorming van ons ligchaam. Een kind leeren spreken is daarom niet zoo zeer een inprenten van woorden en spraakgeluiden, als wel een ontwikkelen van zijnen aanleg en vermogen tot spreken. Van daar dat zij, die niet eens lezen geleerd hebben, toch de regels der taal dikwerf zeer juist, hoewel onbewust, in acht nemen.

Men kan echter de taal niet als een vast en afgewerkt geheel, als een gereed voorwerp beschouwen. Zij heeft een blijvend en een wisselend bestaan. Uit eenen algemeenen grondslag ontwikkelt zich eene eindelooze verscheidenheid van spraakgeluiden, welke als aan dezelfde hoofdbron ontvloeid, zich in verscheidene stroomen splitsen, die elk weder op zijne beurt zich in menigvuldige vertakkingen als in zoo vele beken oplossen. Ook nog onder een ander opzicht heeft de taal iets bepaalds en onbepaalds. Iets bepaalds, in zoo verre de menschelijke spreekorganen slechts bepaalde letterklanken vermogen uit te drukken; iets onbepaalds, in zoo verre deze organen de rijkste verscheidenheid en den weelderigsten overvloed van tonen en letterklanken kunnen te voorschijn brengen. Dat klimaat en opvoeding of andere omstan-

[1]) Dit zelfde onderwerp is door mij vroeger beknopt behandeld in „*De Taalgids*". Een uitgebreider onderzoek heeft mijne meening omtrent sommige gezichtspunten, daar aangegeven, zeer gewijzigd. Het tijdschrift van Steinthal, heb ik niet kunnen raadplegen.

digheden des levens het spreekvermogen zeer verschillend doen werken, valt niet te betwijfelen.

De taalverwarring deed, om zoo te zeggen, het menschelijk spreekvermogen verschillende richtingen inslaan; zij gaf aan de onderscheidene hoofdtalen met hare onderdeelen en verscheidenheid (taalfamiliën) het aanzijn. Deze taalfamiliën hebben haren eigenaardigen bouw en karaktertrekken, gelijk tallooze andere dingen in de natuur. Terwijl echter hare hoofdtrekken onveranderlijk blijven, zijn hare overige bestanddeelen aan eene voortdurende verwisseling ten prooi. Een eindeloos op- en ondergaan kan men daarbij waarnemen. Zij zijn als het grondelooze meer, dat in de diepte kalm en onbeweeglijk blijft, doch op de oppervlakte duizend grillige vormen aanneemt. Men kan hier zeggen: deze ééne oorzaak brengt onder den invloed van verschillende omstandigheden, verschillende verschijnselen voort. Daarom zou men kunnen beweren, dat het volk de taal, doch ook even goed kunnen, dat de taal het volk doet ontstaan. God heeft in den mensch derhalve een onverdelgbaar beginsel van taalwording neergelegd, dat echter aan vaste wetten gebonden, eenen geregelden gang volgt en in zijn wegsterven een nieuw leven put. Dat de mensch *bewust* alle veranderingen in zijne taal te weeg brengt, wordt door alle ervaring onwederlegbaar weersproken; dat aan schrijvers en dichters hierbij niet alle invloed te ontzeggen valt, is echter evenmin te ontkennen.

De spraakgeluiden, waaruit de talen bestaan, veranderen aanhoudend, gelijk ik gezegd heb, doch dit wordt hierbij voortdurend opgemerkt, dat de phonetische zijde (de klank) verliest, naarmate de logische (de beteekenis) des woords wint. Hoe meer het verstand den boventoon voert in het menschelijk gemoed, des te meer verdwijnt

de rijkdom van schilderende vormen der woorden en de overvloed van uitdrukkingen. De klemtoon beheerscht alles, de voorzetsels drukken de betrekkingen uit, de woorden worden afgeknot; 't is alsof de geest de gedachte in een lichter en luchtiger en beweegelijker gewaad wil steken. Het gothisch had een afzonderlijken vorm voor den nom. en den voc. en eenen dualis voor het pers. voornaamw. en het werkw. het bevatte 40 buigingsuitgangen voor het zelfst. naamw. De regels veranderen: zie slechts een drietal eeuweu terug, toen men zong van „de Maget schoon"; beteekenissen wisselen, een *zolder* is een *solarium*, en *fraai* het fr. *vrai;* het *schavot,* vroeger eene plaats der eere, waar de edele jonkvrouw bij het tournooi zetelde, thans eene plaats der schande, en de verschillende beteekenissen van het *zelfde* woord in de verschillende talen van *denzelfden* stam zijn ontelbaar. Dat het Christendom nieuwe woorden vormde, nieuwe beteekenissen schiep en ook onder dit opzicht het aanschijn der aarde vernieuwde, behoeft geen betoog.

Indien God echter, dit zal men moeten erkennen, in zijne ondoorgrondelijke wilsbesluiten de heerlijkste verscheidenheid op het gebied des geestes wilde te voorschijn brengen, gelijk deze den mensch in al haar luister in de natuur toelacht, dan heeft hij zijn doel schitterend bereikt. En de taalvergelijking moet dit beamen. De eenheid van het menschelijk geslacht moet ons evenwel tot de gevolgtrekking voeren, dat er wel degelijk een gemeenschappelijke bron aan die verscheidenheid ten gronde ligt; dat de talen een weelderige, bloeiende boom zijn, die in het verste verleden éénen algemeenen stam heeft. Wiseman houdt dit ook; doch het is een katholiek bisschop, en als zoodanig kent *de* wetenschap hem zeker geen stem toe; zijn gevoelen zal daarom grooter beteeke-

nis krijgen, wanneer ik er bijvoeg, dat Max Müller herhaaldelijk en in de krachtigste bewoordingen beweert, dat men wel degelijk de algemeene verwantschap in de talen kan onderstellen; al beweert dan ook Schleicher weder even stellig het tegendeel. „Het is positief on-„mogelijk" zegt Schleicher[1]), „om alle talen tot ééne en „dezelfde *ur*-taal terug te brengen." En elders: „Stam-„men ook de moedertalen van ééne enkele *ur*-taal „af? De verscheidenheid der op zich zelf staande talen „is zoo groot en van dien aard, dat een waarnemer „die vrij van vooroordeelen is, aan geenen algemeenen „oorsprong denken kan. Eene materiëele afstamming „aller talen van ééne *ur*-taal kunnen wij onmogelijk voor-„onderstellen." [2]) Men vergete hierbij echter niet, dat Sleicher *a priori* een God loochent, en dat van zijn standpunt deze beweering bijna eene noodwendigheid is.

Beschouwt men in betrekking tot het onderhavige vraagstuk alle deze opmerkingen van een zuiver theïstisch standpunt, dan zou men in de taal iets menschelijks en iets bovenmenschelijks kunnen onderscheiden; het menschelijke, de aanhoudende wording en wisseling der taal in den loop der eeuwen [3]), het bovenmenschelijke, de taal van den mensch, die volmaakt en naar alle zijden ontwikkeld, *geheel* uit de handen des Scheppers kwam.

Max Müller en vele andere geleerden van naam beweren, dat de mensch, volwassen en geheel ontwikkeld en in de samenleving een taal zou *kunnen* samenstellen, de behandeling van dit vraagstuk ligt evenwel hier niet

---

[1]) *Die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen.* Weimar. 1865. bl. 23.

[2]) *Die Darwinsche Theorie*, bl. 21.

[3]) Natuurlijk in zoo verre wij na de Schepping alles *menschelijk* noemen.

op onzen weg; en waar wij schrijvers aanhalen, die het voor of tegen verdedigen, geschiedt dit enkel ten bewijze, aan hoe veel onzekerheid de stelligste verzekeringen mank gaan. Wij onderzoeken ook niet, welke taal de eerste mensch gesproken heeft, wij weten eenmaal, dat de mensch zoo wel in worteltalen, als in agglutineerende en verbogene al zijne gedachten juist vermag weer te geven. De vraag, die wij thans *langs empirischen weg* willen behandelen, is, of de mensch met een enkelen wortel of onbestemden klank begonnen is te spreken of niet. Leert de ervaring het eerste of niet? Maakt het voor ons waarneembare *feit* het scheppingsverhaal tot leugen of niet? En het zal ons blijken, dat de ervaring het eerste niet alleen *niet* leert, maar integendeel veel sterker spreekt voor het tegenovergestelde, al ligt het dan ook minder in ons doel dit vraagstuk door de ervaring uit te maken dan wel het standpunt, dat de wetenschap onder dit opzicht inneemt, aan te geven.

De ervaring moet derhalve hier beslissen, en daar het een leven zou eischen om op taalgebied alle de waarnemingen der wetenschap stap voor stap zelf na te gaan, zullen wij ons moeten vergenoegen met de uitkomsten der grootste taalgeleerden aan te geven; wij zullen ook hier derhalve het *geloof* niet kunnen missen. Doch grond ik mij hier niet op een beginsel, dat ik voor een valsch beginsel houd? Indien dit al zoo ware, ik zou met mij zelven niet in strijd zijn; want er is niets tegen om de onwaarheid eener stelling, welke ook, uit haar eigen gevolgen aan te toonen. Doch niet de ervaring, niet de waarneming is het, welke door mij veroordeeld wordt, maar de gevolgen, die men er uit trekt. Wij vreezen de ervaring zoo weinig, dat elke ontdekking ons van harte welkom is, wijl wij weten, dat de waarheid

niet tegen de waarheid kan strijden, en het ons alleen om de waarheid te doen en al het overige ons onverschillig is; ware het anders, wij zouden de ontkenning onzer eigen overtuiging uitspreken. Wij meenen de overtuiging, dat de ervaring meer en meer onze beweringen zal staven, op vaster gronden te mogen koesteren, dan anderen die, in de wisselvallige toekomst hun steunpunt zoekende, met klem de meening uiten, dat de ervaring *eenmaal* hunne vermeende natuurwetten en *hare noodwendigheid* zal *staven.*

W. Wessels, Pr.

(*Vervolg en slot in de volgende aflevering.*)

HERDERLIJKE BRIEF

VAN DEN

Schismatieken Aartsbisschop van Moldavie.

Op den 8e September 1868 werd door het Opperhoofd der Kerk eene nienwe uitnoodiging tot verzoening en hereeniging aan de van ons gescheidene oostersche bisschoppen en hunne onderhoorigen gerigt. Wij bedoelen het apostoliesch schrijven van Z. H. den Paus, dat deze bisschoppen ter Algemeene Kerkvergadering oproept. Het zijn thans juist duizend jaren, dat Photius, de bewerker van het grieksche schisma, op het achtste Algemeene Concilie te Constantinopel, in het jaar 869, plegtig in den ban werd gedaan, maar de heillooze gevolgen van zijn hardnekkigen hoogmoed duren nog steeds voort. Het is overbekend, hoe na de scheiding al de luister der Grieksche Kerk langzamerhand is verdwenen; van die scheuring dagteekent het verval harer kerkelijke wetenschap; met die scheuring eindigt de tijd der oostersche Conciliën, de tijd der oostersche Kerkvaders en Heiligen, de toestand dier Kerk werd als van een zieke, die nog niet alle levenskracht mist, maar de teekenen zijner langzaam uitterende en doodelijke kwaal op het gelaat draagt. Te vergeefs werd op het Concilie van Florence, in het jaar 1439 onder Eugenius IV gehouden, de hereeniging der

Grieksche met de Latijnsche Kerk tot stand gebragt: de hoogmoed deed het meerendeel der Grieken den band wederom verbreken; en in weerwil der herhaalde pogingen van de Pausen om hen op nieuw te verzoenen bleven verreweg de meeste grieksche bisdommen in een jammerlijk verval voortleven, liever dan door de hereeniging met Rome te trachten hunne vroegere glorie te herwinnen.

Wij ontvingen van eene hoogst eerbiedwaardige vriendenhand een belangrijken brief, die ons met den tegenwoordigen, droevigen toestand van een deel der Schismatieke Grieksche Kerk van nabij bekend maakt; die brief, door den schismatieken Aartsbisschop van Moldavië gerigt aan de protopopen [1]) zijner onderhoorige geestelijkheid, betreft hoofdzakelijk de priesters en de kloosterlingen zijner Kerk, en al wilden wij ook niet uit het gedrag der geestelijken besluiten tot het gedrag der geloovigen, wier godsdienstige toestand allerbeklagenswaardigst moet zijn — de brief geeft toch redenen genoeg aan om het voortduren eener scheuring, zoo rampzalig in hare gevolgen, met hart en ziel te betreuren en de zorg toe te juichen van den Opperherder aller geloovigen, die de schismatieke bisschoppen met alle kracht en liefde uitnoodigt om door hunne verschijning op het Concilie het werk der vereeniging te bespoedigen en voor altijd tot stand te brengen.

We zullen dien merkwaardigen brief des schismatieken Aartsbisschops, uit het roumaansch vertaald, in zijn geheel mededeelen, maar laten tot beter verstand eenige bijzonderheden omtrent Moldavië, vooral aan Herzogs *Real-Encyclopädie* ontleend, voorafgaan.

De bewoners van Moldavië zijn grootendeels afstamme-

---

[1]) De protopope in de Grieksche Kerk staat tusschen den Bisschop en de gewone priesters; hij heeft het opzigt over meerdere kerken en kan met de dekens in de Latijnsche Kerk worden gelijkgesteld.

lingen der oude Daciërs, vermengd met romeinsche volkplantelingen, met Gothen, Bulgaren en andere slavische volksstammen. Zij geven zich zelven den naam van Roumanen. Het is onzeker, omtrent welken tijd het Christendom onder hen is gevestigd. Zeker waren er ook in Moldavië reeds in de drie eerste eeuwen christelijke gemeenten van romeinsche kolonisten. De bewoners van Moldavië deelden van de tiende en elfde eeuw het lot der Bulgaren, wier bekeering tot het Christendom door den H. Methodius voor goed begonnen en later door latijnsche missionnarissen voltooid was; maar dewijl Bulgarijë (870) onder de patriarchale jurisdictie van Constantinopel gebragt was, volgde het ook het grieksche schisma, en hetzelfde moet men van Moldavië zeggen. Dit land stond echter voortdurend veel meer in betrekking tot het Westen en tot de Latijnsche Kerk.

In de 13e en 14e eeuw trachtten de vorsten van Hongarije en Polen Moldavië voor de Latijnsche Kerk te winnen; Latzko, vorst van Moldavië, legde in het jaar 1370 zelfs eene openlijke verklaring ten haren gunste af; evenwel met weinig gevolg; want men vindt in dien tijd gewag gemaakt van slechts één enkel katholiek bisdom, dat van Sereth, eerst later door een tweede, dat van Bakow, gevolgd. Waarschijnlijk had het alphabet van den H. Cyrillus en het kerkelijk gebruik der slavische taal reeds vroeger bij de Moldaviërs ingang gevonden [1]), en in weerwil van het streven der Latijnsche Kerk waren deze

---

[1]) De H. Cyrillus, Apostel der Slaven in de 9de eeuw, vond, door het grieksche alphabet met eenige trekken te veranderen, voor dit onbeschaafde volk een letterschrift uit, dat onder den naam van Cyrillizza is beroemd geworden. Zijn broeder, de H. Methodius, begon als Aartsbisschop van Moravië en Pannonië de slavische taal bij de kerkelijke diensten te gebruiken, hetgeen door Paus Joannes VIII om de bijzondere omstandigheden, waarin de slavische volken verkeerden, werd toegelaten. Meer hierover in *De Katholiek*, Dl XLIII, blz. 129.

gebruiken tegen het einde der 14e eeuw meer en meer in zwang gekomen door toedoen van Theoktistes, Metropolitaan van Moldavië, die zijne Kerk naauw bij de Schismatieke Grieksche aansloot.

In het jaar 1526 viel Moldavië in de magt der Turken, en ofschoon hun vorst tot het Mahomedanismus overging, bleven zijne christen onderdanen hun godsdienst belijden, zonder daarin door de Turken gestoord te worden. Aan voortgang of uitbreiding van het Christendom viel echter niet te denken; doch men hield zich getrouw aan de dogmata, de inrigting en de gebruiken der Grieksche Kerk, ofschoon de toepassing harer leer in het leven veel te wenschen overliet. De gelukzoeker Jacobus Basilius, ook Joannes Heraclides geheeten, die van 1561—1563 Moldavië bestuurde, helde over naar het Protestantismus; hij bouwde te Bakow eene protestantsche kerk en ontbood protestantsche leeraren uit Wittenberg; dit bleef echter zonder gevolg. Omstreeks 1580 stond zekere Jankul Sasz, geboortig uit Saksen, aan het hoofd der Moldaviërs; hij werd „de Lutheraan" bijgenaamd en regeerde slechts tot 1584; men vindt niet van hem berigt, dat hij zich met de kerkelijke aangelegenheden bemoeide.

Tegenwoordig neemt in Moldavië de magt van den Staat tegenover die der Kerk niet weinig toe, hij zoekt den invloed der geestelijkheid zeer te besnoeijen en haar van zich afhankelijk te maken; van daar de veelvuldige pogingen der regeringen om de kloosters, die grootendeels aan de schismatieke kloosters van den berg Athos, of van den Sinaï of aan het H. Graf behooren, van deze onderhoorigheid los te maken en hunne inkomsten ten voordeele van den Staat te doen dienen.

De Katholieken zijn thans het talrijkst in de streken, die aan het Zevengebergte grenzen, waar men geheel

katholieke dorpen aantreft; zij hebben een Bisschop te Jassy, 90 kerken en omstreeks 30 priesters; en staan onder de bescherming der oostenrijksche regering.

De Protestanten in Moldavië zijn grootendeels duitsche arbeiders; hunne godsdienst vindt bij de Moldaviërs weinig deelneming, die de Protestanten om hunne onbeduidende en schaarsche ceremoniën meestal als atheïsten beschouwen. In den laatsten tijd heeft het Zendeling-genootschap zich deze verstrooide kudde aangetrokken, zoodat zij thans onder de bescherming van Pruissen staan en zich bij de Pruissische Evangelische Kerk hebben aangesloten. Zij hebben eene kerk te Jassy en sedert 1863 eene tweede te Galatz.

Men telt in Moldavië ongeveer 1,450,000 Grieken, 50,000 Katholieken, 6000 Armeniërs, 1000 Protestanten en 70—80,000 Joden.

Aan het hoofd der grieksche geestelijkheid staat de Metropolitaan van Jassy, die eertijds door de aanzienlijken des lands werd benoemd, nu door den Vorst gekozen en door den Patriarch van Constantinopel kanonisch geïnstituëerd wordt. Zijn diocees bestaat uit de distrikten Jassy, Botuschan, Niamtz, Fokschan, en Dorogoi. Onder hem staan de Bisschoppen van Roman, en van Husch; de eerste bestuurt de distrikten van Roman, Bakow, Fokschan, Galatz, Foltischeny en Berlad; de andere die van Wasslui en Faltschu.

De Metropolitaan wordt ter zijde gestaan door een raad van priesters, die de geestelijke regtsmagt uitoefenen; de kerkelijke goederen worden door een bijzondereu raad bestuurd. Het jaarlijksch inkomen der Metropolitaan-kerk bedraagt 515,000 piasters; de Kerk van Roman heeft een inkomen van 437,000, die van Husch van 160,000 piasters.

De Grieksche Kerk in Moldavië telt naar eene voor een viertal jaren gemaakte opgave 1785 kerken, met 3298 priesters, 501 diakens, 3379 kerkdienaren, verdeeld als volgt:

				Priesters.	Diakens.	Kerkdienaren.
Het distrikt van Roman	121	kerken	met	81	27	205
„ „ „ Tekucz	167	„	„	271	20	314
„ „ „ Berlad	167	„	„	276	21	343
„ „ „ Fokschan	190	„	„	293	16	345
„ „ „ Galatz	106	„	„	255	28	199
„ „ „ Husch	92	„	„	162	27	204
„ „ „ Wasslui	83	„	„	125	23	182
„ „ „ Bakow	194	„	„	287	22	258
„ „ „ Niamtz	159	„	„	388	100	300
„ „ „ Botuschan	158	„	„	369	70	320
„ „ „ Dorogoi	140	„	„	366	71	257
„ „ „ Jassy met de hoofdstad	208	„	„	425	76	452
	1785			3298	501	3379.

Daar al deze wereldgeestelijken gehuwd zijn, vormen zij meer dan 7000 huisgezinnen, die ongeveer 36,000 personen uitmaken.

Moldavië heeft 56 kloosters — behalve eenige kleinere onderafdeelingen — met ongeveer 3000 monniken en 2000 nonnen; het voornaamste klooster is te Niamtz, 19 kloosters behooren aan het land, 13 aan het H. Graf, 4 aan den berg Athos, 3 aan den berg Sinaï, 17 aan andere heilige plaatsen.

De kloosterlingen in Moldavië zijn de dragers der theologische wetenschap; ofschoon men in ieder bisdom een seminarie wil oprigten, is er tot nu toe slechts één in

het klooster te Sokola bij Jassy; dit klooster heeft sinds het begin dezer eeuw vele godsdienstige werken uitgegeven.

Laat ons nu de moldavische Schismatieke Kerk over haar zelve hooren spreken.

„Circulaire van Zijne Heiligheid den Metropolitaan van „Moldavië en Suciavië aan alle Protopopen van zijn diocees.

„Godvruchtige Protopope,

„Orde en tucht zijn vooral voor de geestelijken nood- „zakelijk; zoo zij die heilig in acht nemen, kunnen zij „hunnen tijd goed en met naauwgezetheid besteden en „aldus voorkomen zij zeer veel, wat hen zou verhinderen „om ten volle aan hunne heilige en apostolische roeping „te beantwoorden; maar ontbreken die vereischten of zijn „zij, die bestemd zijn ze te vervullen, onverschillig er voor „geworden, dan is dit een levendig beeld van hunne „afdwaling en van gebrek aan kennis omtrent de waar- „digheid hunner zending.

„Uwe Godsvrucht weet zeer goed, en het mag U niet „onbekend zijn, welke verordeningen en circulaires Wij „meermalen met dit oogmerk hebben uitgevaardigd; de „toepassing en uitvoering er van hebben Wij aan uwe zorg „inzonderheid toevertrouwd, daar Gij door Ons tot onzen „vertegenwoordiger zijt aangesteld en belast met het hoofd- „toezigt over de geestelijkheid van dit distrikt. Wij heb- „ben alzoo het regt om U ons diep leedwezen te kennen „te geven, dat eenige Protopopen in een al te beperkten „zin het gewigt en de volstrekte noodzakelijkheid hebben „opgevat van de naauwkeurige inachtneming en toepassing „der bovengenoemde voorschriften, die gegrond zijn op de „voorschriften der heilige kanons.

„Zoo gaven Wij eene bepaling, waarbij den kloosters-

„lingen verboden werd het land door te trekken en in „de dorpen en op de markten rond te gaan om collecte „te houden en zoo gedurende weken en maanden onder „verschillende voorwendselen afwezig te zijn; dit toch „geeft aanleiding tot groote moeijelijkheden en doet van „den eenen kant het gevoel van eerbied voor de geeste- „lijkheid verloren gaan, terwijl van den anderen kant de „geestelijkheid zelve door een dergelijk gedrag de waar- „digheid harer zending verliest en de maatschappij tot „last wordt.

„Uwe Godsvrucht dient eenmaal te weten en in te zien, „dat zulke geldinzamelaars thans niet langer kunnen ge- „duld worden; het land en het goevernement draagt zorg „voor hen, en meestal komt eene dergelijke handelwijze „voort uit eene berispenswaardige gewoonte en de zwak- „heid van het kerkelijk bestuur in een distrikt.

„Daar deze bepaling niet naauwkeurig nageleefd wordt, „is het onmogelijk over het gedrag van ieder in het bij- „zonder toezigt te houden, men kan zelfs het klooster „niet leeren kennen, waar iemand te huis behoort; wat „nog erger is: eenigen kunnen, als zij ondervraagd worden, „niet eens hunne opname in het klooster en hunne toe- „lating tot de kruinschering bewijzen. Daarom kunnen „Wij niet toelaten, dat dezulken, alvorens beide zaken „authentiek bewezen zijn, gerekend worden tot de kloos- „terlingen te behooren en de ondersteuning van de Hooge „Regering genieten; voor sommigen zooals dezen zullen „Wij genoodzaakt zijn de strengste maatregelen te nemen, „om degenen, die zich opregt aan deze heilige roeping „toewijden, te kunnen onderscheiden van hen, die ver- „dienden uit den kring der geestelijkheid te worden uit- „gedreven."

Aldus de Metropolitaan. Niet slechts onder de kloosterlingen, ook onder de wereldgeestelijken heerschen noodlottige misbruiken; hunne zorgeloosheid ten opzigte der hun toevertrouwde zielen steekt wel sterk af bij de zelfopofferende liefde der met Rome verbondene priesters en is te meer bedroevend, als men bedenkt, hoe het Oosten in vroegere eeuwen, toen het nog katholiek was, de schoonste toonbeelden van ware en ijvervolle zielzorgers heeft voortgebragt.

„De overgang van het eene diocees tot het andere, „zonder magtiging van den respectieven Bisschop en zon„der te voldoen aan de voorgeschreven formaliteiten, is „door de kanons verboden; welnu, uit de statistiek heb „Ik gezien, dat de vervulling dezer vereischten bij velen „niet vormelijk te bewijzen is.

„De priesters en evenzeer de zangers en kerkdienaren „halen zich eene zware verantwoordelijkheid voor de kanons „op den hals door zonder kanonieken brief en alvorens „aan de vereischte formaliteiten voldaan te hebben van „de eene kerk tot de andere over te gaan, en op dit „punt heb Ik dikwijls de aandacht van uwe Godsvrucht „gevestigd. Evenwel, op sommige plaatsen heeft deze „verordening haar doel niet ten volle bereikt; dit is in „strijd met de heilige kanons en brengt in de orde en „de administratie groote verwarring voort.

„Wat aangaat het voorschrift van alle Zon- en Feest„dagen in de kerk te prediken, met diep leedwezen heb„ben Wij uit de tot nu toe ontvangen verslagen gezien „en van elders vernomen, dat eenige priesters veel be„zwaar vinden om zich aan dezen verheven en zoo schoo„nen arbeid te wijden. Wij zagen met vreugde, dat „eenige van de godvruchtige Protopopen en de hun on-

„derhoorige geestelijkheid beter aan dit herderlijk bevel „hebben beantwoord; Wij zullen het genoegen hebben „binnen kort de namen openbaar te maken van diegenen „onder hen en van hunne geestelijken, welke zich in dezen „allerheilzaamsten arbeid hebben onderscheiden. Het is „van het hoogste godsdienstige, zedelijke en wetenschap- „pelijke belang, dat deze roeispaan, om zoo te spreken [wij laten de vergelijking voor de verantwoording des Aartsbisschops], van het scheepje des Verlossers ten spoe- „digste tot algemeene praktijk en tot de hoogst moge- „lijke volmaaktheid kome.

„Wij meenen hier tevens met allen ernst de aandacht „van uwe Godsvrucht te moeten vestigen op de zinde- „lijkheid en de ingetogenheid der geestelijken.

„Wij hebben opgemerkt, dat eenigen hunner niet slechts „als zij voor bijzondere zaken over straat gaan, zich ge- „dragen op eene wijze, die alles behalve de achting en „den eerbied des volks voor hen kan winnen, maar Wij „moeten tot onze diepe droefheid erkennen, dat zij zelfs „bij het gebed of als zij met heilige beeldtenissen rond- „gaan of als zij eene lijkstaatsie vergezellen, te kort „schieten aan den godvruchtigen eerbied, waarvan op die „oogenblikken allen moeten doordrongen zijn. Welk een „schandelijk voorbeeld geeft zulk een gedrag aan onze „geestelijke kinderen! Welk eene verstrooijing voor hunne „heilige godsvrucht! Wij vertrouwen, dat Wij na de ver- „maningen, welke Wij aan enkelen in het bijzonder ge- „geven hebben en door dezen brief in het algemeen „geven, voortaan niet meer tot onze droefheid zulke „handelingen moeten zien, die ongeoorloofd en ongepast „zijn voor een priester."

Het laat zich denken, dat zulke minachting van regel

en tucht onder de priesters ligtelijk tot grootere buitensporigheden leidt; zoo wordt de heilzame en gewigtige *lex residentiae*, in de Latijnsche kerk door de bepalingen van het Concilie van Trente met kracht aangedrongen en algemeen gehandhaafd, gemakkelijk overtreden, en hierdoor blijven de grieksche parochiën dikwerf geruimen tijd van herders en van alle geestelijk toezigt verstoken.

„Wij hebben insgelijks opgemerkt, dat eenige priesters „zich van hunne kerken en van hunne geestelijke kinde„ren gedurende weken en maanden verwijderen en dat „zonder eenigen regel, zonder hunne overheden daarvan „te verwittigen, zonder verlof erlangd te hebben, waar„door men van hunne afwezigheid kennis dragen en maat„regelen zou kunnen nemen om hunne plaatsen aan te „vullen; en ten gevolge daarvan wordt de kerkelijke „dienst gedurende vele dagen achtergelaten. Dit is on„vergefelijk en geschiedt zonder eenige reden, vooral „op die plaatsen, waar twee of drie priesters zijn; zonder „nog te spreken van de nalatigheid dier priesters, welke „voortkomt uit zorgeloosheid omtrent hunne parochianen.

„Hieromtrent dragen Wij aan uwe Godsvrucht op Ons „met name op te geven, welke priesters zich hieraan „schuldig maken, en van welke kerk zij zijn; want deze „verwaarloozing van tucht en regel heeft veel invloed bij „de aanteekening van ieders gedrag.

„Als ieder mensch in zijn huis de grootst mogelijke „zindelijkheid tracht te bewaren, hoe moet dan onder „dit opzigt de kerk wezen, die het heiligdom is van God? „Voorzeker moet daar de grootste zindelijkheid heerschen. „Volgens de verslagen, die Wij van onzen geestelijken „Opzigter ontvangen hebben, is het bewezen, dat op „verschillende plaatsen groote onachtzaamheden bestaan,

„en dit komt alleen voort uit de schuldige onverschil-
„ligheid van de priesters, leeraars [1]) en kosters, maar
„vooral van de priesters, die het meeste gezag in de
„kerk hebben, en aan wie de leeraars en de kosters
„gehoorzaamheid schuldig zijn.

„Eindelijk herinneren Wij U aan ons verzoek, dat eene
„nieuwe algemeene statistiek moet worden opgemaakt van
„alle geestelijken, als ook van de zangers, leeraars, kos-
„ters enz. Voor de kloosters van uw distrikt hebben Wij
„daarmede den eerwaarden geestelijken Opzigter belast;
„maar voor de overige kloosters zal uwe Godsvrucht het
„doen volgen het bijgaande reglement. Gij moet naauw-
„keurig de dagteekeningen der kruinscheering en der wij-
„ding opgeven, als ook de wijze, waarop in elk klooster
„in het bijzonder de kloosterlingen worden aangenomen.
„Onder dezelfde verantwoordelijkheid zult Gij met de
„meeste zorg de wijbrieven der parochie-geestelijken on-
„derzoeken en dit naauwkeurig aangeven op de statistiek,
„gelijk Wij U hebben aangewezen."

Het is inderdaad treffend voor het katholieke hart en een krachtig bewijs voor de oudheid van de inrigting en de leerstukken der ware Kerk, dat in de Grieksche Kerk, na zoo menige eeuw van vijandschap en scheuring, nog zooveel van de echt katholieke instellingen en opvattingen is overgebleven; het is voor ons een troost, dat de Schismatieke Kerk in den loop der tijden de kenmerken van haar edelen oorsprong nog niet geheel en al verloren heeft; het besef van de waardigheid des priesterschaps,

---

[1]) Het ambt van *leeraar* in de Grieksche Kerk bestaat of wel in het verklaren van het Evangelie bij de H. Mis (ὁ διδάσκαλος) of in het onderrigten van heu, die verlangen door het H. Doopsel in de Kerk te worden opgenomen (ὁ κατηχητής).

de erkenning van 't hooge nut der kanons, van het predikambt, de heiligen-vereering, kloosters, bedelorden, eene kerkelijke hiërarchie: al deze punten komen in den brief des Aartsbisschops schitterend uit en toonen duidelijk de overeenkomst, welke de Grieksche Kerk heeft met de Latijnsche; nog gelijkt zij, maar zij gelijkt ook maar, op de ware Bruid van Christus, en daarom juist is het te meer te betreuren, dat de oude band nog niet is hersteld. Evenwel is reeds door vele reizigers en schrijvers opgemerkt, dat de Grieksche Kerk, ofschoon zij in de eerste tijden na de Hervorming alle zamentreffen met het Protestantisme volstandig bleef weigeren, door de afgekeerdheid tegen Rome onwillekeurig protestantsche elementen in zich heeft opgenomen; o. a. heeft voor eenige jaren de Patriarch van Constantinopel, Anthymus, gezamentlijk met zijne aartsbisschoppen en bisschoppen, de pogingen van Pius IX om de vereeniging te bewerken beantwoord met een brief, welke overvloeit van stellingen, die een Protestant volgaarne onderschrijven zou, men zegt zelfs, dat een Protestant dien brief had opgesteld: Herodes en Pilatus werden vrienden, toen het de veroordeeling van Christus gold.

Een eigenaardig kenmerk van alle godsdienstige vereenigingen, die zich hetzij door ketterij of door scheuring van de ware Kerk hebben afgescheiden, vinden wij in het slot van den aartsbisschoppelijken brief; bewust van hare magteloosheid zoekt de Moldavische Kerk eenen noodzakelijken steun bij de wereldlijke magt en streeft zij slaafs naar het welbehagen van een aardschen vorst; en mannen, overtuigd, dat zij met de waardigheid van Christus' priesterschap bekleed zijn, dat zij den schepter van de magt Gods in handen en de kroon van een bovenaardsch gezag op hunne hoofden dragen, moeten door de vrees voor

het misnoegen der regering tot pligtvervulling worden aangezet!

„Wij meenen ditmaal genoeg gezegd te hebben om „uwe Godsvrucht te doen begrijpen, wat Wij verlangen „en hopen vervuld te zien. Zie wel in, hoe schuldig het „is onwetend te blijven, als de Kerk en het land eene „waarlijk vaderlijke en christelijk zorg genieten van onzen „zeer beminden Vorst, als de Kerk dien Vorst, Wiens „goedheid en zachtzinnigheid tot voorbeeld kan strekken „van een ieder, met zooveel belangstelling ziet zorgen „voor de verbetering en den voorspoed van alles in het „algemeen en van de Kerk in het bijzonder. Om der- „halve meer nog de ziel en het hart van dien goeden „Vorst voor ons te winnen, moeten wij met verdubbelden „ijver de handen aan het werk slaan, en ieder naar zijn „pligt en den kring zijner werkzaamheden arbeiden, en „zoo zullen wij onze pligten jegens God, jegens het volk „en jegens onzen Vorst vervullen.

„Wij verwachten dan met groot vertrouwen, dat Wij „thans ons verlangen omtrent den bloei onzer geestelijk- „heid beter zullen vervuld zien, opdat ons hart zich ver- „heuge, ziende, hoe zij vooruitgaat op den heiligen weg „van het apostolaat, een weg moeijelijk maar schoon. „Dan ook zal uwe Godsvrucht zich verblijden in de liefde „van het volk van uw distrikt en in onzen aartsbisschop- „pelijken zegen.

„De Metropolitaan van Moldavië,
„Calinic."

„27 Julij, 1868."

Zal de Grieksche Kerk, terwijl zij zelve haar verval

ziet en beklaagt, terugkeeren en aan Rome de hand toereiken?

Zeker zal het der Roomsche Kerk nimmer kunnen verweten worden, niet genoeg voor de hereeniging gewerkt en niet al, wat zij kon, daarvoor ten offer gebragt te hebben; herhaalde malen vermaande en smeekte zij de Grieken tot de eenheid terug te keeren; zij vraagt van hen niets meer dan het hoog noodzakelijke: erkenning van het Primaat des H. Stoels, aanneming van de leer der Katholieke Kerk omtrent de zeer weinige en betrekkelijk minder belangrijke geschilpunten, die de Grieken daarenboven van de Latijnen scheiden; overigens behoudt de Grieksche Kerk hare liturgie, al hare ceremoniën, hare geheele hiërarchie. Zoo verklaarde het o. a. vóór weinige jaren Paus Pius IX in zijn brief aan de Bulgaren van 24 Januarij 1861, na den terugkeer van velen uit hun midden tot de H. Kerk. Het schitterendste blijk van ware verzoeningsgezindheid is, voorwaar, de liefdevolle Encyclieke Brief, die de afgescheidene oostersche Bisschoppen tot het Concilie uitnoodigt.

De Grieksch-Russische Kerk heeft bereids in wellevende bewoordingen geweigerd aan de roepstem van Pius IX te beantwoorden. Het albeheer van den Staat maakt er den overgang allermoeijelijkst; de Russische Kerk is niet slechts Staatskerk, maar ook in den volsten zin de ootmoedige dienares van den Staat; zij zou al hare voorregten moeten opgeven en, wat meer is, een harden strijd moeten aanvangen, indien zij zich met Rome wilde vereenigen; op het verlaten der Orthodoxe Kerk staat in Rusland dezelfde straf als op hoog verraad, en het is bekend, hoe vreeselijk het russische strafregt is.

De Grieksch-Oostersche Kerk is over het algemeen vrij van den staatsdwang, ofschoon Rusland tegenover haar

zijn magtigen invloed niet zelden gelden laat, en de atheensche Regering vooral maar ook, althans in sommige omstandigheden, de goevernementen der Donau-Vorstendommen de hereeniging met Rome ten sterkste zouden tegenhonden.

Doch de groote hinderpaal, welke door menschelijke berekeningen en middelen niet is uit den weg te ruimen is de onverzettelijke hoogmoed der Grieken, die reeds dagteekent van hem, wien zij den „heiligen Photius" noemen; en die hoogmoed doet hen halsstarrig vasthouden aan hunne dwaalleer over de voortkomst van den H. Geest en standvastig weigeren eenig oppergezag aan den Roomschen Opperpriester toe te kennen; en, waar de H. Schrift en hunne eigene geschiedenis hun wederspreken, staat hun hunne bekende listigheid ten dienst, waarmede zij, gelijk onder anderen de Patriarch Anthymus in den brief, dien wij boven bespraken, én Bijbel én geschiedenis weten te verwringen en te verdraaijen en in hun eigen voordeel uit te leggen.

De laatste pauselijke brief schijnt bij de grieksche bisschoppen buiten Rusland over 't algemeen geen beter onthaal dan bij de onderdanen van den Czar te vinden. Den Patriarch van Constantinopel werd niet slechts een afzonderlijk exemplaar, gelijk aan de overige bisschoppen, maar zelfs een plegtig gezantschap, dat den brief moest overbrengen, toegezonden; alles was vermeden, wat hem onaangenaam zijn kon, de titel zelf van *Sanctissimus Patriarcha novae Romae graeci ritus* werd hem gegeven; hij antwoordde met eene afwijzing en wilde het schrijven niet eens aanvaarden. Andere grieksche Bisschoppen handelden op bijna gelijke wijze. De Armeniërs schijnen beter gestemd. Of de kerkelijke afscheiding der Bulgaren, die bij dekreet van den Sultan aan de regtsmagt des Patriarchs van Constantinopel spoedig zullen onttrokken wor-

den, hun den terugkeer tot de eenheid gemakkelijker maken zal, moet nog blijken. Dit volk schijnt echter voor de vereeniging met Rome niet ongunstig gestemd te zijn.

Veel zal er afhangen van de houding der verschillende regeringen, die, als zij den russischen invloed willen tegengaan, misschien eene vereeniging met Rome zullen trachten te bevorderen; maar hare gezindheid verandert met den dag, en de politiek heeft ook in de zaak van de hereeniging der Grieken met de Roomsche Kerk niet zelden hare magteloosheid bewezen.

Wij, Katholieken, hebben een krachtig wapen, het gebed, waarmede wij onder Gods genade alle hinderpalen tegen de hereeniging overwinnen kunnen. Voor eenige jaren reeds is te Rome door een Griek, Jacob Pizipios, eene gebeds-vereeniging tot dit doel opgerigt; in Duitschland bestaat op sommige plaatsen een broederschap, welks leden dagelijks een Onze Vader en een Wees gegroet bidden met het gebedje: „HH. Cyrillus en Methodius, Apostelen „der Slaven, bidt voor ons!"; op 9 Maart, den feestdag dezer beide Heiligen, wordt door de priesters het H. Misoffer, door de geloovigen de H. Communie voor den terugkeer der Grieksche Kerk opgedragen.

Men spreekt er van, dat Pius IX bepaalde openbare gebeden tot dit doeleinde zou uitschrijven; wat hiervan zij, laten wij nu reeds ijverig gehoor geven aan zijne herhaalde vermaningen om voor den terugkeer der van ons gescheidene Christenen te bidden. Wij mogen vast vertrouwen, dat God bij de aanstaande glorie, die Hij zijner Kerk bereidt, velen van die verstrooide kudde naar den éénen schaapstal zal terugvoeren, en de herhaalde pogingen van zijnen Stedehouder zal bekroonen door Hem althans eene gedeeltelijke vervulling te schenken van de vurige wenschen, waarmede Hij zijn brief aan de oos-

tersche Bisschoppen sluit: „Dit zij de verblijdende en ze-
„genrijke vrucht, waarmede Christus Jesus, ons aller
„Heer en Zaligmaker, in de bitterheid dezer tijden, zijne
„onbevlekte en dierbare Bruid, de Katholieke Kerk,
„vertrooste en hare tranen matige en afwissche, dat, bij
„het volkomen verdwijnen van alle verdeeldheid, de
„stemmen, welke vroeger niet zamenklonken, in vol-
„maakte eenheid van geest God loven, die geene scheu-
„ringen onder ons wil, maar ons door den mond des
„Apostels bevolen heeft allen hetzelfde te spreken en te
„gevoelen; dat aan den Vader van barmhartigheid altijd
„onvergankelijke dankbetuigingen worden gebragt door
„al zijne Heiligen en vooral door die roemvolle Oudva-
„ders en Leeraars der Oostersche Kerken, als zij uit den
„hemel de vereeniging met dezen Apostolischen Stoel,
„het middenpunt der katholieke waarheid en eenheid,
„vernieuwd en hersteld zien, die zij in hun leven op
„aarde met allen ijver en onvermoeiden arbeid hebben
„getracht aan te kweeken en telkens meer voort te plan-
„ten, daar in hunne harten door den H. Geest de liefde
„was uitgestort van Hem, die den muur der scheiding
„heeft verbroken en door zijn bloed alles heeft verzoend
„en bevredigd, die wilde, dat het teeken zijner leerlin-
„gen de eenheid wezen zou, en Wiens gebed tot den Vader
„werd opgezonden: „Ik bid, dat allen één zijn, gelijk
„„ook Wij één zijn.""

VERSCHEIDENHEDEN.

ANTWOORD VAN DEN EVANGELISCHEN OBERKIRCHENRATH VAN PRUISSEN OP DEN ROND-GAANDEN BRIEF DES PAUSEN.

De brochure van den heer Baumstark, bespraken we in onze naast voorgaande aflevering. Van eene geheel andere, bijna lijnregt tegenovergestelde strekking is het antwoord van den *Evangelischen Oberkirchenrath* van Pruissen op het bekende apostolische schrijven, waarbij de Paus alle van de Katholieke Kerk afgescheidene Christenen uitnoodigt om tot hare eenheid terug te keeren.

Niet onjuist merkte de protestantsche, democratische *Staatsbürgerzeitung* omtrent genoemd schrijven des Pausen het volgende aan: Men gelooft aan God en zijne almagt, of men gelooft er niet aan. Is dit laatste het geval, dan mist het pauselijk schrijven allen grond, het steunt op niets anders dan op eene verdichting zonder eenige waarde en is zonder eenige betrekking op het leven der menschen. Zoo men echter aan God en aan zijne almagt gelooft, dan is er op de wereld geen argument, waardoor eene enkele stelling van het pauselijk schrijven kan aangevallen of omvergeworpen worden.

Zóó had de *Oberkirchenrath* niet gedacht. Hij meende de evangelische geloovigen te moeten waarschuwen en hun eene krachtige vermaning op het hart te moeten drukken. Wij zullen zien op welke wijze.

De *Kirchenrath* begint in dezer voege over den pauselijken brief te spreken:

„Als dit schrijven, naast ongegronde beschuldigingen, in vele „zijner woorden, met gemakkelijke taal, achting en welwillendheid „jegens de Protestanten uitdrukt, dan verheugen we ons daarover „opregt, en zien we daarin gaarne voor de toekomst een onder„pand voor een steeds vreedzamer en vriendelijker wordende ver-

„houding tusschen de beide Kerkgenootschappen, tot heil van den „Staat en van het burgerlijk leven, ten gunste der werking en „der zegepraal van de christelijke waarheid." Met den wensch van den *Kirchenrath* stemmen we volkomen in; den lof, aan den Paus gegeven, willen we ook al aannemen; maar wat die *onregtvaardige beschuldigingen* betreft, welke door den Paus zouden gedaan zijn, daarvan verklaren we niets te begrijpen. Men leze en herleze het bedoelde dokument van Pius IX, en men zal er geene enkele beschuldiging in vinden. Of zou de *Oberkirchenrath* die zinsneden voor eene beschuldiging aanzien, waarin de Paus over den toestand van het Protestantisme handelt en de scheuring en de verdeeldheid, die onder de aanhangers van „het vrije onderzoek" heerschen, als met den vinger aanwijst? Is dit het geval, dan voorzeker moeten we ons over de begripsverwarring, welke in het brein der leden van den *Kirchenrath* zich gevestigd heeft, verwonderen. De Paus toch werpt aan niemand eenig misdrijf voor, noch beschuldigt hij de Protestanten van eenige strafbare daad; hij brengt slechts eene algemeen erkende waarheid in herinnering, eene waarheid, welke door de getuigenis van drie eeuwen is gestaafd, welke zelfs door alle gemoedelijke Protestanten met leedwezen wordt erkend, welke ook een noodzakelijk uitvloeisel is van het hooggeroemde beginsel van „het vrije onderzoek". In onze eenvoudigheid zouden wij in zijne taal waarheidsliefde, gemoedelijkheid, eene door den zielenijver ingegevene vermaning zien; er laakbare en onregtvaardige beschuldigingen in te ontdekken, dit is voor ons volstrekt onmogelijk.

„Maar", zoo gaat de *Oberkirchenrath* voort, „dewijl het hoofd „eener andere Kerk tegelijk tot de leden van de onze de vermaning „rigt — en wel met het voorgewende gezag van ook hun opper„hoofd te zijn — om hun dierbaar, op Gods woord onomstootelijk „gevestigd en met het bloed van hare belijders bezegeld geloof te „verlaten en om van de waarheid en evangelische vrijheid, welke „zij in de gezegende Reformatie herwonnen hebben, af te vallen; „en dewijl hij ook zelfs nu niet eenige tegemoetkoming op den „grondslag der evangelische waarheid laat verwachten, daarom wij„zen we zulk eene handelwijze als een onregtvaardig ingrijpen in „onze Kerk met nadruk af."

Wij konden te naauwernood onze verwondering bedwingen, toen wij de bovenstaande woorden lazen. Een protestantsche *Kirchenrath*

schrijft aan de leden van eene Evangelische Kerk voor, hoe zij zich tegenover het pauselijk schrijven te gedragen hebben! Ligt daarin geene *éclatante* tegenspraak opgesloten met het protestantsche hoofdbeginsel van „het vrije onderzoek"? En matigt die *Kirchenrath* zich geen gezag aan, wat geen Protestant hem kan toekennen?

Elk Protestant, die de beginselen der Reformatie huldigt, moet in de hoogste mate van alle gezag in het leerstellige afkeerig zijn en daarentegen een verklaarde voorstander van „het vrije onder-„zoek" wezen. Noch het eene kan hij aannemen, noch het andere opgeven zonder op te houden Protestant te zijn. Dit kan aan geen tegenspraak onderworpen wezen. Zoo dus de *Oberkirchenrath* niet met zijne eigene beginselen wilde breken, wat had hij dan moeten doen? Hij had de uitnoodiging des Pausen moeten beschouwen en voorstellen als eene krachtige drangreden tot een herhaald naauwgezet onderzoek der bewijsgronden van het Katholicisme. De zaak toch is ernstig genoeg en verdient wel eene gezette overweging; de persoon, die zich tot de Protestanten wendt, mag wel aanspraak maken op een aandachtig luisteren naar zijne vertoogen. Maar in plaats van consequent te zijn, zegt de *Oberkirchenrath*: Luistert niet naar 's Pausen vermaning; onderzoekt niets verder, of — maar gelooft mij, dat uw geloof *waar* is, dat de Hervorming *gezegend*, en de vruchten daarvan *heilrijk* moeten genoemd worden. Of dit geen transigeren met beginselen is, geven wij aan ieder ter overweging over. Wat zou de *Oberkirchenrath* wel als regtvaardiging van zijn schrijven kunnen aanbrengen, zoo een Protestant hem de opwerping maakte: Gij ontneemt mij de regten, die ik als voorstander van „het vrije onderzoek" bezit. De Paus, een man, die om zijne wetenschap, om zijne hooge jaren, om zijn eerlijk, onbesmet karakter, om zijne veelvuldige en onvergelijkelijke beproevingen, om zijne edele deugd den eerbied van allen verdient, die hier geene tijdelijke belangen op het oog kan hebben en alleen ons aller eeuwig heil bedoelt, hij zegt mij, dat wij in dwaling verkeeren; tweehonderd millioen Katholieken beweren hetzelfde; duizenden en nog eens duizenden, die zich evenzeer als wij Protestanten noemen, lagchen met onze overtuiging, spotten met onze onnoozelheid, waarvan wij dagelijks bewijzen geven, door — zooals zij zich uitdrukken — de grillige opvattingen en onbesuisde dogma-verklaringen van een Luther en consorten voor waarheid aan te nemen; ik wil

dan zelf onderzoeken, ik zal de bewijsgronden der Katholieke Kerk nagaan, en zoo mogelijk bij de vertegenwoordigers zelven van het katholieke leerstelsel mij gaan vergewissen, of van de waarheid of van de inhoudbaarheid hunner leer; met al den ernst, welke hier vereischt wordt, en met al de naauwgezetheid, welke door het belang mijner zaligheid gebiedend gevorderd wordt, zal ik wikken en wegen en die leer omhelzen, welke mij de ware toeschijnt? Zou de *Oberkirchenrath* zich op zijn gezag kunnen beroepen? Maar het Protestantisme verafschuwt alle autoriteitsgeloof. Zou hij kunnen beweren, dat hij voor anderen onderzocht heeft? Maar het Protestantisme vordert, dat ieder voor zich zelf onderzoeke.

Wanneer dan de Kerk hare vermanende stem laat hooren — en daartoe is zij volgens Christus' woord verpligt, en zij heeft dien pligt reeds gedurende achttien eeuwen uitgeoefend — dan houde men op van een „ingrijpen in onze Kerk" te spreken. Een Protestant kan dit niet zeggen zonder zijn eigen beginsel te loochenen, noch zonder een „ingrijpen" in het regt van eens anders geweten.

De redenen overigens, door den *Oberkirchenrath* aangevoerd, zijn al zeer schraal en zwak. Hij beroept zich op „het onweder„legbaar woord van God", maar dit doet ook de Paus en de geheele Katholieke Kerk; hij noemt het Protestantisme een „door „het bloed zijner belijders bezegeld geloof", maar dit argument kunnen de Katholieken met hunne millioenen martelaren op een veel krachtiger wijze aanvoeren; hij duidt het den Paus euvel, dat deze „den Protestanten niet te gemoet komt op den grondslag „der evangelische vrijheid", maar het Protestantisme is van de Katholieke Kerk afgevallen en niet de Katholieke Kerk van het Protestantisme, het eerste moet dus terugkeeren en de laatste heeft het regt om tot terugkeer aan te manen.

TWEE OPGAVEN OVER ENGELAND.

In ons laatste *Kerkelijk overzigt* (blz. 115 van dit Deel) zeiden wij: „Geen land is er, waar het Protestantisme — ons vaderland „zou misschien de vergelijking met Engeland kunnen doorstaan —

„zich onverdraagzamer, wij zouden mogen zeggen: wreeder heeft „getoond, dan in Engeland." — Ook wezen wij herhaaldelijk op de menigte van bekeerlingen en het buitengemeen snel toenemend getal en den vooruitgang der Katholieken in Engeland. Uit het *Catholic Directory* voor 1869 kunnen we hier nog eenige schitterende bewijzen voor deze beide feiten aanvoeren.

Het eerste, wat we op het oog hebben, is eene opgave van de martelaren, die, ten tijde van de godsdienstige vervolging, in Engeland, en wel in het openbaar, voor het geloof zijn omgebragt. De bijzonderheden die wij overnemen, zijn door het *Directory* aan Challoner's *Missionary Priests* ontleend.

DIOCESEN.	Plaatsen.	Executiën.	Priesters.	Leeken.	Totaal van Martelaren.
Westminster	15	73	88	31	119
Beverley	2	36	33	18	51
Birmingham	5	8	9	3	12
Clifton	1	2	1	1	2
Hexham	4	9	10	4	14
Liverpool	1	9	11	4	15
Menevia	4	4	5	0	5
Northampton.	3	3	2	1	3
Nottingham	3	4	5	2	7
Plymouth	3	6	4	5	9
Shrewsbury	4	4	3	1	4
Southwark	7	8	11	5	16
Onzekere plaatsen	3	3	2	1	3
TOTAAL	55	169	184	76	260

Onder de priesters bevonden zich Oliver Plunket, Aartsbisschop van Armagh, 144 seculieren, 24 Jesuïeten, 8 Benediktijnen, 7 Franciskanen.

Een tweede punt, waarop wij de aandacht wilden vestigen, is het aanzienlijk getal katholieke adellijken, die door hunne deugd, in het bijzonder door hunne milddadigheid, een sieraad der Kerk in Engeland zijn.

De Tijd van 16 Februarij ll. deelde de namen mede der tegenwoordige katholieke pairs en baronets. Zooals men weet, bestaat de adel der pairs of *Lords* uit vijf klassen, hertogen, burggraven, graven (*earls*), *viscounts* en baronnen (*barons*); onder Jakobus I ontstond ook de titel van *baronet*; de baronets volgen onmiddellijk op de baronnen, en staan boven de ridders (*knights*), die eenen bloot persoonlijken titel voeren. De pairs hebben van regtswege zitting in het Hoogerhuis, en kunnen slechts voor een regtbank van pairs geroepen worden. De baronets, als niet tot de eigenlijke *nobility* behoorende, deelen in deze beide voorregten niet. Wij behoeven niet te zeggen, dat de engelsche adel over 't algemeen niet slechts door zijne uitgestrekte bezittingen en groote rijkdommen, maar ook door zijne fijne beschaving uitmunt. Men telt thans 30 katholieke pairs uit de verschillende klassen en 50 katholieke baronets; onder de door *De Tijd* vermelde namen zijn er van de oudste en edelste. Op het einde van 1863 waren er slechts 22 katholieke pairs en 46 katholieke baronets, en naarmate men meer jaren teruggaat, is hun getal nog geringer. Deze vermeerdering van adellijke en hoogadellijke namen, die door Katholieken gedragen worden, moet men alleen aan de talrijke bekeerlingen uit de hoogere standen toeschrijven, die zich kwamen voegen bij de oud-katholieke geslachten, welke, gedurende den tijd der bitterste vervolging, met waren riddermoed aan de Kerk hunner vaderen getrouw bleven.

Het Katholicisme heeft alzoo in Engeland niet slechts het aantal zijner belijders aanzienlijk zien vermeerderen, maar ook onderscheidene leden van de eerste aristocratie zich onder zijne banier zien scharen. En wij moeten opmerken, dat de door ons opgeteekende getallen natuurlijk alleen de hoofden der geslachten aangeven. Buitendien zijn ook talrijke leden van de zoogenaaamde *gentry* — waartoe de geleerden, kunstenaars, overheidspersonen, aanzienlijke kooplieden enz., in één woord, de hoogere standen beneden den eigenlijken adel behooren — en zeer vele geestelijken tot de H. Kerk teruggekeerd. Eene juiste opgave kan men hier niet verwachten. Dat het getal dezer soort van bekeerlingen verbazend groot is, mogen we zonder vrees van overdrijving besluiten én uit hetgeen genoemd *Overzigt* heeft medegedeeld, én uit de verschillende blijde tijdingen, welke ons, reeds sedert jaren, als het ware dagelijks, uit het grijze Albion geworden zijn.

De bekeerlingen zijn daarenboven niet slechts van geloofsover-

tuiging veranderd: zij hebben ook den katholieken geest van liefde, van offervaardigheid, die altijd een onderscheidend kenmerk der Katholieken van den echten stempel geweest is, overgenomen. Een of ander voorbeeld zal voldoende zijn, om dit te staven.

Dat de aanzienlijke bekeerlingen, als om een bewijs te geven van de blijdschap, die hen na den overgang tot het Katholicisme bezielde, groote sommen besteedden om bij te dragen tot den bouw en de versiering van kerken, kapellen en kloosters: dit zou de bewondering over hunne milddadigheid nog niet op buitengewone wijze hebben gaande gemaakt; maar dat, door hen, in den loop van weinige jaren, geheel op eigen kosten, meer dan VEERTIG kerken van den grond af zijn gebouwd, dit, dunkt ons, overtreft verre de stoutste verwachting, die iemand van hunne christelijke liefdadigheid mogt koesteren. Zoo zou, volgens een vrij geloofwaardig gerucht, ook de onlangs bekeerde Markies de Bute 5000 pond, dus *f* 60,000 geschonken hebben voor den bouw der westminstersche kathedraal.

Behalve om andere redenen noemden wij dat gerucht ook hierom waarschijnlijk, omdat het voorbeeld van vele rijke Katholieken en vooral de hooge achting, die men den overleden Kardinaal Wiseman, ter wiens nagedachtenis genoemde kathedraal zal gebouwd worden, in Engeland nog voortdurend toedraagt, een spoorslag voor elken rijke is om een naar zijn vermogen geëvenredigd offer aan te brengen. En aan voorbeelden, heeft het waarlijk niet ontbroken: de Hertog van Norfolk had voor 1000 pond jaarlijks, gedurende 5 jaren geteekend; een onbekende had aan Z. H. den Aartsbisschop Manning eene gift van 5000 pond geschonken. Maar waar zouden wij eindigen, wilden wij alle aanzienlijke giften vermelden? Wij meenen genoegzaam onze opmerking te hebben gestaafd, als wij zeggen, dat nu reeds omstreeks 20,000 pond, hetzij door giften in eens of bij termijnen, voor den opbouw der nieuwe kathedraal verzekerd is.

Maar genoeg; „de edele en godvruchtige Spencer, de beroemde „Pater Ignatius had gelijk, toen hij de bekeering van Engeland „als nabijzijnde voorspelde", dit slotwoord des geachten schrijvers van het *Kerkelijk Overzigt* onderschrijven wij gaarne, en zeker zeer velen met ons.

DE MOEDERGODSMAAND. [1])

Het is wel een zeer verblijdend teeken van het volle leven der devotie tot de Allerheiligste Maagd, dat er thans in de meeste christenlanden onophoudelijk zoo talrijke geschriften uitgegeven worden, of om de leer der Kerk over de waardigheid en deugden van Maria uit een te zetten en te verdedigen, of om hare verhevenheden en haar aantrekkelijk voorbeeld aan de godvruchtige overweging voor te stellen, of om den geloovigen allerlei liefelijke en stichtende oefeningen aan de hand te doen, waardoor zij hunne devotie jegens Maria kunnen aanvuren en versterken. Tal van geleerde verhandelingen, van welsprekende leerredenen, van treffende verhalen, van innige gebeden en overdenkingen, van statige of teedere verzen, van eenvoudige of verhevene gezangen verkondigen telkens op nieuw den lof van Maria.

Onze vaderlandsche letterkundigen blijven hierbij niet ten achter, hunne liefde voor de Moeder des Heeren spreekt zich uit in velerhande vormen, en hunne grootere of kleinere geschriften plegen een overvloedig getal van lezers te vinden. Let bijv. op de oefeningen ter viering van de Meimaand; elk jaar schenkt ons meerdere nieuwe bundels, hetzij oorspronkelijken arbeid of bewerkingen van buitenlandsche geschriften; ieder op hunne wijze zijn het middelen om die schoone lentedagen waardig aan Maria toe te wijden.

Heeft de dichter met regt gezegd:

> Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas
> . . . . . .
> Haec facit, ut veniat pauper quoque gratus ad aras,
> Et placeat coelo non minus agna bove,

dit vindt ook ten opzigte der geschriften, over of ter eere der H. Maagd uitgegeven, zijne toepassing. Het is niet te ontkennen, hier en daar zijn er gebreken, inzonderheid van taal en stijl, maar toch zijn ze alle vruchten van eenen edelen, hemelschen boom. Laat er in die vele geschriften soms onvolmaaktheden en letter-

---

[1]) *Overwegingen, gebeden en gezangen* door P. van der Ploeg, Pr. 2e Druk. Leiden. J, W, van Leeuwen. 1866. De 1e Druk verscheen in 1864.

kundige misslagen zijn aan te wijzen, in allen zien we uitingen van een hart, ijverend voor de eer der Moedermaagd en in zoover voortbrengselen van een verdienstelijken arbeid, die welligt aan eenen beschaafden lezer minder welgevallig of eenigermate aanstootelijk zijn, maar desniettemin om hunnen oorsprong hun loon voor God niet zullen derven.

Men bedenke, dat een geschrift, onafhankelijk van deszelfs letterkundige verdienste, eene andere, eene zedelijke, dus eene veel hoogere waarde bezitten kan, die het ons, voorwaar, vrij staat op prijs te stellen. De volmaaktheid wordt bereikt, wanneer een schrijver zijne godvruchtige meening om de eer van Maria te bevorderen, inderdaad door zijn werk zóó vervult dat het zijne hooge, eigene, innerlijke waarde heeft.

Met zulk een wél uitgevoerde meening kunnen wij den Hoog Eerwaarden schrijver der hierboven aangekondigde *Moedergodsmaand* geluk wenschen. Niemand, dunkt ons, zal ons met grond tegenspreken, als wij onder de Meimaand-oefeningen, die in de laatste jaren hier te lande uitkwamen, aan dien arbeid eene der eerste plaatsen toekennen en de gunstige ontvangst er van verklaren door de voortreffelijkheid van het werk. Hij gaf aan deze verzameling van overwegingen, gebeden en gezangen den naam van *De Moedergodsmaand*, willende hiermede uitdrukken, welke bijzondere opvatting van de viering der Meimaand hem bij het opstellen van dit geschrift geleidde.

De hooge vlugt, welke de vereering der H. Maagd thans in de H. Kerk neemt, is een blijk niet slechts van de vurigheid der liefde voor Maria, die, God zij dank, de Katholieken bezielt, maar ook een onmiskenbaar teeken van de levendigheid, den gloed en de uitgebreidheid der liefde voor haren Zoon, die tevens de Zoon is des eeuwigen Vaders. Immers gelijk professor van der Ploeg zegt: „Onafscheidelijk zijn beiden [Jesus en Maria] verbonden: „hoe meer gij in Jesus gelooft, den Zoon van Maria, hoe meer „gij ook haar als zijne Moeder zult vereeren: JESUS, MARIA! o „zoete namen, als van zelf, onwillekeurig in onze harten, op onze „lippen vereenigd!" (blz. 104.)

Naast zulk een hoogst verblijdend verschijnsel staat daarbuiten een ander, dat in dezelfde mate bedroevend is: de steeds meer en meer zich uitbreidende en zonder eenigen schroom zich vertoonende loochening van Christus als den Zoon der Maagd, als den Zoon Gods.

Ook ons vaderland, helaas! geeft bijna dagelijks overvloedige redenen voor deze droefheid.

Tegenover die onteering van den Christus, waardoor tegelijk en noodzakelijk zijne Moeder van hare verhevenheid beroofd moet worden, wilde professor van der Ploeg, door middel van de kinderlijke vereering der Allerheiligste Moedermaagd, onder den titel van Moeder Gods, het geloof aan de Menschwording en de heilrijke gevolgen er van bevestigen, en eene eerboete aanbieden aan dien thans, ook om ons heen, zoo gesmaden Zoon. „We hebben," schrijft hij in de *Voorrede* (blz. XI), „gelijk de verheven persoon zelf van Maria „vordert, haar voortdurend in vereeniging met haren goddelijken „Zoon beschouwd..... Uit dát oogpunt meestal is, tot inleiding „of voorbereiding van elke overweging, de hoofdgedachte van het „feestgeheim of onderwerp kort aangegeven. De titel: M o e d e r- „g o d s m a a n d wil er reeds op wijzen, en moge, zoo dikwerf „men dien herhaalt, tegenover het ongeloof en de dwaling eene „belijdenis zijn van ons geloof in onzen Heer Jesus Christus, als „waarachtig God en waarachtig mensch, Zoon van God en Zoon „van Maria; en zij tegelijk eene hulde aan Maria als Moeder Gods „en Onbevlekt Ontvangen Maagd."

En werkelijk wilt gij op eene juiste, duidelijke wijze, die geene uitvlugten, geene halfgeloovigheid toelaat, uw geloof aan de Menschwording formuleren, het is eene opmerking van Dr Newman, gij kunt het niet beter doen dan door zijne Moeder de Moeder Gods te noemen; wilt gij ten krachtigste belijden, dat de mensch Christus tevens God is, vereer zijne Moeder als de Moeder Gods.

Deze opvatting straalt in de *Overwegingen* der *Moedergodsmaand* door; men kan zeggen, dat de meeste er opzettelijk op gerigt zijn, om den lezer, door de overdenking van Maria's deugden en voorregten, uitdrukkelijk en regtstreeks aan den Menschgeworden Zoon Gods hulde te doen bewijzen, waardoor weder van den anderen kant haar schoonste eeretitel, die van Moeder Gods, des te zekerder wordt verheven.

Eene andere bijzondere bedoeling des Hoog Eerwaarden schrijvers, den vorm betreffend, dient verder te worden vermeld.

„Hier is eene poging gedaan, om aan veler verlangen naar zulke „voorstellingen te voldoen, welke, niet geheel uitgewerkt, grond-„gedachten aanboden, zoowel voor geestelijken, om die met hunne

„gemeente in de kerk te overdenken, als voor de geloovigen, om „ze zelven voor zich naar omstandigheden en eigen behoeften „verder overwegenderwijze uit te breiden en toe te passen." (blz. XI.)

De degelijkheid der bewerking was zeker ook van deze poging het gevolg; men wordt door de *Overwegingen* waarlijk gestemd om aan Maria een *redelijke* dienstbewijzing te brengen, in den zin van het *rationabile obsequium*, waartoe de H. Paulus de geloovigen aanspoort; en dat de aangegeven gedachten rijk zijn, zal ieder, die ze, hetzij voor zich zelven alleen of voor anderen, wil uitwerken, ondervinden. In weerwil hiervan blijven zij toch geschikt om bij aandachtige lezing, zonder verdere bepaalde ontwikkeling, allerlei beweegredenen tot meerdere liefde jegens Jesus en Maria en ter vorming van goede voornemens te geven; en door de bijvoeging van een bijzonder voornemen en een schietgebedje voor iederen dag heeft de schrijver eene gemakkelijke manier aan de hand gedaan, om de *Overwegingen* regt vruchtbaar te maken voor het leven.

„Op de Overwegingen volgt een gelijk getal korte Overdenkin- „kingen, meest op de deugden van Maria, zoo ten dienste van „diegenen welke geen tijd kunnen vinden voor eene langere over- „weging; als van hen die, met anderen vereenigd,..... zich ge- „durende de Meimaand op eene bepaalde deugd van „Maria willen toeleggen." (blz. XII.)

Hierachter zijn eenige gebeden ten gebruike bij de gewone oefeningen van godsvrucht in de Meimaand gevoegd, waaronder vooral de *H. Misoefening* onze aandacht trok. De christelijke kunst stelt ons soms Maria voor, zooals zij onder de H. Mis van den Apostel Joannes de H. Communie ontvangt; het komt ons voor, dat dit beeld den schrijver voor oogen zweefde, toen hij deze gebeden schreef; zij stemmen den geloovige zoo, alsof hij tegelijk met Maria de H. Offerande bijwoonde, en zijne godsvrucht opwekte door het inroepen harer voorbede en door het voorbeeld van hare aanbiddende liefde.

De *Moedergodsmaand* wordt besloten met eene verzameling van gezangen, „deels vertalingen of navolgingen van kerkelijke hym- „nen en antifonen; deels liederen, vroeger [door de schrijver] „gemaakt, of van anderen, [door hem] herzien, deels later [door hem] vervaardigd." (blz. X.)

Het dunkt ons overbodig hier te zeggen, dat de vertalingen en navolgingen gelukkig geslaagd, en de overige gezangen den naam van den hoog gewaardeerden dichter waardig zijn. [1])

Druk en correctie zijn onberispelijk. De uitvoering van het passend gekozen titelplaatje is er mede in overeenstemming.

Moge de Hoog Eerwaarde schrijver ons nog menig degelijk geschrift, gelijk *De Moedergodsmaand* is, ter bevestiging en verlevendiging van velen in de liefde tot God en zijne Heiligen schenken!

EEN VERSCHE MEIKRANS. [2])

Ja waarlijk, een versche en, voegen we er bij, een geurige en verkwikkende Meikrans; een ter viering van de Meimaand geschreven werkje, zooals men het van den geleerden, den eenvoudigen, den liefdevollen en voorzigtigen Pastoor van Oosterbeek verwachten kon!

De hooge voorregten, de uitstekende deugden, de groote magt van Maria, in één woord, Maria's grootheid wordt ons voor oogen gesteld; maar tevens worden we gewezen op de bron dezer grootheid van Maria, namelijk op hare naauwe betrekking tot God. *Dominus tecum, de Heer is met u*, deze woorden, op Gods bevel door den engel Gabriël gesproken tot Maria, zijn het gemeenschappelijk uitgangspunt van al de 31 overwegingen.

God de Vader is met Maria; want Hij heeft haar in zijn scheppingsplan opgevat als het schoonste sieraad der gansche schepping en haar, voordat zij in persoon verscheen op de wereld, laten voorspellen en afbeelden in het Oude Verbond.

God de Zoon was met Maria; Hij gehoorzaamde haar als zijne Moeder, Hij onderwees haar in de diepste geheimen des geloofs, Hij liet haar deelen in zijn lijden.

---

[1]) De *Gezangen voor de Meimaand* door P. van der Ploeg, Pr. zijn, uit *De Moedergodsmaand* overgedrukt, bij denzelfden uitgever in het vorige jaar afzonderlijk verschenen.

[2]) *Aan de voeten van Maria neergelegd* door J. G. H. C. Essink, R. K. Priester en Pastoor te Oosterbeek. Kerkelijk goedgekeurd. Utrecht. Dekker en van de Vegt. 1869.

God de Heilige Geest is met Maria; Hij heeft Maria vervuld met alle genaden, opdat zij die weer zou overstorten op ons. Daarom kon Maria zoo krachtig medewerken in het stichten en uitbreiden der Kerk, en is zij nog voortdurend de „Toevlugt der „zondaren", de „Moeder der goddelijke genade" en van alle deugden en de „Deur des hemels."

Zóó, door Maria te beschouwen in hare betrekking tot elk der drie Personen van de H. Drievuldigheid, wordt van den eenen kant Maria's grootheid in al hare hoogte gezien, en van den anderen kant zoo sterk mogelijk de beschuldiging tegengesproken, dat wij, Katholieken, eenige grootheid aan Maria toekennen buiten God, buiten den Schepper, den Verlosser en Heiligmaker.

Men meene echter niet, dat overwegingen, die uitgaan van eene zoo verhevene bespiegeling, voor den gewonen geloovige minder bevattelijk zouden zijn. De schrijver, hoe geleerd ook, is een man van de praktijk, hij is Pastoor en zegt met Paulus (Rom. I, 14): *Grieken en Barbaren, wijzen en onkundigen ben ik schuldenaar*; zijne overwegingen zijn verheffend voor den bespiegelenden geest en toch bevattelijk voor den eenvoudigsten lezer.

Elke overweging, wat zeer dienstig is bij het gebruik, beslaat gemiddeld niet meer of minder dan zeven bladzijden.

De stijl is eenvoudig, vol gevoel en zalving.

Aan het slot van elke overweging volgt een gebed, dat eerst door den schrijver gebeden is en dus ook door ieder kan worden nagebeden.

Het kan niet anders, of deze nieuwe Meimaand zal met genoegen gebruikt worden en veel goeds stichten.

SPROKKELINGEN.

WAAROM ZOOVELE GEESTEN IN HET NEDERL. HERV. KERKGENOOTSCHAP EENE GEWENSCHTE RUST GENIETEN. De heer van Maanen verklaart ons dit in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (Dec. 1868, blz. 678) op de volgende wijze:

„De officiële [Nederl. Hervormde] Kerk vraagt niet meer aan „hare leden en voorgangers, of zij instemmen met de belijdenis, „vervat in de zoogenaamde formulieren van eenigheid; Heidelb.

„Catechismus, Ned. Geloofsbelijdenis en Dordsche leerregelen. „Zij verlangt slechts van hare aanstaande predikanten en Gods- „dienstonderwijzers: trouwe handhaving van *den geest en de hoofd- „zaak* der leer, welke in de aangenomen formulieren van eenigheid „der Ned. Hervormde Kerk begrepen is. Maar waar zijn de grenzen „van *den geest en de hoofdzaak dier leer*? Ziedaar eene vraag, die „op zeer uiteenloopende wijze beantwoord wordt, maar door de Her- „vormde Kerk zelve nog nimmer officiëel is beantwoord. Een leerstuk, „dat de een overeenkomstig den geest en de hoofdzaak der oude „kerkleer acht, vindt een ander daarmede in lijnregten strijd. „Daar is geen officiële kerkleer die beslissen kan; wel zijn er „officiële beginselen van kerkleer, maar deze beginselen zijn niet „uitgewerkt langs officiëlen weg. Van daar dat onze Hervormde „Kerk in haren schoot voor zoo velerlei geesteskinderen eene „gewenschte rustplaats heeft." (?)

EEN GROETINGE TOT MARIA, DE MODER GODS.

A.

Aue Mari, van goedes genadē,
Sprack die engel van Gods radē;
Ghij sijt verhoget bouē allē gradē,
Compt ons te holpen, jōcvroue mâ!

B.

Bloende blome, gebenedide brut,
Bernhertige borne, ghi eedel cruijt,
Der genaden scrijn ons op slut,
Ēn geeft ons die ogen dijn.

C.

Crachtige claerheit, christallen schȳ,
Edel ende suijt boeuē honich ēn wīj,
Bouen golt ēn perlen fijn,
Kijrt tot ons die oghen dijn.

(*Uit een middeleeuwsch handschrift.*)

DE WORDING DER TAAL EN DER MENSCHEN.

Eene bijdrage ter waardeering van de wetenschap der ervaring. [1])

Elk vraagstuk raakt in zijnen diepsten grond het theologisch vraagstuk. DONOZO CORTEZ.

(*Vervolg en slot van* Dl LV, blz. 281.)

II.

De uiteenloopende gevoelens over het feit van de eerste wording der taal kan men tot drie hoofdmeeningen terugbrengen. Sommigen zien in haar alleen het werk der natuur, wijl de taal hun een „*Naturorganismus*" is; anderen beschouwen haar als de vrucht van het denkend verstand; de overigen verwerpen deze beide meeningen en houden haar voor eene gave Gods: evenwel niet in dien zin eene gave, als of zij ons, gelijk aan de dieren hun geluid, aangeschapen ware (*sit venia verbo*) — eene mogelijkheid door Grimm opgeworpen en bestreden — ook niet noodzakelijk in de beteekenis van een afgewerkt woordenboek of van ingestorte of voorgesproken spraakgeluiden; men kan toch ook een bijzonder vermogen tot taalvorming eene gave noemen. Schleicher en Dr te Winkel staan het eerste, Jacob Grimm en Dr Brill het

[1]) Ingezonden.

tweede gevoelen voor; neemt men evenwel in aanmerking, hoe scherp deze twee partijen tegen over elkander staan, en hoe de eenen de stelling der anderen weêrleggen, dan zou men zeggen: de wetenschap weet niet, hoe de taal geworden is; en men is niet minder verwonderd over de *dogmata*, welke met betrekking tot het ontstaan der taal, als over die, welke op het gebied der natuurkunde in 't algemeen als onbetwistbaar worden afgekondigd. W. von Humboldt en Steinthal zoeken den oorsprong der taal in het „*Ueber-menschliche*"; Max Müller evenzeer, doch in een anderen zin. En houdt men nog vast aan een christelijk Godsbegrip — wie dat *a priori* ter zijde stelt, kan de taal moeilijk anders dan met een klanknabootsing laten beginnen — dan bieden rede en ervaring betere en meer bevredigende gronden aan, om dit vraagstuk op te lossen; terwijl ieders redelijk gevoel krachtig verklaart, dat Hij, die den mensch in de bloeiendste jeugd en in al de kracht van een nieuw en onverwelkt leven naar den geest en het lichaam het aanzijn schonk, hem niet sprakeloos zal gevormd en het menschelijkste in den mensch hem onthouden hebben, noch in de noodzakelijkheid zal gesteld hebben naar den eersten klank te *zoeken*, ten einde stamelende zijnen Maker te verheerlijken. „*Sprache und Geist sind identisch*;" zegt W. von Humboldt, „*sie entwickelen sich neben einander, aber harmonisch und sich aufs innigste mit einander verschmelzend.*" [1]) Het gewicht van dit merkwaardig woord voor het onderhavig vraagstuk zal ons blijken.

Gaan wij nu ieder der beschreven hoofdmeeningen in het bijzonder na.

---

[1]) Steinthal. *Ursprung der Sprache*, blz. 5, 15. Het eerste neme men niet in pantheïstischen zin; von Humboldt en Steinthal, die hem dit nazegt, hellen echter wel wat naar het Spinozisme over en hebben, mijns bedunkens, het *cogito, ergo sum* van Cartesius te ver getrokken.

Wij beginnen met den wijd vermaarden taalkundige, August Schleicher, den vriend van Vogt en Schleiden, een volbloed Darwinist. Hij houdt de taal voor een „*Naturor-*„*ganismus*" en brengt haar alzoo geheel tot het gebied der natuurkunde. Alleen de stof is voor hem een bron der waarheid en het eenige voorwerp der waarneming. De krachtigste uitspraken van het menschelijke bewustzijn, het diepste gevoel der volken en eeuwen, de innigste en meest onverdelgbare gevoelens in het hart der stervelingen, verschijnselen, waarop het huisgezin rust, volken gebouwd hebben, gelden hem niets! Elke zucht naar hooger, ieder gevoel, waarin wij iets verheveners dan de stof erkennen, is hem toch nog eene opwelling des vleesches. Voor hem is de mensch niets dan vleesch en beenderen, een hooger ontwikkeld dier. Dat is volgens hem onze eenige, onze hoogste roem.

Schleicher meent eene treffende overeenkomst te ontdekken tusschen de theorie, welke Darwin over den aanvang en het ontstaan van de soorten der dieren heeft uitgedacht, en de zijne met betrekking tot het leven der talen. De waarnemingen van Darwin voeren ten laatste alle leven terug tot op een kiemblaasje; de zijnen herleiden alle talen tot een klanknabootsing of tusschenwerpsel. Beweert Darwin echter, dat zijne theorie geen schepping buitensluit; Schleicher houdt van zijnen kant vol, dat Darwin hier niets van meent, en maakt hem tot een huichelaar; eene eer, door anderen ook aan Max Müller bewezen, waar het de wording der talen geldt.

De grond, waarop Darwin zijn stelsel bouwt, is deze: men ziet de rassen der dieren door kruising veredelen. De landman verbetert het ras zijner schapen. Wat hier de kunst uitwerkt kan ook de natuur doen. De minder edele rassen gaan daarbij ten gronde, wijl zij in den strijd om

het bestaan het onderspit delven. Wordt deze bewerking nu eindeloos herhaald, en komen gedurende eeuwen en eeuwen, steeds uit de rassen van minder gehalte heerschende vormen op, om alleen over te blijven en weer nieuwe groepen te vormen, die hetzelfde proces ondergaan: dan kan men begrijpen, zegt Schleicher, hoe op den langen duur verschillende rassen de aarde bevolkt hebben. Zoo ontstond b. v. uit het muizenras, door dergelijke veranderingen een of ander voortreffelijk individu; dit kweekte een groot aantal van zulke voortreffelijke individuen aan, terwijl de minder edele uitstierven. Uit dit voortreffelijker muizensoort sproot weder een muis voort van nog edeler vormen. Dit ging zoo door, millioenen jaren, totdat men een rot zag opdagen; de rotten ondergingen dezelfde lotgevallen tot er een kat uit voortkwam, eindelijk b. v. een smoushond, na vele wisselingen een aap, daarop een aap-mensch, eindelijk een mensch. Darwin, zegt Schleicher, stelt een schema op, doch slechts een *denkbeeldig schema*. Van de talen echter kan Schleicher een werkelijken stamboom opmaken. „De eenvoudigste vormen der dieren- en planten-„wereld, de cellen, moet men [evenwel bij dit alles] als „*ontstaan veronderstellen*." [1]) Wat de overgangssoorten der dieren aangaat, Schleicher, Schleiden, Vogt, zij bezweren het ons, dat die eenmaal stellig zullen ontdekt worden, en dat wij bij voorbaat gerust ons zelven voor ontwikkelde apen kunnen houden.

Langs den weg der veranderingen, welke Darwin thans nog meent waar te nemen, komen wij al dalende en nog eens dalende eindelijk bij het begin van alle leven, een kiem, eene cel, te recht. „Zulk een eenvoudigen vorm des levens", zegt Schleicher, „vinden wij *thans nog* bij organismen, die op

---

[1]) *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft.* S. 24, 28.

„den laagsten trap van ontwikkeling zijn blijven staan, of bij „hoogere wezens, die in eene *Embryonalzustand* verkeeren.". Waar deze *einfachste Form des Lebens* thans nog te vinden is, zegt hij, helaas! nergens.

Dat het *embryo* van hoogere wezens *thans nog* de geschiktheid tot zulk eene veelzijdige ontwikkeling aanbiedt, zal wel ieder natuurkundige ontkennen. Uit het embryo van een kip komt nooit een korhoen, wees er zeker van. Onwaar is de bewering, welke onze Darwinist zonder een schijn van twijfel ten beste geeft: „De waarneming leert, „dat alle levende wezens, die in 't algemeen in den „kring van eene genoegzame waarneming vallen, vol„gens bepaalde wetten veranderen", alsmede de volgende: „Niet alleen de individuën hebben een leven, maar ook „de geslachten en soorten, ook zij zijn langzaam geworden „en veranderen volgens vaste wetten.... Hunne geschikt„heid om te veranderen is, zij het dan ook *in beschränkter* „*Maasse*, toch waargenomen." Veranderingen worden er waargenomen, wie zal het ontkennen, doch zoodanige veranderingen, dat b. v. eene kat tot een tijger, een aap tot een mensch wordt, nergens. Schleiden [1]) zijn vriend, zegt ook, dat wij de bedoelde veranderingen nimmer onder de oogen zullen krijgen. De mummies in Egypte bewijzen daarenboven, dat eene verandering in 4000 jaren gelijk nul is, en daarom zegt Max Müller dan ook, dat de nachtegaal altijd gekweeld heeft gelijk nu. Altijd en overal is waargenomen, zegt Grimm, dat het ei en het graan, de kip en de plant onderstellen, niet het omgekeerde.

Een aantal natuurkundigen houden het, zelfs in weerwil

---

[1]) „Daar deze veranderingen niet anders dan in honderd-duizenden van „jaren konden plaats grijpen", zegt M. J. Schleiden, „moet de mensch „niet verlangen, van zijn beperkt standpunt dergelijke veranderingen onder „zijne oogen te zien geschieden."

van hunnen afkeer van God en Christendom, toch vol, dat de verschillende diersoorten altijd gelijk thans nevens elkander gestaan hebben, dat b. v. overgangen van ezels tot paarden nergens worden aangetroffen. [1]) Deze dompers vragen dan ook aanhoudend: toon mij eens het geraamte of den schedel van zulk een mensch-aap; — en blijven koud tegenover de plechtigste verzekeringen, dat deze eens zullen gevonden worden. [2]) Tot zijn groot verdriet moet Schleicher erkennen, dat de taalkunde dit voor heeft op de eigenlijke natuurkunde, dat zij overgangsvormen kan aanwijzen: „*Sodass Zoologen und Botaniker etwa erst dann mit uns „gleich günstig gestellt wären, wenn wenigstens von einigen „Gattungen ganze Reihen sogenannter vorweltlicher Formen „in vollkommen erhaltenen Exemplaren, also mit Haut und „Haar, mit Blatt, Blüthe und Frucht, auf uns hätten kommen „können.*" De wijze, waarop uit grondvormen soorten van

[1]) Menschen en apen, zegt de groote zoöloog Burmeister, die het mozaïsche scheppingsverhaal niet eens aanneemt, „laten zich tegenwoordig „zoo wel zoölogisch als physisch en zeker van elkander onderscheiden, „en wij hebben allen grond om aan te nemen, dat die onderscheiding „eene oorspronkelijke, van den beginne af bestaande is en eveneens in „de verste toekomst zal blijven." (*Geschichte der Schöpfung.*)

[2]) De theorie is nog niet bevestigd door het feit; men zoekt daarom steeds in den schoot der aarde, of men geen overblijfsels kan ontdekken van de wezens der tusschensoorten, die b. v. aap-mensch waren. Alleen aan de schedels zou men zulk een tusschensoort kunnen onderscheiden. Vogt en Page meenden er een ontdekt te hebben onder een hoop beenderen, die men bij Dusseldorf in het Neander-dal had opgegraven. De mensch was een ontwikkelde aap er viel niet meer aan te twijfelen. Lyell, de voorlooper en geestverwant van Darwin, kwam in 186⁰ persoonlijk in het dal en onderzocht den schedel met nog meer geleerden. Het besluit was, dat die schedel waarschijnlijk van een idioot of van een kozak van 1814 was. (Zie Le Hon, Dr Beyma.) Lyell, Huxley en Busk onderzochten nog een anderen schedel, dien van Egis. Deze had, helaas, niet alleen niets van een aap-mensch-schedel, maar was zelfs nog regelmatiger gevormd dan die der Negers. Deze niets bewijzende exemplaren, zonder huid of haar bovendien, zijn de oudste. Te recht schrijft daarom Vogt: „Wanneer men ons zegt, dat deze tusschen-„vormen nog niet gevonden zijn, stemmen wij dit gaarne toe." (*Vorlesungen über den Menschen*) (Zie Molae.) Schleicher moet het daarom zijns ondanks zeggen: „*wie wenig constant sind doch Schädelbildung und andere „sogennante Rassenunterschiede!*" (*Ueber die Bedeutung u. s. w.* S. 16.) Dit alles neemt niet weg, dat Vogt en de zijnen even hard roepen: „*die Beweise sind aus dem Erdrinde ausgegraben.*"

talen zich ontwikkelen, noemt hij daarom: „*lehrreich für „jene Gebiete, auf denen es, vor der Hand wenigstens, an „nachweislichen Fällen der Art noch mangelt.*" Hoor, hoe de toon van Schleicher nog lager daalt: „*die Abänderungs-„fähigkeit in gewissem Grade auch für Thiere und Pflanzen* [blijft niettemin] *eine anerkannte Thatsache.*" (ibid.) Wat blijft er hier nog van zijne boven aangehaalde grootspraak over? De veranderingen komen ten laatste neer op *Abänderungsfähigkeit*, en dan nog in *gewissem Grade*.

Ditzelfde stelsel nu past Schleicher toe op de talen. Gelijk de mensch werd, zoo ook de taal. Hij stelt haren aanvang in een *Sprachcelle*, eene *aanschouwing*, door den een of anderen klank uitgedrukt. Niets noodzakelijker dan dit gevolg voorzeker, wanneer men den mensch uit een aap ontwikkeld acht! De taal is hem dan ook geheel en al een *Naturorganismus* en een voortbrengsel der hersenen. Alleen hij, die hersenen heeft, groot genoeg om eene taal te vormen, is een mensch, al ware hij ook overigens een aap; doch de microcephalen daarentegen zijn, volgens hem, geene menschen. [1]) „De taal is het verschijnsel der werk-

[1]) „*Ohne Zweifel würde ein mit Sprache begabter Affe, selbst ein „äusserlich vom Menschen ganz verschiedenes Thier, für uns als Mensch „gelten... Dagegen sind wirklich sprachlose, verkümmerte Menschen, Mi-„crocephalen u. s. f. nicht als wirkliche Menschen zu betrachten.*" (ibid. S. 15.)

„Wij kennen geen soort van apen", zeggen de hoogleeraren Vrolik en Schroeder van der Kolk, „die eenen onmiddelijken overgang tot den „mensch vormt. Wilde men met geweld den mensch van den aap afleiden, „zoo zou men zijn hoofd moeten zoeken bij die kleinere apen, die zich „om de Rolapen en Carucitis groeperen, zijn hand bij den Chimpanzé, „zijn skelet bij den Siaruang, zijn hersenen bij den Orang [zijn voet bij den Gorilla.] Men zou dus de menschelijke ledematen bij vijf verschillende „apen moeten bijeen zoeken, waarvan één uit Amerika, twee uit Afrika, „één van Borneo en één van Sumatra: de voorouders der menschen zouden „dus dermate verstrooid zijn, dat men bezwaarlijk aan zulk eene afstam-„ming kan geloof hechten."

De fossile apen, die veel dieper gevonden worden dan de menschelijke overblijfselen, en dus van veel ouder dagteekening zijn, zouden ten minste eene toenadering in vormen tot den mensch dienen aan te bieden: zij zijn echter nog juist van denzelfden vorm als de tegenwoordige apen en bieden hetzelfde verschil aan. (Zie Molae.)

„zaamheid eens zamenstels van stoffelijke *Verhältnisse* in de „vorming der hersenen en der spreekorganen met hunne „zenuwen, beenderen, spieren enz." [1]) Al onderzocht men om dit te staven, zegt hij, te vergeefs de verschillende spreekorganen der menschen, „ook dan nog zou dit in niets „hoegenaamd de overtuiging, dat de *materiell-körperliche* „*Bedingungen* der taal voorhanden zijn, kunnen schokken." „Want op welken grond", aldus gaat hij voort, „zou „men het bestaan van zulke stoffelijke *Verhältnisse* loo- „chenen, die zich tot nog toe aan de waarneming ont- „trekken en wellicht nimmer het voorwerp van onmid- „delijke waarneming zullen worden?" Een zonderlinge logica! Hij onderstelt eene verhouding; die verhouding wordt niet waargenomen, zal misschien nooit waargenomen worden; „wie zal haar [derhalve] loochenen?" Tot die materiëele *Verhältnisse* der taal besluit hij op even vreemde wijze. Kan men de oorzaak niet nagaan, zegt hij, dan neme men het gevolg: waar de natuurkundige de zon niet kan achterhalen, neemt hij de stralen; want „*Ursache* „*und Wirkung sind identisch.*" Dit is, gelijk men ziet, volkomen de redeneering der Pantheïsten, want zijn oorzaak en gevolg identisch, dan zijn de wereld (de werking) en God (de oorzaak) ook hetzelfde, en alles is God, of liever er is geen God meer, want waar alles hetzelfde is vervalt het denkbeeld van een Opperwezen. Doch wie gevoelt niet, dat hij, die de werking waarneemt, zeker niet *meer* waarneemt van de oorzaak, dan de werking aangeeft; vervolgens, is de appel de boom? Zou hij dan die den appel waarneemt, ook den boom waarnemen? Wij laten de uitspraak hier aan ieders gezonde hersenen over.

De taal rust dan ook volgens Schleicher geheel op eene

[1]) *Ueber die Bedeutung u. s. w.* S. 15.

„ *Beschaffenheit* der hersenen en der spreekorganen." Deze zijn natuurlijk aan invloeden onderhevig, die de hersenen een zekere plooi en daardoor aan de taal een zekeren vasten vorm geven. Kan iemand, vraagt hij, eene andere taal dan zijne moedertaal leeren? Antwoord: ja, gelijk iemand op handen en voeten kan leeren loopen. [1]) Die er zich geheel jong op toelegde, zou het eerder vermogen, „ omdat „ hij een *ander* mensch zou worden; hersenen en spreek- „ organen zouden zich in eene geheel andere richting vormen." De geest, gelijk men hier kan opmerken, heeft bij Schleicher niet veel te doen. De natuur en de invloeden van buiten brengen alles van zelf voort, bijna zoo als de aarde de boomen en planten. De gansche wereld is ééne massa, door eene noodwendigheid bewogen.

Is de taal, om zoo te zeggen, één met de hersenen en een gevolg van materieële *Verhältenisse*, dan ziet men ook eene andere gevolgtrekking van Schleicher in: „ *so „ sind unsere Urväter von Anfang an nicht das gewesen, „ was wir jetzt Mensch nennen. Ausbildung der Sprache ist „ uns gleichbedeutend mit Entwickelung des Gehirns und der „ Sprachorgane.*" Men zou hier Schleicher kunnen vragen, of de taal dan in onze hersenen opgroeit, gelijk de haren op ons hoofd? Wat er hier dan worden moet van het beginsel: dezelfde oorzaak heeft dezelfde gevolgen?

En inderdaad, het eerste zou men wel uit de volgende woorden kunnen afleiden: „ nu echter doen zich de talen „ aan de navorsching der wetenschap als iets voor, wat „ langzaam geworden is, als iets, dat eens nog niet „ voorhanden was. De vergelijkende anatomie der talen „ toont aan, dat de hooger georganiseerde talen zich uit „ eenvoudiger taalorganismen langzamerhand ontwikkeld

[1]) t. a. p. S. 12, 13, 15.

„hebben; de taalkunde vindt niets, wat verhinderen zou „aan te nemen, dat de eenvoudigste uitingen der ge- „dachten door middel des *geluids*, dat de talen met „de eenvondigste vormen (het chineesch b. v.) langzamer- „hand uit *Lautgebärden* en klanknabootsingen, gelijk de „dieren die ook bezitten, zijn voortgesproten."

Ten bewijze voor dit alles haalt hij aan, dat de talen zich tot een hoogst eenvoudigen vorm laten herleiden, en dat de taalfamilies zich uit eenen grondvorm ontwikkeld hebben. [1]) Zoo splitste zich b. v. de indogermaansche stam in twee hoofdstammen: in den slavonisch-duitschen en den ario-graeco-italo-keltischen. En onbetwijfelbaar is het, dat de talen zich tot eenen eenvoudigen vorm laten ontleden, die voor *werkwoord* of *naamwoord* dienst kon doen, gelijk in het chineesch. Boven hebben wij reeds eenige woorden herleid. Schleicher wijst ons nog op het woord *doen*, *dader*. Dit was oorspronkelijk *dha*, *da*, gr. τε, slav. *de*, goth. *da*, hoogd. *ta*. Aan dezen wortel voegde men een anderen wortel toe; beiden smolten zamen en vormden: *dhadâmi*, oud-ind. *dádhâmi*, gr. τίθημι, oud-hoogd. *tuom*, *töm* voor *tëtömi*, nieuw-hoogd. *thue*, nederl. *doe*.

Wij zien echter uit dit alles alleen, hoe men tot een *wortel* komt, die slechts daarom *wortel* heet, omdat verschillende aanhangsels (andere wortels) met dit spraakgeluid in den mond der menschen zijn samengesmolten — gelijk *phlebotomum* tot ons *vlijm* werd — voor de eerste menschen evenwel waren zij *woorden*, en wel in denzelfden zin, dien

---

[1]) Wat bij de natuurkundigen het geslacht met zijne soorten is, dat zijn bij ons, zegt Schleicher, de taalstammen met hunne verschillende vertakkingen, die samen één taalfamilie vormen. De soorten van eene soort of ras zijn op het gebied der taal de dialecten, welke dialecten zich weder in verschillende onderdeelen splitsen en eindelijk op de eigenaardige spraak van ieder individu uitloopen. Bij Darwin zijn dit de onderscheidene veranderingen der ondersoorten, die als 't ware eene vrije speling hebben.

woord nog heeft; de wijze evenwel, waarop men van *Lautgebärden* en klanknabootsing tot wortels kwam, met andere woorden van *geene* taal tot eene taal, al was het dan chineesch — de zaak, waar het hier op aankomt, gaat hij stilzwijgend voorbij. Hij bepaalt zich er toe hierbij te zeggen, dat „de menschen door *Lautgebärden* en klanknabootsingen „den weg tot *Bedeutungslaute* gevonden hadden" [1]), en verder beroept hij zich op de methode om van het bekende tot het onbekende te besluiten. Of er nu zulk een overgang bekend is, en wat eigenlijk die wortels zijn, zal ons Max Müller treffend leeren en ons bewijzen, dat, wat Schleicher ook zegge, tegen zijne bewering veel in te brengen is.

Gaat Schleicher over dit belangrijke punt heen om ons enkel aan te toonen, hoe de stammen zich in talrijke taalfamilies opgelost hebben, Dr te Winkel, — welken heuschen en verdienstelijken geleerde ik al de gevolgen van Schleichers theorie niet met groud kan toeschrijven — geeft ons een voorbeeld, hoe men van *geene* taal (in den eigenlijken zin) tot eene taal kan komen of liever hoe dit denkbaar is; want het feit wordt nergens aangetroffen. Al doen deze redeneeringen derhalve niet veel af voor de oplossing der taalwording, wij kunnen ons ten minste daardoor een denkbeeld vormen, hoe Schleicher zich voorstelt, dat in de *Jahrtausende* de mensch van *geen* taal tot een taal gekomen zou zijn; een overgang, dien men overigens nergens meer aantreft, en die zeker niet door de methode om van het bekende tot het onbekende te besluiten, te bewijzen is.

„Het eerste spreken", zoo zegt dan Dr te Winkel [2]),

---

[1]) *Die Darwinsche Theorie u. s. w.* S. 28.

[2]) *Taalgids*, III, bl. 7 vv. „De taal is ons met het leven, het gevoel „en de ademhaling gegeven en een *noodwendig uitvloeisel* van de gansche „inrichting van ons wezen". Dezelfde, t. a. p. I, bl. 20.

„kan in den aanvang niet anders geweest zijn dan een „ontlasten der ziel van de spanning, in haar te weeg „gebracht door het aanschouwen der omringende dingen „of door het gevoel van behoeften. De eerste spraakge- „luiden betroffen derhalve of aanschouwingen [1]) of be- „geerten. Daar nu het ontleden van aanschouwingen en „begeerten, dat wil zeggen, het onderscheiden der bij- „zondere, daarin voorkomende deelen, eerst dan behoorlijk

---

[1]) „Door *aanschouwing* verstaan wij de gezamenlijke indrukken, die de „waarneming van iets buiten of binnen ons in onze ziel verwekt. Zoo „veroorzaken b. v. het gezicht, de reuk, de smaak eener spijs walging of „genoegen. Wij kunnen op deze wijze aanschouwingen hebben van „muziek en van *woorden*, zoo wel van *geschrevene* als *gesprokene*. „Laat de aanschouwing een indruk na, zoodat wij den indruk „weder kunnen hernieuwen door de verbeelding, dan heeft men een „*aanschouwing van eene aanschouwing*, d. i. *een voorstelling*. De eene „aanschouwing kan de andere te voorschijn roepen. Hoort men vaak „hetzelfde woord voor dezelfde aanschouwing bezigen, dan verbindt men „deze steeds met elkander, en de klank wordt de *benaming*, d. i. het „woord voor de aanschouwing.

„Verwijdert men uit eene aanschouwing al het toevallige of eigenaar- „dige, zoodat wij in de voorstelling alleen datgene overhouden, wat het „*wezen* van het voorgestelde uitmaakt, dan verkrijgen wij een begrip. „Een *begrip* is derhalve de *zuivere voorstelling* van hetgene het *wezen* „van iets uitmaakt. Zondert men van verschillende voorstellingen al „datgene af, wat zij bijzonders hebben, om alleen over te houden wat „zij allen gemeen hebben, dan verkrijgt men een *soortbegrip*, b. v. *boom*, „*bloem*". (*Taalgids*, I, bl. 14.)

Dat onze algemeene begrippen (*notiones universales*) door abstractie gevormd zijn, gelijk Dr te Winkel hier beweert, kunnen wij niet onvoorwaardelijk toegeven. „De theorie," zegt Max Müller, „welke eene „volgens de grondbeginselen der vergelijkende taalstudie doorgevoerde „analyse der taal ons aanbiedt, staat tegen dergelijke opvattingen *lijn- „recht* tegenover. Wij komen ten laatste tot wortels, en ieder derzel- „ven drukt een algemeen, *geen* individueel begrip uit." (I, IX.)

De naam van één waargenomen voorwerp werd ongetwijfeld de naam voor eene gansche klasse, doch de benoeming van dat eene voorwerp ging uit van een algemeen begrip. Van daar vinden wij hetzelfde idee en woord op verschillende dingen met dezelfde hoedanigheid toegepast. *Antrum*, *hol*, beteekent eigenlijk, *tusschen in*, *daarin* sansk. *antar*; van daar sansk. *antra neutrum*) gr. Ἔντερον, *ingewand*, lat. *cavea*, *caverna*, van den wortel *ku*, of *sku*, *bedekken*, (*cou vrir*, *co-ver*). Κοῖλος, *hol*, *coelum*, *ciel*, *gewelf*, *hemel*. „Dit vermogen des verstands (*Vernunft*), om namen te geven en „de dingen kenbaar te maken (te zeggen wat zij zijn)" scheidt den mensch eeuwig van het dier, „daardoor behoort hij tot eene geheel andere wereld." (ibid.) De hond *herkent* zijn meester, maar *kent* hem niet, ziedaar het verschil. Zoodra het kind begint te denken, zegt Leibnitz, uit het zich in begrippen, het spreekt van *dingen*, *beesten*, *planten*.

„kan geschieden, wanneer voor ieder deel een afzonder-
„lijk woord bestaat, en zulke woorden natuurlijk eerst
„nog niet bestonden, zoo volgt noodwendig, dat de
„eerste woorden of spraakgeluiden, thans wortels genoemd,
„uitdrukkingen waren van geheele, onopgeloste gedachten,
„waarin de drie hoofdbestanddeelen nog niet duidelijk
„onderscheiden gedacht werden. Die eerste wortels kwa-
„men dus in beteekenis overeen met onze *tusschenwerpsels*,
„en *vocatieven:* b. v. *ei, ei = dat verwondert mij. Frits,*
„*Frits!* Zoo roept het kind: *dag = ik wil uit, ik ga uit,*
„later: *vader dag = vader is uit*, waarbij de oorspronkelijke
„gedachte zich geheel in subject en praedicaat oplost.

„De primitieve woorden of wortels zijn geene eigenlijke
„*woorden*, geene uitdrukkingen van voorstellingen, maar
„*zinnen.*" Een kind hoort een hond blaffen, en „dit heet:
„*waf, waf = dat dier blaft*, ziet het den hond naderen,
„dan roept het: *waf, waf = de hond komt bij mij.*"
Later, als het kind subject en praedicaat begint te scheiden,
hoort men: *waf, waf dag = de hond gaat uit*, waar *waf*
een substantief is. Dr te Winkel stelt hier klaarblijkelijk
woorden en geen woorden op ééne lijn, even als Schleicher. [1])

Dat een wortel oneindig meer is dan een interjectie, wijl hij
van denken getuigt, zal elkeen hier reeds bevroeden. Doch
hooren wij eerst, wat er tegen Schleicher te zeggen valt.

Schleicher grondt zich, gelijk wij gezien hebben, op
waargenomen veranderingen om even als Darwin op een
cellen-stelsel te recht te komen. Uit geheel verschillende, ja
tegenovergestelde veranderingen dezelfde gevolgtrekking te
maken, duldt, dunkt mij, eene gezonde logica niet. Af-
brekende krachten dezelfde rol te laten vervullen als op-

[1]) Deze voorbeelden staan gelijk met: *o! = wat doet gij mij zeer!* of een pijnlijk *ai!* geheel ten onrechte hier *wortels* genoemd.

bouwende, gaat niet aan, en toch dit doet hij. Door de veranderingen van Darwin komt steeds het betere uit het slechtere; door de zijne wordt het betere slechter; want wij zullen zien, dat hoe verder men in het verleden doordringt, men des te heerlijker taal aantreft, en dat men niet eens tot daar kan doordringen, waar de taal het toppunt van bloei heeft.[1]) Men zou hieruit wel kunnen besluiten, dat het menschdom er niet beter op geworden is. De waarneming op het gebied der taalvergelijking vindt in het verledene steeds hoogeren bloei, terwijl de theorie van Darwin daar steeds lagere wezens onderstelt; hoe kan nu uit het eerste volgen, dat de mensch met een *enkelen* wortel begonnen is? En kan men de woorden eens taalstams tot *wortels* herleiden, wat geeft het recht om in eens van wortels — die een algemeen begrip uitdrukken — tot geen wortels, tot een klanknabootsing, gelijk de dieren kunnen hebben, te besluiten, terwijl hiervan geen zweem wordt waargenomen? En als men een aanhoudend klimmen waarneemt, neemt men dan *per se* een daling waar?

Ten andere: de deskundigen getuigen, dat de doofstommen gemeenlijk volmaakte hersenen en spraakwerktuigen hebben; en wat sterker is, dat men voorbeelden kent van kinderen, die, doof geworden zijnde nadat zij reeds aan 't spreken waren geweest, geheel aan de gewone doofstommen gelijk werden. Is nu de taal zoo zeer een voortbrengsel der hersenen en spraakorganen, als Schleicher het beweert, dan zijn de doofstommen en de

---

[1]) *„Einige Sprachen und Sprachfamilien kann man durch mehr als zwei „Jahrtausende hindurch beobachten... So haben wir einen festen und si„cheren Beobachtungsgrund."* (S. 17.) Dat is: men kan waarnemen, hoe de veel volmaaktere klassieke talen in de veel minder schoon gevormde romaansche talen; het heerlijk en in vormen en klanken rijke gothisch enz in onze hedendaagsche afgeknotte en veel minder schoone duitsche talen zijn overgegaan. Ziedaar den *„festen Beobachtungsgrund"!*

moeilijkheden om ze te ontwikkelen onverklaarbaar, ook zelfs, al stelt men, dat de taal niet aan eene „*bestim-*
„*mende Nothwendigkeit*" onderworpen is.

Afgezien ook van de vermetelheid, die er in gelegen is, om het vluchtig en beweegbaar geluid der talen, wat zijne wording en ontwikkeling betreft, op één lijn te plaatsen met de harde substanties, vleesch, been, hout, afgezien ook van het onzekere der waarnemingen, door Schleicher zelf aangegeven, maakt hij zich aan het vreeselijkst vergrijp tegen het gezond verstand schuldig door steeds te redeneeren van het *kunnen* zijn tot het *zijn*. Wat *kan* zijn *is* daarom nog niet; en op het *feit* komt hier alles aan; het ontbrekende *feit* kan men door geen *Jahrtausende* aanvullen.

De Hoogleeraar Brill heeft omtrent dit punt nog eene andere zeer ware opmerking tegen Dr te Winkel gemaakt. [1]) „Het is niet denkbaar," zegt hij, „dat de mensch den rijksten „voorraad van de duidelijkste gevoelsklanken en de treffend-„ste klanknabootsingen bezat en naar den eisch aanwendde, „zonder eene eigenlijke taal te bezitten. Wij hebben die „klanken met de dieren gemeen, en de taal wortelt juist in „datgene, wat wij boven de dieren vooruit hebben. Is de „klank slechts de onwillekeurige uitdrukking eener gewaar-„wording, dan is niet de mensch bij het vormen van dien „klank werkzaam geweest, maar slechts het dier, het „bloot zinnelijke in den mensch. Geen enkele stap is „gedaan om tot het vormen der taal te komen. In die „klanken den aanvang der taal te zoeken... leidt tot „het miskennen van het wezen der taal. Daarom kan „ook het gestamel van een kind ons geen genoegzame „opheldering geven omtrent den oorsprong der taal. Een

[1]) *Taalgids*, III, bl. 257 vv.

„menschenkind is al zeer spoedig oneindig meer dan een „dier."

Men vindt dan ook geen spoor van taalwording door klanknabootsing; het rollen des donders, het geluid der dieren gaf men door de woorden niet terug. „Woorden, „louter door de klanknabootsing gevormd," zegt Müller, „zijn schaars te vinden. Zij zijn *speel*tuigen, geen *werk*- „tuigen der taal, en elke poging om de meest gewone „woorden tot imitatieve wortels terug te brengen, zal „dus geheel schipbreuk leiden. De *mogelijkheid*, dat eene „taal volgens het beginsel van nabootsing zou *kunnen* „gevormd worden, kunnen wij niet loochenen; doch dit „alleen beweren wij, dat men er tot nog toe geen ont- „dekt heeft, die volgens dit beginsel gevormd is... „Wanneer dit beginsel ergens van toepassing was geweest, „dan zou het uit de namen der dieren blijken. Toch „zoeken wij te vergeefs eenige overeenkomst tusschen „*gans* en *snateren*, *eend* en *kwaken*, *hen* en *kakelen*, *duif* „en *kirren*, *kat* en *mauwen*, *hond* en *blaffen* enz." Zoo is b. v. de wortel *kar*, die „schor schreeuwen" beteekent", de grondvorm van *raaf*, uit *kar* werden de woorden *ka-ra-va*, *corvus*, (voor *corovus*), *kraefen* gevormd, zoodat *raaf* een schorre schreeuwer is. *Donder* komt van *tonen* (*deun*, *deunen*), τόνος, *tonare*, geluid geven. Hoe zoet het woord *suiker* klinke, oorspronkelijk was het *sarkara*, *saccharum*, en de *kat* is, in het sansk., het dier, dat zich steeds poetst (poes?).

De naamgeving naar de geluiden noemt Müller de *Bau-wauw-theorie*, de taalwording door interjecties de *Pah-pah-theorie*. De mogelijkheid om door middel dezer laatste een taal te vormen, wil hij evenmin ontkennen; doch eene taal, die op deze wijze feitelijk geworden is, loochent hij nadrukkelijk. Een uitroep met een gebaar kan ont-

zaglijk veel uitdrukken „doch wij mogen niet vergeten, „dat *pah!* It! hm! even zoo min woorden genoemd kun„nen worden, als de welsprekendste gebaren, waarmede „deze uitroepingen gemeenlijk vergezeld gaan. Er bestaat „een even groot verschil tusschen een werkelijk woord, „b. v. *lachen* en het tusschenwerpsel *ha, ha!* tusschen „*lijden* en o wee! als tusschen een onwillekeurig geluid „van den neus en het werkw. niesen." Het pogen om eenigen onzer woordvormen enkel van tusschenwerpsels af te leiden houdt Müller dan ook voor een ijdel streven. De *f*, zegt hij, is zeker eene aspiratie, die verachting uitdrukt, doch de woorden, waarin deze letterklank dit denkbeeld heden wellicht zou kunnen uitdrukken, bezaten vroeger in plaats der *f* de *p*.

Tegen deze beide theorieën kan men ook dit zeggen. Wanneer klanknabootsingen en smartkreeten slaken, spreken is, dan spreken de dieren ook. Doch een wezenlijk verschil tusschen ons en de dieren bestaat hierin, dat wij *algemeene ideeën* bezitten; hiervan dragen alle wortels het duidelijke kenmerk; de tusschenwerpsels en klanknabootsingen kunnen geen aanspraak maken „het uitwendig „teeken van dit den mensch onderscheidend vermogen te „zijn." Nog een enkel voorbeeld ten bewijze: *naam*, goth. *namo*, latijn *nomen*, sansk. *náman* staat voor *gnáman*, *cognomen*, *gnosco*, γιγνώσκω, waarvan de wortel *gnâ* is, die *kennen* beteekent; *naam* is dus oorspronkelijk datgene, waaraan men een ding kent. „De dieren", zegt Müller daarom, „hebben gevoel, waarneming, herinnering, en in zekeren „zin verstand, maar al deze vermogens staan bij de dieren „met individueele voorwerpen in betrekking; de mensch „heeft oordeel (*Vernünft*), en alleen dit staat met de al„gemeene ideeën in betrekking. Daardoor staan wij niet „alleen een trap hooger dan de dierenwereld, wij behooren

„daardoor tot een geheel andere wereld." Dit nauwe verband tusschen oordeel en taal brengt hem tot de verklaring, „de taal is onze Rubicon, en geen dier zal het „wagen hem te overschrijden."

Hier eerst begrijpen wij al de diepte en het gewicht van het woord van W. von Humboldt: „*Sprache und „Geist sind identisch. Der Mensch ist ein singendes Ge„schöpf, aber Gedanken mit den Tönen verbindend.*" [1]) Het *dag* van een kind is in ieder geval een woord met eene *gedachte* tot inhoud: een smartkreet of *ei!* mag op den naam van *woord* geen aanspraak maken; dan toch zouden de dieren ook *spreken.*

Immers het geblaf des honds op de vraag: „hoe spreekt de hond?" of zijn ongevraagd spreken (blaffen), wanneer hij zijn meester ziet eten, drukt even goed een onopgeloste gedachte uit: „ik spreek, krijg ik nu niets?" Een papegaai kan men bijna alles leeren nazeggen, en lorre verbindt misschien aan menigen klank eene aanschouwing („kopje „krauwen"); doch is dit eene taal? een veelbeteekenend *Frits, Frits!* krijgt den diepen zin veeleer door den toon en het gebaar, niet door den inhoud (de gedachte) des woords. Hoe welsprekend kermt het dier om zijnen meester of jongen! Wat drukt een gebaar al niet uit! Een figuur op een band geeft den inhoud van een foliant aan; doch

---

[1]) „Een *woord*", zegt Dr te Winkel, in zijn werkje *De nederlandsche spelling onder beknopte regels gebracht*, „is een spraakgeluid, of eene vereeniging van „spraakgeluiden, *waarbij* men iets denkt." Het *woord* is, dunkt mij, meer dan dit; de gedachte is zoo los niet van den klank; de algemeene begrippen waren met de wortels één, eene belichaming er van en meer dan een gearticuleerd teeken; zij werden aangewend om te zeggen, wat de dingen zijn; de woorden, daaruit ontstaan (*boom, hond*) zijn daarom oorspronkelijk meer dan een soort van teeken, wijl zij eigenlijk een hoedanigheidsbegrip *uitdrukken.* Moet men van den anderen kant ook al bekennen, dat vele woorden voor het menschdom niet meer dan teekens zijn, groot is het aantal, waarbij dit niet het geval is; de woorden *snelschrijver, harddraver* beschrijven, schilderen, als 't ware.

zulke teekens zal niemand een taal in den eigenlijken zin noemen. [1])

„Sommigen", zegt Max Müller, „schrijven de wortels „een oorspronkelijk interjectioneel of onomatopoëïsch ka„rakter toe; anderen leiden de woorden onmiddelijk van „gevoels- en diergeluiden af en maken bij hunne ety„mologieën aanspraak op al de vrijheden, die zich de koe „aanmatigt, als zij *boe* of *oe* balkt, of de mensch, wan„neer hij *hei!* zegt... Wij bepalen ons er bij voorshands „de wortels als phonetische typen te beschouwen, tot „zoolang men het in het herleiden van de voornaamste „wortels (van het sankrit, het chineesch, de semitische en „turanische talen) tot uitroepingen of klanknabootsingen, „verder gebracht heeft dan thans het geval is." [2])

Gaan wij nu over tot de beschouwing van het stelsel, dat de eerste spraakgeluiden door menschen met krachten en vermogens, geheel als de onze, wil uitgedacht hebben. J. Grimm [3]) is de groote voorstander dezer theorie; hij plaatst zich dan ook op een geheel ander standpunt als Schleicher. Hij neemt eenen Schepper aan; doch eenen zoodanigen, die zijne opvatting der taalwording zoo veel mogelijk in de hand werkt; een soort

---

[1]) Schleis von Löwenfels meent de oplossing van het onderhavig vraagstuk te vinden in de „eigenaardige bewerktuiging der spraakorga„nen. In onze natuur zelve moet de grond liggen, waarom de men„schen aangename gewaarwordingen anders in klanken weergeven, dan „aandoeningen van leed. Alzoo zullen de geluiden, met de bovenste ex„tremiteiten der romp voortgebracht, een tot zich trekken, in ontvangst „nemen aanduiden, b. v. *haben*. De i drukt iets fijns uit: *spits*, *visch*, „*schip*; de *u* (oe) het diepe, het vreeselijke, *profundus*, *humus*.

[2]) Moet men zich niet verwonderen, dat Dr Winkler en anderen het aan nuffigheid of kleingeestigheid durven toeschrijven, wanneer vele geleerden, na het vernemen van dergelijke lichte gronden, van zulk een *ziemlich Erschliessen* van Schleicher en de zijnen, de afstamming der menschen van apen als een droombeeld beschouwen, gevormd louter uit blinde antipathie tegen hetgeen men dogmatisme noemt?

[3]) *Ursprung der Sprache.*

van constitutionelen God, *qui règne, mais ne gouverne pas*, die in niets de hand mag hebben. „Dit moeten wij „aannemen," zegt hij, „dat vrouw en man volwassen „geschapen werden... De eerste mensch was alzoo geen „kind, maar het eerste kind had een vader". Volgens hem is de taal echter niet „*angeschaffen*"; en waarom niet? Omdat het „*angeschaffene*, wijl het *angeschaffen* is, „een onverdelgbaar karakter heeft." Nu zou een godgeleerde wel eens kunnen vragen: maar kon de Almachtige dan geen taal *anschaffen*, zonder juist een onveranderlijk spraakgeluid, gelijk het gezang der dieren, mede te deelen? Doch Grimm heeft nu eenmaal een God voorop gezet, die dit niet kan en evenmin de taal op eene andere wijze kon mededeelen; derhalve blijft er volgens zijne meening niets over dan de uitvinding der taal.

Van een natuur-organismus wil hij evenmin iets weten als von Humboldt. „Het kind", zegt hij, „begint te „spreken, wanneer het begint te denken, en zijn spreken „neemt toe, naarmate zijn denken toeneemt, van daar heb„ben de grootste denkers de grootste *Sprachkraft*." De eerste *volwassen* mensch schijnt derhalve slechts het verstand van een klein kind gehad hebben; ja, nog minder; want de woorden: „*die Rede wächst ihm wie ihm „der Gedanke wächst*", vormen den overgang tot de bewering, dat de taal eveneens niet eensklaps ontstond. Men schijnt dus zoo heel veel verstand niet noodig te hebben om een kunstig gebouw, gelijk de talen, aan te leggen. Dit springt nog meer in 't oog, waar Grimm ons beschrijft, hoe eigenlijk de taal werd. De taal „*durch„lebt* [in die dagen] *fast ein Pflanzenleben, in dem die hohen „Gaben des Geistes noch schlummern. Ihr Austreten ist ein„fach, kunstlos, vol Leben... der Wortvorrath drängt sich*

„*schnell und dicht wie Halme des Grases. Alle Begriffe „gehn hervor aus sinnlicher, ungetrübter Anschauung, die „selbst schon ein Gedanke war, der nach allen Seiten hin „leichte und neue Gedanken entsteigen.*" Thans weten wij juist, hoe de taal ontstond!! Toch zou men zeggen, dat Grimm, in weerwil van al zijn afkeer tegen paradijsmenschen zich hier evenwel geen gewoon sterveling heeft voorgesteld.

Toen men eenmaal, aldus gaat hij verklarend voort, eenige woorden (wortels) gevormd had, namen de woorden „*ausserst schnell*" toe. Men ging hierbij echter met de grootste wijsheid te werk. „*Welchen Vocal und welchen „Consonant der Erfinder für ein Verbum nehmen wollte lag „meist in seiner Willkür.*" Kon de eene „*Spracherfinder*" voor drinken *pá* zeggen, de andere kon voor dit zelfde begrip *ká* of *lá* aanwenden, toch „*wurden von dem Erfin„dern nicht mehrmals dieselben Laute für grundverschiedne „Vorstellungen gewählt.* Het was ook „*höchst natürlich, „dasz die Sprachfinaung jedem Namen ein Geschlecht er„theilte.*" Over zoo veel schranderheid in menschen, wier geestesgaven nog sluimeren, is men voorzeker eerder geneigd te lachen, dan om er in ernst tegen op te komen.

Grimm heeft bij dit alles eene manie om te onderstellen wat hij bewijzen moet; een treffend voorbeeld levert hij ons op bl. 35. „Alles, wat de menschen zijn, hebben zij van God.. „*daar echter de taal in den aanvang onvolmaakt was*, kan „zij niet van God, die *Vollendetes prägt*, zijn uitgegaan." Op bl. 40 redeneert hij even vreemd. Hij neemt drie tijdperken voor het worden der talen aan: „*des Schaffens „der Wurzeln; des Emporblühens einer vollendeten Flexion.*" en eindelijk „*des Triebs zum Gedanken*", en laat dan volgen: „door de bloote noodwendigheid eener eerste [in de ge„schiedenis] onzichtbare periode, welke de twee andere

„zichtbare vooraf gaat, [de onzichtbare moet juist bewezen worden] is, dunkt mij, de meening eens goddelijken oor-„sprongs der taal geheel ter zijde gesteld; want het zou „strijden tegen *Gods wijsheid*, aan datgene, *was eine freie „Menschengeschichte haben soll*, vooraf een dwang op te „leggen, *gelijk het tegen zijne rechtvaardigheid zou gestreden „hebben*, eene den eerston mensch verleende goddelijke taal „voor de nakomelingen van hare hoogte te laten afdalen." De onderstelling, dat de taal zich vrij moest ontwikkelen (wie had dit bepaald?) zou de Wijsheid verbieden eenigen dwang op te leggen; de Almachtige zou onrechtvaardig handelen, indien Hij het eene maaksel zijner handen fraaier taalvormen gaf, dan het andere! Ja, even onrechtvaardig, mag men zeggen, als Grimm, wanneer hij den eenen bedelaar een gros, den anderen een daalder gaf!

De Hoogleeraar W. G. Brill plaatst zich op hetzelfde standpunt als Grimm; hoewel hij diens meening eenigzins heeft gewijzigd. Volgens dezen geleerde waren de eerste menschen ook volwassen; van waar zij kwamen, zegt hij niet; doch dit kunnen wij wel bevroeden, daar wij den geachten letterkundige, al spreekt hij soms wat figuurlijk en dichterlijk over God, niet tot de dwazen mogen rekenen, die in hun hart zeggen „Er is geen God." Of de Hoogleeraar de overtuiging van von Humboldt en Steinthal deelt, die meenen, dat de ontwikkeling der taal en des geestes hand aan hand gaan en „samensmelten", zou ik zeer betwijfelen; of hij echter de meening van Grimm, boven door mij aangehaald, waarbij de onderstelling van een niet ontwikkeld verstand onvermijdelijk is, gaaf zou aannemen, kan ik evenmin gelooven.

De denkbeelden des Hoogleeraars over de taalwording kunnen wij ons duidelijk maken, door de schildering,

die hij ons geeft, van het oogenblik, toen het eerste spraakgeluid over de onbevolkte aarde klonk. „Daar „staat dan de mensch, zich onderscheidend van zich en „de gansche schepping, *met een wereld van gedachten* in „zich, die niet uitwendig aan hem waargenomen kunnen „worden, zelfs niet door zijnen evenmensch — en die „gedachten zelven, zij verflauwen, zij worden uitgewischt „..... Zal dan die inwendige wereld, het „hoogste, wat hij bezit, nimmer mededeelbaar zijn aan „wat hij het liefste heeft, aan zijn natuurgenoot?... „Zoo zou de mensch dan toch nog een natuurwezen „blijven in zijn *doen*, hoezeer hij het niet ware in zijn „*denken*. Daarom, de mensch *moet* die inwendige wereld „kunnen uiten..., en dit doet hij in het *woord*. Hieruit „volgt, dat het eerste woord... een werkwoord zijn „moest." [1]) Na zulk een heerlijk loflied op de grootheid des eersten stervelings, op zijnen verheven aanleg, de diepte en wijdheid en volheid van zijnen geest, die een wereld van gedachten in zich draagt, eensklaps te vernemen, dat dit wezen met één, een enkel woord te voorschijn kwam, dit is zeker een *paradox*, waarop niemand verdacht is; doch die pijnlijk aandoet, en, na zoo veel dichtvuur, eene gewaarwording verwekt, als die van iemand, welken op een heeten zomerdag onverwachts een ijskoud stortbad krijgt; men wordt vreeslijk prozäisch aangedaan. De tegenstelling doet u waarlijk ijzen. Dat eerste menschenkind, te midden der heerlijkste en liefelijkste natuur, vol van een nieuw en onverwelkt leven, vol van de verhevenste gewaarwordingen, tintelend van een edel levensvuur, zoo uit de handen zijns grooten Makers gekomen, terwijl alles om hem juicht en jubelt —

[1]) *Taalgids*, III, bl. 259.

stom en sprakeloos zoekende naar het eerste *wortelwoord!* O, de tranen moeten hem bij dat gevoel van machteloosheid uit de oogen gesprongen zijn, omdat hij al den rijkdom van zijnen geest, geheel den gloed van zijnen boezem niet alleen niet in de verhevenste poëzie, in het schoonste loflied kon uitstorten, om zoo al zijn grootheid en heerlijkheid in al haar weelde en pracht te ontplooien, maar omdat hem hiertoe zelfs alle woorden ontbraken.

„Is het", gelijk de Hoogleeraar zegt, „de God in „ons, die spreekt", Hij kwam op dien verheven stond, dit zal mij ieder toegeven, als een *Deus ex machina*, jammerlijk te voorschijn. „Allengskens [immers] moest „men zich gewennen om bepaald gewijzigde klanken uit- „sluitend op bepaalde zaken toe te passen." [1]) Deze twee beweringen zijn, mijns inziens, moeijelijk te vereenigen, gelijk het evenmin te rijmen is, eenen scheppenden God aan te nemen, die den mensch naar lichaam en geest volschapen voortbrengt, doch hem van hetgeen in den mensch het menschelijkste is, de taal, verstoken laat, als eenen sprakelooze, die naar het eerste woord moet zoeken en niets van den rijkdom zijner gedachten door spraakgeluiden kan weergeven.

De Heer Brill stelt zich dan ook den eersten mensch voor, bezig om volgens al de betrekkingen der rede en alle spraakkunstige wetten eene taal op te stellen. „Aan „de aanduiding van het ding", zegt hij, „waartoe de ge- „dachte betrekking had, door middel van een *klankgebaar*, „hebben wij.... de voornaamwoorden te danken." (bl. 5.) „De oorspronkelijke bijwoorden en voorzetsels zijn op „dergelijke wijze ontstaan; gelijk men namelijk door de

[1]) *Hollandsche Spraakleer.* W. G. Brill, 1846, Leiden. bl. 2. Inl. De andere aanhalingen zijn ook uit dit werk.

„voornw. dingen aanwees, zoo wilde men de plaats door „klanken, met aanduiding vergezeld, kenbaar maken." (ib.) Hij noemt het daarentegen „eene *ongerijmdheid* zich het „scheppen van nieuwe wortels als mogelijk te denken, omdat „wij de taal als een volledig erfgoed bezitten." (bl. 159.) Wij staan dus wel bij het voorgeslacht ten achter. „Zoo „veel kan men als zeker stellen", zegt hij elders, „dat „*oorspronkelijk* bij de aanwending van het praeteritum de „*hoofdbedoeling* zal geweest zijn, datgene uit te drukken, „wat de verleden tijd eens werkwoords uitdrukken kan." (bl. 233.) „Aanvankelijk was er geen onderscheid van „geslachten.... maar later, *toen men zich bewust werd*, dat „in de meeste gevallen slechts door eene fictie aan een „dood voorwerp of aan een afgetrokken begrip, zinne- „lijke werkingen geleend werden.... drukte zich *deze* „*bewustheid* door weekere verbuigingsvormen aan de „substantiva uit, en het vrouw. taalgeslacht was uit het „mannelijke geboren." (bl. 293.)

Ik wil wel bekennen, dat het, bij al mijne achting en eerbied voor de taalkennis des Hoogleeraars en zelfs bij het besef mijner geringe bekwaamheid op dit gebied, mij moeilijk valt eene dergelijke onderstelling voor mogelijk, laat staan voor waar te houden. Ik wil hiermede niet de *mogelijkheid* ontkennen om eene taal te vormen, waar onder anderen b. v. Max Müller en een romeinsch Hoogleeraar van naam, Tongiorgi, deze voorstaat, ten spijt van de Bonald, Dmowski en anderen; doch de vraag is, of men aan de eerste menschen zoo veel grammaticale kennis van *geslachten*, *verbuiging*, *tijden*, *wijzen* met grond kan toeschrijven. Nu zou de Hoogleeraar, hier op de ervaring afgaande en van het bekende tot het onbekende besluitende, het *noodwendig* bestaan eener maatschappij van letterkunde, taalcongressen of eene academie van wetenschappen kunnen

vooronderstellen, hetgeen voor zijne meening ongetwijfeld een krachtige steun zou zijn; doch het bestaan van dergelijke instellingen komt mij, in weerwil der toepassing van Schleichers hooggeroemde methode, minder dan onwaarschijnlijk voor; te meer als wij Robert Schweichel hooren verzekeren, dat het door de ervaring met „onbetwist-„bare bewijzen gestaafd is, dat de mensch het in dien „paradijstijd niet versmaadde zijnen natuurgenoot nu „en dan feestelijk op te smullen". (bl. 1.) Past men evenwel het beginsel van Schleicher verstandiger toe, dan zou men kunnen zeggen, dat, gelijk wij de talen van den indogermaanschen stam zonder overleg allerlei vormen hebben zien aannemen, dit in den aanvang evenzoo zal geweest zijn.

Misschien is het hier wel zoo verkieslijk de bezwaren van anderen te hooren. Schleicher acht het de moeite niet waard die vinding der taal te weerleggen; Steinthals en v. Humboldts gevoelen kennen wij reeds. Dr te Winkel houdt staande, dat men zonder de licht te hanteeren plaatsvervangers der aanschouwingen, begrippen, d. i. woorden, eigenlijk gezegd niet kan denken. „Wat zou „er wel van ons denken worden, indien wij, b. v. over „eene stoommachine... willende nadenken, ons telkens „al de deelen van het zoo samengesteld werktuig moesten „voorstellen en deze lankwijlige voorstelling zoo dikwijls „moesten herhalen, als zij het eene of andere lid eener „gedachte uitmaakte. Uit het aangevoerde blijkt de on-„gerijmdheid van het gevoelen, dat de taal of de *woorden* „het gereedschap, de middelen of werktuigen zouden zijn, „opzettelijk uitgedacht om om onze gedachten aan anderen „mede te deelen. Zonder woorden kan men niet denken; „hoe zou men zonder eerst de onontbeerlijke middelen „voor het denken te bezitten, de middelen door denken

„hebben kunnen uitvinden? *De taal is dan ook geene „menschelijke uitvinding.*" Een viertal jaren na de tegenspraak van den Heer Brill herhaalde hij openlijk, „verstand is zonder taal ondenkbaar... menschelijk verstand „en menschelijke kennis kunnen zonder eene menschelijke „taal niet bestaan." [1])

Wij laten hier de redeneeringen van Dr te Winkel voor hetgeen zij zijn; dit alleen zeggen wij: wat moeilijk is, is daarom nog niet onmogelijk. Men zou echter ook kunnen aanvoeren wat Steinthal aan Herder voor de voeten werpt: „*die Seele, die das vermag* [wat de Hoogleeraar „Brill onderstelt] *kann auch sprechen.*" Vragen wij echter naar het feit, dat hier de hoofdzaak is, ook dan zouden wij met denzelfden kunnen beweren, dat de taal „*mit „Recht als etwas Höheres erscheint, als dass sie für ein „menschliches Werk gleich andern Geisteserzeugnissen gelten „könnte*".

Max Müller bestrijdt, mijns bedunkens, met krachtiger redenen, op de ervaring gegrond, deze meening. (*Voorl.* I, S. II.) „Is de taal het werk der menschen en als een middel „uitgevonden om gedachten mede te deelen, toen men zag, „dat gebaren ontoereikend waren; heeft zij zich door de in„spanning der volgende geslachten tot die volmaaktheid „ontwikkeld, welke wij in den bijbel, de poëzie van Homerus, „Virgilius, Dante bewonderen; is zij in dien zin een men„schenwerk, als een zuil of tempel... dan behoort de „taalkunde tot de historie. Wij zouden dan eene geschiedenis „der taal hebben, gelijk wij eene geschiedenis der kunst en „poëzie bezitten. Het is ook waar, dat de uitstekendste „wijsgeeren van den nieuwen tijd, zoo vaak de taal ter „sprake komt, het voor eene uitgemaakte zaak houden,

[1]) *Verhandelingen van het Congres te Rotterdam*, bl. 47.

„dat de taal eene menschelijke vinding is. Deze opvatting „is in de laatste jaren door de grootste denkers zoo krachtig „voorgestaan dat zij zelfs bij hen zonder tegenspraak in „omloop gebleven is, welke anders de leer dier school op „ieder punt bepaald bestrijden.... Adam Smith wil ons „wel doen gelooven, dat de eerste woorden *verba* waren. „Eerst *nomina* uit te vinden schijnt hem niet zoo dringend „noodig, wijl de mensch op de objecten der buitenwereld „wijzen of ze nabootsen kon, wat hij met handelingen, „gelijk het werkwoord ze aanduidt, minder vermocht. Hij „neemt dus aan, dat men bij het zien naderen eens „wolfs er op wees en riep: „hij komt". Dugold Stewart „meent, dat de eerste kunstig voortgebragte woorden „*nomina* waren, en dat men de *verba* door lichaamsbe„wegingen vervangen kon. Volgens hem riep men dan „niet: „hij komt"; maar „wolf, wolf", het overige aan „de verbeelding overlatende.

„Behalve.... moet ik mij voor het tegenwoordige ver„genoegen met te zeggen, dat nog niemand verklaard heeft, „hoe zonder taal eene discussie over de deugdelijkheid van „een woord aangevangen kon worden, hetgeen toch voor „eene wederzijdsche overeenstemming noodig was. Daar „deze voorlezingen het bewijs zullen leveren, dat de „taal niet als de schrijf- of schilder- of bouwkunst „ontstaan is, zij het genoeg vooreerst hier te waar „schuwen tegen eene theorie, *die op geen enkel zeker „feit berust.*"

Men houde wel in het oog, dat Müller zich de vraag stelt of de ervaring leert, dat de talen, die wij kennen, uitgevonden zijn; anders had hij (*Voorlz.* IX.) niet kunnen zeggen: „Wij kunnen de *mogelijkheid* niet ontkennen, dat „*eenige* taal volgens het beginsel van nabootsing had „*kunnen* gevormd worden." In dezelfde voorlezing maakt

hij niet minder bezwaar tegen het feit van de vinding der taal: „Zij, die zich verbeelden, dat de eerste mensch, „hoewel aan zich zelven overgelaten, zich langzamer- „hand uit een toestand der stomheid heeft verheven „en voor elke nieuwe voorstelling ook een nieuw woord „moet gevonden hebben, vergeten, dat de mensch niet „door eigen kracht het *vermogen* (*die Fähigkeit*) tot „spreken zich heeft kunnen aanschaffen; een vermogen, „hetwelk een den mensch onderscheidend kenteeken is, „dat door de wezens, die stom geschapen zijn, nimmer „bereikt is en niet te bereiken is." En verder: „bij „den opbouw der taal, volgde het eene niet op het „andere als de bouw der cellen van een bijenkorf, of als „de muren enz. bij den bouw van Sint Pieter door „Michaël Angelo." Alle uitkomsten der taalvergelijking pleiten dan ook, volgens hem, tegen de langzame wording des menschen uit een aap.

Max Müller is zoo bescheiden als hij geleerd is. Met huivering heeft hij de oplossing van den oorsprong der taal op zich genomen, en zijne uitkomsten, die beter den toets kunnen doorstaan dan die van iemand anders, verkondigt hij niet als godspraken. Hij heeft zoo veel achting voor zijne tegenstanders, dat hij zich niet schaamde, toen hij in een geestig oogenblik, de theorieën van Grimm en Schleicher *Bau-wau* en *Pah-pah-theorieën* had genoemd, de grammoedigheid zijner tegenstanders te bedaren, door nederig verschooning te vragen. Doch waar wij een man, die als een orakel op het gebied der taalvergelijking geldt, zoo veel beminnelijken schroom zien ten toon spreiden, wat dan te denken van mannen als Grimm en Schleicher, die hunne zoo zwak gestaafde meeningen, rustende op een *zal* en *zou*, en *kan*, en *mag niet anders*, met zoo veel zekerheid voordragen; terwijl wij

toch, na beide partijen gehoord te hebben, tot de gevolgtrekking moeten komen, de wetenschap weet het niet.

Doch, in weerwil dat de wetenschap het niet weet, moet toch tot iederen prijs de onmogelijkheid van het scheppings-verhaal blijken. Men scheldt op het *a priori;* doch niettemin wordt door dezelfde mannen en God en Christus en Bijbel *a priori*, als onbestaanbaar met de uitkomsten der wetenschap, ter zijde gesteld. *Hoe*, zoo vraagt men, zou God de taal en den mensch samen hebben te voorschijn geroepen? Dat *hoe* begrijpt men niet; en daarop volgt: derhalve is de taal geheel een *Naturorganismus* of eene vinding. Dit staat gelijk met de redeneering, ik begrijp niet, *hoe* de boom groeit; dus groeit hij niet; *hoe* een locomotief zich zelf voortstuwt; dus stuwt hij zich niet zelf voort. Doch weten Schleicher en Grimm thans werkelijk het *hoe* der taalwording? De laatste heeft dan ook de voorzichtigheid om bij al de zekerheid, waarmede hij haarfijn beschrijft, hoe het eene woord na het andere ontstond enz. enz. er bij te voegen, dat de sluier op dit punt nog maar even is opgeligt (bl. 42), en te kennen te geven, dat men eigenlijk van het begin der taal niets weet (bl. 58), natuurlijk onder de plechtige verzekering, dat men er zeer spoedig achter zal zijn. Ook moet de taal noodzakelijk zoo nietig mogelijk begonnen zijn; andere uitkomsten schijnt *de* wetenschap maar niet te kunnen krijgen. Die echter, gelijk Schleicher, *a priori*, in weerwil van allen haat tegen *a priori's*, God ter zijde stelt, kan niet anders; doch waar men eenmaal een schepping aanneemt, gelijk Brill, Grimm en zelfs Darwin, waarom dan zulk een woede, mag men vragen, om alles met een atoom te laten beginnen, en dat, terwijl het *voor* zoo licht, het *tegen* zoo zwaar is?

Steinthal en von Humboldt[1]) kunnen zich de wording der taal verklaren ook zonder van het bijbelsch eerste menschenpaar af te wijken; Schleicher echter ziet zich gedwongen „*eine Menge van Ursprachen*" en daarom ook van menschen te veronderstellen. (blz. 23.) Grimm neemt een God aan van eigen maaksel en kan het nog niet reeden; hij neemt ook meerdere menschen aan, wijl dan..... *der Sprache „Ursprung sich viel leichter erklärt.*" (blz. 37.) Iets *erklären*, is bewijzen, dat het zoo is!!

Max Müller daarentgen blijft geheel op het gebied der ervaring; hij onderzoekt het feit, wat de talen, zoo verre wij ze kunnen nagaan, nopens haar begin leeren. Grimm koestert hooge verwachting van een onderzoek als hetgeen door den Koning Psammeticus werd ingesteld; dit zou, meent hij, zeker zijne stelling staven en de uitvinding der taal bewijzen. Onze engelsche Hoogleeraar (M. Müller) en ook Dmowski, welke gelijk verscheidene anderen, verschillende voorbeelden van in afzondering opgevoede of opgegroeide menschen, die geen spoor van taal hadden, aanhalen — wat tegen de mogelijkheid der uitvinding eener taal moet pleiten — geven echter al die proefnemingen gaarne ten beste. Maar, zegt Grimm, zij toonen, dat zij de vraag niet goed begrijpen.

Zien wij nu meer bepaald, wat dan de ervaring leert. Wij moeten ons ook hier voor overdrijving wachten en, gelijk Müller zegt, niet orthodoxer willen zijn dan de Bijbel. De Katholieke Kerk eischt dit van hare kinderen ook niet; zij geeft ook aan verstand en rede hunne rechten; „hij die gelooft", zegt de H. Thomas, „zou niet gelooven, „tenzij hij inzag, dat hij gelooven moet, wat hij gelooft."

[1]) Dr Patt heeft Müllers meening nopens het vroegere bestaan der talen ook hevig bestreden, zeker, om beter het verschil der talen te kunnen verklaren!

Zij verklaart zich misschien zelfs eer *voor* dan *tegen* de mogelijkheid der vinding eener taal. Men houde ook wel in het oog: „dat God de dieren tot Adam voerde „om ze namen te geven; zij zouden heeten gelijk Adam „ze noemde." God had derhalve geen woordenboek voor Adam opgemaakt en hem dit ingestort. Men kan in zekeren zin veeleer zeggen, dat Adams vruchtbare, krachtige, veelomvattende en verheven geest de namen der dieren gevormd heeft.

Wij hebben gezien, dat er wortel-talen, agglutineerende en buigings-talen bestaan. De eersten zijn het eenvoudigste van vorm, de tweeden zijn de overgang tot de derden, want dezer verbuigingen zijn tot vorm geworden wortels. Er is niets tegen om aan te nemen, dat onze stam-ouders eene taal in den eenvoudigsten vorm bezeten hebben[1]); dit toch sluit in het geheel niet in, dat zij daarom eene gebrekkige, onbeschaafde taal gehad hebben. Neemt men evenwel aan, dat het voorgeslacht eene taal bezeten heeft, veel gelijkende op het Chineesch, dan volgt ook hieruit niet in het minste, dat de eerste mensch gebrek aan woorden zou gehad hebben en met een enkelen wortel zou begonnen zijn of naar woorden heeft moeten zoeken enz.

Doch wat hier nog sterker is, — de ervaring leert juist het tegendeel van hetgeen Schleicher en Grimm beweren. Zoo verre wij de talen in het verledene kunnen nasporen, vinden wij, naarmete wij tot de eerste tijden opklimmen, niet minder volmaakte talen, maar steeds hoogeren en hoogeren bloei. De taalvergelijking komt derhalve langs den weg der waarneming tot uitkomsten, die lijnrecht

---

[1]) Die dit een uitgemaakte zaak zou noemen, zou, dunkt mij, meer zeggen dan hij kan verantwoorden.

tegen die der ingebeelde darwinsche theorie overstaan. Deze wacht ook altijd nog vurig verlangend op de exemplaren met huid en haar, de hoeksteenen van het ijdel gebouw, waarop alles rust; toch verkondigt men reeds op den toon van onfeilbaar gezag, dat de mensch in het verre verleden bijna een dier was: „onze taal is onze „geschiedenis", zegt Grimm; maar wijst zij nu in de verste oudheid op spraakgeluiden, die met zulk een dierlijken toestand strooken? Heeft het dier den Rubicon [1]) durven overschrijden? Zie daar vragen, welke de taalvergelijking op de meest voldoende wijze oplost.

De woorden, tot in hunnen eenvoudigsten vorm ontleed, getuigen allen, dat zij het uitvloeisel zijn van denkende wezens, die verre boven het dier verheven zijn. Zij rusten bijna allen op algemeene begrippen. Wij hebben reeds eenige voorbeelden aangehaald, wij zouden ze tot in het oneindige kunnen vermenigvuldigen. De maan is een *tijdmeter*, de zon een *voortbrenger;* de ziel is *datgene*, *wat ademt;* de mensch is een *sterveling*; „had men niet vast geloofd aan „de onsterfelijkheid van andere wezens," zegt Müller, „men zou zich zelven bezwaarlijk sterfelijk genoemd hebben."

---

[1]) „De mensch spreekt, maar geen dier heeft ooit een woord voort„gebracht. De spraak is onze Rubicon, en geen dier zal het wagen hem „te overschrijden. Dit is ons op feiten berustend antwoord, dat wij hun „toevoegen, die van ontwikkeling spreken, die gelooven, dat zij ten minste „het allereerste begin van alle menschelijke vermogens in den aap waar„nemen, en die gaarne de mogelijkheid zouden willen staande houden, dat „de mensch een bevoorrecht dier, de triompheerende overwinnaar in den „oorspronkelijken strijd om het leven is. De spraak is iets vrij wat „handtastelijker, dan eene plooi der hersenen, of een bijzondere vorm „van den schedel. Zij laat geene spitsvondigheden toe, en geen proces „van eene door de natuur bewerkte keuze zal ooit beteekenisvolle woorden „uit het gezang der vogelen of het geschreeuw der dieren uitzoeken.

„De taal is niettemin slechts het uitwendige teeken. Wij kunnen onze „tegenstanders uitdagen ons in de gansche dierenwereld iets aan te wijzen, „dat daarop eenigzins gelijkt..... Was evenwel de kunst om door geartikuleerde klanken onze indrukken mede te deelen ons eenig voorrecht „boven de dieren, wij zouden ons niet zonder grond er een weinig mede „verlegen gevoelen, dat de Gorillas ons zoo dicht op de hielen volgen." (Max Müller I, IX.)

De mensch is ook een *denker* (man), *een zoon der aarde* (*homo*, *humus*). De hond is een *grijper*, de wolf een *roover*, de Ganges (sanskr.· *Gangä*, *gaan*) *de stroom*, *die statig daar heen gaat*. De slang is een *wurger*, de zonde ook; lat. *ango*, *anxius*, *angustus*, *angst*, *bang* (= *be-ang*), gr. ἐγγύς eng, *thüran-gel*, *anguis*, ἔχις, sansk. *ahi*, *slang*, *anhas*, *zonde*, wortel *ah* of *anh* (ch) *worgen*, *beklemmen*.

Gebrek aan woorden schijnt men in het verre verleden ook niet gekend te hebben. Dat één wortel zich tot een talrijken woordengroep laat vormen, kan men nog genoegzaam uit de tegenwoordige taal opmaken: neem b. v. *tiegen*, *trekken*, *teug*, *teugel*, *tocht* (in verschillenden zin), *tuig*, *touw*, zij zijn als 't ware wijzigingen van denzelfden vorm en derzelfde grondgedachte. Doch behalve dit, blijkt uit alles, dat men zelfs rijk in woorden was, rijker dan thans. Het sanskrit heeft vijf woorden voor *hand*, elf voor *licht*, vijftien voor *wolk*, twintig voor *man*, vijf en dertig voor *vuur*, zeven en dertig voor *zon*. [1])

Hoe verder men derhalve den sluier van het verleden opligt, hoe dieper men doordringt, des te meer begint het te dagen, des te schitterender zien wij den eersten dageraad ontgloren. Want de talen ontplooien zich daar

---

[1]) Wijl de namen der dingen hunne hoedanigheden uitdrukken — de Indianen spreken nog zoo: *Vogelvanger*, *Beerendooder* is bij hen wat bij ons is *Bernard*, *Wolfert*, *Gerard*, d. i. *Beeren-Wolf-bedwinger*, *iemand die sterk* (*hardaard*) *is in het hanteeren der speer* — is het natuurlijk, dat dezelfde zaak verschillende namen (synoniemen) ontving: mensch (*man*, *denken*), *homo* (*humus*). Wat van den indogermaanschen stam geldt, geldt ook van de andere. De semitische wortels, zeggen de Oriëntalisten, zijn nog duidelijker kenbaar gebleven. Men neemt bij voorkeur voorbeelden uit den indogerm. stam, wijl deze voor ons, lichter te begrijpen zijn.

Waarom het chineesch bleef staan (versteend is, zegt Müller) en de vormlooze talen den weg der samensmelting niet opgingen gelijk de indogermaansche; waarom de semitische talen zich van deze laatste zoo hemelsbreed verschillend oplosten en de wortels tot vormen maakten, zal men wel in iets anders dan klimaat of levenswijze te zoeken hebben; daar b. v. China op veel plaatsen hetzelfde klimaat heeft als wij; en onze voorouders eene levenswijze volgden, niet zoo geheel verschillend van die der vorige bewoners van China.

voor onze oogen in al haar heerlijkheid, haar weergaloozen rijkdom, haar weelderige pracht van vormen en bieden ons eene schilderachtigheid van uitdrukking, eene verscheidenheid van schakeering en eene welluidendheid aan, die niet ten onrechte den naijver van onze taalkundigen opwekt; eenen naijver, welken zij trachten te bedaren met den troost, dat thans in de talen de gedachte den vorm overheerscht. In den eersten aanvang kende men geen vormen, maar was ieder woord, thans wortel genoemd, *vol* d. i. alle klanken waren bezield, drukten een beteekenis uit.

Het is jammer, dat de bouw der talen zoo regelmatig is en zoo logisch voortgaat, dat men overal een kern en middelpunt vindt, waarom zich andere vormen en gedachten heen groepeeren; waarin tallooze stralen haar brandpunt vinden; een kern, die alles zamenhoudt, regelmaat schenkt, en een schoon geheel doet ontstaan. Hier vinden wij denzelfden Maker terug, die zoo wel in den harden eik, als in de teedere bloem alles om één punt heenschaart, waarop alles steunt, waarvan alles uitgaat, Hem, die geheel die orde samenstelt, welke den grondslag van het schoone uitmaakt: *splendor ordinis.* Jammer, zeg ik, is dit; omdat de bekrompen mensch die alles uiteenhaalt en tot zijnen kern toe ontleedt en dan zegt: daar hebt gij den aanvang; zoo handelt men met alles, met menschen, dieren, planten, altijd volgens hetzelfde beginsel: wat men tot zijnen eenvoudigsten vorm ontleden kan, is met dien vorm begonnen.

Ik zou natuurlijk zoo bout niet spreken, ware het niet, dat ik hier zelfs onze tegenstanders voor mij had. Wij hebben reeds gezien, dat Grimm drie tijdperken onderscheidt. Het verval der talen is hem zelfs een bewijs, dat zij oorspronkelijk geen gave Gods zijn; dan toch had Hij, wilde Hij rechtvaardig zijn ze niet, *von ihrem Gipfel herabsinken zugelassen.*

„De type", zoo gaat hij voort, „der oude talen vin-
„den wij in het sanskrit en zend, grootendeels ook
„nog in de grieksche en latijnsche talen terug; zij
„vertoont een rijke, behaaglijke, bewonderenswaar-
„dige volmaaktheid van vorm, waarin alle zinnelijke
„en geestelijke bestanddeelen elkander levendig door-
„dringen. Vergelijken wij de gothische taal der vierde
„eeuw met de onze, dan zien wij daar welluidendheid en
„schoone buigzaamheid. De oude taal was melodisch
„doch onslachtig en zonder gehalte [?], de daarop vol-
„gende (d. i. die wij kennen) was vol vaste poëtische
„kracht; de nieuwere taal zoekt het verlies aan schoon-
„heid door harmonie te vergoeden." [1])

Grimm ontkent het evenmin, dat de bekende talen der oudheid, hoe heerlijk ook gevormd, reeds verschijnselen aanbieden van een verval, dat later nog zou toenemen. Hij komt dan ook tot het besluit, dat zij door talen, nog schooner van vormen, zullen zijn vooraf gegaan, „vóór de „eene zoo wel als vóór de andere mag men eene andere „en rijkere vooronderstellen, wier verhouding tot de latere „gelijk staat met die der klassieke talen tot de onzen", zoodat de vroegeren „de bekenden zoo veel in schoonheid te „boven gingen als deze laatsten de onzen in heerlijkheid over-„treffen"; maar.... uit deze waarneming nu en ervaring, uit deze wet en dit bekende tot eene taal te besluiten, zoo heerlijk en schoon als dit voegde aan de eerste grootheid van den mensch en geheel de grootheid zijns Scheppers waardig was, dat zou volgens Grimm de grootste dwaasheid, het erbarmelijkste misverstand, de jammerlijkste redeneering zijn, die men op zulk eene onderstelling zou kunnen bouwen: „Eene verderfelijke dwaling zou het zijn — „en zij heeft, dunkt mij, bij het onderzoek naar den oor-

[1]) *Ursprung der Sprache*, blz. 38—41.

„sprong der talen al belemmerend gewerkt [*sic*] — als „men die volmaaktheid van vorm nog hooger en tot een „vermeend paradijs wilde opvoeren" (ibid.) Zeer natuurlijk: elke onderstelling, die op een christelijken God en eene christelijke opvatting van het scheppingsverhaal uitloopt, is zeer *onwetenschappelijk*, is vóór elke redeneering reeds als onwaar verworpen, heeft dus geen recht van bestaan en derhalve ook hier „is het eene verderfelijke dwaling" van het bekende tot het onbekende te besluiten.

Op dezen grondslag nu bouwt men de volgende redeneering. De weelderige vormen der oudste, ons bekende talen kan men tot eenvoudige vormen herleiden en ontleden, vormen, die men nog tegenwoordig in het chineesch aantreft. Deze taal levert het bewijs, dat eene taal uit wortels bestaande, die noch zelfst. naamw., noch bijv. naamw., noch werkw. zijn, zeer goed denkbaar is. Derhalve zijn de talen met een enkel wortelwoord (Grimm) of nog minder, met geen woorden, met klanknabootsing (Schleicher) begonnen. Want, zoo dringt Schleicher dit aan, hoewel „er nog geen genoegzame menigte van waar„nemingen, *die men vertrouwen kan*, en geen genoegzaam „getal van *zekere kennissen* voor de hand ligt, en men de „bekende talen slechts tot een wortelwoord kan ontle„den" — veranderingen „op een beperkte schaal", „in „een klein tijdsbestek" waargenomen, en „over dui„zenden jaren eveneens gedacht"; en de veronderstelling, „dat het altijd zoo geweest is", bewijzen ons, dat de eerste menschen bepaald zeker met klankgebaren en klanknabootsing zijn begonnen te spreken. [1]) Grimm, die niet kan

[1]) „Ihre Veränderungsfähigkeit ist überhaupt, wenn auch in beschränk„tem Maasse beobachtet." Het leven der talen, „welches nur in seinen für „uns letzten und jüngsten verhältnissmässig sehr kurzen Perioden innerhalb „der unmittelbaren Beobachtung fällt." (blz. 14.) „Man braucht nur „eine grosse Anzahl von Jahrtausenden anzunehmen, analog denen, die „wirklich unter unsere Beobachtung fallen." (blz. 11.) „Vielmehr gewärtet

begrijpen, hoe een almachtig God, den mensch eene taal *aanscheppende*, iets anders dan een eentoonige taal, als die der eksters, zou kunnen voortbrengen, en het voor onmogelijk houdt, dat Hij haar door openbaring na de schepping kon mededeelen, meent noodwendig tot het uitvinden der taal te moeten besluiten. „*So will ich*", zou Zobel hier zeggen, „*auch dem Hunde Sprache andemonstriren.*"

Na gehoord te hebben, op welk een hoogen toon alles, wat slechts naar een hoogeren oorsprong der taal zweemt, veroordeeld en miskend wordt, zoodat deze meening in *de* wetenschap nauwlijks de eer der vermelding mag te beurt vallen, is het zeker van belang ook eens te vernemen, wat andere op het gebied der taalvergelijking beroemde mannen omtrent de taalwording denken.

De man, die, volgens Steinthal, dieper dan iemand anders de talen heeft doorgrond, W. von Humboldt [1]), schreef eenmaal het volgende: „Volgens mijn innigste „overtuiging moet men het woord als den mensch inwo„nende beschouwen; want indien men het beschouwt als „het voortbrengsel van zijn verstand in den eenvoud zijner

„werden müsse bis dermal einst eine genügende Fülle zuverlässiger „Beobachtungen und sicherer Erkentnisse aus allen Sphären des mensch„lichen Wissens vorliegt." (blz. 9.) „Der Bau aller Sprachen weist „darauf hin, dass seine älteste Form dieselbe war. die sich bei einigen „Sprachen einfachsten Baues (Z. B. beim Chinesischen) erhalten hat." (bl. 22.) Tot de grondtaal van den indogermaanschen hoofdstam kan hij „ziemlich „erschliessen." (blz. 14.)

Darwin staat nog lang niet gelijk, wat betreft de vastheid der gronden voor zijne hypothese. „Die [alles bewijzende?] veranderingen zullen wij „nimmer onder de oogen krijgen." Het „mangelt noch an nachweislichen „Fällen der Art." (blz 194); daarenboven zijn de onmisbare exemplaren met huid en haar nog verre te zoeken. Zou het nu niet veel verstandiger zijn voor de Darwinisten, te wachten met de plechtige afkondiging der stelling, dat wij menschen bepaald zeker ontwikkelde apen zijn, totdat de bewijs en uit de aardkorst zijn opgegraven?

[1]) Wie W. von Humboldt is, heeft Dr te Winkel verklaard. (*Taalgids* III. 217.) „De onsterfelijke W. von Humboldt, een man, m. i. grooter „dan zijn onsterfelijke, meer bekende broeder, Alexander. Steinthal „noemt zijn hoofdwerk over de *Kawi-Sprache:* „den niterst'en wil eens gods, „„die, nadat hij onder ons had geleefd, naar hooger gewesten is heen „„gegaan."""

„eerste kennis, *dan is het volkomen onverklaarbaar*; de taal „kan niet uitgevonden zijn, *zonder dat hare type vooraf „in den mensch aanwezig was.* Door de eene of andere „geheimzinnige werking der natuur zijn de talen in zeke„ren zin in eenen vorm geworpen, maar in eenen leven„den vorm, waaruit zij met al hare schoone regelmatigheid „te voorschijn komen; en deze vorm is de geest des men„schen"; en aan Abel Rémusat schreef hij het volgende: „Diep ben ik van de overtuiging doordrongen, dat men „de waarlijk goddelijke kracht, welke in de menschelijke „vermogens ligt opgesloten, niet moet miskennen, dat „volken scheppend genie, vooral in den aanvankelijken „toestand, waarin alle denkbeelden en zelfs de vermogens „der ziel een levendiger kracht ontleenen aan het nieuwe „der indrukken, waarin de mensch datgene kan samen„brengen, waartoe hij langs den tragen weg der onder„vinding nimmer zou gekomen zijn. Ik zou veeleer de „meening van hen omhelzen, die den oorsprong der taal „aan *eene onmiddellijke openbaring der godheid toeschrijven* „(l'opinion de ceux qui rapportent l'origine des langues „*à une révélation immédiate de la Divinité*), dan bij de „verklaring van den oorsprong der taal den invloed te „ontkennen van die eerste machtige oorzaak en aan de taal „denzelfden werktuigelijken loop toe te schrijven, die ze „stap voor stap van het ruwste begin tot haar hoogste „volmaking laat opklimmen." [1]) En dit strookt weer geheel met hetgeen Steinthal van hem aanhaalt: „De „taal heeft haar grond in den geest der volken — „*und dennoch is sie nicht einmal ein Werk der Nationen. „Insofern aber letzteres der Fall ist, liegt die Sprache jenseits „des Menschen, stammt aus Uebermenschlichem.*" (bladz. 10.)

---

[1]) *Mémoires de l'Académie Royale de Berlin*, 1822. p. 247. Brief aan Abel Rémusat *Sur la nature des formes grammaticales.* Paris, 1827, p. 13.

Ook Max Müller heeft een beslissend woord over de wording der taal gesproken. In zijne IX voordracht (*I Serie*) stelt hij zich de vraag: „Hoe kan nu de klank tot uit-„drukking der gedachte worden? Hoe worden wortels tot „algemeene ideeën? Hoe kwam het, dat het abstracte „idee van meten door *ma* (*mat*, *maat*, *maan*) werd uitge-„drukt? Hoe kwam *sta*, *staan*, *sa* er toe *zitten* (*zat*, *zitten*, „*zetel*, *zadel*) te beteekenen?"

Ook hij rekent de taal tot het gebied der natuurkunde; doch gaat hierbij van geheel andere beginselen dan Schleicher uit. De bij, zegt hij, bouwt thans nog hare zeshoekige cellen, gelijk voor eeuwen, en dat de nachtegaal nog zijn zelfde lied kweelt, valt niet te betwijfelen. „Het is een algemeen bekend feit, dat ook de nieuwere „ontdekkingen de overtuiging niet vermochten aan het „wankelen te brengen, dat de natuur niet in staat is „zich hooger te verheffen en zich te verbeteren." (I S., II, vv.) De taal is dan ook, volgens hem, geen voortbrengsel des menschen, gelijk de wijsbegeerte, de bouwkunst, of eene pyramide; daarom rekent hij haar niet tot de geschiedenis. Toch moet men, zegt hij, in haar eene historische verandering en eenen natuurlijken wasdom onderscheiden. De mensch kan *eenigen* invloed op de natuur uitoefenen; voor het overige volgt zij haren loop; aldus ook de talen. Veranderingen echter, welke op eene *Sprachcelle* uitloopen, kent hij niet.

Max Müller geeft aan God en aan de natuur een deel bij de eerste wording der taal. Eene verbazende krachtsontwikkeling onderstelt hij daarbij; gelijk wij ons dit in den aanvang der nieuwe schepping zeer goed kunnen denken. De lente des levens, die zich bij den eersten dageraad in duizend bloemen heerlijk en prachtvol ontplooide, ging, volgens hem, hand in hand met eene lente der taal; het was alsof de onverwelkte,

frissche kracht, die in alles was neergelegd, zich met eene geweldige weelderigheid begon te ontwikkelen. Volgens mijne bescheiden meening, welke ik echter gaarne voor ieder beter inzicht prijs geef, is de opvatting van M. Müller, wat het eerste ontstaan der taal betreft, zoo goed te vereenigen met het scheppingsverhaal als zij zich door hare gegrondheid aannemelijk maakt. Hooren wij hem zelven.

„De vier- of vijfhonderd wortels," zegt hij, „welke als „de laatste bestanddeelen in de verschillende taalfamilies „overblijven, zijn noch tusschenwerpsels, noch klankna„bootsingen; zij zijn gearticuleerde klanken, grondtypen, „die door eene de menschelijke natuur inwonende kracht „zijn voortgebracht. Zij bestaan, gelijk Plato zeggen zou, „door de natuur; ofschoon wij er met Plato [1]) bijvoegen, „dat wij, wanneer wij zeggen door de natuur, *daarmede „meenen, door eene goddelijke werking.* In de natuur geeft „elk lichaam, dat men beroert, zijn geluid, zijn eigen„aardigen klank. Zoo was het ook met den mensch, „het volmaaktste organisme onder de werken der natuur. „Ook hij geeft klank. De mensch was in zijnen vol„maakten, oorspronkelijken toestand niet, als de dieren, „alleen met het vermogen begiftigd, om zijne gevoelens „door tusschenwerpsels en zijne waarnemingen door ono„matopie uit te drukken, hij bezat ook het vermogen, „zijne abstracte voorstellingen eene betere, fijnere gear„ticuleerde uitdrukking te geven. Dit vermogen had hij „zich niet verworven, eigen gemaakt. Het was een in„stinkt, een instinkt des geestes, even onwederstaanbaar, „als ieder ander instinkt. In zoo verre behoort de taal tot „het gebied der natuur. De mensch verliest zijn instinkt,

---

[1]) Θήσω τὰ μὲν φύσει λεγόμενα ποιεῖσθαι θείᾳ τέχνῃ. Elders (*In Crat.* Op. II, 398) zegt hij, dat een hoogere dan menschelijke kracht de eerste namen aan de dingen heeft gegeven: Μείζω τινὰ δύναμιν εἶναι (οἶμαι) ἢ ἀνθρωπείαν τὴν θεμένην τὰ πρῶτα τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασιν.

„waar hij ophoudt het noodig te hebben. Zijne zintuigen „worden zwakker, b. v. de reuk, daar, waar deze hem „overbodig is. Zoo hield dat scheppend vermogen, dat „aan iedere voorstelling, wanneer zij voor 't eerst in de „ziel opkwam, een gearticuleerden klank verbond, op, „zoodra het zijn doel vervuld had. Het getal dier gear- „ticuleerde typen moet in den aanvang bepaald on- „eindig geweest zijn en slechts door het proces ee- „ner natuurlijke uitwerping (*Elimination*), welke wij nog „in de oudste geschiedenis der woorden kunnen waarne- „men, werd het mogelijk, dat geheele trossen van meer „of minder synonieme wortels langzamerhand hunne dicht „ineengedrongen en onontwikkelde bessen de een na den „ander verloren, en alle deze wortels eindelijk tot eene „bepaalde type beperkt werden. Wij moeten aannemen, „dat aan de eerste vaststelling der radicale taalelementen „eene periode van grenzeloozen wasdom vooraf ging, eene „lente, waarop menige herfst zou volgen.

„Met het proces der uitwerping of natuurlijke uitlezing „treedt het historisch element in de taalkunde op. Het „chineesch, hoe primitief ook, heeft toch in den loop „der tijden geleden. De Chineezen onderscheiden *volle* „en *ledige* wortels [1]) Alle wortels waren oorspronkelijk „vol, en de grammatici der Hindoes beweren, dat alles, „wat in het sanskrit tot louter *vorm* geworden is, oor- „spronkelijk zelfstandig was. [2])

---

[1]) De ledige hebben geen praedicative of demonstratieve beteekenis meer; zoo hebben wij thans zelfs vaak enkel de voorwerpen voor den geest bij het hooren der benaming van sommige dingen, zonder het oorspronkelijke hoedanigheidsbegrip te onderscheiden, vergelijk *snelschrijver* en *hond*, *hand*, eigenlijk *grijpers*.

In den eigenlijken zin ledig zijn de verbuigingsuitgangen, b. v. *t* (voor *ti*, *hij*, *de* voor *deden*, onvolm. verledeu tijd van *doen*; de adverbiale uitgang *ment* in het fransch is het lat, *mens*, *vermogen*, *verstand*, *inzicht*, *moed*, *forti mente*, *fortement*. Zie de noot op blz. 301.

[2]) Anderen schrijven dit aan *instinkt* of *noodwendigheid* toe; mis-

„Ofschoon nu deze schifting der wortels, zoo min als „hunne daarop gevolgde samensmelting, enkel aan de „werking der natuur of aan natuurlijk instinkt kan toe- „geschreven worden; is zij nog minder het werk eener „overleggende kunst, gelijk een stuk van Raphaël of „een symphonie van Beethoven. Heeft men een wortel, „die vliegen en een, die *zwerm* beteekent, dan is de „samenvoeging van beiden, om *vele vogels* uit te drukken, „de natuurlijke werking der samenstellende kracht van „den menschelijken geest. Heyse schrijft dit aan instinkt „toe...., doch wij kunnen niet toegeven, dat alles, wat „in de talen bestaat *noodwendig* zoo is, als het is, en „dat het niet anders had kunnen zijn. *Kiai* en *tu* geven „*een menigte* te kennen; het eene of het andere kan men „ter uitdrukking van het meerv. bezigen; doch wanneer „het eene blijft voortleven, het andere verouderd, dan zal „niemand dit aan eene absolute noodwendigheid toe- „schrijven. In den bouw der talen volgt het eene niet „het andere gelijk bij den bouw der cellen in een bijenkorf. „Hare samenstelling is het gevolg van ontelbare werkende „krachten, die elk bepaalde wetten volgen, en eindelijk „het resultaat harer gemeenschappelijke werking, vrij van „allen nutteloozen overvloed overlaten. Wat de voort- „brenging der wortels voorafgaat, is het werk der natuur „[goddelijke werking; zie boven]; wat haar volgt, het werk „des menschen, niet in zijn individueel en vrij, maar in „zijn collectief en regelend vermogen.

---

schien wel om het regelmatige der splitzing in taalstammen enz. te verklaren. Het verband tusschen de wortels der verschillende talen is geen uitgemaakte zaak, al noemt elk het meer dan waarschijnlijk. Dr Pott en Schleicher beweren zelfs, dat zij niet tot elkander terug te brengen zijn. Wij voor ons denken hier ook aan eene „goddelijke werking", welke de hoofdstroomen der talen te weeg bracht, zonder daarom aan te nemen, dat *kiai* en *tu*, indien ze een van beiden verdwenen, absoluut noodwendig zouden verdwijnen, en zonder dat wij den invloed van een „collectief regelend vermogen", *nadat eenmaal de splitzing in hoofdstammen geschied was*, ontkennen.

„Wij verlangen geen tusschenkomst van bovennatuur-
„lijke krachten [1]), noch een conclaaf van wereldwijzen [2])
„om de menschelijke taal, gelijk zij zich gevormd heeft,
„te verklaren. Wij begrijpen niet alleen, hoe de taal werd,
„maar ook, hoe zich ééne taal in vele anderen moest op-
„lossen; en wij zien, hoe zelfs de grootste verscheiden-
„heidenheid in de materiëele en formeele elementen der
„taal met de aanneming eens gemeenschappelijken oor-
„sprong niet onvereenigbaar is.

„Zoo voert de taalkunde ons tot het hoogste toppunt
„op, van waar wij op het eerste morgenrood des men-
„schelijken levens neerzien, en waar de woorden, die wij
„zoo dikwijls sinds de dagen onzer kindsheid gehoord
„hebben: „allen hadden eenerlei taal en spraak", een

---

[1]) Max Müller neemt klaarblijkelijk aan: 1°. dat de eerste mensch van het eerste oogenblik zijns bestaans spreken kon; en een overvloed van spraakgelnden bezat om zijne gedachten uit te drukken. 2°. dat de menschen aanvankelijk ééne taal en spraak hadden. Al beweert hij evenwel, dat hij bij het ontstaan der taal bovennatuurlijke krachten buitensluit, toch onderstelt hij bij de wording der taal iets, wat *boven onze natuur is*. Want het eigenaardig vermogen des menschen in zijnen eersten toestand, waardoor elke van buiten werkende invloed zijne gearticuleerde uitdrukking van binnen kreeg, was een *bijzonder instinkt*, dat onze natuur tegenwoordig zeker te boven gaat. Müller spreekt zelfs van „eene goddelijke werking." Het is slechts de vraag, in hoeverre men den hoogeren aanleg van Adam en diens taalscheppenden drang en vermogen, hetgeen zoo treffend strookt met Gods scheppingsplan en de roeping van onzen stamvader, *natuurlijk* kan noemen. De taalvormers van Grimm en Brill zijn eigenlijk evenzeer buitengewone menschen; het geldt hier slechts het meerdere of mindere en alles komt neer op: God of geen God, schepping of geen schepping.

[2]) „De heilige Basilius werd door Eunomius aangeklaagd, wijl hij zich „aan de goddelijke Voorzienigheid vergrepen zou hebben, door niet aan „te nemen, dat God de namen aller dingen geschapen had, doch de „vinding der taal aan de vermogens had toegeschreven, waarmede God „den mensch in den aanvang begiftigd had; de H. Gregorius van Nyssa „verdedigde den H. Basilius." Ofschoon God", zoo schrijft hij, „aan de „menschelijke natuur hare vermogens heeft geschonken, daaruit volgt „niet, dat Hij nu alle handelingen voortbrengt, die wij verrichten. „Hij heeft ons het vermogen geschonken huizen te bouwen, en allerlei „werken uit te voeren; doch wij zijn ongetwijfeld de bouwlieden, niet „Hij. Op dezelfde wijze is het vermogen om te spreken het werk van „Hem, die onze natuur heeft gevormd, doch de vorming der woorden, „om ieder voorwerp daarmede aan te duiden, is het werk van onzen „geest." Ladevi-Roche. *De l'origine du langage.* Bordeaux, 1860, p. 14.

„meer natuurlijke, verstandige, overtuigende beteekenis „krijgen, dan zij ooit te voren hadden." (I. S. IX. vv.) [1])

De billijkheid vordert, hier ook te vermelden, dat Grimm altijd nog eenige plaats voor een hoogeren oorsprong der taal overlaat, daar hij tusschen de stelligste beweringen van zekerheid, de duidelijkste bekentenissen zijner onzekerheid invlecht:

Grimm heeft bij de wording der taal inderdaad overigens evenveel moeite er mede om God buiten te sluiten, als om zijn eigen meening te staven. „*Im Act der Schöpfung*" kon God den mensch geen taal mededeelen, of het zou een taal, onveranderlijk als het lied der vogels geweest zijn. God kan haar na de schepping ook niet openbaren, en waarom niet? Omdat Jacob Grimm zich maar niet begrijpen kon, hoe Hij dit zou aangelegd hebben. Eindeloos zijn volgens hem de moeilijkheden, wanneer men aanneemt, dat de taal, hoe dan ook, Gods werk is. En om deze diep te doen beseffen, en tevens zeker ook om zeer wetenschappelijk te schijnen, zoekt hij aanhoudend punten van overeenkomst tusschen den Bijbel en de mythologie.

Waarom kon God de taal niet openbaren? Dan moest Hij spreken en den mensch hooren en verstaan, wat in dezen reeds eene taal vooronderstelt; uit deze bewering van Grimm zou men echter zeer goed kunnen besluiten, dat hij een wonderkind geweest is en zijne moeder verstond, toen deze hem de eerste woorden voorsprak. (bl. 27.) Daarbij zoo vervolgt hij, had God moeten spreken, d. i. woorden voortbrengen, en dit onderstelt in Hem noodwendig een lichaam en het lichaam, tanden

---

[1]) *Treffend rügt der Verfasser die Zurückhaltung Max Müllers, welcher der anglikanischen Kirche zu gefallen, sich nicht offen zu der Ansicht Schleichers bekennen will.* Aldus het beroemde tijdschrift voor taalvergelijking van Dr Kuhn. B. VIII, p. 449. Alleen volslagen onbekendheid met Max Müller kan hier den zegsman tegen de verdenking van onedele kwade trouw vrijwaren.

hetgeen stuitend is. (bl. 28.) Vervolgens „dat ooit tot „een menschelijk oor een goddelijk woord onmiddellijk „is doorgedrongen, kan geene menschelijke geschiedenis „bewijzen; Gods geluiden zouden eene harmonie der spheeren „zijn." (bl. 29.) Hij besluit dan aldus: „eene aangeboren „taal had de menschen tot dieren gemaakt, een geopen- „baarde goden onder hen voorondersteld; er blijft dus niets „over, dan dat zij een menschelijke is, die wij ons zelf „met volle vrijheid verworven hebben." Wanneer de taalkundige begrippen van Grimm, deze gevolgtrekking mogen wij uit het bovenaangehaalde afleiden, even verward en onnoozel waren, als zijne theologische, dan mocht hij zeker nog wel eens op de schoolbanken gaan plaats nemen.

Dit dan zijn de bezwaren van den grooten Jacob Grimm; redeneeringen, waarmede hij zeker zijn lidmaatschap der koninglijke Academie van wetenschappen te Berlijn niet heeft verworven. Ons zijn dit geen bezwaren. Met Grimm meenen wij, dat de dagelijksche ervaring veel sterker de wording des menschen bepleit, zooals het scheppings-verhaal die voorstelt, dan die uit *Urschleim*, en dat het veiliger is te bouwen op hetgeen wij dagelijks zien dan op mogelijke veranderingen „*in Jahrtausenden*", waarvan wij niets zien. Ons is het echter ook uit dien hoofde veel begrijpelijker, dat de Schepper den mensch, dien Hij bootste, het vermogen (hoe dan ook) om volmaakt en zonder moeite te spreken schonk. Die klimming der talen is in ons oog eene klimming, welke ons aan den eersten heerlijken dageraad der wereld voert; want de waarneming kan ons geen enkel feit aanwijzen, dat ons noopt ook aan dien „*Gipfel der Sprachen*" een enkel moeilijk gezocht woord of een klanknabootsing als begin toe te kennen; de schoonheid en rijkdom der eerste taal schijnt ons geheel in harmonie te zijn

met de schoonheid en den rijken geest der eerste stervelingen; haar verval, indien het waarlijk verval is, is zeker geen ongerechtigheid, waar men houdt, dat de gansche natuur door de zonde verslechterd is, evenmin als haar weelderige opbloei, hare lente bij de lente van alle leven onder het machtig woord des Scheppers, „groeit en vermenigvuldigt", eene onwaarschijnlijkheid kan genoemd worden. Waar alles voor de oorspronkelijke eenheid der spraak getuigt, en van den anderen kant een breede, diepe klove de verschillende taalstammen onherroepelijk en schijnbaar onvereenigbaar van een scheidt, komt het ons, ter verklaring van dit verschijnsel, zoo onwetenschappelijk niet voor hierin de hand van denzelfden Schepper te zien. Ter verklaring van de verdere wording der buigings-uitgangen, geslachten en rededeelen hebben wij geen grammatici of doctoren in de letteren te denken; de mensch is dezelfde! die woorden samentrekkende kracht leeft nog.[1]) En indien onderstellingen, welke verklaren, zoo *kan* het gegaan zijn, tevens het bewijs leveren, dat het werkelijk zoo gegaan *is*, ja, dan zouden wij voor ons standpunt uit de ervaring nog veel meer kunnen aanvoeren. Dat wij door de ervaring tot geheel andere gevolgtrekkingen komen ligt, zeker aan onze domheid en onwetenschappelijkheid; dit brandmerk echter dragen wij gaarne, waar een heirleger der uitstekendste geesten en der diepste denkers dit met ons deelt, en het ons al de rust en vrede schenkt, die gelooven, hopen, beminnen aan het menschelijk gemoed aanbiedt.

W. Wessels. Pr.

---

1) Hoe groot de zucht tot samentrekken is, leeren de onden: *ics*, voor *ik des*, *danctens*, *daukten des*, *machine*, *mag hij er*; *namen*, *nam hem*; nog hoort men immers: *das niet waar* voor *dat is*.

NEEMT HET AANTAL KRANKZINNIGEN TOE? [1])

Gaat men de ontwikkeling van het krankzinnigen-wezen in de laatste tientallen van jaren na, dan bemerkt men met verwondering de opvallende vermeerdering der krankzinnigen-gestichten en de steeds klimmende vermeerdering hunner bevolkingen. Hier te lande en bijna overal in het buitenland vindt men groote, welingerigte gestichten; vele zijn nog niet lang geleden nieuw gebouwd, of met groote kosten veranderd en vergroot, voor eene lange reeks van jaren, naar men meende; maar reeds nu schijnt uit de steeds vermeerderende aanvragen tot verpleging te blijken, dat aan de behoefte nog in lange niet is voldaan. Is dit bedroevend verschijnsel werkelijk het gevolg eener vermeerdering van het aantal krankzinnigen? De vraag is niet zoo ligt te beantwoorden, als het menigen lezer welligt schijnen kan.

Wij hebben voor ons liggen het laatst *Verslag over den staat der gestichten voor krankzinnigen in Nederland in de jaren* 1860, 1861, 1862 *en* 1863, *aan den Minister van Binnenlandsche Zaken ingediend door de Inspecteurs dier gestichten.* [2]) Hieruit blijkt, dat de gezamentlijke bevolking der twaalf *gestichten* in 20 jaren, te rekenen

[1]) Ingezonden.

[2]) 's Gravenhage, van Weelden en Mingelen. 1865.

van 1 Januarij 1844 tot 31 December 1863 meer dan *verdriedubbeld* is.

Op 31 December 1863 waren aanwezig 2610 verpleegden, die zich bevonden in de gestichten te 's Hertogenbosch, Zutphen, 's Gravenhage, Rotterdam, Dordrecht, Delft, Meerenberg, Amsterdam (voor Israëlieten), Utrecht, Franeker, Deventer en Maastricht. [1])

„Hoe aanmerkelijk ook de bevolking der gestichten „sedert 1844 reeds is toegenomen," — zegt het *Verslag* — „laat het zich echter onderstellen, dat het toppunt daarvan „nog op verre na niet is bereikt, want uit het boven- „vermelde blijkt, dat het getal verpleegden op ultimo „December 1863 nog slechts ruim 7½ op 10,000 zielen „bedroeg, en dus veel minder was dan de gewone be- „rekening van het aantal krankzinnigen, dat niet met „zekerheid bepaald, maar minstens op 1 van 1000 zielen „kan worden gesteld. Dat aantal is zelfs in sommige „steden, wáár gestichten bestaan, in welke de aldaar te „huis behoorende behoeftige krankzinnigen uit de fondsen „dier gestichten, zonder bijbetaling van gemeentewege, „moeten worden verpleegd, bevonden ongeveer 1 van 500 „zielen te zijn; waartegen echter overstaat, dat het aantal „krankzinnigen te platte lande in het algemeen geringer „is dan in de steden.

„Blijkens de opgaven, die jaarlijks bij het Departement „van Binnenlandsche Zaken worden ontvangen, werden „in 1863 nog 715 krankzinnigen *buiten* gestichten te „hunnent, bij hunne betrekkingen of elders verpleegd. „Bij de moeijelijkheid om volledige opgave van dien aard „te krijgen, kan worden ondersteld, dat dit cijfer *beneden* „de werkelijkheid blijft.

---

[1]) Blz. 140 vv.

„Zeer belangrijk was in al die jaren het verschil in de „verhoudingen der onderscheiden provinciën, want terwijl „de laagste voor Drenthe, over meerdere jaren en nog „laatstelijk in 1863, nog niet volkomen 2 verpleegden op „10,000 zielen aangaf, klom de hoogste voor Noordholland „tot boven 11."

Welke redenen nu geven de Inspecteurs in hun verslag over die verdriednbbeling der gezamentlijke bevolking in twintig jaren?

Deze: de vroegere afschrik tegen gestichten voor krankzinnigen heeft plaats gemaakt voor vertrouwen op derzelver deugdzaamheid; vooruitgang in den maatschappelijken toestand overwint allengs, ook op het gebied der menschelijkheid, alle vooroordeelen; de Regering heeft het krankzinnigenwezen geregeld bij de wet [1]), en in sommige gevallen de verpleging van lijders in gestichten verpligtend gemaakt, en zij tracht bovendien, zooveel doenlijk, bekend te worden met het getal der buiten de gestichten verpleegde krankzinnigen en met de wijze, op welke deze worden behandeld, opdat allen, wier plaatsing in gestichten noodig of *nuttig* is, dat voorregt mogen genieten. De Inspecteurs eindigen met den wensch, „dat het ingetreden [thans loopende] derde tienjarig tijdvak der hervorming van „ons krankzinnigenwezen ons nog ruimere stof tot vreugde „en dankbaarheid moge opleveren dan de vroegere." Die wensch zal vervnld worden, want uit de registers der bevolking van de verschillende gestichten is nu reeds met zekerheid op te maken, dat, aan het einde van dit derde tijdvak, de gezamentlijke bevolking meer dan vervierdnbbeld zal zijn. Niemand noeme znlks eene zonderlinge stof tot vreugde en dankbaarheid, want de heeren In-

[1]) Wet van 29 Mei 1841. (*Staatsblad*, n°. 20.)

specteurs zullen die vervierdubbeling blijkbaar toeschrijven aan steeds vermeerderde waardering der gestichten en geenszins aan eene werkelijke vermeerdering van het aantal dier allerongelukkigste lijders, de krankzinnigen. Wij zouden zelfs uit hunne verslagen over de jaren 1844 tot en met 1863, wier openbaarmaking van regeringswege is geschied, durven besluiten, dat zij zich met kracht zouden verzetten tegen dengenen, die, hier te lande althans, zoodanige vermeerdering onder de *bedroevende verschijnselen* van onzen tijd wilde rekenen.

De statistiek in het buitenland levert, zou men zeggen, nog veel ongunstiger resultaten. In het jaar 1818 waren in Frankrijk, volgens officiëele bescheiden, 8,000 tot 9,000 krankzinnigen; zestien jaren later telde men er 12,000, en in 1855 was dit cijfer geklommen tot 60,293.

In Engeland met het prinsdom Wallis bedroeg ten jare 1852 het getal krankzinnigen 17,402; in 1857, vijf jaren later, reeds 21,334.

In Frankrijk alzoo zou het aantal lijders binnen den tijd van zevenendertig jaren verzesdubbeld, en in Engeland, in vijf jaren tijds, met een vierde verhoogd zijn.

In België telde men ten jare 1853 ongeveer elf krankzinnigen op 10,000 zielen, en vijf jaren later ongeveer veertien.

Wie zou, met deze getallen voor oogen, niet met huivering en smart aan eene ontzaggelijke vermeerdering gelooven? Nogtans ontkennen vele zeer uitstekende psychiaters dien schrikwekkenden voortgang.

Dr Parchappe, Inspecteur-generaal der gestichten voor krankzinnigen in Frankrijk, een man, wiens uitspraken een bijna onbetwist gezag hebben, schreef ongeveer het volgende: het aantal krankzinnigen, in betrekking tot de bevolking, vermeerdert niet; de bevolking in de gestichten

neemt gestadig en snel toe, dit is zeer waar, maar die aanwas spruit voort uit de meerdere bekendheid met de krankzinnigen; uit het toenemen van het aantal gestichten; uit de vergemakkelijkte wijze tot plaatsing van lijders; uit de verbeterde verzorging dezer ongelukkigen. Buitendien, veronderstel, zegt hij, een vast getal van opgenomenen in ieder jaar, dan zult ge in elk gesticht aan het einde van elk jaar, een gering overschot behouden, om reden het aantal ontslagenen en gestorvenen geregeld eenige procenten onder het aantal opgenomenen blijft.

Deze verklaring van Dr Parchappe komt in den grond der zaak tamelijk juist overeen met die onzer nederlandsche Inspecteurs, welke wij zoo even vermeldden.

Een geheel tegenovergesteld oordeel brengt Dr Lefebure uit; hij is professor in de therapie aan de universiteit van Leuven, geneesheer der krankzinnigen-gestichten te dier stede.

In de *Revue générale* komt van dezen geleerde een zeer merkwaardig opstel voor, handelende „over de vermeer-„dering van het aantal krankzinnigen in onzen tijd, en „over de oorzaken dezer vermeerdering." [1]) Hij zet daarin als zijne stelling voorop, dat, in Europa althans, het cijfer der krankzinnigen buiten evenredigheid met de toename der algemeene bevolking aanmerkelijk grooter wordt, en tracht zijne meening te regtvaardigen door het aanvoeren der uitkomsten, welke de statistiek der laatste jaren in de meeste europesche staten, voornamelijk in België, Engeland en Frankrijk heeft opgeleverd. Die uitkomsten zijn dezelfde, welke wij zoo even hebben vermeld. Hij

---

[1]) *De l'augmentation du nombre des aliénés à notre époque, et des causes de cette augmentation. Revue générale.* T. II. 1e Année, Nov. et Dec. 1865. T. III. 2e Année, Janvier, 1866. Bruxelles, Victor Devaux et Cº. 1865, 1866.

neemt al de bedenkingen aan, welke tegen de bewijskracht van statistische opgaven *moeten* worden ingebragt en zelfs die, welke er alleen maar tegen *kunnen* gemaakt worden; hij erkent, dat een zoo snelle en ontzettende voortgang, als waaraan de cijfers (over Frankrijk en Engeland) zouden doen gelooven, onmogelijk de werkelijke voortgang zijn kan. Waar moest dat heen? vraagt hij. Hoe lang zou het nog kunnen aanhouden, vooraleer we komen tot dien toestand van verwarring, waarin de eene helft van Europa's bewoners verpligt zal zijn tot bewaking der andere helft, uit idioten en waanzinnigen bestaande? Desniettemin meent hij met regt te mogen en te moeten besluiten tot eene werkelijke vermeerdering van krankzinnigen, wanneer de statistieken van alle landen in Europa, eenstemmig verkondigen: het cijfer der krankzinnigen wast sneller aan dan het cijfer der bevolking.

In het tweede gedeelte van zijn opstel handelt hij over de oorzaken dezer snelle vermeerdering. Niet alle oorzaken kan hij optellen: hij bepaalt zich bij de voornaamste, wier invloed onbetwist en magtig is en zich vooral in onzen tegenwoordigen maatschappelijken en moreelen toestand vertoont. Zij zijn: de zinnelijkheid, de gouddorst, de zucht naar eerbetoon en onderscheidingen, het zedelijk lijden en de onverschilligheid in het godsdienstige. „Le „sensualisme, la fièvre de l'or et des honneurs, les „souffrances morales et l'indifférence religieuse."

De zinnelijkheid werkt deels door onmatigheid, deels door wellust. De onmatigheid behandelende, werpt hij een zware schuld op het ontzettend toegenomen gebruik van alcohol-houdende dranken, van tabak en van opium. Opmerkelijk zijn deze woorden: „la folie paralytique est „une maladie moderne comme l'usage du tabac à fumer."

De wellust leidt óf tot die soort van krankzinnigheid,

welke de geneesheeren aanduiden met den naam van *algemeene verlamming*, *paralysis generalis*, *folie paralytique*, óf tot melancolie.

Aan het einde zijns opstels laat hij regt wedervaren aan die ongelukkigen, welke krankzinnig geboren zijn of krankzinnig werden, zonder zich ooit aan bovengenoemde uitspattingen en misdaden te hebben schuldig gemaakt; ook waarschuwt hij tegen de ongepaste vraag bij het bezoeken van eenigen lijder: „Heeft deze gezondigd of „zijne ouders?" Nogtans behielden wij den bij het lezen eerst ontvangen indruk — indien deze door het nakomend voorbehoud zelfs niet werd versterkt — dat het meerendeel der lijders aan krankzinnigheid ongelukkig geworden is door eigene of voorouderlijke schuld.

Wij bepalen ons bij de mededeeling dezer meeningen van anderen, omtrent het al- of niet voortschrijden van de ziekte der krankzinnigheid, maar kunnen eene allerbelangrijkste opmerking van den beroemden Guislain, in leven professor aan de universiteit te Gent niet onvermeld laten. [1])

Na te hebben vooropgesteld, dat een ongebonden leven mannen zoowel als vrouwen zeer vatbaar maakt voor krankzinnigheid, en om deze reden alleen reeds meer gevallen dezer ziekte voorkomen in de steden, in de groote steden vooral, dan ten platte lande, gaat hij aldus voort: „men „denke echter niet, dat er een bestendig verband bestaat „tusschen misdaad en krankzinnigheid, of, om de kern„achtige uitdrukking te bezigen van Heinroth, dat de „zonde de bron is van intellectuëele wanorde. [2]) Men „dwaalt, zoo men meent, dat de oorzaken, welke boos„doeners voortbrengen, teruggevonden worden ook bij de

[1]) *Leçons orales sur les phrénopathies* etc. par J. Guislain, Gand. 1852. Tome second, pg. 27, n° 3.

[2]) Hij bedoelt de dadelijke zonde.

„krankzinnigen. Toch is deze meening voorgestaan door „mannen, wel is waar, van uitstekend talent, maar „volstrekt vreemd aan de studiën van den geneesheer-„moralist. (*médecin moraliste*).

„Een hoog aanzienlijk man, de markies Barthélémy, „zeide in de Kamer der Pairs in Frankrijk, bij de discussie „der wet op de krankzinnigen, dat alle schrijvers hierin „overeenkwamen, dat de geesteskrankheid zich uit de „laagste en verachtelijkste hartstogten ontwikkelt; dat er in „alle landen verband bestaat tusschen het aantal zinne-„loozen en het aantal misdadigers, en de zinneloosheid „zich het sterkste vertoont op dien leeftijd, waarin de „misdaad zich het meeste doet zien.

„Ik haal ook aan P. Lacordaire, die, in eene zijner „preeken over de oorzaken der geesteskrankheid hande-„lende, meende te kunnen bewijzen, — ik bedien mij van „zijne uitdrukkingen — dat de zinneloosheid, waar zij „niet is het resultaat eener physische stoornis, niets anders „is dan een zelfmoord des verstands, maar al te dikwijls „veroorzaakt door hoogmoed.

„Ik moet u opmerkzaam maken op deze neiging, vrij „algemeen bij de menschen van de wereld, bij de gees-„telijken en bij de staatsmannen, eene neiging om ondeugd „eu misdaad te zoeken en te vinden als den grond, waaruit „zich de grootste ramp heeft ontwikkeld, welke den mensch „treffen kan. Ik stel tot beginsel en bouw mijne meening „op het getuigenis van de uitstekendste mannen, dat de „geesteskrankheid een geheel anderen oorsprong heeft; „zij ontstaat vooral en ontwikkelt zich, niet bij de menschen, „wier booze lusten hen in de gevangenis brengen, maar „bij personen van een goed karakter, van zachte zeden, „gehecht aan hun gezin, geregeld van gedrag, nederig, „bescheiden, deftig.

„Esquirol schreef deze merkwaardige woorden, aange-
„haald door M. Toville: „Nergens, behalve in de romans,
„„heb ik echtgenooten aangetroffen, waardiger bemind te
„„worden, teederder vaders en moeders, verliefder ver-
„„loofden, menschen meer gehecht aan hunne pligten,
„„dan onder het meerendeel der gelukkig herstelde
„„krankzinnigen."

„„Goede en godsdienstige menschen zijn het meest door
„„krankzinnigheid getroffen", heeft M. Jacobi gezegd.

„En Mr Ferrus vreest niet, in zijn werk over de
„gevangenissen en de gevangenen, te beweren, dat „de
„„boosdoeners bijna allen vrij zijn van die zedelijke,
„„verborgene en wreede worstelingen, waarin zeer dik-
„„wijls de rede van eerlijke, brave lieden bezwijkt."

„Er scheelt veel aan, dat de oorzaken, die tot misdaad
„voeren, dezelfde zijn, die tot den toestand van zinne-
„loosheid leiden."

Wij voor ons zijn over het algemeen ingenomen met deze opmerking van Guislain, en wij kunnen ons niet onvoorwaardelijk vereenigen met het tamelijk streng en ongunstig oordeel van prof. Lefebure. Liever sluiten wij ons aan bij de meening van den bovengenoemden franschen Inspecteur-generaal, Dr Parchappe en van de Inspecteurs onzer nederlandsche krankzinnigen-gestichten; wij voegen er evenwel bij, dat, onzes inziens, de vermeerdering van 't getal der krankzinnigen, althans hoogst waarschijnlijk, voor een gedeelte aan onzen tegenwoordigen maatschappelijken en moreelen toestand, zoo gespannen, zoo verward, zoo drukkend op de lagere klassen der zamenleving — die het grootste contingent van krankzinnigen opleveren — is toe te schrijven.

APOSTOLISCHE BRIEF

VAN

Z. H. PAUS PIUS IX,

uitgevaardigd 11 April 1869.

[*Waarbij aan alle Christen-geloovigen ter gelegenheid van het Algemeene Concilie een volle aflaat in den vorm van een Jubilé verleend wordt.*]

OMNIBUS CHRISTIFIDELIBUS PRAESENTES LITTERAS INSPECTURIS.

PIUS PP. IX.

SALUTEM EN APOSTOLICAM BENEDICTIONEM.

Nemo certe ignorat, Oecumenicum Concilium a Nobis fuisse indictum in Basilica nostra Vaticana die 8 futuri mensis Decembris, Immaculatæ, Sanctissimaeque Deiparae Virginis Mariæ Conceptioni sacro inchoandum. Itaque hoc potissimum tempore nunquam desistimus in humilitate cordis nostri ferventissimis precibus orare et obsecrare clementissimum luminum et misericordiarum Patrem, a quo omne datum optimum et omne donum perfectum descendit [1]), ut mittat de cælis sedium suarum assistricem sapientiam, quae Nobiscum sit et Nobiscum laboret, et sciamus quid acceptum sit

---

[1]) S. Jac. c. 1, v. 7.

apud Eum. [1]) Et quo facilius Deus nostris annuat votis et inclinet aures suas ad preces nostras, omnium Christifidelium religionem ac pietatem excitare decrevimus, ut, conjunctis Nobiscum precibus, Omnipotentis dexterae auxilium et caeleste lumen imploremus, quo in hoc Concilio ea omnia statuere valeamus, quae ad communem totius populi christiani salutem utilitatemque ac majorem Catholicae Ecclesiae gloriam et felicitatem ac pacem maxime pertinent. Et quoniam compertum est, gratiores Deo esse hominum preces, si mundo corde, hoc est animis ab omni scelere integris, ad Ipsum accedant, iccirco hac occasione caelestes Indulgentiarum thesauros dispensationi nostrae commissos apostolica liberalitate Christifidelibus reserare constituimus, ut inde ad veram poenitentiam incensi et per Poenitentiae Sacramentum a peccatorum maculis expiati, ad Thronum Dei fidentius accedant Ejusque misericordiam consequantur et gratiam in auxilio opportuno.

Hoc Nos consilio Indulgentiam ad instar Jubilaei catholico orbi denunciamus. Quamobrem de omnipotentis Dei misericordia ac Beatorum Petri et Pauli Apostolorum Ejus auctoritate confisi, ex illa ligandi ac solvendi potestate, quam Nobis Dominus licet indignis contulit, universis ac singulis utriusque sexus Christifidelibus in alma Urbe nostra degentibus vel ad eam advenientibus, qui a die primo futuri mensis Junii usque ad diem, quo Oecumenica Synodus a Nobis indicta fuerit absoluta, S. Joannis in Laterano, Principis Apostolorum, et Sanctae Mariae Majoris Basilicas vel earum aliquam bis visitaverint ibique per aliquod temporis spatium pro omnium misere errantium conversione, pro sanctissimae fidei propagatione et pro Catholicae Ecclesiae pace, tranquillitate ac triumpho devote oraverint et praeter consueta quatuor anni tempora tribus diebus, etiam non continuis, nempe quarta et sexta feria et sabbato, jejunaverint et intra commemoratum temporis spatium peccata sua confessi sanctissimum Eucharistiae Sacramentum reverenter susceperint et pauperibus aliquam eleemosynam, prout unicuique devotio suggeret, erogaverint, ceteris vero extra Urbem praedictam ubicumque degentibus, qui Ecclesias ab Ordinariis locorum vel eorum Vicariis seu Officialibus aut de illorum mandato et, ipsis deficientibus, per eos, qui ibi curam animarum exercent,

---

[1]) Sapient. c. 9, v. 4, 10.

postquam ad illorum notitiam hae nostrae Litterae pervenerint, designandas, vel earum aliquam praefiniti temporis spatio bis visitaverint aliaque recensita opera devote peregerint, plenissinam omnium peccatorum suorum remissionem et Indulgentiam, sicut in anno Jubilaei visitantibus certas Ecclesias intra et extra Urbem praedictam concedi consuevit, tenore praesentium misericorditer in Domino concedimus atque indulgemus, quae Indulgentia animabus etiam, quae Deo in caritate conjunctae ex hac vita migraverint, per modum suffragii applicari poterit.

Concedimus etiam, ut navigantes atque iter agentes, quam primum ad sua se domicilia receperint, operibus suprascriptis peractis et bis visitata ecclesia cathedrali vel majori vel propria parochiali loci ipsorum domicilii eamdem Indulgentiam consequi possint et valeant. Regularibus vero personis utriusque sexus etiam in claustris perpetuo degentibus nec non aliis quibuscumque, tam laicis quam saecularibus vel regularibus, itemque in carcere aut captivitate existentibus, vel aliqua corporis infirmitate seu alio quocumque impedimento detentis, qui memorata opera vel eorum aliqua praestare nequiverint, ut illa confessarius, ex actu probatis a locorum Ordinariis, in alia pietatis opera commutare, vel in aliud proximum tempus prorogare possit eaque injungere, quae ipsi poenitentes efficere possint cum facultate etiam dispensandi supra Communionem cum pueris, qui nondum ad primam Communionem admissi fuerint, pariter concedimus atque indulgemus.

Insuper omnibus et singulis Christifidelibus saecularibus et regularibus cujusvis Ordinis et Instituti, etiam specialiter nominandi, licentiam concedimus et facultatem, ut sibi ad hunc effectum eligere possint quemcumque presbyterum confessarium tam saecularem quam regularem ex actu approbatis a locorum Ordinariis (qua facultate uti possint etiam moniales, novitiae aliaeque mulieres intra claustra degentes, dummodo confessarius approbatus sit pro monialibus), qui eos ab excommunicationis, suspensionis aliisque ecclesiasticis sententiis et censuris a jure vel ab homine quavis de causa latis vel inflictis, praeter infra exceptas, necnon ab omnibus peccatis, excessibus, criminibus et delictis quantumvis gravibus et enormibus, etiam locorum Ordinariis sive Nobis et Sedi Apostolicae speciali licet forma reservatis, et quorum absolutio alias quantumvis ampla non intelligeretur concessa, in foro conscientiae et hac vice tantum absolvere et liberare valeant; et insuper vota quaecumque

etiam jurata et Sedi Apostolicae reservata (castitatis, religionis et obligationis, quae a tertio acceptata fuerit, seu in quibus agatur de praejudicio tertii, semper exceptis, quatenus ea vota sint perfecta et absoluta, necnon poenalibus, quae praeservativa a peccatis nuncupantur, nisi commutatio futura judicetur ejusmodi ut non minus a peccato committendo refraenet quam prior voti materia) in alia pia et salutaria opera dispensando commutare, injuncta tamen eis et eorum cuilibet in supradictis omnibus poenitentia salutari aliisque ejusdem confessarii arbitrio injungendis.

Concedimus insuper facultatem dispensandi super irregularitate ex violatione censurarum contracta, quatenus ad forum externum non sit deducta vel facile deducenda. Non intendimus autem per praesentes super alia quavis irregularitate, sive ex delicto, sive ex defectu, vel publica, vel occulta, aut nota, aliaque incapacitate, aut inhabilitate quoquomodo contracta dispensare, vel aliquam facultatem tribuere super praemissis dispensandi, seu habilitandi et in pristinum statum restituendi, etiam in foro conscientiae, neque etiam derogare Constitutioni cum appositis declarationibus editae a fel. rec. Benedicto XIV, Praedecessore nostro, „*Sacramentum Poenitentiae*", quoad inhabilitatem absolvendi complicem et quoad obligationem denunciationis, neque easdem praesentes iis, qui a Nobis et ab Apostolica Sede, vel aliquo Praelato seu Judice Ecclesiastico nominatim excommunicati, suspensi, interdicti, seu alias in sententias et censuras incidisse declarati, vel publice denunciati fuerint, nisi intra tempus praefinitum satisfecerint, aut cum partibus concordaverint, nullomodo suffragari posse aut debere. Quod si intra praefinitum tempus judicio confessarii satisfacere non potuerint, absolvi posse concedimus in foro conscientiae ad effectum dumtaxat assequendi Indulgentias Jubilaei, injuncta obligatione satisfaciendi statim ac poterunt.

Quapropter in virtute sanctae obedientiae tenore praesentium districte praecipimus atque mandamus omnibus et quibuscumque Ordinariis locorum ubicumque existentibus, eorumque Vicariis et Officialibus, vel, ipsis deficientibus, illis qui curam animarum exercent, ut, cum praesentium Litterarum transumpta aut exempla etiam impressa acceperint, illa, ubi primum pro temporum ac locorum ratione satius in Domino censuerint, per suas Ecclesias ac Dioeceses, Provincias, Civitates, Oppida, Terras et loca publicent, vel publicari faciant populisque etiam Verbi Dei praedicatione,

quoad fieri possit, rite praeparatis, ecclesiam, seu ecclesias visitandas pro praesenti Jubilaeo designent.

Non obstantibus Constitutionibus et Ordinationibus Apostolicis, praesertim quibus facultas absolvendi in certis tunc expressis casibus ita Romano Pontifici pro tempore existenti reservatur, ut nec etiam similes vel dissimiles Indulgentiarum et facultatum hujusmodi concessiones, nisi, de illis expressa mentio aut specialis derogatio fiat, cuiquam suffragari possint; necnon regula de non concedendis Indulgentiis ad instar, ac quorumcumque Ordinum et Congregationum sive Institutorum etiam juramento, confirmatione apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, privilegiis quoque indultis et Litteris Apostolicis eisdem Ordinibus, Congregationibus et Institutis illorumque personis quomodolibet concessis, approbatis et innovatis, quibus omnibus et singulis, etiamsi de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, expressa et individua, non autem per clausulas generales idem importantes, mentio seu alia quaevis expressio habenda, aut alia aliqua exquisita forma ad hoc servanda foret, illorum tenores praesentibus pro sufficienter expressis ac formam in iis traditam pro servata habentes, hac vice specialiter, nominatim et expresse, ad effectum praemissorum, derogamus ceterisque contrariis quibuscumque.

Praecipimus autem, a commemorato die primo Junii usque ad diem, quo Oecumenica Synodus finem habuerit, ab omnibus universi catholici orbis utriusque Cleri sacerdotibus quotidie addi in Missa orationem de Spiritu Sancto deque eodem Sancto Spiritu divinum, praeter consuetam Missam conventualem, Sacrificium fieri in omnibus hujus Urbis patriarchalibus aliisque basilicis et collegialibus ecclesiis, necnon in cunctis totius orbis cathedralibus et collegiatis ecclesiis ab earum canonicis, atque etiam in singulis cujusque religiosae familiae ecclesiis regularium, qui conventualem Missam celebrare tenentur, feria quaque quinta, qua festum duplex primae et secundae classis non agatur, quin tamen haec de Spiritu Sancto Missa ullam habeat applicationis obligationem.

Ut autem praesentes nostrae, quae ad singula loca deferri non possunt, ad omnium notitiam facilius deveniant, volumus, ut praesentium transumptis vel exemplis etiam impressis, manu alicujus Notarii publici subscriptis et sigillo personae in dignitate ecclesiastica constitutae munitis, ubicumque locorum et gentium eadem

prorsus fides habeatur, quae haberetur ipsis praesentibus, si forent exhibitae vel ostensae.

Datum Romae apud Sanctum Petrum sub Annulo Piscatoris, die 11 Aprilis anno 1869.

Pontificatus nostri anno vicesimotertio.

N. Card. Paracciani Clarelli.

d. i.

AAN ALLE CHRISTEN-GELOOVIGEN, DIE DIT SCHRIJVEN ZULLEN INZIEN,

PAUS PIUS IX

HEIL EN APOSTOLISCHEN ZEGEN.

Niemand ongetwijfeld is het onbekend, dat Wij een Algemeen Concilie hebben aangekondigd, hetwelk in onze Basiliek van het Vaticaan, op den 8ste der maand December aanstaande, den dag aan de Onbevlekte Ontvangenis der Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria toegewijd, beginnen moet. Wij houden dan ook vooral in dezen tijd niet op, den goedertieren Vader der lichten en der barmhartigheid, van Wien alle goede gave en alle volmaakte gift afdaalt [1]), in nederigheid des harten vurig te bidden en te smeeken, dat Hij uit den hemel de wijsheid, die bij zijnen troon staat, afzende, opdat deze met Ons zij en met Ons werke, en Wij mogen weten wat welgevallig is bij Hem. [2]) Ten einde echter God onze wenschen gemakkelijker verhoore en zijn oor neige naar ons gebed, hebben Wij besloten den godsdienstzin en de godsvrucht van alle christen-geloovigen op te wekken en in vereeniging van aller gebeden met de onzen de hulp van Gods almagtige hand en het licht des hemels af te smeeken, opdat Wij in genoemd Concilie al datgene mogen vaststellen, dat inzonderheid tot gemeenschappelijk heil en nut der geheele Christenheid en tot grootere glorie, tot géluk en vrede der Katholieke Kerk strekt. Doch wijl het zeker is, dat aan God de gebeden der menschen aange-

---

[1]) H. Jacob. I, 17.

[2]) Wijsheid, IX, 4, 10.

namer zijn, zoo dezen met een rein hart, dat is met eene ziel, vrij van alle zonde, tot Hem naderen, daarom hebben Wij besloten bij deze gelegenheid de hemelsche schaten der Aflaten, die aan onze zorg zijn toevertrouwd, met apostolische vrijgevigheid voor de Christen-geloovigen te openen, opdat zij daardoor tot ware boetvaardigheid aangespoord en door het Sakrament der Boete van de smetten der zonden gereinigd, met grooter vertrouwen tot den troon van God naderen en zijne barmhartigheid en genade erlangen in tijdige hulp.

In deze meening kondigen Wij der katholieke wereld een Aflaat bij wijze van Jubilé aan.

Vertrouwend dan ook op de barmhartigheid van den almagtigen God en op het gezag van zijne zalige Apostelen Petrus en Paulus en krachtens de magt om te binden en te ontbinden, die de Heer Ons, hoe onwaardig ook, gegeven heeft, schenken en verleenen Wij daarom bij dezen genadiglijk in den Heer aan de Christen-geloovigen van beider kunne — die in onze eerwaardige Stad verblijven of zich tot haar begeven, zoowel aan allen gezamenlijk als aan ieder in 't bijzonder, mits zij, van den eersten Junij aanstaande tot den dag, waarop de door ons uitgeschreven Algemeene Synode geëindigd is, de Basilieken van St Jan van Lateranen, van den Vorst der Apostelen, en van de Heilige Maria de Meerdere, of eene dezer tweemalen bezocht, aldaar gedurende eenigen tijd voor de bekeering van alle ongelukkige dwalenden, voor de voortplanting van het heilig geloof en voor den vrede, de rust en de zegepraal der Katholieke Kerk godvruchtig gebeden, en, behalve de gewone quater-temper-dagen, drie dagen, al volgen deze ook niet onmiddellijk op elkaar, namelijk Woensdag, Vrijdag, en Zaturdag, gevast, en binnen genoemden tijd hunne zonden gebiecht, het Heilig Sakrament des Altaars eerbiedig ontvangen en, naarmate zijne godsvrucht het een ieder ingeeft, eenige aalmoes aan de armen gegeven hebben; en aan de verdere geloovigen, die buiten genoemde Stad waar ook verblijven, mits zij de kerken, die door de plaatselijke Overheden, of hunne Vikarissen of Officialen, of op hun bevel, en waar zij mogten ontbreken, door hen, die daar zielezorg uitoefenen, na kennisneming van dit ons Schrijven, zullen aangewezen worden, of eene derzelven, gedurende den vroeger aangegeven tijd twee malen zullen bezoeken en de andere opgenoemde werken godvruchtig zullen verrigten — den Vollen Aflaat en kwijtschelding

van al hunne zonden, gelijk in het Jubilé-jaar aan degenen, die binnen of buiten voornoemde Stad zekere kerken bezoeken, pleegt geschonken te worden, welke Aflaat ook op de zielen, die, met God in liefde verbonden, uit dit leven zijn gescheiden, bij wijze van voorspraak kan worden toegepast.

Ook staan Wij toe, dat scheepvarenden en reizenden, zoodra zij zich ieder in hunne woonplaats bevinden, denzelfden Aflaat kunnen verdienen, mits zij de te voren beschreven werken verrigten en twee malen hetzij de Kathedrale- of Grootere, hetzij de eigen Parochie-kerk van hunne woonplaats bezoeken.

En voor de Regulieren van beider kunne, al verblijven zij duurzaam in hunne kloosters, alsmede voor ieder ander, wie ook, hetzij leek hetzij Regulier of Sekulier, gelijk ook voor gekerkerden en gevangenen, of door eenige ligchaams-ongesteldheid of welk ander beletsel ook weerhoudenen, die genoemde werken of eenige derzelven niet mogten kunnen volbrengen, verleenen Wij, en staan Wij toe, dat een door de plaatselijke Overheden werkelijk goedgekeurd biechtvader de magt hebbe om deze werken in andere oefeningen van godsvrucht te verwisselen of tot een ander nader tijdstip te verlengen en datgene op te leggen, wat de biechtelingen kunnen volbrengen, terwijl Wij dien biechtvader bovendien de magt schenken om met kinderen, die tot de Heilige Communie nog niet zijn toegelaten, te dispenseren in de Communie.

Bovendien schenken Wij aan de Christen-geloovigen, zoowel in 't algemeen als in 't bijzonder, hetzij Sekulieren, hetzij Regulieren van elke, zelfs van een in het bijzonder te noemen Orde en Instituut, het verlof en de magt om zich tot dat einde uit degenen, die door de plaatselijke overheden werkelijk zijn goedgekeurd, welken priester ook, het zij Regulier het zij Sekulier, tot biechtvader uit te kiezen (van welk verlof ook de Nonnen, de Novicen en de andere vrouwen, die binnen de kloosters leven, gebruik kunnen maken, mits de biechtvader voor Nonnen is goedgekeurd), opdat deze hen voor de regtbank van het geweten en voor dezen keer alleen, van excommunicatie, suspensie en andere kerkelijke straffen en censuren, om welke reden dan ook door het regt vastgesteld of door een mensch uitgesproken — behalve van de hieronder uitgenomene — alsmede ook van alle zonden, buitensporigheden, misdrijven en wandaden, hoe groot en ontzettend ook, zelfs al waren deze aan de plaatselijke Overheden of aan Ons en

den Heiligen Stoel op bijzondere wijze voorbehouden en wier vrijspreking men anders zelfs niet door de ruimste magtiging zou achten verleend te zijn, kunnen vrijspreken, en bovendien alle, zelfs bezworene en aan den Apostolischen Stoel voorbehoudene geloften bij wijze van dispensatie in andere vrome en heilzame werken kunnen veranderen, doch niet dan nadat de biechtvader aan hun allen en aan ieder hunner voor al de genoemde gevallen eene heilzame boete en wat naar zijn oordeel verder nog moet opgelegd worden, heeft opgelegd; en altijd met uitzondering der gelofte van zuiverheid, van die om een Orde in te gaan en van die, welke eene verpligting voortbrengt, door een derde aangenomen of van die waarmede het nadeel van een derde gemoeid is, voor zooverre het volmaakte en onvoorwaardelijke geloften zijn, alsmede ook met uitname der strafgeloften, welke voorbehoedmiddelen tegen de zonden heeten, behalve wanneer de aanstaande verwisseling van dien aard mogt zijn dat zij niet minder dan de inhoud van de vroegere gelofte van het plegen der zonde afhoudt.

Ook verleenen Wij de magt om te dispenseren in de irregulariteit, die door het schenden der censuren beloopen is, voor zoover zij niet voor de kerkelijke regtbank gebragt is of gemakkelijk gebragt kan worden. Doch het is onze meening niet, in eenige andere, hetzij uit misdrijf of uit gebrek ontstane, hetzij publieke, verborgene of bekende irregulariteit of in eenig ander, hoe ook ontstane ongeschiktheid of onbekwaamheid door dat ons Schrijven te dispenseren of de minste magt te geven om in het voorafgaande te dispenseren of bekwaam te maken en in de vorigen staat te herstellen, zelfs niet voor de regtbank van 't geweten. Ook willen Wij er, ten aanzien van de onbekwaamheid om zijn medepligtige te absolveren en der verpligting tot aanklagt, niet meê derogeren aan de Constitutie „*Sacramentum Poenitentiae*" van onzen Voorganger Benedictus den Veertiende, zaliger gedachtenis, met de daaraan toegevoegde verklaringen, gelijk Wij ook niet verkiezen, dat dit ons Schrijven de minste bescherming kunne of moete verleenen aan hen, die of Wij en de Heilige Stoel of eenig ander Prelaat of kerkelijk regter bij name met excommunicatie, suspensie, interdikt of andere strafvonnissen en censuren getroffen hebben, of die als zoodanig plegtig in het openbaar zijn afgekondigd, behalve wanneer zij binnen den gestelden tijd voldoening mogten geven of met hunne partijen tot een vergelijk komen. Mogten

zij echter, volgens het oordeel van hun biechtvader, binnen den vastgestelden tijd niet kunnen voldoen, dan staan Wij toe, dat zij voor de regtbank van het geweten kunnen ontbonden worden, doch alleen met het gevolg, dat zij de Aflaten van het Jubilé verdienen en met oplegging der verpligting om te voldoen, zoodra zij kunnen.

Aan alle plaatselijke Overheden, wie dan ook, waar ter wereld zij zich mogten bevinden, en aan hunne Vikarissen en Officialen of, waar dezen niet mogten bestaan, aan hen, die zielezorg uitoefenen, bevelen en gelasten Wij daarom krachtens de heilige gehoorzaamheid bij dezen ten strengste, om, ommiddellijk na ontvangst van een afschrift of gedrukt exemplaar van dit ons Schrijven, en zoodra zij het, naar gelang van tijd en plaats, in den Heer nuttig oordeelen, hetzelve in hunne kerken, diocesen, provinciën, steden, dorpen, landen en plaatsen af te kondigen of te doen afkondigen en aan het, zoo veel mogelijk, door prediking van Gods woord wél voorbereide volk de kerk of de kerken aan te wijzen, die voor dit Jubilé moeten bezocht worden.

En dit alles, niettegenstaande de Apostolische Constitutiën en Verordeningen, vooral die, waardoor de magt om te absolveren in zekere daar uitgedrukte gevallen zóózeer aan den tijdelijken Paus van Rome wordt voorbehouden dat zelfs geene soortgelijke of niet soortgelijke verleeningen van Aflaten en dergelijke magtigingen aan iemand van nut kan zijn, dan alleen wanneer van die stukken uitdrukkelijk melding gemaakt of aan dezelve in het bijzonder gederogeerd wordt; niettegenstaande verder de regel van geen Aflaten *ad instar* te verleenen; niettegenstaande ook de statuten en gewoonten van welke Orden, Congregatiën of Instituten ook, zelfs al waren die door eed, door apostolische bevestiging of waardoor anders ook bekrachtigd; niettegenstaande eindelijk de verleende en door Apostoliesch Schrijven aan genoemde Orden, Congregatiën en Instituten en hunne leden op welke wijze dan ook toegestane, goedgekeurde en hernieuwde privilegiën; want, alhoewel van al die stukken met geheel hun inhoud speciëel, specifiek, uitdrukkelijk en individueel, en niet in algemeene bewoordingen, die hetzelfde beteekenen melding, of eenige andere uitdrukkelijke aanhaling gemaakt of eenige andere uitgekozen vorm daartoe gebruikt moet worden, verklaren Wij bij dezen hun inhoud voor genoegzaam uitgedrukt en den gebruikelijken vorm voor genoegzaam onderhouden, en derogeren Wij, wat

er ook verder te gen strijden mogt, ter verkrijging van het voornoemde, voor deze maal met name en uitdrukkelijk aan allen gezamenlijk en aan ieder afzonderlijk.

Overigens gelasten Wij, dat van voormelden eersten Junij tot den dag, waarop de Algemeene Synode geëindigd is, door alle Sekuliere en Reguliere priesters der geheele katholieke wereld de oratie van den Heiligen Geest dagelijks in de Mis gevoegd, en behalve de gewone conventuele Mis, in alle patriarchale en verdere Basilieken en in de collegiale kerken dezer Stad, in al de cathedrale en collegiale kerken der geheele wereld door hare Kanunniken, alsmede ook in alle Ordeskerken van Regulieren, die tot het celebreren der conventuele Mis gehouden zijn, op elken Donderdag, waarop geen dubbel feest der eerste of tweede klas gevierd wordt, de H. Mis van den Heiligen Geest opgedaragen, moet worden, zonder dat nogtans deze Mis van den Heiligen Geest de minste verpligting aanbrengt om haar toe te passen.

Opdat echter dit ons Schrijven, dat niet naar iedere plaats in het bijzonder verzonden kan worden, te gemakkelijker tot aller kennis gerake, verlangen Wij, dat aan de afschriften of aan de gedrukte exemplaren van dezen, mits zij door een publiek notaris eigenhandig onderteekend en met het zegel van een in kerkelijke waardigheid geplaatst persoon voorzien zijn, waar ter plaatse en ter wereld ook, hetzelfde geloof gehecht worde, dat men aan dit Schrijven zou hechten, zoo het overgegeven of vertoond werd.

Onder den Visschersring gegeven te Rome bij St Pieter, den 11e April 1869.

In het drieëntwintigste jaar van ons Pausschap.

N. Card. Paracciani Clarelli.

SPROKKELINGEN

VERDEELDHEID IN HET KAMP. — Hoe vriendelijk de Orthodoxen en de Modernen elkander bejegenen, blijkt o. a. uit het volgende, wat we vonden in een *Open brief aan Ds L. Tinholt, door Ds M. Niemeijer.*

Het meêgedeelde geval bewijst de vriendelijkheid der Orthodoxen jegens de Modernen.

De wijze van meêdeeling en het naschrift bewijzen de vriendelijkheid der Modernen jegens de Orthodoxen.

„Tot nadere adstructie [der handelwijze van de Orthodoxen „jegens de Modernen] zou hun misschien kunnen dienen het „curieuse geval, medegedeeld in N°. 28 van het Kerkelijk Week„blad, van een dorp met twee predikanten in een vacature. Een „modern predikant moet de vacatuurbeurt waarnemen, maar de „rechtzinnige predikant kondigt af van den kansel, dat in die en „die beurt die en die moderne ringpredikant zal optreden. Hij „waarschuwt tegen dien wolf in schaapskleêren en dringt de ge„meente alsdan de kerk niet te bezoeken. Natuurlijk hielp dat. „Om der kieschheidswille zijn namen en plaats verzwegen. Jammer! „Die gansche handelwijze is ook zoo kiesch! Maar... wat is niet „geoorloofd tegen een modern predikaut?"

Ook met betrekking tot de protestantsche Kerk moet waar wezen, wat de Zaligmaker gezegd heeft (Matth. XII, 25): *Alle Koningrijk, dat tegen zich zelf verdeeld is, zal verwoest worden; en alle stad of huis, dat tegen zich zelf verdeeld is, zal geen stand houden.*

VERBODEN BOEKEN. — Bij dekreet van 27 Januarij, door den H. Vader goedgekeurd op 24 Maart, en gepubliceerd in het *Giornale di Roma* van 2 April, is verboden:

Regula Fidei catholicae et collectio dogmatum credendorum, a P. Philippo Nerio Chrismann. Denuo revidit et edidit Phil. Jacob Splindler. Wirceburgi, 1854.